НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№11 листопад 2021 р.

Економіка & ДЕРЖАВА

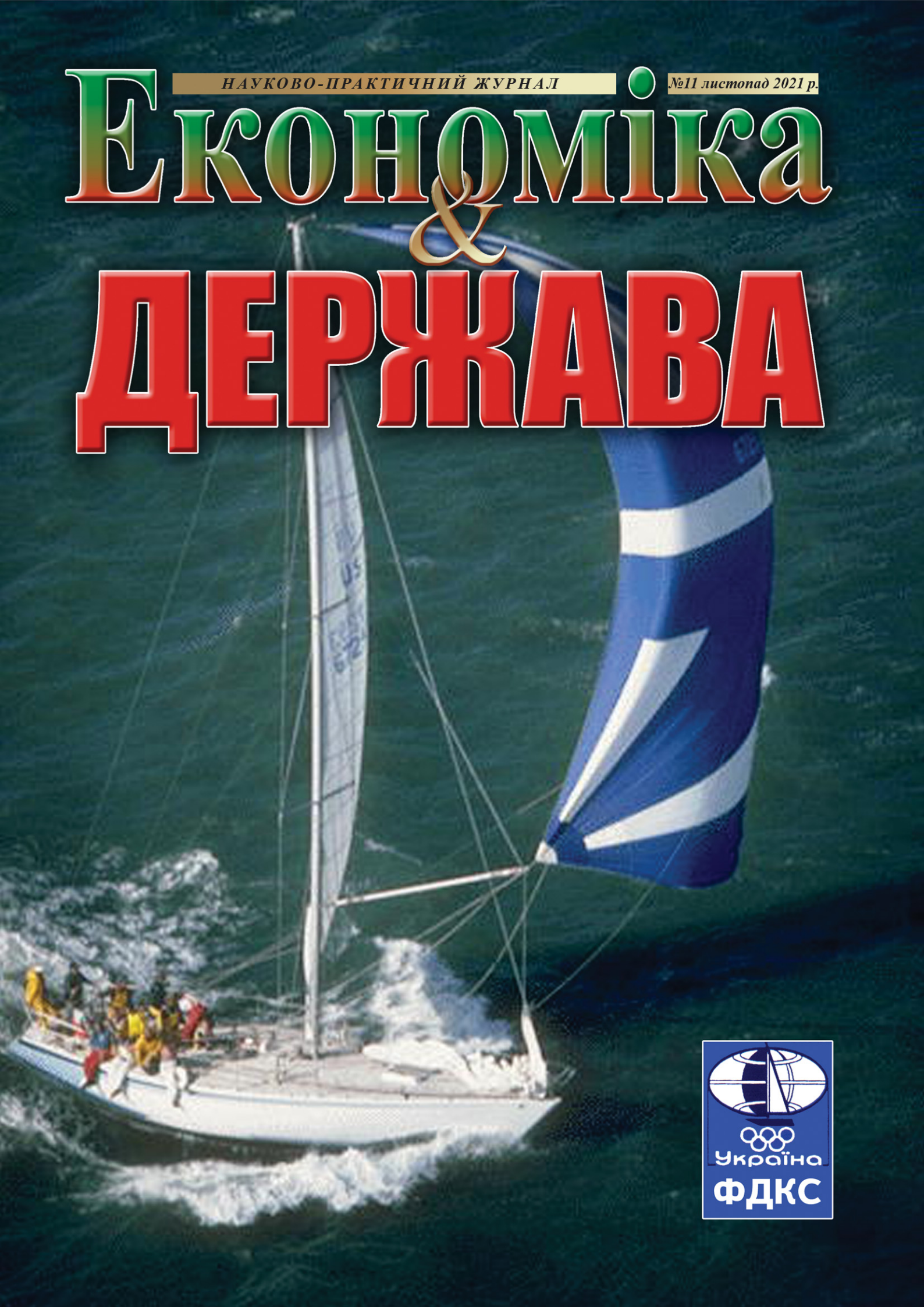

Україна
ФДКС

Економіка та держава

Науково-практичний журнал

№ 11

листопад 2021

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»
Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»
Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Гнатьєва Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет
Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова
Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Князевич Анна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця
Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»
Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
Mangirdas Morkunas (Манґірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania
Мельник Альона Олексіївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та сфери обслуговування, Київський національний університет технологій та дизайну
Надрага Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
Ніколюк Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій
Пантєлєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
Резнікова Наталія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Руженський Микола Мусійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
Сазонець Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне
Сардак Сергій Едуардович , доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь
Тульчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Чвертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Чорна Людмила Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом»
Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (Категорія «Б»).

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144, від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.economy.in.ua

Засновники:
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,
ТОВ"Редакція журналу "Економіка та держава"
Видавець:
ТОВ"ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 25.11.21 р.
Підписано до друку 25.11.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26,6.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 2511/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© Економіка та держава, 2021

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Ємельянов О. Ю.
Методичні засади обгрунтування програм державної фінансової підтримки економічного розвитку малих підприємств 4
Ложачевська О. М., Орлова-Курилова О. В., Макаренко Н. О., Рубежанська В. О.
Моделювання адаптивного управління інноваційними підприємствами в умовах трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку 9
Мельник С. І., Свиноус І. В., Фурман І. В., Трофімова Г. В., Стариченко Є. М.
Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних процесів 14
Гальків Л. І., Кулініч Т. В., Сінькевич К. В.
Компетентнісний підхід у проєктному управлінні організацією 20
Бобровська О. Ю.
Удосконалення системи вищої освіти України у формуванні та розвитку людського капіталу: практичні кроки і прикладні аспекти реалізації 26
Бочко О. Ю., Когут В. А.
Динаміка зміни користувачів соціальних мереж в період пандемії: дослідження поведінки 34
Халатур С. М., Кравченко М. В., Черниш О. А.
Модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства 39
Онешко С. В.
Пріоритети формування науково обгрунтованої промислової політики суб'єктів господарювання на засадах концепції "Індустрія 4.0" 44
Лисюк В. С.
Методологічні принципи дослідження публічного управління 52
Колєсніченко А. С.
Стратегічний вектор розвитку системи бюджетування в державному секторі як інтеграція обліку, аналізу, оподаткування та контролю 58
Стасюк О. М., Чмирьова Л. Ю., Федяй Н. О., Ляшенко О. Ф.
Аналіз впливу регуляторного акту щодо підвищення вантажних залізничних тарифів на інтереси держави, суб'єктів господарювання та громадян 65
Федоренко С. В., Василенко Л. О.
Шляхи вдосконалення організації охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях 74
Бечко П. К., Бечко В. П., Лиса Н. В, Пташник С. А.
Податковий менеджмент у системі податкового адміністрування 79
Мартинюк І. В., Дубовик О. Ю.
Адміністрування митних платежів в Україні за групами товарів згідно з УКТ ЗЕД 84
Криховецька З. М., Щипайло С. І., Кропельницька С. О.
Таксономічний аналіз фінансового потенціалу розвитку підприємства 90
Побережна З. М.
Концептуальні засади адаптивного та антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства 98
Волкова Н. І., Статкевич Г. В.
Розвиток споживчого кредитування в кризових умовах 106
Воронкова Т. Є., Хівренко К. В.
Транснаціональні корпорації в системі глобальної економіки: стан та проблеми 112
Новрузова Нурія Закир кизи
Роль фінансового управління та питання розвитку його механізмів у сучасному періоді 116
Кваша Т. К.
Моделювання потенційного ВВП для оцінювання фіскального простору України 120
Гуменюк А. М.
Стратегії управління розвитком підприємств сфери гостинності 126
Остапенко С. О.
Роль держави у процесі відтворення потенціалу сільського господарства України 131

CONTENTS:

Economy

Yemelyanov O.
METHODICAL SUBSTANTIATION BASES OF THE STATE FINANCIAL SUPPORTING PROGRAMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT ON SMALL ENTERPRISES 4
Lozhachevska O., Orlova-Kurilova O., Makarenko N., Rubezhanska V.
MODELING OF ADAPTIVE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF LOGISTIC AND MARKETING STRATEGIES OF INTERACTION OF THE STATE AND BUSINESS, DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT 9
Melnyk S., Svynous I., Furman I., Trofimova H., Starychenko Y.
AGRICULTURAL INVESTMENT ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES 14
Halkiv L., Kulinich T., Sinkevych K.
COMPETENCE APPROACH IN PROJECT MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION 20
Bobrovska O.
IMPROVING THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL: PRACTICAL STEPS AND APPLIED ASPECTS OF IMPLEMENTATION 26
Bochko O., Kohut V.
TRENDS OF SOCIAL MEDIA USERS, DURING THE PANDEMIC PERIOD: BEHAVIOR RESEARCH 34
Khalatur S., Kravchenko M., Chernysh O.
MODEL OF FIXED ASSETS MANAGEMENT IN THE ENTERPRISE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM 39
Oneshko S.
PRIORITIES OF FORMATION OF SCIENTIFICALLY SUBSTANTIATED INDUSTRIAL POLICY OF BUSINESS ENTITIES ON THE BASIS OF THE CONCEPT "INDUSTRY 4.0" 44
Lysyuk V.
METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION RESEARCH 52
Koliesnichenko A.
THE STRATEGIC VECTOR OF THE BUDGETING SYSTEM DEVELOPMENT IN THE PUBLIC SECTOR AS INTEGRATION OF ACCOUNTING, ANALYSIS, TAXATION AND CONTROL 58
Stasiuk O., Chmyrova L, Fediai N., Lyashenko O.
ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE REGULATORY ACT REGARDING THE INCREASE OF TARIFFS OF FREIGHT RAILWAY ON THE INTERESTS OF THE STATE, BUSINESS ENTITIES AND THE CITIZEN 65
Fedorenko S., Vasylenko L.
WAYS TO IMPROVE THE ORGANIZATION OF LABOR PROTECTION IN ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS 74
Bechko P., Bechko V., Lisa N., Ptashnyk S.
TAX MANAGEMENT IN THE TAX ADMINISTRATION SYSTEM 79
Martyniuk I., Dubovyk O.
ADMINISTRATION OF CUSTOMS PAYMENTS IN UKRAINE BY GROUPS OF GOODS ACCORDING TO UCT ZED (UKRAINIAN CLASSIFICATION OF FOREIGHN ECONOMICS GOODS) 84
Krykhovetska Z., Shchypailo S., Kropelnytska S.
TAXONOMIC ANALYSIS OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE DEVELOPMENT 90
Poberezhna Z.
CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ADAPTIVE AND ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE AVIATION ENTERPRISE BUSINESS MODEL 98
Volkova N., Statkevych H.
DEVELOPMENT OF CONSUMER LENDING IN CRISIS CONDITIONS 106
Voronkova T., Khivrenko K.
TRANSNATIONAL CORPORATIONS IN THE GLOBAL ECONOMY: STATUS AND PROBLEMS 112
Novruzova Nuriyyah Zakir qizi
THE ROLE OF FINANCIAL MANAGEMENT AND QUESTIONS OF DEVELOPMENT OF ITS MECHANISMS IN THE MODERN PERIOD 116
Kvasha T.
MODELING POTENTIAL GDP FOR UKRAINE FISCAL SPACE CALCULATION 120
Humenyuk A.
MANAGEMENT STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE SPHERE OF HOSPITALITY 126
Ostapenko S.
THE ROLE OF THE GOVERNMENT IN THE RESUMPTION PROCESS OF THE UKRAINIAN AGRICULTURE POTENTIAL 131

УДК 338.001.36

О. Ю. Ємельянов,
д. е. н., доцент, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-1743-1646

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.4

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Yemelyanov,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

METHODICAL SUBSTANTIATION BASES OF THE STATE FINANCIAL SUPPORTING PROGRAMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT ON SMALL ENTERPRISES

Метою цього дослідженняє розроблення методичних засад обгрунтування програм державної фінансової підтримки економічного розвитку малих підприємств. Визначено критерій доцільності використання малими підприємствами позикових коштів для фінансування інвестиційних програм та проєктів економічного розвитку. Виділено основні параметри кредитування суб'єктів господарювання. Встановлено умови, за яких залучення банківських кредитів як джерела фінансування економічного розвитку малих підприємств дає змогу підвищити економічну ефективність їх функціонування. Запропоновано послідовність процесу організації інформаційного забезпечення розробки державних програм пільгового кредитування суб'єктів малого підприємництва. Здійснено емпіричний аналіз за вибіркою малих підприємств України. Отримані результати можуть бути використані при обгрунтуванні кредитних відсотків, термінів погашення позик та інших умов кредитування інвестиційних проєктів розвитку малих підприємств при розробленні державних програм фінансової підтримки малого бізнесу.

The economic growth rates of many countries largely depend on the growth rate of economic activity results carried out by small enterprises. However, in Ukraine, small enterprises have not yet fully realized their contribution potential to the formation of gross domestic product. One of the main reasons for this phenomenon is the lack of sufficient access of domestic small businesses to the sources of investment resources needed to implement measures to ensure the economic development of these entities. In particular, this applies to such a source of financing investment projects as a bank loan, which is currently the main tool for obtaining funds from external sources. In recent years, the Government of Ukraine has made significant efforts to increase the availability level of loan financing for the implementation of investment projects for the development of small enterprises. Among other things, this was reflected both in the reduction of the average level of interest rates on loans and in the launch of special programs to ensure the availability of credit. At the same time, the issue of methodological support for the developing programs of state financial support for economic development of small enterprises is not yet fully resolved. Given this, the purpose of this study is to develop guidelines for substantiation programs of state financial support for economic development on small enterprises. The expediency criterion of using borrowed funds by small enterprises to finance investment programs and economic development projects has been determined. The main parameters of business lending have been specified. The conditions under which the attraction of bank loans as a source of financing the economic development on small enterprises allows to increase the economic efficiency of their operation have been established. The sequence process of organizing information support for the development of state programs of preferential credit to small businesses

has been proposed. An empirical analysis has been performed on a sample of small enterprises of Ukraine. The obtained results can be used to substantiate credit interest rates, loan repayment terms and other lending conditions for investment projects for small business development in the development of state programs of financial support for small businesses.

Ключові слова: мале підприємство, мале підприємництво, розвиток, фінансова підтримка, держава, пільгове кредитування.

Key words: small enterprise, small business, development, financial support, state, preferential credit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Темпи зростання економік багатьох країн значною мірою залежать від швидкості нарощування економічних результатів господарської діяльності, яку провадять малі підприємства. Проте в Україні малі підприємства на даний час ще не повністю реалізували потенціал свого внеску у формування валового внутрішнього продукту держави. Однією з головних причин цього явища є відсутність достатнього доступу вітчизняних суб'єктів малого підприємництва до джерел інвестиційних ресурсів, необхідних для реалізації заходів із забезпечення економічного розвитку цих суб'єктів. Зокрема, це стосується такого джерела фінансування інвестиційних проєктів як банківський кредит, який нині є головним інструментом отримання коштів із зовнішніх їх джерел. Протягом останніх років урядом України здійснено суттєві зусилля щодо підвищення рівня доступності позикового фінансування для реалізації інвестиційних проєктів розвитку малих підприємств. Серед іншого, це відобразилося як у зменшенні середнього рівня відсоткових ставок за позиками, так і у започаткуванні спеціальних програм із забезпечення доступності кредитів. Водночас процес розроблення програм державної фінансової підтримки економічного розвитку малих підприємств потребує підвищення ступеня його обгрунтованості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Нині у науковій економічній літературі представлено низку праць, присвячених питанням вивчення сучасного стану малого підприємництва в Україні та світі, механізмів державної підтримки малих підприємств, ефективності та доцільності фінансування за рахунок коштів бюджетів різних рівнів проєктів та програм економічного розвитку суб'єктів господарювання. Зокрема, плідні дослідження цих питань виконали такі вчені: Л.Л. Гевлич [1], П.Т. Колісніченко [2], І.П. Петренко [3], Т.О. Петрушка [12], Г.О. Поліщук [4], Л.В. Прокопець [5], А.В. Симак [11], А.В. Толстова [6], Л.В. Ускова [7], В.В. Федорченко [8], А.С. Шолойко [9], Р.Р. Юрків [10] та ін. Серед іншого, науковцями встановлено основні особливості та закономірності розвитку малого підприємництва, визначено головні проблеми такого розвитку та запропоновано низку науково обгрунтованих рекомендацій щодо їх подолання. Водночас питання розроблення методичних засад обгрунтування програм державної фінансової підтримки економічного розвитку малих підприємств нині не є остаточно вирішеним та потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення методичних засад обгрунтування програм державної фінансової підтримки економічного розвитку малих підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з найбільш розповсюджених способів державної фінансової підтримки економічного розвитку малих підприємств є їх пільгове кредитування, яке може відбуватися трьома основними шляхами, а саме: 1) у вигляді часткового або повного відшкодування відсотків за кредитами; 2) у вигляді часткового або повного відшкодування основної суми кредитів; 3) завдяки певної комбінації двох перелічених способів відшкодування.

Також слід відзначити, що необхідність державного сприяння кредитуванню малого бізнесу постає з двох головних причин: по-перше, кредитування є недостатньо ефективним з точки зору власників малих підприємств; по-друге, терміни, на які надаються кредити, є недостатньо великими і підприємства не встигнуть своєчасно погасити узяті ними позики.

Стосовно критерію ефективності кредитування підприємств, то ним може виступати дисконтована величина їх майбутнього прибутку. Якщо дисконтований майбутній прибуток підприємства внаслідок кредитування його діяльності зростає, то таке кредитування слід визнати для підприємства економічно доцільним. Отже, названий критерій доцільності кредитування можна подати таким чином:

$$\frac{Д_2}{Д_1} > 1 \qquad (1),$$

де $Д_1$, $Д_2$ — дисконтований потік майбутнього прибутку підприємства відповідно у разі відмови від взяття кредиту та у випадку, якщо підприємство візьме кредит з метою фінансування свого розвитку.

Припустимо, що отримання прибутку та погашення кредиту відбуваються рівномірно (якщо ця умова не виконується, то для розрахунків можна узяти середні протягом відповідних часових проміжків значення показників прибутку та величини погашення кредиту). Тоді показники з нерівності (1) можна отримати з таких виразів:

$$Д_1 = \sum_{t=1}^{C_1} \frac{П_1}{(1+i_1)^t} = \frac{П_1}{i_1} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+i_1)^{C_1}}\right) \qquad (2);$$

$$Д_2 = \sum_{t=1}^{C_2} \left(\frac{П_2 - П}{(1+i_1)^t}\right) + \sum_{t=C_2+1}^{C_1-C_2-1} \left(\frac{П_2}{(1+i_1)^t}\right) \qquad (3),$$

або

$$Д_2 = \frac{П_2 - П}{i_1} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+i_1)^{C_2}}\right) + \frac{П_2}{i_1 \cdot (1+i_1)^{C_2}} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+i_1)^{C_1}}\right) \qquad (4),$$

де C_1 — прогнозний строк дисконтування потоку прибутку підприємства у відповідних часових одиницях виміру;

$П_1$ — прибуток підприємства у разі відмови від взяття ним кредиту;

i_1 — дисконтна ставка у частках одиниці;

C_2 — прогнозний строк погашення узятого підприємством кредиту у відповідних часових одиницях виміру;

$П_2$ — прибуток підприємства у випадку взяття ним кредиту для фінансування свого розвитку;

$П$ — частина прибутку підприємства, яка буде спрямована на погашення узятого ним кредиту.

Таблиця 1. Окремі показники масиву вихідної інформації, необхідної для розробки державних програм сприяння кредитуванню малих підприємств України

Назви показників	Значення показників за галузями економіки			
	Роздрібна торгівля	Громадське харчування	Ремонт побутової техніки	Гуртова торгівля
1. Мінімально припустима для підприємств ставка кредитного відсотка, %	4,6	2,8	2,2	3,5
2. Усереднена частина фактичної ставки кредитного відсотка, яка повинна бути компенсована за рахунок державних видатків, %	17,4	19,2	19,9	18,5
3. Очікуваний темп зростання обсягів реалізованої продукції, разів	1,21	1,15	1,24	1,28
4. Очікуваний темп зростання кількості найманих працівників, разів	1,11	1,08	1,13	1,15
5. Ефективність бюджетних видатків на часткову компенсацію відсотків за кредитами малому бізнесу, частки одиниці	0,52	0,45	0,43	0,49

Джерело: розраховано автором на основі даних про діяльність досліджуваних підприємств.

Якщо припустити, що термін функціонування підприємства є необмеженим, то значення C_1 прямує до нескінченності. За цих умов формули (2) та (4) можна представити у такому вигляді:

$$Д'_1 = \frac{П_1}{i_1} \quad (5);$$

$$Д'_2 = \frac{П_2 - П}{i_1} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+i_1)^{C_2}}\right) + \frac{П_2}{i_1 \cdot (1+i_1)^{C_2}} \quad (6).$$

Стосовно терміну повного погашення узятої підприємством позики, то його можна визначити з такого рівняння:

$$\sum_{t=1}^{C_2}\left(\frac{П_2 \cdot (\alpha_1 + \alpha_2)}{(1+i_2)^t}\right) = \frac{П_2 \cdot (\alpha_1 + \alpha_2)}{i_2} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+i_2)^{C_2}}\right) = K \quad (7),$$

де α_1 — частка витрат на погашення узятого підприємством кредиту та на сплату процентів за ним у загальній величині прибутку (?1= П/П2);

α_2 — відношення інших, окрім прибутку, джерел погашення кредиту до загальної величини прибутку підприємства;

i_2 — ставка кредитного відсотка у частках одиниці;

K — величина узятого підприємством кредиту.

З рівняння (7) отримуємо:

$$C_2 = \log_{1+i_2}\left(\frac{П_2 \cdot (\alpha_1 + \alpha_2)}{П_2 \cdot (\alpha_1 + \beta_2) - K \cdot i_2}\right) \quad (8).$$

Таким чином, враховуючи викладене вище, можна встановити такі умови, за яких кредит буде привабливим для підприємства:

$$\begin{cases} \frac{П_2 - П}{i_1} \cdot \left(1 - \frac{1}{(1+i_1)^{C_2}}\right) + \frac{П_2}{i_1 \cdot (1+i_1)^{C_2}} > \frac{П_1}{i_1}, \\ C_2 = \log_{1+i_2}\left(\frac{П_2 \cdot (\alpha_1 + \alpha_2)}{П_2 \cdot (\alpha_1 + \alpha_2) - K \cdot i_2}\right) \le C_г, \end{cases} \quad (9),$$

де $C_г$ — граничний максимальний строк повного погашення узятого підприємством кредиту згідно кредитної угоди.

Припустимо, що нерівності (9) перетворилися у рівняння. Тоді кожне з цих рівнянь можна розв'язати відносно показника кредитного відсотка i_2. Отже, отримується два значення цього показника. Якщо обидва з них перевищують фактичне значення кредитного відсотка, то це означає, що умови надання кредиту є привабливими для підприємства, який є потенційним позичальником. Якщо ж хоча б одне із значень розрахункового кредитного відсотка є меншим за фактичне значення цього відсотка, то тоді підприємству буде вигідно отримувати кредит, якщо відбудеться часткова компенсація відсоткових ставок за цим кредитом. Якщо ж при цьому одне або обидва розрахункові значення і2 виявляться від'ємними, то тоді, щоб заохотити отримання кредиту, держава повинна компенсувати частину його основної суми.

З урахуванням викладеного вище, можливо запропонувати таку послідовність організації інформаційного забезпечення розробки державних програм підвищення доступності кредитування малого бізнесу:

1. Формування масиву вхідної інформації. На цьому етапі здійснюється збір даних про показники, які містяться у наведених вище математичних моделях. Такий збір повинен відбуватися трьома шляхами: опитуванням підприємств на підставі попередньо сформованої їх вибірки, шляхом аналізування їх звітності та завдяки виконанню прогнозних оцінок. Результатом цього етапу є визначення усереднених значень відповідних показників. При цьому таке усереднення може здійснюватися окремо за галузями економіки.

2. Побудова системи нерівностей, загальний вигляд якої наведено вище, та перетворення її у систему рівнянь з подальшим розв'язком цих рівнянь відносно ставки кредитного відсотка. У результаті цього можливими є три випадки:

1) обидва розрахункові значення кредитного відсотка є більшими за фактичне його значення. За таких умов кредитування слід визнати достатньо привабливим і воно не потребуватиме державної підтримки;

2) обидва розрахункові значення кредитного відсотка є невід'ємними, проте, хоча б одне з них є меншим за фактичне значення цього відсотка. У цьому випадку необхідно встановити ту частку кредитної ставки, яку слід компенсувати державою, для того, щоб кредитування стало привабливим. Для цього слід узяти за основу те розрахункове значення кредитного відсотка, яке є найменшим;

3) хоча б одне із розрахункових значень кредитного відсотка є від'ємним. Тоді постає необхідність встановити частку основної суми кредитів, яку слід компенсувати державою, щоб кредитування стало привабливим для підприємств. З цією метою показник K у наведеній вище системі нерівностей (9) множиться на певний коефіцієнт. Потім нерівності перетворюються у рівності і розв'язуються відносно цього коефіцієнта.

3. Оцінювання економічної ефективності державних видатків на реалізацію державної програми підвищення доступності кредитування малого бізнесу. З цією метою спочатку прогнозується очікуваний приріст по-

Таблиця 2. Показники тривалості повернення кредиту, узятого з метою фінансування видатків малих підприємств, які тимчасово припинили свою діяльність під час карантину, якщо строк припинення діяльності становитиме три місяця

Назви показників	Значення показників за галузями економіки			
	Роздрібна торгівля	Громадське харчування	Ремонт побутової техніки	Гуртова торгівля
1. Тривалість повного повернення кредиту без використання державної допомоги, місяців	10,6	9,9	8,7	9,5
2. Тривалість повного повернення кредиту за умови, що держава повністю компенсує відсотки за ним, місяців	9,7	8,9	8,0	8,6
3. Тривалість повного повернення кредиту за умови, що держава компенсує 50% його основної суми, місяців	2,2	2,0	1,9	2,1

Джерело: розраховано автором на основі даних про діяльність досліджуваних підприємств.

даткових та інших обов'язкових платежів внаслідок збільшення обсягів економічної діяльності тих підприємств, які візьмуть кредити на свій розвиток. Потім цей приріст зіставляється з видатками держави на часткову компенсацію відсотків за кредитами або його основної суми.

4. Ухвалення рішення про доцільність реалізації державної програми підвищення доступності кредитування малого бізнесу. При цьому слід мати на увазі ту обставину, що така доцільність може бути зумовлена не лише економічною, але й соціальною ефективністю впровадження цієї програми. Зокрема, це стосується можливого створення додаткових робочих місць.

5. Формування масиву вихідної інформації. Цей масив, серед іншого, повинен містити дані про раціональні параметри державної участі у кредитуванні малих підприємств, загальний очікуваний обсяг цієї участі, а також прогнозні економічні та соціальні результати реалізації державної програми підвищення доступності кредитування малого бізнесу.

З метою проведення емпіричного аналізу за тематикою цієї статті було опрацьовано дані з 85 малих підприємств західного регіону України, які належать до чотирьох галузей (видів економічної діяльності). Проведене анкетне опитування власників та менеджерів цих підприємств показало, зокрема, що більшість з них вважають недостатню привабливість кредитування головною причиною відмови від нього.

Виконавши описану вище послідовність дій щодо організації інформаційного забезпечення розробки державних програм сприяння кредитуванню малих підприємств, було побудовано масив вихідної інформації. Окремі показники з цього масиву зведено у таблиці 1.

Як випливає з даних, які представлені у таблиці 1, за усіма галузями економіки мінімально припустимі для підприємств ставки кредитного відсотка, за яких досліджуваним підприємствам економічно вигідно брати кредити з метою фінансування свого розвитку, є додатними. Водночас ці ставки є меншими за їх фактичне значення. При цьому ефективність бюджетних видатків на часткову компенсацію відсотків за кредитами малому бізнесу перевищує 0,4, тобто є доволі високою. Отже, часткова компенсація державою кредитних ставок для малого бізнесу видається доцільною. Проте потреба у компенсації основної суми кредитів є відсутньою.

Роль кредитування малого бізнесу зростає в умовах пандемії COVID-19. Внаслідок карантинних обмежень частина малих підприємств тимчасово припинили свою діяльність, але при цьому продовжують нести певні видатки. У разі відсутності фінансових ресурсів у підприємств вони можуть спробувати фінансувати ці видатки за рахунок кредитування. Припустимо, що термін повернення узятого кредиту буде меншим ніж час, необхідний для створення заново підприємства та запуску в повній мірі його діяльності. Тоді власнику підприємства не буде вигідно його закривати, а кращим варіантом буде взяття позики для фінансування видатків під час карантину. Результати відповідних розрахунків представлено у таблиці 2.

Як випливає з даних, що характеризують досліджувані малі підприємства, представлені у таблиці 2, для того, щоб заохотити ці підприємства отримувати позики для фінансування їх видатків під час карантинних обмежень, держава повинна покривати біля 50% основної суми кредиту. За таких умов можливо зберегти як самі підприємства, так і робочі місця на них. Водночас компенсація відсотків за кредитом у цьому випадку несуттєво впливає на рівень привабливості кредитування.

ВИСНОВКИ

1. Пільгове кредитування проєктів економічного розвитку малих підприємств може відбуватися трьома основними шляхами, а саме: у вигляді часткового або повного відшкодування відсотків за кредитами; у вигляді часткового або повного відшкодування основної суми кредитів; завдяки певної комбінації двох перелічених способів відшкодування. При цьому необхідність державного сприяння кредитуванню малого бізнесу постає з двох головних причин: кредитування є недостатньо ефективним з точки зору власників малих підприємств; терміни, на які надаються кредити, є недостатньо великими і підприємства не встигнуть своєчасно погасити отримані ними позики.

2. Критерієм ефективності кредитування підприємств може виступати дисконтована величина їх майбутнього прибутку. Якщо дисконтований потік майбутнього прибутку підприємства внаслідок кредитування зростає, то таке кредитування слід визнати для підприємства економічно доцільним.

3. Можливо запропонувати таку послідовність організації інформаційного забезпечення розробки державних програм підвищення доступності кредитування малого бізнесу: формування масиву вхідної інформації; побудова системи нерівностей, яка визначає умови доцільності взяття позик малими підприємствами для фінансування програм свого розвитку, та перетворення її у систему рівнянь з подальшим розв'язком цих рівнянь відносно ставки кредитного відсотка; оцінювання економічної ефективності державних видатків на реалізацію державної програми підвищення доступності кредитування малого бізнесу; ухвалення рішення про доцільність реалізації державної програми підвищення доступності кредитування малого бізнесу; формування масиву вихідної інформації.

4. Проведений емпіричний аналіз за вибіркою з 85 малих підприємств західного регіону України показав, що мінімально припустимі для них ставки кредит-

ного відсотка, за яких цим підприємствам економічно вигідно брати кредити з метою фінансування свого розвитку, є додатними. Разом з тим ці ставки є меншими за їх фактичне значення. При цьому ефективність бюджетних видатків на часткову компенсацію відсотків за кредитами малому бізнесу перевищує 0,4, тобто є доволі високою. Отже, часткова компенсація державою кредитних ставок для малого бізнесу видається доцільною. Водночас потреба у компенсації основної суми кредитів є відсутньою.

5. Подальші дослідження повинні передбачати розгляд випадку, коли малі підприємства отримують позики не одноразово, а частинами протягом певного проміжку часу.

Література:

1. Гевлич Л.Л., Гевлич І.Г. Державна підтримка вітчизняного малого бізнесу: стан та перспективи. Економіка і суспільство. 2017. № 11. С. 66—71.

2. Колісніченко П.Т. Стан і тенденції розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Вісник Мукачівського державного університету. 2017. Вип. 11. С. 77—85.

3. Петренко І.П., Козловська О.Ю. Фінансова підтримка проєктів у сфері енергозбереження в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. № 14 (2). С. 65—68.

4. Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. Актуальні проблеми державного управління. 2017. № 1. С. 146—154.

5. Прокопець Л. В. Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 24. С. 71—76.

6. Толстова А.В., Кібальчич С. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 60. С. 55—62.

7. Ускова Л. В. Залучення інвестицій у мале підприємництво України на прикладі Черкаської області. Економічний простір. 2014. № 92. С. 186—194.

8. Федорченко В.В. Удосконалення механізму формування державної політики підтримки розвитку малого підприємництва. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 7. С. 185—188.

9. Шолойко А.С. Адаптація зарубіжного досвіду страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері України. Вісник ХНАУ. Серія "Економічні науки". 2010. № 11. С. 181—188.

10. Юрків Р.Р. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні. Агросвіт. 2021. № 13—14. С. 45—52.

11. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Lesyk R., Lesyk L. Evaluation of adaptability of Ukrainian economy to changes in prices for energy carriers and to energy market risks [Online]. Energies. 2018. Vol. 11 (12). Available at: https://doi.org/10.3390/en11123529 (Accessed 29 Sept 2021).

12. Yemelyanov O., Petrushka T., Symak A., Trevoho O., Turylo A., Kurylo O., Danchak L., Symak D., Lesyk L. Microcredits for Sustainable Development of Small Ukrainian Enterprises: Efficiency, Accessibility, and Government Contribution [Online]. Sustainability. 2020. Vol. 12 (15). Available at: https://doi.org/10.3390/su12156184 (Accessed 29 Sept 2021).

References:

1. Hevlych, L. L. and Hevlych, I. H. (2017), "State support of domestic small business: status and prospects", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 11, pp. 66—71.

2. Kolisnichenko, P. T. (2017), "Status and trends in the development of small and medium enterprises in Ukraine", Visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu, vol. 11, pp. 77—85.

3. Petrenko, I. P. and Kozlovs'ka, O. Yu. (2017), "Financial support for energy saving projects in Ukraine", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 14 (2), pp. 65—68.

4. Polischuk, H. O. (2017), "State support for small business development: domestic and foreign experience", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 1, pp. 146—154.

5. Prokopets', L. V. (2017), "Features of state support for small business in Ukraine and foreign experience", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 24, pp. 71—76.

6. Tolstova, A. V. and Kibal'chych S. (2017), "Problems of small business development in Ukraine. Bulletin of Transport Economics and Industry", Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, vol. 60, pp. 55—62.

7. Uskova, L.V. (2014), "Attracting investments in small business in Ukraine on the example of Cherkasy region", Ekonomichnyj prostir, vol. 92, pp. 186—194.

8. Fedorchenko, V. V. (2014), "Improving the mechanism of formation of state policy to support the development of small business", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 185—188.

9. Sholojko, A. S. (2010), "Adaptation of foreign insurance experience with state financial support in the agricultural sector of Ukraine", Visnyk KhNAU. Seriia "Ekonomichni nauky", vol. 11, pp. 181—188.

10. Yurkiv, R. R. (2021), "Formation of financial potential of investment activity of small business entities in Ukraine", Ahrosvit, vol. 13—14, pp. 45—52.

11. Yemelyanov, O. Symak, A. Petrushka, T. Lesyk, R. and Lesyk, L. (2018), "Evaluation of adaptability of Ukrainian economy to changes in prices for energy carriers and to energy market risks", [Online], Energies, vol. 11 (12), available at: https://doi.org/10.3390/en11123529 (Accessed 29 Sept 2021).

12. Yemelyanov, O., Petrushka, T., Symak, A., Trevoho, O., Turylo, A., Kurylo, O., Danchak, L., Symak, D. and Lesyk, L. (2020), "Microcredits for Sustainable Development of Small Ukrainian Enterprises: Efficiency, Accessibility, and Government Contribution", [Online], Sustainability, vol. 12 (15), available at: https://doi.org/10.3390/su12156184 (Accessed 29 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 13.11.2021 р.

www. economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 330.341.2:338.242.2

О. М. Ложачевська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8462-925X
О. В. Орлова-Курилова,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту, права, статистики та економічного аналізу,
Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8382-8070
Н. О. Макаренко,
д. е. н., доцент, професор кафедри маркетингу та логістики,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7354-5122
В. О. Рубежанська,
к. е. н., старший викладач кафедри фінансів, обліку та банківської справи,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8047-4000

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.9

МОДЕЛЮВАННЯ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ ТА МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ, ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

O. Lozhachevska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management,
National Transport University, Kiev, Ukraine
O. Orlova-Kurilova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management, Law,
Statistics and Economical Analysis, Luhansk National Agrarian University, Starobilsk, Ukraine
N. Makarenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Marketing
and Logistics, Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine
V. Rubezhanska,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Finance, Accounting and Banking,
Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine

MODELING OF ADAPTIVE MANAGEMENT OF INNOVATIVE ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF LOGISTIC AND MARKETING STRATEGIES OF INTERACTION OF THE STATE AND BUSINESS, DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті розглянуто моделювання адаптивного управління інноваційними підприємствами в умовах трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку. Доведено, що зміни в державному регулюванні інноваційним підприємництвом, простежуються в схильності державної політики до нестійкості, біфуркації, флуктуації та динамізмі, що пояснюється відкритістю національної економіки до зовнішнього оточення, а також засвідчують не-

обхідність змінювати державні інструментарії у станах неврівноваженості, мінливості, нестабільності. При турбулентних змінах у зовнішньому оточення складно-організована, багатосегментна система інноваційної політики знаходиться у постійному русі внаслідок наявності в інституціональній матриці експліцитних та імпліцитних протиріч. Вони обумовлюють зміну стабільного розвитку системи національної економіки, а при неефективних заходах державного впливу підсилюють турбулентність або хаос. Відповідно заходи державного впливу в умовах трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку повинні буди вчасними з обов'язковим пошуком резервів як усередині країни, так за її межами.

The article considers modeling of adaptive management of innovative enterprises in the conditions of transformation of logistic and marketing strategies of interaction of the state and business, digitalization and sustainable development. With turbulent changes, the needs of the national economy for innovation increase, which contribute to the improvement of its structural elements and are able to bring it to an updated, more efficient level of innovative development. It is emphasized that, given the openness of the system of innovative entrepreneurship, it can be improved through self-adaptation and mobilization of innovation potential and own reserves, which ensures its resistance to adverse and destructive environmental influences. The expediency of involving a synergetic approach in determining the basics of state regulation involves the development of adaptive models of state regulation that can adapt to changing environments, including the transformation of logistics and marketing strategies of government and business, digitalization and sustainable development. Adaptive models should be based on the understanding of the national economy as an open system that communicates with other countries, partially influences their domestic policies, changes competitive advantages at the macro level, while responding to external factors and gradually transforms itself. It is proved that changes in state regulation by innovative enterprises can be traced in the tendency of state policy to instability, bifurcation, fluctuation and dynamism, which is explained by the openness of the national economy to the external environment. With turbulent changes in the external environment, a complex, multi-segment system of innovation policy is in constant motion due to the presence in the institutional matrix of explicit and implicit contradictions. They cause a change in the stable development of the national economy, and with ineffective measures of state influence increase turbulence or chaos. Accordingly, measures of state influence in the conditions of transformation of logistical and marketing strategies of interaction of the state and business, digitalization and sustainable development should be timely with obligatory search of reserves both inside the country and abroad.

Ключові слова: моделювання, адаптивне управління, інноваційні підприємства, трансформація, логістичні та маркетингові стратегії, взаємодія держави та бізнесу, діджиталізація, сталий розвиток.

Keywords: modeling, adaptive management, innovative enterprises, transformation, logistics and marketing strategies, interaction between the state and business, digitalization, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

При турбулентних змінах зростають потреби національної економіки до інновацій, які сприяють удосконаленню її структурних елементів та здатні її вивести на оновлений, більш ефективніший рівень інноваційного розвитку. Враховуючи відкритість (дисипативність) системи інноваційного підприємництва слід відзначити, що воно може удосконалюватися за рахунок самоадаптації та мобілізації інноваційного потенціалу та власних резервів, що забезпечує його стійкість до несприятливих та руйнівних впливів зовнішнього середовища. Доцільність залучення синергетичного підходу при визначенні основ державного регулювання передбачає розробку адаптивних моделей державного регулювання, здатних пристосовуватися до мінливого середовища, зокрема трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку. Адаптивні моделі повинні засновуватися на розумінні національної економіки як відкритої системи, що комунікує з іншими країнами, частково впливає на їх внутрішню політику, змінює конкурентні переваги на макрорівні, одночасно реагуючи на зовнішні чинники внаслідок чого сама поступово трансформується. Зазначені факти актуалізують тему дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні все більше набуває інноваційних рис, пов'язаних з розробкою, впровадженням та використанням нововведень. Інноваційність стає іманентною якістю підприємств, що визначають рівень соціально-економічного розвитку країни. Формуються принципово нова інноваційна мо-

дель соціально-економічного національного розвитку (відповідно вимог шостого технологічного укладу), яка є наслідком переходу і домінування таких елементів як інформаційні та комунікаційні технології. Спостерігається необхідність розвиток ринку "підривних" інновацій, захисту приватної власності, стимулювання наукомістких виробництв, підвищення ролі нематеріальних форм багатства (об'єктів інтелектуальної власності) і зростання ролі людського чиннику [2; 8—10].

Умови формування попиту та пропозиції в системі національної економіки все більше залежать від територіального розташування інноваційних підприємств, як ключового елементу будь-якої регіональної системи. Як на європейському, так і на місцевому рівні було показано, що можна досягти відновлення соціально-економічних територій і підвищення їх конкурентоспроможності через дифузії інновації та активізацію інноваційного розвитку підприємництва [1; 3—7]. Таким чином, акцент в державному регулюванні повинен бути орієнтований на оцінювання розвитку інноваційної діяльності за регіонами України, визначення територіальних асиметрії та причинно-наслідкових зв'язків, які обумовлюють інертний розвиток підприємництва. Зазначене дозволить у найліпші шляхи визначити подальші напрями ефективного державного регулювання зазначеним сектором національної економіки в умовах трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити моделювання адаптивного управління інноваційними підприємствами в умовах трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Поточний стан розвитку інноваційного підприємництва засвідчує про наявність проблем його подальшого розвитку:

достатньо високий технічний потенціал України в період економічних реформ виявився багато в чому зруйнованим, скоротилась чисельність наукових кадрів, погіршилась матеріально-технічна база наукових досліджень, яка старіє та морально зношується;

відсутній суттєвий вплив держави на розвиток інноваційних процесів у національній економіці, податкове законодавство не стимулює підприємства до впровадження інновацій.

Дослідження інноваційної діяльності промислових підприємств України показують, що вони здійснюють таку діяльність менш інтенсивніше аніж підприємства Європейського Союзу. Сучасні підприємства, які хочуть розвиватися та отримувати прибуток, змушені постійно реагувати на діяльність конкурентів. Вони повинні систематично впроваджувати нові продукти, методи управління та технологічні рішення.

Тож в умовах зростання світової конкуренції їх інноваційність визначається гнучким пристосуванням до змін та нові потреби, що з'являються на ринку споживачів. Промислові підприємства є рушійною силою економіки, завдяки інноваціям підприємство може розробляти специфічні товари та послуги, які зміцніть не лише його позиції але й забезпечують соціально-економічний розвиток України. Результати дослідження роботи промислових підприємств, підтверджують, що вітчизняні підприємства демонструють потенціал до інноваційної діяльності, особливо у впровадженні нововведень у галузі продуктів та процесів. Рівень інноваційної активності варіюється залежно від розміру господарської діяльності. Чим більше підприємство, тим інноваційна діяльність суб'єктів господарювання більше.

Важливу роль у процесі реалізації державного регулювання має стимулювання ефективного функціонування середніх та малих інноваційних підприємств (далі — СМІП). Зазначені державні дії особливо важливі, з урахуванням того, що лейтмотивом інновацій є СМІП, які забезпечують баланс попиту та пропозиції на інноваційні продукти, підвищують продуктивність та конкурентоспроможність національної економіки, стимулюють ринок праці, забезпечують фінансові надходження у бюджети усіх рівнів, підвищують імідж країни на світовому рівні та зміцнюють обороноздатність.

Показовим зарубіжним досвідом для нашої країни, який засвідчує важливість розвитку СМІП є реалізація національної інноваційної політики Швейцарії, яка посідає перше місце серед найбільш інноваційніших країн світу. Якщо деталізувати пріоритети інноваційної політики Швейцарії, то слід визначити, що нововведення в цій країні проходять свій життєвий цикл (від створення до розповсюдження на ринку) за умов досконалої моделі ринкової економіки, помірного впливу держави в приватний сектор та дієвого антимонопольного законодавства. Одночасно пріоритетним напрямом, який сприяв розвитку інноваційного підприємництва в Швейцарії (а також США, Німеччині, Швейцарії, Японії) є заохочення кластеризації економіки, утворення бізнес-агенцій, венчурних установ та вільних зон від податків. Ефективна нормативно-правова база, розвинута інноваційна інфраструктурна та політика дерегуляції стимулювала активне розповсюдження і комерціалізацію інноваційних виробів на місцевому та зарубіжному ринку. Як приклад, ключовими учасниками, які забезпечували оновлення інноваційної політики стали відділи та управління державних установ: Національний науковий фонд США, Управління з науки Міністерства енергетики США, Відділи адміністрації президента, відповідальні за інноваційну політику, Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів США, Національний інститут наукових та технологічних лабораторних досліджень Міністерства торгівлі США, Адміністрація по справам малого бізнесу США [256; 291].

Варто наголосити на тому, що зазначені управління та відділи безперебійно стимулюють попит та пропозицію на інноваційні вироби, у тому числі, на вироби, що мають стратегічне значення для країни: інноваційні вироби у секторі медицини, науки та освіти, шляхом проведення державних закупівель. Виконавцями інноваційних проєктів та відповідно постачальниками інноваційних виробів за державним контрактом у США виступають медичні об'єднання, науково-дослідні майданчики, університети або малі (середні) інноваційні підприємства. Провідну роль у підтримці інноваційного підприємництва серед малих підприємств виконує програма "The Small Business Innovation Research" (SBIR). За її напрямами передбачена можливість для СМІП ставати учасниками реалізації інноваційних проєктів окремих міністерств, відомств та державних агенцій, як приклад: Національного аерокосмічного агентства США, Міністерство оборони США, Національного наукового фонду США. Міністерство енергетики США. Більшу частину витрат за SBIR покриває Міністерство оборони США, яке надає цільові кошти на найбільш затребувані проєкти. Обсяг залучених інвестицій до СМІП розраховується з урахуванням інноваційного потенціалу та ресурсних можливостей підприємства, його конкурентної позиції, розробленого бізнес-плану і складністю реалізації інноваційного проєкту. Після оцінювання та розгляду зазначених вимог приймається управлінське рішення про видачу інвестицій або грантів для початку першого етапу реалізації інноваційного проєкту відповідно SBIR. Для СМІП обсяг інвестованих коштів в інноваційні проєкти за програмою є великим і складає не менше 180 тис. дол. За підсумками першого етапу, інвестори ухвалюють рішення доцільності інвестування наступного, де розмір фінансових ресурсів обмежується

1 млн дол. Ступінь результативності другого етапу, обумовлює залучення державою фінансових коштів у третій етап, на якому передбачена комерціалізація інноваційного продукту [2].

Інвестиції за програмою SBIR виділяються з бюджетів усіх рівнів або позабюджетних фондів (джерело котрих визначається відповідно етапу реалізації інноваційного проєкту або рівнем його важливості для держави). Проте незалежно від зазначеного менеджери SBIR на основі взаємовигідної співпраці підприємствами — донорами, кредитними спілками, банківськими установами, лізинговими центрами контролюють розподіл коштів у межах інноваційного проєкту, які направляються СМІП.

Схожий досвід стимулювання СМІП, що діє у США, частково запозичений Японією. Зокрема держава на чолі з агенцією "Організації підтримки малого і середнього підприємництва та інноваційного розвитку регіонів Японії" запозичила в системі національної економіки практику розповсюдження установ консалтингової допомоги СМІП. Варто зазначити, що агентами, що надають послуги були особи пенсійного віку, які у минулому показали себе як кваліфіковані фахівці. Такі організації створювалися за ініціативою органів місцевого самоврядування або Торгівельно-промисловими палатами. Вони утворювали певні центри інноваційної інфраструктурної підтримки, до яких входило — 8 підприємств-венчурів, бізнес-ангелів або кредитних спілок, які надають [5]:

фінансові послуги з супроводження інноваційного проєкту;

консультації з розробки плану виходу на ринок споживачів;

юридичний захист, у тому числі з питань захисту інноваційної продукції;

інші економіко-правові консультації;

майданчики для проведення лекцій та семінарів з питань формування стратегії організації або диверсифікації бізнесу;

можливість розповсюдження інформації стосовно інноваційних проєктів серед інших учасників ринку.

Також до складу центру інноваційної інфраструктурної підтримки входять 59 місцевих організацій різних форм власності, які точково задовольняють потреби інноваційних підприємств, що відносяться до певних префектур, слугують ланцюгами забезпечення діалогу між органами місцевої влади та СМІП. Впровадження зазначених елементів дозволили цим країнам значно розширити діяльність СМІП та забезпечити розвиток інноваційного підприємництва [1].

Отже, особливий акцент в політиці державної підтримки інноваційного підприємництва повинен надаватися СМІП, як визначального драйверу інноваційних зрушень та джерела формування середнього класу. У минулому роль такого бізнесу у створенні інновацій була недооцінена. На початку 21 століття актуальність його підтримки за провідними інноваційними країнами світу зросла, це сталося з наступних причин.

З одного боку, все більше нововведень створюється на СМІП. Вони частіше впроваджують нові ідеї делеговані їм на умовах аутсорсингу великими підприємствами. З іншого — існує утруднений доступ до інноваційного потенціалу для малих та середніх підприємств. Хоча малі та середні підприємства відіграють важливу роль у національній економіці, зокрема для забезпечення зайнятості населення, вони мають обмежений у доступ до техніко-технологічних ресурсів та мають труднощі з мобілізацією людського персоналу. Ці обмеження негативно впливають на їх розвиток і в багатьох випадках навіть призводять до їх банкрутства у перші роки існування. Більше того, керівники таких підприємств часто не проінформовані про нові технології, не орієнтуються у стратегічно важливих галузях промисловості, які потребують нововведень.

Отже таким підприємствам досить часто не вистачає інвестицій, організаторських або управлінських здібностей, щоб засвоювати нові технології. Мінімізація функціонування малого та середнього бізнесу в інноваційній діяльності призводить до виникнення таких проблем як: накопичення трансакційних або трансформаційних витрат великого бізнесу; відсутності економії на масштабі виробництва; підвищення безробіття та дисбалансу на ринку праці; зниження податкових надходжень у бюджети усіх рівнів. Саме тому підтримка СМІП все частіше розглядається як основне джерелом пожвавлення та розширення регіонального соціально-економічного розвитку.

В економіці, що трансформується, повинні активно розвиватися малі підприємства. Однак бюджетні витрати в національній економіці на забезпечення розвитку малого бізнесу суттєво відрізняються від розвинутих країн світу. Країни, які є лідерами інноваційного розвитку, все більше усвідомлюють, що інновації у малому підприємництві означають не лише досягнення економічних переваг. Такі інновації сприяють створенню соціальних стимулів, заощаджують ресурси території та підтримують навколишнє середовище, через незначні масштаби виробництва та економію місцевих ресурсів.

Розвиток СМІП бізнесу значно стимулює венчурне фінансування, як надійне джерело забезпечення фінансової бази особливо на початковій фазі створення нових продуктів і процесів, де прибуток майже відсутній або є досить незначним. Тому подолання фінансового розриву в державній інвестиційній підтримці великого та малого бізнесу є надзвичайно важливим значенням для створення нових підприємств та виконання інноваційних проєктів [10].

У більшості країн світу існують різні ефективні програми для стартапів, які слід адаптувати Україні. До них відносяться: гарантійне страхування ризиків на початковому етапі виробництва та проєктування; державні позики, програми стартових інвестицій або залучення іноземного капіталу до зазначеного сектору економіки; створення технологічних майданчиків для стартапів; інформаційна підтримка діяльності стартапів на усіх етапах життєвого циклу інноваційного проєкту. Більшість інноваційно активних країн мають позитивний досвід державної політики з впровадження програм розвитку інноваційної інфраструктури.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Змінності в державному регулюванні інноваційним підприємництвом, простежуються в схильності державної політики до нестійкості, біфуркації, флуктуації та динамізмі, що пояснюється відкритістю національної економіки до зовнішнього оточення, а також засвідчують необхідність змінювати державні інструментарії у станах неврівноваженості, мінливості, нестабільності. При турбулентних змінах у зовнішньому оточення складно-організована, багатосегментна система інноваційної політики знаходиться у постійному русі внаслідок наявності в інституціональній матриці експліцитних та імпліцитних протиріч. Вони обумовлюють зміну стабільного розвитку системи національної економіки, а при неефективних заходах державного впливу підсилюють турбулентність або хаос. Відповідно заходи державного впливу в умовах трансформації логістичних та маркетингових стратегій взаємодії держави та бізнесу, діджиталізації та сталого розвитку повинні буди вчасними з обов'язковим пошуком резервів як усередині країни, так за її межами.

Література:

1. Воронько-Невіднича Т.В., Лєщин Д.І., Василенко М.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища.

Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 15. С. 23—27.

2. Гнатенко І.А. Методологічні аспекти розвитку інноваційного підприємництва: теорія та практика: монографія. Харків: СГ НТМ "Новий курс", 2019. 253 с.

3. Орлова-Курилова О.В. Теоретико-методичні аспекти управління персоналом інноваційного підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 19, Ч. 2. С. 86—91.

4. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. № 1. P. 129—135.

5. Hutorov A.O., Hutorova O.O., Lupenko Yu.O., Yermolenko O.A., Voronko-Nevidnycha T.V. Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine). Revista Espacios. 2019. Vol. 40. № 7. P. 19.

6. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos-Kior M., Hnatenko I. Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. Laplage In Review. 2021. № 7 (3). P. 315—323.

7. Mykhailichenko M., Lozhachevska O., Smagin V., Krasnoshtan O., Zos-Kior M., Hnatenko I. Competitive strategies of personnel management in business processes of agricultural enterprises focused on digitalization. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. № 43 (3). P. 403—414.

8. Rakhmetulina Z., Pokataieva O., Trokhymets O., Hnatenko I., Rubezhanska V. Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market. Financial and credit activities: problems of theory and practice. 2020. Vol. 4. № 35. P. 238—247.

9. Mayovets Y., Vdovenko N., Shevchuk H., Zos-Kior M., Hnatenko I. Simulation modeling of the financial risk of bankruptcy of agricultural enterprises in the context of COVID-19. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2021. Vol. 36. pp. 192—198.

10. Rossokha V., Mykhaylov S., Bolshaia O., Diukariev D., Galtsova O., Trokhymets O., Ilin V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Management of simultaneous strategizing of innovative projects of agricultural enterprises responsive to risks, outsourcing and competition. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2021. Vol. 36. P. 199—205.

References:

1. Voronko-Nevidnycha, T.V., Leshchyn, D.I. and Vasylenko, M.V. (2018), "Management of enterprise competitiveness in an unstable market environment", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 15, pp. 23—27.

2. Hnatenko, I. (2019), Metodolohichni aspekty rozvytku innovatsijnoho pidpryiemnytstva: teoriia ta praktyka [Methodological aspects of innovative entrepreneurship development: theory and practice], New Course, Kharkiv, Ukraine.

3. Orlova-Kurylova, O.V. (2016), "Theoretical and methodological aspects of personnel management of an innovative enterprise", Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu, vol. 19, 2. pp. 86—91.

4. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43.1, pp. 129—135.

5. Hutorov, A. O., Hutorova, O O., Lupenko, Yu. O., Yermolenko, O. A. and Voronko-Nevidnycha, T. V. (2019), Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine), Revista Espacios, vol. 40, 7, pp. 19.

6. Lozhachevska, O., Navrotska, T., Melnyk, O., Kapinus, L., Zos-Kior, M. and Hnatenko, I. (2021), "Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market", Laplage In Review, vol. 7 (3), pp. 315—323.

7. Mykhailichenko, M., Lozhachevska, O., Smagin, V., Krasnoshtan, O., Zos-Kior, M. and Hnatenko, I. (2021), "Competitive strategies of personnel management in business processes of agricultural enterprises focused on digitalization". Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43 (3), pp. 403—414.

8. Rakhmetulina, Z., Pokataieva, O., Trokhymets, O. and Hnatenko, I., Rubezhanska, V. (2020), Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market, Financial and credit activities: problems of theory and practice, vol. 4, 35, pp. 238—247.

9. Mayovets Y., Vdovenko N., Shevchuk H., Zos-Kior M. and Hnatenko I. (2021), "Simulation modeling of the financial risk of bankruptcy of agricultural enterprises in the context of COVID-19", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 36, pp. 192—198.

10. Rossokha, V., Mykhaylov, S., Bolshaia, O., Diukariev, D., Galtsova, O., Trokhymets, O., Ilin, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Management of simultaneous strategizing of innovative projects of agricultural enterprises responsive to risks, outsourcing and competition", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 36, pp. 199—205.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України **(Категорія «Б»)** з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 631.164.23:005.591.4

С. І. Мельник,
д. е. н., професор, Український інститут експертизи сортів
ORCID ID: 0000-0002-5514-5819
І. В. Свиноус,
д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-0346-1596
І. В. Фурман,
к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9923-555X
Г. В. Трофімова,
к. с.-г. н., доцент, Український інститут експертизи сортів
ORCID ID: 0000-0001-6003-880X
Є. М. Стариченко,
к. е. н., Український інститут експертизи сортів
ORCID ID: 0000-0001-8608-5268

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.14

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

S. Melnyk,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian Institute for Plant Variety Examination
I. Svynous,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting and Taxation,
BilaTserkva National Agrarian University
I. Furman,
PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University
H. Trofimova,
PhD in Agricultural Sciences, Ukrainian Institute for Plant Variety Examination
Y. Starychenko,
PhD in Economics, Ukrainian Institute for Plant Variety Examination

AGRICULTURAL INVESTMENT ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES

Предмет залучення фінансування як для розвитку бізнесу, так і на потреби операційної оптимізації платіжного балансу не втрачає актуальності в аграрній галузі. Аспекти забезпечення фінансової стабільності господарської діяльності підприємств завжди залишаються важливими, як для корпоративного сектору, так і для малого та середнього бізнесу.

Встановлено, що, попри деякі позитивні явища в окремих сегментах аграрної економіки України у 2019 році, дія негативних чинників інвестиційної діяльності переважала. Найбільш вагомими причинами інвестиційного спаду в аграрних секторах економіки були несприятлива для агровиробників аграрна політика, скорочення бюджетної підтримки агровиробників, звуження можливостей залучення інвестицій і неприйнятні для потенційних вкладників капіталу ризики інвестування.

Доведено, що діяльність інвесторів у сільському господарстві також певною мірою стримували перезавантаження влади і зниження зацікавленості банківського сектору в кредитуванні реальних проєктів виробників.

Високі ставки банківських кредитів, низький рівень довіри до більшості українських агрокомпаній на іноземних фондових ринках, нерозвиненість національного фондового ринку, лізингу і практична відсутність іноземних інвесторів також зумовлювали стагнацію процесів залучення інвестицій у сільське господарство.

Підтримуємо, що державна програма часткової компенсації вартості придбаної вітчизняної сільськогосподарської техніки покликана сприяти: оновленню виробничих потужностей аграрного бізнесу; зниженню витрат і підвищенню конкурентоспроможності сільгосптоваровиробників; зменшенню залежності від іноземних поставок техніки і обладнання; розширенню частки українських сільгоспмашинобудівників на внутрішньому ринку; збереженню існуючих і створенню нових робочих місць; збільшенню сплати податків до бюджетів усіх рівнів, які сумарно перевищують обсяги бюджетного фінансування цієї програми.

Як свідчать результати, що основними перешкодами для створення сприятливих умов для залучення інвестицій у сільське господарство є: структурні обмеження, такі як недосконала ринкова інфраструктура, антиконкурентне ринкове середовище; складна процедура розподілу та отримання коштів державної підтримки; незавершена земельна реформа; важкий доступ сільськогосподарських товаровиробників до фінансових інструментів; деградація земель і грунтів, незбалансоване використання природних ресурсів, зміна клімату та екстремальні погодні явища (посухи тощо).

Отже, інвестиції є інструментом, завдяки якому сільське господарство зробить свій внесок у розвиток економіки, створення нових або розширення наявних виробничих потужностей, робочих місць у сільській місцевості та забезпечення національної продовольчої безпеки.

The subject of attracting financing both for business development and operational balance-of-payments optimization does not lose its relevance in the agricultural sector. Aspects of the financial stability of enterprises always remain important, both for the corporate sector and for small and medium-sized enterprises.

It was found that despite some positive developments in some segments of Ukraine's agrarian economy in 2019, the effect of negative factors of investment activity prevailed. The most important reasons of the investment decline in the agricultural sectors of the economy were: unfavorable agricultural policy towards agribusiness, the reduction of budgetary support, narrowing investment opportunities and unacceptable investment risks for potential investors.

It was proved that investor activities in agriculture have also somewhat constrained resetting the government and reducing interest of the bank sector in crediting real producer projects.

High bank credit rates, low confidence in most Ukrainian agricultural companies on foreign stock markets, underdeveloped national stock market, leasing and the practical absence of foreign investors also led to a stagnation in the process of attracting investments in agriculture.

We agree that the state program of partial cost compensation of domestically acquired agricultural equipment should promote:the renewal of production capacity of agribusiness, reducing costs and increasing the competitiveness of agricultural producers, reducing dependence on foreign supplies of machinery and equipment, expanding the share of Ukrainian agricultural machine builders on the domestic market, maintaining existing and creating new jobs, increasing the taxes to the budgets on all levels, which in total exceed the amount of budget funding for this program.

According to the results, the main barriers for creating favourable environment for investments in agriculture are:structural constraints, such as imperfect market infrastructure, anti-competitive market environment, complex procedure for the receipt and distribution of state support funds, incomplete land reform, difficult access of agricultural producers to financial instruments, land and soil degradation, unbalanced use of natural resources, climate change and extreme weather conditions (droughts, etc.).

Thus, investments are a tool due to which agriculture will contribute to the development of the economy, the creation of new or expansion of existing production capacity, rural jobs and national food security.

Ключові слова: інвестиції, сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарська техніка, державна підтримка, банківські кредити.

Key words: investments, agricultural enterprises, agricultural machinery, state support, bank loans.

ВСТУП

Предмет залучення фінансування як для розвитку бізнесу, так і на потреби операційної оптимізації платіжного балансу не втрачає актуальності в аграрній галузі. Аспекти забезпечення фінансової стабільності господарської діяльності підприємств завжди залишаються важливими як для корпоративного сектору, так і для малого та середнього бізнесу. Широкий спектр різноманітних факторів ризику у сільському господарстві формує додаткову вартість зовнішніх фінансових ресурсів для аграріїв. Враховуючи різноманітність агрокліматичних ризиків у сільському господарстві, підприємці та управлінці надають значної уваги питанню залучення фінансових ресурсів.

Аграрний сектор є одним з найважливіших для української економіки. Сьогодні інвестиційна привабливість аграрного сектора країни значно зросла. Це сектор української економіки, який швидко розвивається та демонструє позитивну динаміку. Експорт аграрної продукції вже сьогодні може стати локомотивом вітчизняної економіки.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням різних аспектів інвестиційної діяльності присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизня-

Таблиця 1. Розрахункова вартість інвестиційних проєктів, що реалізується в регіонах станом на 01.07.2019 р.

Вартість інвестпроєктів	Кількість, од.	у % до загального обсягу	Сума, млн грн
до 10 млн грн	219	49,3	649,1
10-50 млн грн	138	31,1	2969,0
50-100 млн грн	36	8,1	2353,0
100-500 млн грн	39	8,8	7850,2
500-1 000 млн грн	4	0,9	2550,0
понад 1 млрд грн	8	1,8	24233,9
Всього	444	100,0	40605,2

Джерело: складено за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України.

них дослідників. Зокрема, проблеми інвестиційної діяльності в сільському господарстві грунтовно висвітлили у своїх наукових публікаціях В. Андрійчук, І. Баланюк, П. Березівський, І. Бланк, О. Бородіна, В. Бойко, А. Буряк, Д. Бьюкенен, П. Гайдуцький, Л. Гнатишин, Ю. Губені, Б. Данилишин, Г. Запша, О. Захарчук, В. Зіновчук, М. Кісіль, Я. Корнаї, І. Костирко, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, К. Макконнелл, В. Петті, М. Пугачов, П. Пуцентейло, В. Россоха, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Л. Сатир, М. Сахацький, І. Свиноус, М. Стариченко, А. Стельмащук, С. Терещенко, В. Трегобчук, Г. Хакен, Г. Черевко, Д. Шеленко, О. Шпичак, М. Шульський, Й. Шумпетер, В. Юрчишин, В. Якубів, І. Яців та ін.

Однак конкретні пропозиції щодо активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки мають певні відмінності стосовно напрямів і засад її здійснення. Попри численні публікації з питань інвестиційної діяльності, дотепер чітко не вибудована стратегія інвестиційного розвитку аграрного сектору, яка б враховувала регіональні особливості функціонування сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах України.

МЕТА СТАТТІ

На основі проведених результатів розробити практичні рекомендації щодо активізації інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інвестиції в аграрний сектор, реформування і розвиток галузі дозволять Україні істотно розширити свою присутність на світовому ринку [1].

Результати дослідження свідчать, що в сільськогосподарських підприємствах за основне джерело інвестиційної діяльності слугують власні фінансові ресурси, які формуються головним чином за рахунок прибутку та частково амортизаційних відрахувань.

Встановлено, що на 30,9% зросли інвестиційні вкладення за рахунок коштів місцевих бюджетів, звідки доречно буде думка про позитивний вплив процесів децентралізації формування місцевих бюджетів на інвестування сільськогосподарських підприємств.

За 2018—2019 рр. має місце скорочення обсягів залучення інвестицій за рахунок кредитів банків та інших позик на 40,1%. Проте щодо кредитів іноземних банків, то вони за цей період зросли більше ніж у 11 разів. Таку тенденцію можна пояснити активізацією на сьогодні іноземними банками своєї діяльності з надання кредитів під інвестиційні проєкти сільськогосподарських підприємств під нижчі відсоткові ставки у разі прямої співпраці із сільськогосподарським підприємством.

За наведеними даними протягом 2018—2019 рр. суттєво зросли капітальні інвестиції за рахунок коштів державної підтримки. Так, Законом України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" від 14 листопада 2019 року № 294-IX передбачено видатки за бюджетною програмою 1201150 "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників" в обсязі 4000,0 млн грн.

Для забезпечення виконання зазначеної бюджетної програми за напрямом "Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва" у 2020 р. передбачено 1 млрд грн.

На основі "Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва" компенсація вартості техніки та обладнання здійснюється також через уповноважені банки у розмірі 25 % без урахування ПДВ; компенсації підлягає техніка та обладнання, яка включена до Переліку техніки та обладнання, який формує Мінекономіки.

За результатами дослідження, суттєво зросли обсяги фінансування, які спрямовувалися за цією програмою підтримки. Чисельність користувачів згаданої програми упродовж 2017—2020 рр. зросла майже в тричі, що виступає свідченням певної зацікавленості у придбанні технічних засобів, які підпадають під дію вказаної програми сільськогосподарських товаровиробників [2]. Зазначимо, що половина користувачів це фермерські господарства, в яких відсутні власні фінансові ресурси на придбання сільськогосподарської техніки.

Як свідчать результати опитувань сільськогосподарських товаровиробників Хмельницької області, найбільшим стримуючим фактором є нестабільність ринку. Часті стрибки ціни як на ринку факторів виробництва, так і на ринку продукції, спричинюють суттєві збитки. Інші головні проблеми — це нестача адекватної державної підтримки і державного регулювання. 45% суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу зазначили, що чисельні перевірки і сертифікації гальмують реалізацію інвестиційних проєктів.

За оперативною інформацією структурних підрозділів з питань агропромислового розвитку облдержадміністрацій станом на 01.07.2019 р. у регіонах країни в агропромисловому комплексі реалізовано та триває підготовка та впровадження 444 інвестиційних проєктів загальною вартістю понад 40,6 млрд грн, що на 51 інвестпроєкт та 0,5 млрд грн більше відповідного періоду попереднього року.

Основним джерелом фінансування залишаються власні кошти підприємств АПК — 72,8%.

Найбільша кількість інвестиційних проєктів впроваджується у таких областях: Черкаській — 54; Вінницькій — 52; Полтавській — 51; Львівській — 47; Херсонській — 30; Миколаївській — 27; Житомирській — 22; Київській — 22 (табл. 1).

Як свідчать дані Державної служби статистики України власні кошти підприємств залишалися основним джерелом капінвестицій.

Встановлено, що упродовж 2010—2019 рр. спостерігається суттєве зростання обсягів капітальних інвестицій господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що викликано як і інфляційними чинниками, так і підвищенням інвестиційної привабливості досліджуваної галузі. Наведені дані свідчать, що близько

98 % фінансових ресурсів суб'єкти господарювання в сфері агробізнесу спрямовують в матеріальні активи, що виступає свідченням існуючого недостатнього рівня матеріально-технічного забезпечення операційної діяльності.

Так, майже 65 % усіх капітальних інвестицій, що надходять у матеріальні активи, спрямовуються на придбання машин та обладнання. Це викликано передусім спеціалізацією виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема — вирощуванням зернових та олійних культур. Крім того, у зв'язку із зміною клімату, що призводить до підвищення середньорічних температур та використання сучасних композитних матеріалів поступово відпадає потреба у будівництві капітальних будівель для зберігання зібраного урожаю та утримання сільськогосподарських тварин [3]. Тобто відбувається скорочення обсягів капітальних інвестицій на будівництво та модернізацію будівель і споруд.

Викликають занепокоєння відносно низькі обсяги витрат на відновлення родючості земель сільськогосподарського призначення, які знаходяться у користуванні господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Натепер виробничо-господарська діяльність переорієнтовується на вирощування монокультур — кукурудзи та соняшнику, що негативно відбивається на збереженні та підвищенні родючості грунту [4].

Важливою складовою капітальних вкладень є інвестиції в розвиток тваринництва, зокрема в будівництво тваринницьких комплексів. Як свідчить практичний досвід окупність вкладених коштів у вищезазначену галузь сільського господарства має більш триваліший період ніж в рослинництві. В зв'язку з цим на державному рівні була запроваджена програма, яка спрямована на часткову компенсації капітальних витрат на будівництво та модернізацію тваринницьких комплексів.

Вважаємо, що як тільки заміна зношеної техніки та обладнання перестане бути першочерговим завданням інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств, відбудеться переорієнтація на техніко-технологічну модернізацію сільськогосподарського виробництва. Як показало опитування керівників та менеджерів господарств корпоративного сектору аграрної економіки (123 опитаних Київської, Вінницької та Хмельницької областей), в 2020—2021 рр. такий напрям також стане пріоритетним в діяльності суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу (24,7%).

Крім цього, за результатами опитування встановлено, що на сьогодні практично не здійснюються вкладення інвестицій на задоволення потреби молодих фахівців (2,6%), придбання науково-технічних розробок, спроможних підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва (2,9%).

Найважливішим фактором, що обмежує розвиток інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств, на думку респондентів, як і очікувалося, вказано недостатній рівень забезпечення власними фінансовими ресурсами (40,8%). Інші фактори мають рівний ступінь значущості, хоча кілька виділяється, зокрема, як труднощі при отриманні кредитів для реалізації інвестиційних проєктів (9,2%). На нашу думку, його варто об'єднати з менш значущим і, можливо, не надто зрозумілим для анкетованих фактором, у загальному — недосконалість нормативно-правової бази, що регулює інвестиційні процеси (2,6%).

За одержаними відповідями встановлено, що 12,4% респондентів визнали вибуття основних фондів на підприємствах наслідком недостатньої економічної ефективності їх подальшої експлуатації. Разом із тим 17,8% учасників вказали на наявність у підприємстві основних засобів, в які були інвестовані кошти протягом останніх п'яти років, проте нині ці активи не використовуються за призначенням. При цьому не здійснювали ніяких інвестицій екологічного характеру 63,4% підприємств.

Аналізуючи капітальні інвестиції в структурі основних категорій сільськогосподарських підприємств, можна констатувати, що найбільші обсяги забезпечують середні суб'єкти підприємницької діяльності агробізнесу.

Проте з розрахунку на один суб'єкт господарювання беззаперечним лідером вирізняються великі сільськогосподарські підприємства. Так, великі підприємства на один господарюючий суб'єкт у 2019 р. вклали 321,6 млн грн, тоді як середні — лише 14,8 млн грн. Зауважимо, що лише великими сільськогосподарськими підприємствами забезпечено збільшення обсягів капіталовкладень за 2010—2019 рр. на 34,8%. Це підтверджує попередньо зроблений висновок, за яким у нинішніх умовах здійснювати інвестиційну діяльність у зростаючій динаміці спроможні лише великі господарюючі суб'єкти. Основними напрями їхньої інвестиційної діяльності стали вкладення у модернізацію та оновлення існуючої матеріально-технічної бази.

Подібна ситуація спостерігається і при здійсненні капітальних інвестицій в матеріальні активи. Проведені розрахунки свідчать, що низькі темпи фінансування придбання і модернізації матеріальних активів у середніх сільськогосподарських підприємствах викликані як необхідністю формувати широкий перелік технічних засобів, будівель і споруд, що задовольняє потребу виробничого процесу, так і відсутністю тимчасово вільних власних фінансових ресурсів.

За наведеними даними, зростання обсягів капіталовкладень у придбання матеріальних активів за 2010—2019 рр. на 37,3% забезпечила група великих підприємств. Очевидно, що розширення виробничої діяльності потребує адекватного збільшення потреби у матеріальних ресурсах. Водночас відзначаються високі темпи зростання капітальних вкладень малих господарств корпоративного сектору. Тут доречно вказати, що більшість із них розпочало свою виробничо-господарську діяльність за наявності мінімального набору технічних засобів, тому поступово і розширюють їх склад та забезпечують модернізацію власної матеріально-технічної бази.

У разі порівняння обсягів капітальних інвестицій в матеріальні активи з розрахунку на один суб'єкт господарювання беззаперечний лідер це великі сільськогосподарські підприємства, що дозволяє їм одержати ефект від прояву ефекту "масштабу". При цьому малі господарства корпоративного сектору аграрної економіки орієнтуються на придбання мінітехнічних засобів, оскільки їхні потреби обмежені площею землекористування.

Натепер залишається тривожною ситуація з родючістю грунтів. Вважаємо, що відсутність економічних стимулів до підвищення родючості сільськогосподарських угідь слугує своєрідною перешкодою здійснення капітальних вкладень у підвищення родючості грунтів всіма категоріями сільськогосподарських підприємств як у цілому, так і з розрахунку на один суб'єкт господарювання.

Як показали наведені розрахунки, за 2010—2019 рр. відбулося зростання обсягів капіталовкладень у підвищення родючості сільськогосподарських угідь, причому великими підприємствами — більше, ніж у 3 рази, середніми — майже у 2 рази, малими підприємствами — на 5,2%. Однак величина цих вкладень незначна, що навіть за умови забезпечення їх збільшення не досягається позитивного ефекту стосовно процесу підвищення родючості грунтів.

Технічні засоби нині являють собою основний об'єкт інвестування сільськогосподарських підприємств усіх категорій [5]. Подібне зумовлено кількома чинниками. По-перше, сільськогосподарська техніка — це основний засіб виробництва при вирощуванні сільськогосподарських культур. По-друге, технічні засоби вважаються високоліквідним активом, який також може бути об'єктом

Таблиця 2. Групування господарств корпоративного сектору аграрної економіки за площею сільськогосподарських угідь, га, 2019 р.

Групи господарств за площею с.-г. угідь, га	Кількість господарств, од.	Частка у площі с.-г. угідь, %	Розмір одного господарства, га с.-г. угідь	Придбання техніки усього, тис. грн	Частка у придбанні техніки, %	Придбання техніки з розрахунку на 1 га угідь, грн
До 500	2269	2,9	242	605524	3,8	1105
501-1000	1321	5,6	808	1088871	6,9	1021
1001-2000	2266	19,1	1600	3990118	25,2	1100
2001-5000	1817	31,9	3346	6065342	38,4	998
5001-10000	398	15,7	7511	2098638	13,3	702
10001-20000	110	8,6	14884	1079210	6,8	660
Понад 20000	52	16,2	58856	885533	5,6	287
Усього	8233	100,0	2312	15813235	100,0	831

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

застави під отриманий кредит, купівлі-продажу тощо. По-третє, у випадку ліквідації сільськогосподарських підприємств може стати джерелом надходження доходів шляхом надання відповідних послуг.

Наведені дані свідчать, що за досліджуваний період сільськогосподарські підприємства забезпечують значні обсяги капіталовкладень у формування парку обладнання та машин, які у 2019 р. у групі великих, середніх та малих сільськогосподарських підприємств відповідно становили на один суб'єкт: 159,9 млн грн; 8,6 млн грн; 0,2 млн грн. Безперечно, найбільш техніко-технологічно складними визнано виробництво у групі великих підприємств, що потребує значних капіталовкладень, які за період аналізу зросли на 52,1%.

Цікаві результати групування господарств корпоративного сектору, за яким із збільшенням площі землекористування спостерігається зниження вартості придбання технічних засобів на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 2).

За наведеними даними, у структурі придбання сільськогосподарської техніки найбільша частка припадає на господарства корпоративного сектору аграрної економіки з площею землекористування 1001—5000 га, тобто на середні за цим критерієм суб'єкти господарювання у сфері агробізнесу. Звідси можна припустити, що менеджмент вказаної групи сільськогосподарських товаровиробників вбачає наявні перспективи подальшого розвитку, враховуючи умови зміни зовнішнього середовища їх функціонування. Стосовно висококонцентрованих сільськогосподарських підприємств, то для цієї групи характерний низький рівень придбання технічних засобів, що слугує підтвердженням завершення процесу модернізації та оновлення їх матеріально-технічної бази.

Оскільки основним принципом ресурсозберігаючих технологій виступає виконання кількох операцій в один технологічний етап, то завдяки роботі на полях такої техніки вдається заощаджувати пальне [6]. За період 2010—2018 рр. за даними Міністерства аграрної політики і продовольства України відзначено зростання придбання сільськогосподарської техніки, переважно імпортної. Ця обставина викликана вищою технічною надійністю засобів закордонного виробництва.

За основне джерело придбання сільськогосподарської техніки слугують власні фінансові ресурси суб'єкта господарювання.

Встановлено, що при придбанні імпортної сільськогосподарської техніки господарства корпоративного сектору аграрної економіки надають перевагу новим технічним засобам. Проте реалізується і значна кількість вживаної, де основними покупцями виступають малі суб'єкти підприємницької діяльності. Лише незначна кількість технічних засобів іноземного виробництва реалізується за позикові кошти.

Разом із тим понад 50 % придбаної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва надходить завдяки існуючим програмам підтримки сільськогосподарських товаровиробників. При цьому варто зауважити, що фінансування за такими програмами державної підтримки спрямовуються насамперед на розвиток вітчизняного сільськогосподарського машинобудування [7].

Пріоритетним напрямом інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств у нинішніх умовах визнана охорона навколишнього середовища. Складна екологічна ситуація в сільському господарстві характеризується відсутністю цільових фінансових ресурсів, призначених для відтворення природних ресурсів. Еколого-економічні проблеми в аграрній сфері стали наслідком перевантаження екстенсивного розвитку сільського господарства в минулому, відсутності дієвої політики його екологізації. Однак в умовах посилення викликів екологічного характеру існує необхідність в активізація інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств у реалізації природоохоронних, ресурсоощадних технологій та заходів щодо збереження навколишнього середовища [8].

Результати дослідження доводять, що за 2015—2019 рр. відбулося суттєве зниження інвестицій в обладнання та устаткування, які пов'язані з реалізацією екологічних технологій (табл. 3). Таку ситуацію можна пояснити відсутністю достатнього рівня усвідомлення й екологічної культури у керівництва та менеджменту сільськогосподарських підприємств щодо реалізації інвестпроєктів із додержанням екологічних норм і правил при будівництві виробничих приміщень.

Головною причиною недостатнього рівня приватних "зелених" інвестицій залишається порівняно високий ризик, пов'язаний з ними, а також відсутність обгрунтованої інформації щодо показників ефективності, прояву синергетичного ефекту для всіх стейкхолдерів інвестпроєкту. Стримуючим чинником слід вказати і недостатньо розвинуті місцеві ринки капіталу з незначним потенціалом розширення та диверсифікації, а також нестача сучасних фінансових інститутів, здатних до розробки й ринкового впровадження складних фінансових інструментів і мобілізації тим самим значних обсягів довгострокового "зеленого" фінансування.

ВИСНОВКИ

Отже, як свідчать результати, що основними перешкодами для створення сприятливих умов для залучення інвестицій у сільське господарство є: структурні обмеження, такі як недосконала ринкова інфраструктура, антиконкурентне ринкове середовище; складна процедура розподілу та отримання коштів державної підтримки; незавершена земельна реформа; важкий доступ сільськогосподарських товаровиробників до фінансових інструментів; деградація земель і грунтів, незбалансоване використання природних ресурсів,

Таблиця 3. Динаміка інвестицій в обладнання та устаткування, що пов'язані з екологічно чистішими технологіями (комплексна технологія), млн грн

Рік	Усього	Із них			
		захист навколишнього повітря та клімату	збір та ліквідація стічних вод	збір та ліквідація відходів	інші природо-охоронні види діяльності
2015	2,1	1,4	–	–	0,7
2016	3,3	–	–	–	3,3
2017	1,7	–	–	–	1,7
2018	1,2	0,1	–	1,1	–
2019	1,2	0,1	–	1,1	–
2019 р., %, до					
2015 р.	57,14	7,14	-	-	-

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

зміна клімату та екстремальні погодні явища (посухи тощо).

З огляду на викладене, інвестиції є інструментом, завдяки якому сільське господарство зробить свій внесок у розвиток економіки, створення нових або розширення наявних виробничих потужностей, робочих місць у сільській місцевості та забезпечення національної продовольчої безпеки.

Фінансування інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств зорієнтоване на власні джерела, а інструменти державної підтримки не мають значного впливу на її активізацію. При цьому, відчуваючи нестачу власних коштів у джерелах фінансування інвестицій, сільськогосподарські підприємства залучають менші обсяги, ніж необхідно, позикових коштів, які для них недоступні внаслідок високої вартості, що призводить до уповільнення темпів росту інвестицій. Вважаємо, що існуюча відтворювальна структура інвестицій може негативно вплинути на вікову структури виробничих активів та технічний рівень виробництва, а збереження поточної динаміки зниження "активної" частини основних фондів у структурі інвестицій в основний капітал призвести до негативних змін технічної структури накопичення капіталу. Саме тому потребує дослідження питання підвищення інвестиційної діяльності по великих, середніх і малих сільськогосподарських підприємствах.

Література:

1. Лупенко Ю.О. Захарчук О.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2018. № 11. С. 9—18.
2. Козяр Н.О. Організаційного-економічні засади функціонування інфраструктури інвестиційної діяльності в аграрному секторі України. Інноваційна економіка. 2020. № 7—8. С. 139—144.
3. Зарицька Н. Новий погляд на інвестиції в агро бізнес. Економіст. 2018. № 2. С. 6—7.
4. Дивнич О.Д., Фролова І.І., Кожара Є.Ю. Капітальні інвестиції у ресурсному забезпеченні сільськогосподарських підприємств України. Соціально-гуманітарний вісник. 2020. Вип. 36. С. 123—125.
5. Кушнір С.О., Журавльова А.К. Інвестиції в сільськогосподарську галузь України: реалії та перспективи у зв'язку з відкриттям ринку землі. Підприємництво та інновації. 2020. Вип. 12. С. 63—68.
6. Чкан І.О. Іноземні інвестиції в аграрний сектор України: стан і аспекти розвитку. Бізнес Інформ. 2020. № 2. С. 95—100.
7. Смик Р.Ю. Інвестиції у аграрному секторі економіки України. Інтелект XXI. 2020. № 1. С. 127—130.
8. Калетнік Г.М., Козяр Н.О. Стратегічні підходи до інвестування аграрного сектору України в сучасних умовах розвитку АПК. Економіка АПК. 2020. № 12. С. 81—89.

References:

1. Lupenko, Yu.O. and Zakharchuk, O.V. (2018), "Investment support for innovative development of agriculture in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 11, pp. 9—18.
2. Koziar, N.O. (2020), "Organizational and economic principles of functioning of the infrastructure of investment activity in the agricultural sector of Ukraine", Innovatsijna ekonomika, vol. 7—8, pp. 139—144.
3. Zaryts'ka N. (2018), "A new look at investing in agribusiness", Ekonomist, vol. 2, pp. 6—7.
4. Dyvnych, O.D. Frolova, I.I. and Kozhara, Ye.Yu. (2020), "Capital investments in resource provision of agricultural enterprises of Ukraine", Sotsial'no-humanitarnyj visnyk, vol. 36, pp. 123—125.
5. Kushnir, S.O. and Zhuravl'ova, A.K. (2020), "Investments in the agricultural sector of Ukraine: realities and prospects in connection with the opening of the land market", Pidpryiemnytstvo ta innovatsii, vol. 12, pp. 63—68.
6. Chkan, I.O. (2020), "Foreign investment in the agricultural sector of Ukraine: status and aspects of development", Biznes Inform, vol. 2, pp. 95—100.
7. Smyk, R.Yu. (2020), "Investments in the agricultural sector of Ukraine's economy", Intelekt XXI, vol. 1, pp. 127—130.
8. Kaletnik, H.M. and Koziar, N.O. (2020), "Strategic approaches to investing in the agricultural sector of Ukraine in modern conditions of agricultural development", Ekonomika APK, vol. 12. pp. 81—89.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2021 р.

www. dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 334.02

Л. І. Гальків,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту організацій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5166-8674
Т. В. Кулініч,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-0110-7080
К. В. Сінькевич,
студентка магістратури кафедри менеджменту організацій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-7918-3713

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.20

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ПРОЄКТНОМУ УПРАВЛІННІ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

L. Halkiv,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University
T. Kulinich,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University
K. Sinkevych,
Master's student of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University

COMPETENCE APPROACH IN PROJECT MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION

Метою дослідження є аналіз застосування компетентнісного підходу в проєктному управлінні середнім бізнесом у промисловості та визначення критеріїв оцінки такого управління. У статті досліджується застосування сучасних технологій у пошуку персоналу для підприємства з метою підвищення мотиваційного чинника до продуктивної праці та забезпечення зростання ефективності діяльності підприємства, що в свою чергу гарантує ріст ринкової конкурентоздатності та виводить підприємство у статус прихованого лідера галузі.

Особлива увага дослідження сконцентрована на проєктуванні моделі компетенцій персоналу підприємства та механізму її реалізації. Проаналізовано етапи побудови компетентнісної моделі та оцінено її діяльність через систему планового навчання та на основні показників господарської діяльності середнього вітчизняного промислового підприємства. Проведено порівняльну характеристику реалізації компетентнісної моделі управління персоналом на вітчизняному підприємстві. Висвітлено методику визначення ефективності впровадження компетентнісної моделі на вітчизняних системах управління через загальнодоступні статистичні дані. Доведено, що модель визначає загальні корпоративні компетенції, які дозволяють підприємству досягти конкурентних переваг та налагодити ефективну роботу служби персоналу. Зазначено, що реалізація компетентнісного підходу в проєктному управлінні середніх промислових підприємств у вітчизняній економіці стикається з системними перешкодами, котрі є наслідком перехідної економіки.

The aim of the study is to analyze the application of the competency approach in project management of medium-sized businesses in industry and to determine the criteria for evaluating such management. It is noted that the enterprise management system requires well-thought-out and sound approaches in the application of innovative models and schemes to improve management and system automation of all management and production processes. Today, the role of project management in the management system is growing. These trends are exacerbated by the need to digitize the economy. Therefore, such a series of challenges requires a review of project management and the acquisition of new system knowledge, which is dominated by a competency-based approach.

The article examines the application of modern technologies in finding personnel for the company in order to increase the motivational factor for productive work and increase the efficiency of the enterprise, which, in turn, guarantees market competitiveness and puts the company in the status of a hidden industry leader. The special attention of the research is focused on designing the model of competencies of the enterprise personnel and the mechanism of its realization. The stages of construction of the competence model are analyzed and its activity is estimated through the system of planned training and on the basic indicators of economic activity of the average domestic industrial enterprise. The comparative characteristic of realization of the competence model of personnel management at the domestic enterprise is carried out. The method of determining the effectiveness of the implementation of the competency model on domestic management systems through publicly available statistical data is presented. It is proved that the model defines the general corporate competencies that allow the company to achieve competitive advantages and establish effective work of the personnel department. It is noted that the implementation of the competency approach in the project management of medium-sized industrial enterprises in the domestic economy faces systemic obstacles that are a consequence of the transition economy.

Ключові слова: середні промислові підприємства, проєктне управління, компетентність, компетенції підбору персоналу, модель професійно-кваліфікаційних компетенцій проєкту.

Key words: medium industrial enterprises, project management, competence, personnel selection competencies, model of professional and qualification competencies of the project.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система управління підприємством вимагає продуманих та обгрунтованих підходів у застосуванні інноваційних моделей та схем удосконалення менеджменту та проведення системної автоматизації всіх управлінсько-виробничих процесів. Крім того, динамічно-змінне середовище висуває необхідність переорієнтації промислового виробництва — із постійно-сталого серійного у розряд проєктного, котре орієнтоване на відносно короткий проміжок часу з маркетинговою концепцією окремих сегментних груп споживачів. Відтак зростає роль проєктного менеджменту в системі управлінського менеджменту. Ці тенденції посилюються необхідністю проведення цифровізації економіки. Тому така низка викликів вимагає перегляду проєктного управління та оволодіння новими системними знаннями, в яких домінує компетентнісний підхід.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження моделювання команд проєкту досить детально проаналізовано в закордонних публікаціях таких авторів: Фрая, Д. Катценбаха, Д. Сміта, Т.М. Ломбардо, Р. Ейчінгера, Ф. ЛаФасто, К. Ларсона, Дж.Р. Хекмана, П. Ленціоні, Р. МакКлеланда, Р.М. Паркінсона, Міллса, К. Прахалада. Сьогодні на науковому просторі цей напрям дослідження досить активно обговорюється різними науковцями, зокрема: С. Уіддетом, О.Л. Чулановою, Н.І. Ситником, О.М. Араповою.

Проєктне управління стало популярним напрямом у практичній діяльності підприємств, проте дослідження впливу компетентнісного підходу на ефективність проєктного управління та його результативність у вітчизняні економіці недостатньо проаналізовано.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є аналіз застосування компетентнісного підходу в проєктному управлінні середнім бізнесом у промисловості та визначення критеріїв оцінки такого управління. Завдання дослідження такі:

— визначити основні етапи впровадження компетентнісного підхіду в проєктному управлінні середніми промисловими підприємствами;

— оцінити ефективність менеджменту середнього промислового підприємства при впровадженні компетентнісного підходу через економічні показники його виробничо-інноваційної діяльності;

— виявити основні чинники, які гальмують процес широкого впровадження компетентнісного підходу в проєктному управлінні середнім інноваційним бізнесом з претензіями виходу на міжнародні ринки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Впровадження цифрових технологій та орієнтація виробництва на концепцію знань вимагає у керівників підприємств здійснювати зміну підходів у системі управління та вдосконалювати самі технології управління. Серед таких технологій виділяються інноваційні впровадження в галузі управління людськими ресурсами, реінжиніринг бізнес-процесів, автоматизація і безперервне навчання персоналу. Використання інструментів цих технологій призводить до покращення навичок і вмінь співробітників та дозволяє стимулювати зростання ефективності та ринкової капіталізації підприємств.

Реалізація проєктів завжди здійснюється людьми, тобто трудовим персоналом підприємства. Сама ж ідея проєкту є мотиваційний чинником у професійному та кар'єрному рості персоналу. Тому добір кандидатів для

Таблиця 1. Компетентності, які отримують роботодавці у пошуку претендентів на посади у реалізації проєктного управління

Технологічні підходи у пошуку кандидатів на посаду	Характер компетенцій
Ассессмент (assessment) – відбір, навчання та розвиток персоналу	- Професійні та особисті. - Модель поведінки та спосіб взаємодії в колективі. - Мотиваційні чинники, цінності та погляди
Аутплейсмент (outplacement) – звільнені співробітники у разі скорочення штатів або ліквідації підприємства (консультування)	- Ділові та професійні (резюме, рекомендації)
Графологічний аналіз (експертиза почерку і аналіз стилю викладу)	- Індивідуальні
Поліграф – перевірка правдивості відповідей працівника за фізіологічними параметрами	- Лояльності
Аутсорсинг – передача організацією непрофільних функцій сторонньому виконавцю, спеціалісту у даній сфері (організація підбору та навчання кадрів)	- Вкажуть на вимогу роботодавця
Соціоніка – вивчає процес переробки психікою людини інформації з навколишнього світу через 16 можливих варіантів сприйняття інформації і її обробки	- Мотиваційні чинники. - Поведінка в колективі
Компетентнісний підхід – перехід від кваліфікації до компетенцій працівників	- Широкий спектр

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 2].

формування команди може реалізовуватись за двома напрямками. По-перше, це формування кадрового потенціалу, коли відбувається активний пошук претендентів на уже визначені посади майбутнього проєкту. Цю функцію може здійснювати самостійно відділ кадрів середнього підприємства, але тоді кадровикам необхідно розробити та опрацювати власну систему компетенції як до працівників кадрової служби (методики пошуку та відбору претендентів), так і до майбутніх працівників на реалізацію проєктів (відповідність набору критерії працівника згідно посаді в проєкті). По-друге, це залучення кадрової агенції, коли підбір кадрів вимагає у керівництва підприємства значних зусиль в організації відбору претендентів.

У переважній більшості випадків керівництво підприємств звертається до профільних кадрових агентств. Такий підхід є виправданим, адже дозволяє керівнику сформувати лише загальні вимоги до претендентів та окреслити сферу обов'язків, а ці структури уже здійснюють детальний спектр роботи згідно власних спеціалізованих компетенцій. Специфіка цих підходів та відповідних компетенцій підбору персоналу для майбутнього проєкту представлено у таблиці 1.

Таким чином, підбір працівників буде здійснюватись за моделлю компетенцій і забезпечує узгодження всіх елементів системи управління персоналом, одночасно може формувати внутрішню розробку комплексної системи перекваліфікації та вдосконалення персоналу організації через систему мотивації і стимулювання праці, що виводить працівників на новий рівень бачення розвитку підприємства та нових вимог до власної або суміжної компетентності у кваліфікації.

Для успішної реалізації проєктів необхідно створювати модель професійно-кваліфікаційних компетенцій проєкту, що повинна включати повний набір ключових професійних, психологічних характеристик майбутнього працівника для якісного виконання функції на конкретній посаді проєкту. Вимоги до компетентнісної моделі персоналу повинні містити: просту структуру; бути конкретною та легкою для розуміння; містити від п'яти до дев'яти конкретних компетентностей для співробітника.

Досвід зарубіжних компаній у реалізації проєктів середніми промисловими підприємствами представлена типовими моделями компетенцій, зокрема: стандартизовані моделі компетенцій найбільш успішних компаній в тій чи іншій сфері діяльності; побудова моделі з нуля на основі базових чинників підприємства (місії менеджменту, стратегічного розвитку, організаційної структури; характеру підприємницької культури та специфіки самого проєкту); повна передача цієї роботи спеціалізованим агентствам чи структурам при загальному контролі керівництва підприємства [3].

Виокремимо основні етапи розробки моделі компетенцій проєкту для середнього інноваційного промислового підприємства: 1) формування ідеї проєкту та розуміння застосованих для реалізації інновацій чи авторських розробок; 2) етап планування проєкту, основним елементом якого є формування проєктної групи, тобто створення команди, яка буде безпосередньо реалізовувати проєкт, цей етап передбачає залучення співробітників та нових учасників; 3) проєктування моделі компетенції, тобто обробка інформації щодо тих завдань, які повинні виконувати співробітники, виділення стандартів поведінки, формування системи контролю; 4) етап доопрацювання моделі на різних рівнях, що передбачає визначення кількості рівнів, які включатиме кожна з компетенцій, практика реалізації проєктів дозволяє виділити 3—5 рівнів; 5) здійснення формування профілів компетенцій під конкретні посади та робочі місця.

Таким чином, розробка моделі компетенцій проєкту — це складна та специфічна робота, яка вимагає знання теорії та практики впровадження проєктів.

Розглянемо практичну реалізацію такого підходу на прикладі одного з відомих представників вітчизняної взуттєвої галузі — ТОВ "Белста" [4]. Проведений процес оцінки робочої компетенції на підприємстві включив шість основних етапів:

1 етап — визначення критеріїв ефективності виконання (встановлення чітких показників — обсягів продажів, прибутку, продуктивності; рейтинги колег, підлеглих та клієнтів);

Таблиця 2. Оцінка ефективності впровадження компетентнісної моделі в управлінні проєктами середніх підприємств легкої промисловості в Україні

Роки	Витрати на персонал млн грн	Кількість найманих працівників на підприємствах, осіб	Обсяг реалізації продукції, млн грн	Сер. річні витрати на одну особу персоналу, тис. грн	Сер. річний обсяг реалізації продукції на одну особу персоналу, тис. грн	Частка витрат на персонал в обсязі реалізації продукції, %
2013	2890,975	70240	7789,912	41,159	110,904	37,11
2014	2385,553	62677	10010,657	38,061	159,718	23,83
2015	3071,741	61434	14843,370	50,001	241,615	20,69
2016	3919,628	65710	17699,687	59,650	269,361	22,15
2017	5473,484	67880	20960,219	80,635	308,783	26,11
2018	7082,801	71088	26454,881	99,634	372,143	26,77

Джерело: розраховано авторами на основі [6; 7].

2 етап — формування відповідної вибірки для визначення "середніх", найкращих виконавців та мінімально допустимого рівня виконання;

3 етап — збір даних (спостережень за робочими діями, інтерв'ю щодо професійних навиків, створення бази даних експертної системи, застосування методу 360 градусів);

4 етап — визначення завдань та вимог до компетенцій працівників (елементи та етапи виробничих операції; характеристики кращих виконавців виробничих операцій) і як результат — розробка "моделі компетенцій";

5 етап — уточнення моделі компетенцій (виведення іншої критеріальної вибірки);

6 етап — розробка процедурних додатків (схема відбору, обов'язкові тренінги, план професійного розвитку, логарифм атестації ефективності працівника, система програм навчання й професійного розвитку тощо).

Варто зазначити, що основними компетентнісними цінностями ТОВ "Белста", на нашу думку, мають стати: здатність використовувати можливості ринку та ініціативність команди для синергії рішень розвитку, інновації для збільшення капіталізації бізнесу; заохочення до професійного та персонального розвитку співробітників, зацікавленість у самонавчанні та здобутті управлінського досвіду в реальних умовах виробництва; операційна ефективність: застосування підходів (Lean, Kaizen, TOC) та їх інструментів для зменшення втрат у виробничих та управлінських процесах, підвищення маржинальності продукту; якість, що розглядається як ознака професійного управління та конкурентної переваги; прозорість, тобто формування прозорості процесів управління на всіх рівнях компанії з метою підвищення ефективності управління та інвестиційної привабливості компанії.

Крім того, виявлено процеси, які не підвищують ключові компетентності ТОВ "Белста": атестація розглядається керівниками як формальність та відволікання від основних робочих обов'язків; для представників менеджменту їх призначення членами атестаційної комісії сприймається як покарання.

У системі підбору персоналу на підприємстві виділено таку схему:

1. Етап — підготовки. Керівники підрозділів надають службі управління людськими ресурсами заявку на підбір кандидата. Заявка містить: назву посади і структурного підрозділу; рівень підлеглості посади; вимоги до претендента; загальну характеристику умов праці та робочого місця. Уточняються посадові інструкції майбутнього співробітника та визначається перелік компетенцій.

2. Етап — пошуку, залучення і первинного відбору кандидатів. Відбувається складання і розміщення оголошення про відкриття вакансії; прийняття та розгляд резюме кандидатів; первинний відбір кандидатів через попередню телефонну бесіду. Виставляється оцінка відповідності кандидатів; формується група кандидатів.

3. Етап — інтерв'ю за компетенціями. Це проведення співбесіди та тестування свого професійного рівня. Після цього відбувається проходження інтерв'ю за компетенціями. Після завершення інтерв'ю здійснюється оцінка рівня набутих компетенцій.

4. Етап — прийняття рішення по претендентам. Відбувається аналіз результатів інтерв'ю усіх кандидатів, оцінка сильних і слабких сторін та їх потенціалу.

5. Етап — проходження випробувального терміну. Успішне проходження новачком випробувального є умовою зарахування на посаду.

Для оцінки менеджерів всіх рівнів ТОВ "Белста" застосована методика "Центру оцінки і розвитку" ЦОіР (Assessment and Development Center) [5], яка дозволяє оцінити не лише рівень ключових компетенцій працівника, але й визначити його потенціал, а в подальшому виокремити шляхи майбутнього навчання. Крім того, на підприємстві постійно проходить навчання працівників (менеджерів, дизайнерів, майстрів, висококваліфікованих робітників та швачок). Загальні видатки на такі навчання у 2020 році складали 129200 грн, у тому числі: на обов'язкове навчання — 67200 грн; на внутрішнє — 12000 грн; та навчальні курси для фахівців — 50000 грн [4].

Впродовж двох останніх років спостерігається постійне підвищення кваліфікації у ТОВ "Белста", загалом 157 осіб, при чому у 2019 році — 120 осіб, а у 2020 році — 127, які торкнулись всіх професійних груп. Це дозволило стабілізувати діяльність підприємства та вивести його в провідні українські підприємства з виробництва взуття. У виробничій програмі такі зміни дозволили збільшити річні потужності і випускати 3,5 млн пар взуття на рік, а продукція пройшла сертифікацію та відповідає усім вимогам й стандартам України та інших країнах, де підприємство має фірмові магазини і представництва.

Спробуємо оцінити компетентнісний підхід в проєктному управлінні на середніх підприємствах легкої промисловості України. Для розрахунку взято дані ВЕД 13, 14 і 15, тобто текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (у т.ч. виробництва взуття). Серед них взято до розгляду лише суб'єкти середнього підприємництва.

Проведемо обрахунок даних, які стосуються витрат на оплату персоналу, кількості персоналу та обсягів виручки за реалізовану продукцію. Вирахуємо обсяг випуску продукції на одного працівника, тобто розрахуємо продуктивність праці у грошовому вимірі. Встановимо середньорічні витрати на оплату праці в розрахунку на одного працівника та знайдемо частку витрат на персонал підприємств в обсязі виручки, тобто оцінимо зарплатомісткість підприємств легкої промисловості (табл. 2).

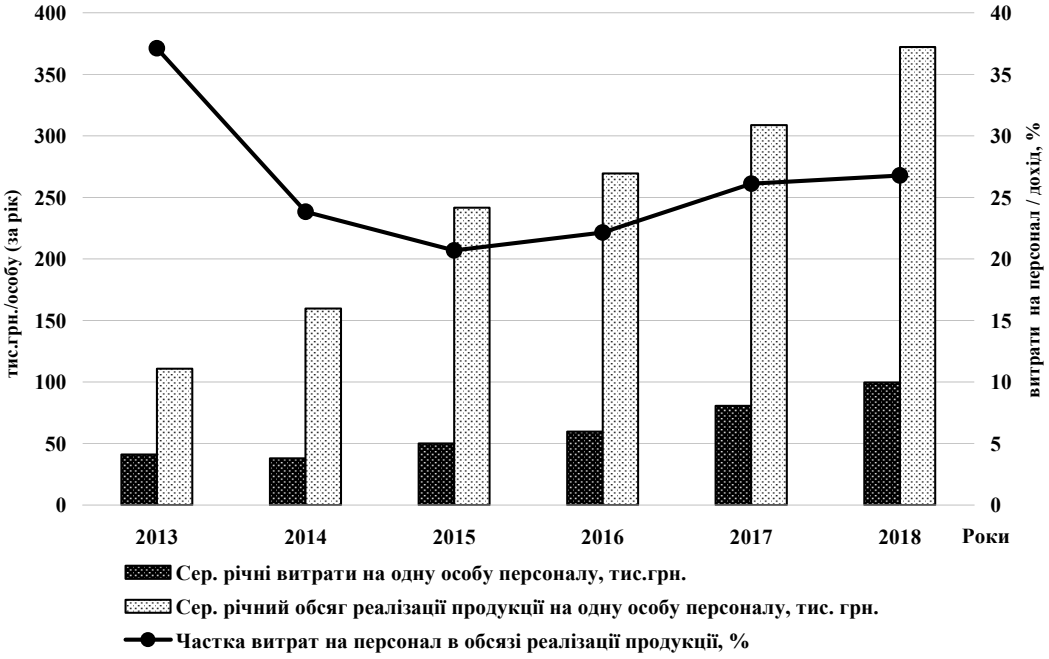

Рис. 1. Продуктивність праці і зарплатомісткість вітчизняної легкої промисловості у розрахунку на одну особу персоналу

Джерело: побудовано на основі [6; 7].

Таблиця 3. Динаміка інноваційної активності на промислових підприємствах в Україні у 2016—2020 рр.

Сфери діяльності	Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць		Частка кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості підприємств, %	
	2016-2018	2018-2020	2016-2018	2018-2020
Промисловість	4060	1550	29,5	12,9
Надання інформаційних послуг	83	13	30,2	4,8
Усього	8173	2281	28,1	8,5

Джерело: розраховано авторами на основі [6].

Розрахунок вказав на стійку тенденцію підвищення продуктивності праці впродовж 2013—2018 рр. з середнім темпом приросту 27,4%. Водночас фонд оплати праці за аналогічний період збільшився лише на 19,3%. Зарплатомісткість знижувалась в 2014—2015 рр., коли середнє падіння складало 1,34 рази. Різке зростання показника спостерігається у 2017 р. у 1,18 рази порівняно з 2016 р., що вказує на приділення уваги системі компетенції працівників підприємств (рис. 1).

Водночас щодо кількості підприємств, у тому числі і середніх, в Україні спостерігається загальна тенденція — скорочення з 2014 року. Серед цього тренду 2019 рік охарактеризувався частковим їх зростанням, а у 2020 році знову падінням. Такі зміни останніх двох років є реакцією підприємців на введенні урядом обмеження, а відтак і падінням купівельної спроможності населення [7].

На національному рівні при впровадженні компетентнісного підходу в проєктному управлінні середні промислові підприємства стикаються з низкою труднощів:

1. Інституційний чинник. Фактично, в Україні не створено повноцінний інститут власності, а інститут інтелектуальної власності не відповідає вимогам європейської правової системи.

2. Структурні зміни економіки. Сформувалась економіка, в якій переважно домінуючі позиції займають низькотехнологічні галузі промисловості, сільського господарства та сфери обслуговування. Це в свою чергу призводить до формування попиту на малокваліфіковану та подекуди ручну працю, що в апріорі передбачає низький рівень продуктивності і оплати праці найманих працівникам.

3. Державна економічна політика впродовж останніх 5 років спричинила уповільнення розвитку підприємництва. Відтак більшість населення зазнали прояву бідності та зростання тарифів на базові комунальні послуги електрики та газу.

Попри реалізацію Концепції стратегії МСП впродовж 2017—2020 рр., що передбачала поліпшення позиції України у рейтингу Світового банку "Doing Business" (до рівня першої двадцятки); збільшення частки інноваційних підприємств з 14,6% (2014 р.) до 20%; збільшення частки ринків з конкурентною структурою з 42,7% (2015 р.) до 49,5%, активний розвиток середнього підприємництва у виробництві не відбувся [8].

Статистичні дані фіксують навіть зворотну тенденцію — спостерігається скорочення інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств (табл. 3).

Таким чином, загальний інноваційний процес в Україні в промисловій сфері має тенденцію до зменшення активності. Це засвідчує, що середні промислові підприємства України знаходяться в складному економічному середовищі, яке визначається державною економічною політикою та відсутністю реальної розбудови інституту інтелектуального права.

ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні вперше виявлено особливості застосування компетентнісного підходу в проєктному управлінні середнім інноваційним промис-

ловим підприємством. Відзначено, що проєктний метод є мотиваційним чинником у професійному та кар'єрному рості персоналу. Однак таке мотиваційне впровадження вимагає широкої організаційної підготовки та значних зусиль служби кадрового забезпечення підприємства.

Сучасні технології у системі підбору персоналу у розвинених країнах перейшли на підбір персоналу за принципом професійної компетентності, що дозволяє формувати моделі компетенцій. На основі такої тенденції охарактеризовано структуру розробки моделі компетенцій проєкту для середнього промислового підприємства. Проведено порівняльну характеристику реалізації компетентнісної моделі управління персоналом на вітчизняному підприємстві. Така модель визначила загальні корпоративні компетенції, що дозволило досягти конкурентних переваг підприємству та налагодити службу персоналу.

Подано методику визначення ефективності впровадження компетентнісної моделі на вітчизняних системах управління через загальнодоступні статистичні дані. При цьому відзначено, що такі системи почали впроваджуватись з 2017 року, що забезпечило зростання продуктивності праці приблизно в 1,5 рази (для легкої промисловості).

Реалізація компетентнісного підходу в проєктному управлінні середніх промислових підприємств у вітчизняній економіці стикається з системною перепоною, яка є наслідком перехідної економіки. В основі такої перепони є інституційний чинник. Фактично, в Україні не створено повноцінний інститут власності, а інститут інтелектуальної власності не відповідає вимогам європейської правової системи. Крім того, структурні зміни економіки та урядова економічна політика не дозволяє активно розвивати інноваційному підприємництву.

Напрями наступних досліджень будуть зорієнтовані на оцінку наявних і потенційних результатів застосування компетентнісного підходу у впровадженні окремих інноваційних проєктів на середніх промислових підприємствах, зважаючи на специфіку розробки і реалізації таких проєктів, з особливою увагою до обраного орієнтиру на підвищення якості продукції для виходу на нові міжнародні ринки.

Література:

1. Лобза А.В., Бикова А.П., Пильгун А.Р. Особливості діяльності рекрутингових агентств на українському ринку праці. Економіка та управління підприємствами, 2020. Вип. 3 (77)-1. С. 123—130.

2. Бутусевич А. Підбираємо персонал: методи і типові помилки. Консультант кадровика, 2017. № 23 (155). URL: https://kadrhelp.com.ua/pidbyrayemo-personal-metody-i-typovi-pomylky (Дата звернення 9.11.2021).

3. Як малим та середнім підприємствам України стати національними та глобальними чемпіонами? Аналітична записка Центру економічної стратегії / Вишлинський Г. та ін. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ЦЕС-final-UA.pdf (Дата звернення 9.11.2021).

4. Офіційний сайт ТОВ "Белста". URL: https://belsta.shoes/ua/ (Дата звернення 9.11.2021).

5. Assessment and Development Centers (ADCs). Talent Management and Organization Development (TVRLS). URL: https://tvrls.com/our-areas-of-expertise/assessment-and-development-centers/ (Дата звернення 9.11.2021).

6. Діяльність підприємств. Офіційний сайт Державної Служби Статистики України. URL: https://ukrstat.org/operativ/menu/menu_u/sze.htm (Дата звернення 9.11.2021).

7. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами. Офіційний сайт Державної Служби Статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm (Дата звернення 9.11.2021).

8. Doing Business (2020). URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf (Дата звернення 9.11.2021).

References:

1. Lobza, A.V., Bykova, A.P. and Pylhun, A.R. (2020), "Peculiarities of activity of recruiting agencies on the Ukrainian labor market", Economics and management of enterprises, vol. 3 (77)-1, pp. 123—130.

2. Butusevych, A. (2017), "We select staff: methods and common mistakes", Konsul'tant kadrovyka, vol. 23 (155), available at: https://kadrhelp.com.ua/pidbyrayemo-personal-metody-i-typovi-pomylky (Accessed 9 November 2021).

3. Vyshlyns'kyi, H. (2019), "How can small and medium enterprises of Ukraine become national and global champions?", Analytical note of Center for Economic Strategy, available at: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ЦЕС-final-UA.pdf (Accessed 9 November 2021).

4. "BELSTA" LLC official site (2021), available at: https://belsta.shoes/ua/ (Accessed 9 November 2021).

5. Assessment and Development Centers (ADCs) (2021), "Talent Management and Organization Development (TVRLS)", available at: https://tvrls.com/our-areas-of-expertise/assessment-and-development-centers/ (Accessed 9 November 2021).

6. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Activities of enterprises", available at: https://ukrstat.org/operativ/menu/menu_u/sze.htm (Accessed 9 November 2021).

7. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Indicators of structural statistics by economic entities with a distribution by their size", available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm (Accessed 9 November 2021).

8. World Bank (2020), "Doing Business", available at: https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf (Accessed 9 November 2021).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021 р.

www. economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 378:35(477)

О. Ю. Бобровська,
д. держ. упр., професор, професор кафедри економіки та соціально-трудових відносин,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-2174-9040

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.26

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ПРАКТИЧНІ КРОКИ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

O. Bobrovska,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Economics and Social and Labor Vidnosin, University of Customs and Finance

IMPROVING THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL: PRACTICAL STEPS AND APPLIED ASPECTS OF IMPLEMENTATION

Серед основних факторів формування і розвитку людського капіталу важливе місце посідає вища освіта. Наведено результати аналізу Стратегії розвитку вищої освіти в України на 2021—2031 роки. Зазначено, що ця стратегія охопила питання, пов'язані з підвищенням якості підготовки фахівців з вищою освітою та їх конкурентоспроможністю на ринку праці. Аналіз дозволив виокремити зміст і перелік кроків, які потребують більш поглибленого розгляду і першочергової реалізації і запропонувати заходи їх забезпечення. Підкреслено, що частину завдань, передбачених стратегією, доцільно вирішувати в значно коротший строк, ніж заплановано. Запропоновано звернути увагу на відсутність унормованої компоненти системи управління вищою освітою України. Зазначено, що сьогодні питаннями вищої освіти займається низка авторитетних органів, але їх дії недостатньо узгоджені за змістом (є дублювання функцій і завдань), за окремими повноваженнями і відповідальністю, що негативно впливає на досягнення поставлених завдань. Доведено необхідність розробки концепції структурного удосконалення управління системою вищою освітою і вирішення питань упорядкування взаємодії її складників і методологічного управління процесами їх взаємодії, гармонізації їх вертикальних внутрішніх зв'язків, повноважень і відповідальності.

Among the main factors in the formation and development of human capital an important place is occupied by higher education. The results of the analysis of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021—2031 are presented. It is noted that this strategy covered issues related to improving the quality of training of specialists with higher education and their competitiveness in the labor market. The analysis allowed us to identify the content and list of steps that require more in-depth consideration and priority implementation and propose measures to ensure them. It is emphasized that some of the tasks envisaged by the strategy should be solved in a much shorter time than planned, as the result of their solution creates and strengthens the fundamental content-oriented basis of organizational streamlining of processes in higher education institutions of the country. Such tasks are: solving the problem of balancing the needs of specialists with higher education, taking into account the needs of the state, the labor market, the needs of regions, local communities and employers; determination of the current and strategic volume of applicants for higher education by professions and specialties; organizational arrangement of the practical part of education of students, future specialists for their acquisition of practical skills and abilities; issues of employment of graduates of higher education institutions who studied at public expense and promotion of employment of graduates who paid for their studies

independently; organization and remuneration of scientific and pedagogical workers, etc. Possibilities of their fast decision are considered. It is proposed to pay attention to the lack of a standardized component of the management system of higher education in Ukraine. It is noted that today a number of authoritative bodies deal with higher education issues, but their actions are not sufficiently coordinated in terms of content (there is duplication of functions and tasks), individual powers and responsibilities, which negatively affects the achievement of tasks. The necessity of development of the concept of structural improvement of management of system of higher education and the decision of questions of streamlining of interaction of its components and methodological management of processes of their interaction, harmonization of their vertical internal communications, powers and responsibilities is proved.

Ключові слова: вища освіта, стратегія, розвиток, цілі, завдання, заклади вищої освіти, конкурентоспроможність.

Key words: higher education, strategy, development, goals, objectives, higher education institutions, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Із розробкою Стратегії розвитку вищої освіти в України на 2021—2031 роки (далі — Стратегія) [1], підготовленої на виконання Указу Президента України [5], можна констатувати, що країна підійшла до реальних кроків у вирішенні значної частки накопичених проблем у системі вищої освіти, подолання яких повинно створити умови для переходу на креативну освіту, підвищити її імідж рівень надання вищої освіти в Україні.

До робочої групи розробників Стратегії входило понад 100 фахівців з основних питань розвитку вищої освіти (керівники провідних вищих навчальних закладів України, представники центральних органів виконавчої влади, широке коло науковців і представників громадськості). Пропозиції представників органів виконавчої влади, експертного співтовариства, освітян і науковців, громадськості та бізнесу щодо місії, візії, цілей і завдань Стратегії узагальнювалися та обговорювались широким колом учасників, у т. ч. Міністерством науки і освіти України (головний розробник), Національним інститутом стратегічних досліджень, Національною академією наук України, громадськими організаціями, бізнесовими структурами, а всі складники Стратегії в процесі розробки розглядались за багатьма варіантами. Пропозиції щодо її змісту надали ЗВО — 56 %, міністерства — 19 %, представники бізнесу — 5 %, громадські організації — 4 % та інші. При виборі змісту Стратегії враховувався досвід високорозвинутих країн і власний позитивний досвід. Водночас у змісті Стратегії є і низка декларативних цілей розвитку вищої освіти України, які не мають визначених завдань і індикаторів досягнення і недостатньо розкривають очікувані результати досягнення поставлених цілей. Це мотивує до подальшої уваги до питань розвитку системи вищої освіти, які недостатньо представлені в Стратегії.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку вищої освіти досліджуються багатьма зарубіжними вченими, серед них: Ф. Альтбах, Г. Келлі, К. Павловський, А. Річардсон, П. Скотт, А. Галаган, Б. Гершунський, О. Ліферов, В. Садовничий та ін. Пошуком ефективних механізмів реформування вищої освіти, проблемними питаннями підготовки і перепідготовки фахівців займалися і продовжують займатися відомі українські вчені: В. Андрущенко, Г. Атаманчук, Ю. Бабанський, В. Бакуменко, В. Бурега, Д. Дзвінчук, М. Згуровський, Н. Липовська, В. Луговий, В. Князєв, Н. Нижник, Л. Прокопенко, С. Серьогін, В. Тертичка та ін. [11]. Попри наявність вагомих теоретичних, методичних і практичних здобутків вітчизняних учених, державних реформаторських заходів і пропозицій суспільних організацій, які опікуються якістю освіти і рівнем компетенції молодих фахівців, не всі питання, пов'язані із системними проблемами вищої освіти, вирішені.

МЕТА СТАТТІ

Розглянути основні напрями розвитку вищої освіти прийняті державою, отримати уявлення про їх повноту, доцільність, своєчасність і вичерпність. Запропонувати невраховані можливості подальшого розвитку вищої освіти України і методи їх реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У передмові розробленого тексту Стратегії представлений розгорнутий аналіз стану системи вищої освіти країни, який дозволяє уявити всю глибину проблем і можливостей її подальшого розвитку. Наведені аналітичні дані надають глибоке уявлення про стан вищої освіти в частині використання державою її результатів. Так, у 2018 р. офіційно працевлаштовані 12,1 % випускників закладів вищої освіти (ЗВО), тобто майже 88 % молодих фахівців вимушені працевлаштовуватись самостійно. Індекс володіння українськими випускниками навичками, необхідними для роботи становить 69,9 [1, с. 16]. Відповідно до інформації Державної служби статистики України [10] в Україні, починаючи з 2008 р. відбувається процес поступового скорочення кількості здобувачів вищої освіти. Кількість випускників ЗВО зменшилась на 41,4 %, також знизилась кількість охочих навчатися в магістратурі й аспірантурі. Зменшується загальна чисельність високопрофесійних науково-педагогічних працівників ЗВО. Так, за період 2010—2019 рр. звільнились 135 тис. осіб викладачів (22 %). Заробітна плата науково-педагогічного персоналу ЗВО в Україні у 2017/2018 н. р. найбільш кваліфікованого персоналу (професорів) становила 5,7 тис. дол. США на рік (у Великій Британії — 116,7 тис. дол. США, у Німеччині — 99,5 тис. дол. США), викладачів (лекторів) — 4,7 тис. дол. США в Україні, у Великій Британії 54,2 тис. дол. США, у Німеччині — 58,8 тис. дол. США [1, с. 19]. Існують і інші проблемні питання. Такий темп нарощення проблем у системі вищої освіти потребує їх негайного вирішення, тому, далека 10-річна перспектива очікування позитивних змін може практично не досягти поставленої

мети — забезпечити сталий інноваційний розвиток України шляхом підготовки висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього [1, с. 35]. Водночас слід зазначити, що майбутнє потребує конкурентоспроможної системи вищої освіти не через декілька років, а зараз і сьогодні. До того ж частина поставлених операційних цілей Стратегії повинна вирішуватись не послідовно, а паралельно. З огляду на те, що досягнення кожної поставленої стратегічної цілі повинні відображати властиві саме їм індикатори, оцінку досягнення цілей доцільно представляти низкою конкретних здобутків при вирішенні поставлених завдань і динаміку зміни стану. В той же час, наприклад, операційна ціль 2.1, для реалізації якої визначено 7 завдань, має усього 2 індикатори оцінювання [1, с. 41], при цьому 5 інших завдань не зрозуміло як оцінювати, що не сприяє їх своєчасному якісному і відповідальному здійсненню. Існують і інші недостатньо визначені умови реалізації цільових завдань. І хоча очевидно, що в процесі їх практичної реалізації склад індикаторів може бути уточнений і переглянутий, але відсутність їх чіткого визначення на початку реалізації реформаторських заходів не робить їх конкретними, зрозумілими, такими, що викликають довіру і створюють умови для контролю за здійсненням.

Руйнування іміджу вищої освіти в українському суспільстві підігрівається безпідставними звинуваченнями самих ЗВО в погіршенні їх стану, негативними діями щодо якості освіти з боку органів влади і підприємницьких структур, господарюючих суб'єктів і навіть висловами деяких учених, які не заглиблюються у вирішення цієї проблеми і не ставлять завдання ліквідувати прояви такого стану і попіл на систему освіти продовжує сипатись. Негаразди в системі вищої освіти почались з 1990-х рр., коли з'явилися численні питання з реформування і перебудови органів влади, системи управління галузями народного господарства і їх структурних ланок. За цей час система вищої освіти також реформувалась, але увага була прикута до вирішення внутрішніх проблем, пов'язаних із пошуком змістовної, теоретико-методологічної основи нових форм, методів, технологій і процесів навчання в умовах становлення ринкової економіки. Деструктивний вплив на погіршення стану системи вищої освіти почався зі зниження рівня фінансування її діяльності з боку держави. Ст. 78 Закону України "Про освіту" [2] визначає, що держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % від ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, незаборонених законодавством. Але майже весь час, за винятком 2010 р., ця норма порушується. Так, у 2018 р. сума недофінансування галузі освіти становила 15,7 %. Частка витрат на вищу освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету з 2015 р. по 2018 р. зменшилася з 4,6 % до 3,5 %, а у відсотках до ВВП зменшилася з 1,6 % у 2015 р. до 1,3 % у 2018 р. і до 1,2 % у 2019 р. Такі обсяги відповідають рівню 2016 р. країн ЄС-ОЕСР, але через наявні різниці між системами вищої освіти різних країн однозначне порівняння неможливе [1, с. 16 — 17].

Відмічаючи глибоке опрацювання даних про стан і проблеми вищої освіти, наведені в стратегічних документах (Стратегія сталого розвитку України до 2030 року, Національна економічна стратегія на період до 2030 року, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2021 роки, Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки та ін.), які дозволяють впевнитись у їх значущості і своєчасності вирішення проблемних питань, слід зазначити що жоден із документів не містить інформації про роль, стан, напрями та заходи з підвищення ефективності професійного кадрового ресурсу і відтворення людського капіталу. Це призводить до погіршення ситуації в усіх галузях. Хоча очевидно, що перш ніж щось створювати, оновлювати і розвивати, необхідно розглянути і ліквідувати причини, які викликали негативні наслідки (тенденції) цього стану. Для отримання об'єктивної інформації при виборі напрямів розвитку недостатньо використовувати тільки статистичні дані і існуючі методи аналізу. В цьому випадку мова йде про методи Форсайт і Інсайт. Перший дозволяє уточнити надбання і стан аналізованого явища, розкрити порушення, недостатню фаховість і відсутність відповідальності за існуючі негаразди. Другий — проаналізувати і переосмислити причини виникнення такого стану вищої освіти, розглянувши її попередній рівень, його переваги чи недоліки.

Напрями і заходи вищої освіти в України, передбачені Стратегією, побудовані в більшості на основі зарубіжних рекомендацій, але не слід забувати, що багато зарубіжних країн використовували досвід радянської вищої освіти, в якій українські ЗВО користувалися великою повагою. Тому в кроках реалізації Стратегії доцільно було б використати хоча б частково досвід власної країни.

Аналізуючи сучасний стан системи вищої освіти з точки зору пошуку шляхів підвищення її якості, слід почати розгляд цієї проблеми з оцінки досконалості організації і змістовного наповнення її складників, їх теоретико-методологічного, організаційного матеріально-технічного і кадрового облаштування і забезпечення.

Питання, на які необхідно отримати відповіді, доцільно поділити на дві відокремлені, але споріднені і паралельно існуючі групи: 1) для якої сфери і виду діяльності необхідно здійснювати підготовку фахівців, чому їх слід навчати, у якій функціонально спрямованій діяльності будуть затребувані їх професійні знання тощо? 2) хто навчатиме, із яких складників, на основі якого теоретико-методологічного і технологічного базису слід будувати навчальні процеси, які необхідні умови для їх якісного плину і хто саме (який склад фахівців) повинен бути задіяний у навчальному процесі, які мотиваційні умови слід забезпечити для їх ефективної діяльності?

Оскільки питань, пов'язаних із розвитком вищої освіти в Україні, дуже багато, розглянемо ті з них, які, на наш погляд, на сучасному етапі є найбільш пріоритетними. Передусім слід зазначити, що узагальнене оцінювання якості знань вищої освіти України в останні роки досить ретельно здійснює Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). Так, здійснюється акредитація освітніх програм за критеріями оцінки якості і їх відповідності стандартам освіти, надається організаційна і консультативна підтримка ЗВО в організації навчальних процесів, що є вагомою допомогою для підвищення якості процесів освіти. Водночас не на всі проблемні питання розвитку освіти НАЗЯВО може вплинути. Серед них проблема невідповідності в структурі підготовки фахівців за професіями і спеціальностями реальним потребам економіки країни. Це питання виникло через недостатню увагу до нього передусім органів державного управління та місцевого самоврядування країни, регіонів. Хоча в умовах сучасного розвитку інформаційних технологій і цифрової економіки, можливостей державної і регіональної статистики, галузевих статистик і суб'єктів господарювання воно може бути вирішено за достатньо короткий строк. Для цього потрібна розширена інформація щодо статистики праці, яка надається у звітності господарюючих суб'єктів різних форм власності, щодо показників чисельності працюючих фахівців з вищою освітою за професіями, спеціальностями і віком, а також щодо очікуваної кількості робочих місць для осіб з вищою освітою з огляду на подальший коротко- і довгостроковий розвиток. Оскільки звітність ЗВО стосовно цих показників уже існує, то навіть просте порівняння цих даних дає корисну інформацію для прогнозування потрібної кількості підготовки фахівців на найближчий час і в перс-

пективі. До речі, слід зазначити, що науковці вже запропонували низку економіко-математичних моделей прогнозування потреб підготовки фахівців, у тому числі і для робочих спеціальностей за потребами регіонів і підприємств [6; 7].

Для отримання відповіді на це питання при розробці стратегій соціально-економічного розвитку галузей, а також територіальних і національних стратегій перші кроки здійснила Державна служба статистики України. Сьогодні органи статистики суттєво розширили і поглибили надавані широкому загалу статистичні дані про штатних працівників у країні за видами економічної діяльності, за професійними групами і професіями загалом, за галузями промисловості і народного господарства, за рівнем зайнятості населення, за кількістю вакансій, за професійними групами на рівні розділу Класифікатора професій та іншими демографічними і соціальними статистичними даними. Регулярно видаються статистичні збірники, які містять інформацію для широкого кола теоретичних розвідок з управління випуском і зайнятістю висококваліфікованих фахівців [10]. Ці показники формують широку базу аналітичних досліджень у галузі освіти і розвитку людського капіталу. Стає очевидним, що інформація для обліку зайнятого населення за професіями, спеціальностями і віком працівників, які сьогодні займають відповідні посади, просто не є затребуваною при визначенні потреб підготовки фахівців з вищою освітою відповідного профілю. Інакше не зрозуміло, чому для надання відповіді на це запитання необхідно розглядати його у складі стратегічних цілей Стратегії розвитку. Доцільно згадати історію вирішення цього питання трохи більше як 30 років тому, коли випускники українських ЗВО направлялись на роботу за попередніми заявками підприємств усього Радянського Союзу, на вакантні робочі місця з гарантованою заробітною платою і роботою протягом не менш як 3 років і навіть реальною допомогою у вирішенні житлових проблем. Сьогодні існуючі масштаби державного сектору економіки України для розрахунку потреб фахівців і їх працевлаштування не складають труднощів, головне — необхідно привернути спільну увагу до цієї проблеми в регіонах, на державних підприємствах, центрах зайнятості і ЗВО. Ці дані повинні оприлюднюватись і для здобувачів вищої освіти. Наявність такої інформації допоможе упорядковувати структуру набору студентів у ЗВО, допомагатиме господарюючим суб'єктам у пошуку фахівців, а прагматично налаштованій молоді — у виборі напрямів навчання.

На окрему увагу заслуговує проблема суттєвого підвищення якості освіти до рівня володіння знаннями і практичними навичками, які вимагаються від майбутніх фахівців. Руйнування системи організації практичного навчання студентів і зняття відповідальності держави за працевлаштування молоді поглибили цю проблему. Підприємства (організації) перестали оплачувати керівництво виробничих і переддипломних практик студентів, а інформація про їх стан і діяльність господарюючих суб'єктів за всіма напрямами стала практично "закритою". Проходження виробничих практик звелось до проведення "екскурсій" на підприємствах (організаціях), а організація практик в університетських лабораторіях, які давно не мають достатнього і належного оновлення основних фондів, зробили інформаційне наповнення дипломних проєктів переважно теоретико-методичним змістом або проєктуванням на основі віртуальних даних. Практичне навчання студентів як спосіб підвищення ефективності підготовки фахівців з вищою освітою потребує перегляду змісту і підходів до його організації. Так, ознайомча практика, спрямована на те, щоб надати студенту повне уявлення про майбутню професію на основі глибокого аналізу інформаційно-аналітичних даних про її особливості, характер, динаміку змін і стан галузі, уявлення про види знань і навичок, які потрібно опанувати в процесі навчання. Студент має переконатися, що правильно обрав професію.

Головним завданням виробничої (чи дослідної) практики повинно стати набуття студентом навичок виконання допоміжних і обслуговуючих функцій майбутньої професії. Для цього бажано, щоб були створені можливості для участі студентів у виконанні таких функцій. Результатом практики повинно бути отримання сертифікату (чи свідоцтва) про стажування на відповідній обслуговуючій посаді. Організація і відповідальність за досягнення мети практики мають бути покладені, крім викладача ЗВО, на підрозділи управління персоналом і керівників підрозділів, в якому студент проходив практику.

Організація дипломної практики, крім збору матеріалів для написання дипломного проєкту чи випускової роботи, повинна включати практичне стажування на посаді за фахом професійного профілю. Студент при проходженні такої практики повинен бути оцінений фахівцями організації, де вона проводилась, з видачею посвідчення про результати практики і здатність студентів до виконання самостійної роботи. Така організація практичного навчання майбутніх фахівців з вищою освітою буде відповідати вимогам підприємницьких та інших структур до працевлаштування молоді.

Сьогоднішні виклики в економічній діяльності галузей народного господарства пов'язані з появою інновацій у технічних та технологічних процесах, їх інноваційним та інформаційним забезпеченням, що мотивують до накопичення і розвитку знань існуючих професій і передбачення нових професій і нових напрямів у формуванні професійної структури і спеціальностей здобувачів вищої освіти. Ця проблема є загальнодержавною і повинна вирішуватись, у тому числі в ЗВО, за умови підвищення їх конкурентоспроможності, тим паче шляхи її вирішення існують.

Сьогодні організація практик студентів на підприємствах і в організаціях покладена на ЗВО. І, на перший погляд вони справляються з вирішенням цього питання, договори укладаються, але відповідальність підприємств за якість проходження практик і допомогу студентам у надбанні необхідних практичних навичок за майбутньою професією майже відсутня.

В організації практичного навчання майбутніх випускників необхідне врахування реалій сьогодення. Очевидно, що організацію практик студентів на різних підприємствах (організаціях) слід здійснювати не просто на основі укладання договорів про проходження практики, а відповідно до договорів про співпрацю з бізнесовими і державними суб'єктами господарювання у практичному навчанні студентів на умовах взаємовигідного партнерства і налагодження ділової співпраці, які б ураховували обов'язок держави оплачувати керівництво практик і їх консультативну, організаційну, змістовно-практичну допомогу в освоєнні здобувачами вищої освіти практичних навичок. В обов'язки підприємств повинно входити надання об'єктивної і повної інформації для виконання реальних курсових і дипломних робіт за попередньо узгодженої тематикою, що надається ЗВО після узгодження із самими підприємствами; запрошення представників підприємств для керівництва випусковими роботами здобувачів. Створення таких мотиваційних умов співпраці і практичної підготовки студентів може стати і кроком у вирішенні питання майбутнього працевлаштування випускників, хоча для такого серйозного кроку необхідні певні пільгові умови і для підприємств роботодавців, наприклад зниження з боку держави соціального податку на фонд оплати праці молодих фахівців протягом перших років, або надання інших привілеїв, пов'язаних із держзамовленнями на продукцію, що виготовляється, або зниження державних чи місцевих виплат на надання послуг ресурсного характеру тощо.

На Всеукраїнському форумі "Україна 30. Трудові ресурси" зазначалось, що держава повинна стати головним конкурентним роботодавцем, а відтак працевлаштування молоді загалом, і професійно підготовлених, цілеспрямованих, бажаючих досягти найвищих результатів при виконанні покладених на них функцій фахівців з вищою освітою, зокрема, повинно стати одним із головних завдань влади на всіх рівнях [12].

У Стратегії чітко не простежується зв'язок професійних знань, які здобуваються сьогодні в системі вищої освіти, з професіями і знаннями майбутнього. Удосконалення змістовного наповнення існуючих посад майбутніх фахівців і кваліфікації порівнюється із переліком, затверджених Кабінетом Міністрів України, галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [4]. Майже не ставляться питання підготовки фахівців за професіями майбутнього. Так, у Концепції реформування системи оплати праці державних службовців [13] у складі критеріїв класифікації посад хоч і застосовується критерій "професійне наповнення посад", він не є визначальним, а лише використовується для опису особливостей попередніх критеріїв "сім'я посад" і "рівні посад". Фахівці, які будуть працювати в існуючих групах посад, будуть широко використовувати алгоритми сучасних дій, які не містять ознак майбутнього, при цьому навіть їх перелік наданий за алфавітом. На питання, які фахівці їх повинні займати в умовах розвинутої цифрової держави і електронного урядування та швидкості змін у професіях державних службовців, відповідь знайти складно.

У Національній економічній стратегії України на період до 2030 р. [23] проблеми вищої освіти не розглядаються зовсім, хоча вона є епіцентром економічного розвитку і його рушійною силою, що здатна створювати новітні знання, які мають опанувати і реалізувати фахівці вищої класифікації. Саме на цих фахівців покладається надія найбільшої інноваційності і здатності переведення економіки України на динамічний рух процесів розвитку.

Сьогодні життя суспільства ілюструє, що з розвитком інформаційних технологій здійснюється інтенсивне злиття управлінських фізичних аналогових технологій з цифровими, виникають нові галузі знань професійної діяльності, нові професії і спеціальності. Передбачення майбутніх тенденцій зайнятості формує і нові вимоги до здатності фахівців. Особливу роль будуть відігравати їх гнучкість і розвиток адаптивних умінь. У звіті "Майбутнє робочих місць 2020", опублікованому Всесвітнім економічним форумом, керівники управління персоналом у 15 галузях за участі 300 підприємств з усього світу надали прогнози появи нових професій, зазначили, що кадровий потенціал буде більш важливим фактором ніж капітал [14]. Для нових категорій професій прогнозування попиту на вміння, навички, їх сукупність у 2020 р. сформульовано і зроблено прогноз попиту в цих вимогах до фахівців уже через 5 років (табл. 1).

Зростає попит і на вміння проєктувати і "будувати технічні і технологічні технології майбутнього" [15, с. 41]. Однак вирішення цієї проблеми в Стратегії розвитку вищої освіти в України представлено недостатньо. Більш того, вона не має належного зв'язку із Національною економічною стратегією на період до 2030 р. В останній, освіта розглядається як найвагоміший потенціал економічного зростання, що повинно здійснюватись через відповідну якість. Наголошено, що положення стратегії економічного зростання необхідно брати за основу під час підготовки програмних і стратегічних заходів в усіх галузях діяльності, у тому числі діяльності Кабінету Міністрів та міністерств, необхідності приведення у відповідність до нею усіх законодавчих і нормативних документів для збалансування і синхронізації їх дій зі стратегією і з урахуванням пріоритетів економічного зростання і векторів розвитку держави. Відмічено, що викликами і бар'єрами розвитку національної економіки може стати відсутність молодих фахівців з організації реалізації цілей розвитку економіки країни, недостатня кількість ІТ-спеціалістів, і хоча їх вже навчається близько 27 тис., через трудову міграцію їх зостається в країні близько 4 %. Цільовим індикатором розвитку галузі інформаційно-комунікаційних технологій визначено 400 — 500 тис виконавців рівня Senior, у тому числі 30 тис. — у сфері штучного інтелекту і 20 компаній "unicorns".

Стає очевидним, що відсутність інтенсивного розвитку системи вищої освіти в Україні, можливий дефіцит кваліфікованих фахівців, здатних до постійної адаптації й опанування нових професійних навичок, нового світогляду та нових підходів у різноманітних контекстах і напрямах нових видів діяльності, може суттєво обмежити зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів і країни в цілому. Водночас ключова роль освіти і знань та їх опанування і створення особливих умов реалізації чітко сформовані в Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність", в якому наголошено, що "рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного і інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб" [3].

Потреба у фахівцях нового покоління сьогодні вже практично відчувається при пошуку фахівців і формування у них необхідних здібностей і якостей, при проведенні конкурсів на вакантні посади. Є реальні спроби формування колективів таких фахівців, пропонуються для цього і певні методичні підходи. Так, для зайняття посад державної служби про це свідчить затверджений у 2016 р. Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби [19] та зміни, що внесені до Постанов Кабінету Міністрів України, що стосувались реформування системи професійного навчання державних службовців [22]; схвалена у грудні 2017 р. Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців [17], затверджене у 2019 р. Положення про систему професійного навчання державних службовців [20]. У 2021 р. затверджені "Методичні рекомендації щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій "Б" і "В", та підготовки умов проведення конкурсу" [18], "Методичні рекомендації щодо проведення оцінювання результативності професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування" [16] та внесені зміни до Постанов Кабінету Міністрів України, що стосуються здобуття освіти та професійного навчання державних службовців [21]. І хоча аспекти в них зроблені не на всебічне поповнення професійних знань державних службовців з урахуванням майбутніх змін, а й на потреби в знаннях сьогоднішньої системи управління, ці законодавчі документи стають реальним поштовхом для врахування вимог і цінностей вищої освіти в майбутньому.

Змінюються вимоги і до пошукачів при проходженні конкурсів на продовження праці та зайняття вакантних посад інженерно-технічних робітників, службовців і керівників у сфері управління персоналом великих підприємств і тих організацій, установ та закладів, робота в яких висуває особливі, специфічні вимоги до їх працівників, для виявлення здібностей яких попередньо проводяться співбесіди. Втім, слід підкреслили, що існуючий порядок підбору кадрів дуже далекий від досконалості і потребує осмислення і системного і змістовного упорядкування. Так, співбесіда не може розкрити

Таблиця 1. Прогнозування сукупності попиту, вмінь та навичок для фахівців у майбутньому, %

Здібності та навички	Для нових категорій професій 2020 р.	Для фахівців з досвідом 5 років
Когнітивні здібності	15	52
Системні навички	17	42
Розв'язання складних завдань	36	40
Навички створення змісту	10	40
Навички з обробки даних	18	39
Соціальні навички	18	37
Уміння керувати ресурсами	13	36
Технологічні навички	12	33
Фізичні здібності	4	31

повністю здатності претендентів ні на існуючі посади, ні на посади в майбутньому. Поки вони недостатньо обгрунтовані і залежать від суб'єктивних поглядів членів комісій з підбору кадрів. Існує необхідність упорядкування цього процесу, особливо для молодих фахівців. Вважаємо доцільним бесіду проводити у 2 етапи: перший — на рівні загального ознайомлення з претендентом, після чого зарахувати на посаду стажера на певний час, поставити конкретне завдання та встановити оплату за його вирішення і призначення наставника для можливого консультування та надання потрібної інформації. Завдання повинні бути чітко сформульовані з наголошеними очікуваними результатами рішень. Після цього можлива кінцева бесіда і прийняття рішення стосовно працевлаштування.

Потребує поглибленої уваги і організація праці викладачів ЗВО. У структурі діяльності науково-педагогічного працівника ЗВО виокремлюється навчальна, методична, організаційна робота його як викладача та наукова, дослідницька, консультативна, експертна робота, як наукового співробітника. Норми часу навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи визначаються ЗВО, хоча є і встановлені законодавством обмеження. В нормативах організації науково-педагогічного працівника Законом України "Про вищу освіту" [2] граничною нормою часу навчального навантаження на одну ставку викладача заплановано 600 годин на навчальний рік (ст. 56). Навчальна робота складається із лекцій, лабораторних, практичних, семінарських, індивідуальних занять та консультування (ст. 50). Крім того, викладач повинен брати участь у наукових дослідженнях, створенні методологічної основи набуття знань студентами, методик проведення різних видів занять. Затверджені нормативи для визначення кількості науково-педагогічних працівників прив'язані до кількості студентів [8], що призвело, з одного боку, до неймовірного зниження кількості викладачів, а з іншого — до поступового зниження якості викладання. І хоча норми праці для планування й обліку навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників ЗВО затверджені ще у 2002 р. [9], зміни щодо норм праці, які приймаються за рішенням самих ЗВО, не суперечать законодавству, але по факту збільшують навантаження на викладача за рахунок погіршення його структури. Так, зменшуються години на керівництво і захист курсових дипломних і магістерських робіт, час на перевірку контрольних робіт, рефератів, недоврахування часу на участь у комісіях із захисту контрольних робіт, проведення перевірок знань за модулями тощо. На сьогодні, у зв'язку із запровадження дистанційного (змішаного) навчання в період погіршення епідеміологічної ситуації в Україні, спричиненої поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) норми праці ще більше потребують переосмислення з деталізацією переліку робіт, що виконуються. Стає очевидним, що норми праці потребують найскорішого перегляду з урахуванням нових реалій розвитку.

Змін потребує і підвищення кваліфікації викладачів, здійснюване в основному без відриву від основної роботи, що робить її неефективною. Наукові дослідження викладач проводить в позаробочий час, а наукові здобутки (статті, монографії тощо) і творча участь викладачів у конференціях у більшості випадків не оплачується. Зазначене принижує гідність викладацької праці у ЗВО і не мотивує молодих науковців до викладацької роботи.

Структура навчального навантаження і норми праці викладачів потребують негайного перегляду й переосмислення з метою їх оптимізації при розрахунках чисельності викладачів. Вона повинна враховувати обсяг праці, її складність, якість і важливість освітніх програм, ефективність навчання, інновації в освіті, їх зв'язок з передбачуваними змінами, розширенням застосування цифрових технологій, а також переформатування суспільної діяльності в існуючому світі і довкіллі. Існує необхідність перегляду методології встановлення оплати праці викладачів ЗВО, а саме врахування того, що тарифна сітка, тарифні розряди і тарифні коефіцієнти вже не відповідають рівню складності праці, тому порівняння тарифних розрядів викладачів з тарифними коефіцієнтами робочих професій недоцільно. Необхідні глибокі доказові дослідження для захисту цього методу, визначення системи оплати праці цієї категорії працівників. Зазначене обумовлює необхідність і інших досліджень в організації побудови і функціонування галузі вищої освіти з огляду на її відповідність світовим контекстам для обгрунтування системи управління нею в довгостроковій перспективі.

Глибокі системні зміни в суспільстві, пов'язані з розвитком цифрових технологій, інтегрують наукові знання багатьох наук при підготовці будь-яких спеціальностей, змінюють погляди, підходи і способи викладання знань при навчанні студентів, змінюють уявлення про зміст навчання фахівців з урахуванням майбутнього. Щоб якісно і швидко перебудувати процеси навчання у ЗВО країни, необхідно згармонізувати вимоги сьогоднішнього і майбутнього, створити нові формати як у підготовці фахівців, так і у збереженні викладацького наукового потенціалу ЗВО.

ВИСНОВКИ

Система вищої освіти має тісний зв'язок з усіма системами суспільства і його галузями. Її діяльність спрямовується на вироблення наукових знань і створення знаннєвого інтелектуального потенціалу суспільства за професійними напрямами діяльності, традиційно переводить знання і навички випускників ЗВО в людський капітал як головний ресурс розвитку країни.

Попри сучасну державну політику в напрямі підвищення якості освіти і здійснювані кроки щодо її виконання, низка проблемних питань розвитку вищої освіти потребує негайного вирішення з боку держави. Існування проблем вищої освіти спричиняє відсутність системно окресленої структурно-компонентної моделі управління вищою освітою, яка б охоплювала всі складові елементи системи організації системи освіти. Сьогодні вирішення стратегічних довгострокових, середньостроко-

вих і поточних планів розвитку освіти вирішуються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством освіти і науки України, галузевими державними органами, до сфери яких належать заклади освіти, Національною Академією наук та її інститути, Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, Радою з питань розвитку вищої освіти, засновниками ЗВО недержавної форми власності, суспільними організаціями та іншими, але прямої відповідальності за стан національної освіти ніхто не несе. І хоча в державних документах наголошуються цілі і завдання майбутнього відновлення і позитивні тенденції, але імідж вищої освіти залишається низьким. Очікуване майбутнє країни і зміни в суспільстві потребують значно більшої уваги і дієвих заходів у найближчий час. Необхідною є оцінка збалансованості діяльності внутрішньої організаційної та інституційної досконалості за всіма видами процесів вищої освіти, їх узгодженості, взаємопідтримки і взаємодоповнення. Для підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти в Україні потребується удосконалення взаємодії органів влади із суспільними організаціями та організаціями бізнесу на умовах співпраці для майбутніх перетворень та створення креативної системи вищої освіти.

Необхідним є врахування потреб підвищення професійного потенціалу працівників при розробці Стратегії і Програм розвитку будь-яких сфер і напрямів діяльності. Корпоративна відповідальність за належне використання фахівців вищої освіти повинна бути покладена на державу, на всі працюючі суб'єкти господарювання і бізнес. Щоб ринок праці фахівців розширювався, був гнучким і вмотивованим чинником впливу на працевлаштування випускників, згідно з отриманою професією і спеціальністю, необхідні нові законодавчі, нормативні й організаційні рішення, виконання яких відновить ключову роль державної влади в процесах підтримки системи вищої освіти. Повинна бути організована діяльність у напрямі підготовки нових спеціальностей і фахівців майбутнього, які відповідатимуть еволюційним характеристикам змінюваного змісту людської діяльності, гармонійно поєднуючи якість вищої освіти і розвиток життя людей у процесах праці.

Література:

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021—2031 роки. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf

2. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text

3. Про наукову і науково технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text

4. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова КМУ від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п

5. Про вдосконалення вищої освіти в Україні: Указ Президента України від 3 червня 2020 р. № 210/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/2020#Text

6. Гуртов В.А., Питухин Е.А., Серова Л.М. Моделирование потребностей экономики в кадрах с профессиональным образованием. Проблемы прогнозирования. 2007. № 6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-potrebnostey-ekonomiki-v-kadrah-s-professionalnym-obrazovaniem

7. Покідіна В. Університети та бізнес: міжнародний досвід співпраці та перспективи для України. Проєкт "Популярна економіка: ціна держави". (№ 41) 24 трав. 2016 р. URL: http://old.cost.ua/files/Universities%20-and%20business_report.pdf

8. Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності: Постанова КМУ від 17 серпня 2002 р. № 1134. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-п#Text

9. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: Наказ МОН від 7 серпня 2002 р. № 450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0698-02#Text

10. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

11. Бобровська О. Ю. Організаційні і мотиваційні чинники забезпечення якості викладацької праці в закладах вищої освіти в Україні. Аспекти публічного управління. 2019. Том 7. № 12. С. 85—96. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/706/679

12. Всеукраїнський Форум "Україна 30. Трудові ресурси", 20—21 липня 2021 р. URL: https://ukraine30.com/human_capital/

13. Про схвалення Концепції реформування системи оплати праці державних службовців та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження КМУ від 27 травня 2020 р. № 622-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-р#Text

14. Всесвітній економічний форум: майбутнє професій і 10 топ-навичок для 2025 року. Освіта нова. URL: https://osvitanova.com.ua/posts/4427-vsesvitnii-ekonomichnyi-forum-maibutnie-profesii-i-10-top-navychok-dlia-2025-roku

15. Шваб К. Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 416 с.

16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінювання результативності професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 15 вересня 2021 р. № 147-21. URL: https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shchodo-provedennya-ocinyuvannya-rezultativnosti-profesijnogo-navchannya-derzhavnih-sluzhbovciv-ta-posadovih-osib-miscevogo-samovryaduvannya

17. Про схвалення Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: розпорядження КМУ від 1 грудня 2017 р. № 974-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-р#Text

18. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій "Б" і "В", та підготовки умов проведення конкурсу: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 15 грудня 2021 р. № 4—21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#Text

19. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: Постанова КМУ від 25 березня 2016 р. № 246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/246-2016-п#n10

20. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Постанова КМУ від 6 лютого

2019 р. № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-п#n14

21. Деякі питання здобуття освіти та професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Постанова КМУ від 28 квітня 2021 р. № 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2021-п

22. Деякі питання реформування системи професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування: Постанова КМУ від 27 вересня 2016 р. № 674. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2016-п#Text

23. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ від 3 березня 2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25

References:

1. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020), "Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021—2031", available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf (Accessed 30 Oct 2021).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Higher Education", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (Accessed 30 Oct 2021).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About scientific and scientific and technical activity", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text (Accessed 30 Oct 2021)

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "About the statement of the list of branches of knowledge and specialties on which preparation of applicants of higher education is carried out", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p (Accessed 30 Oct 2021).

5. President of Ukraine (2020), Decree "On the improvement of higher education in Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/2020#Text (Accessed 30 Oct 2021).

6. Hurtov, V.A. Pytukhyn, E.A. and Serova, L.M. (2007), "Modeling the needs of the economy in personnel with professional education", Problemy prohnozyrovanyia, vol. 6, available at: https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-potrebnostey-ekonomiki-v-kadrah-s-professionalnym-obrazovaniem (Accessed 30 Oct 2021).

7. Pokidina, V. (2016), "Universities and business: international experience of cooperation and prospects for Ukraine", Proekt "Populiarna ekonomika: tsina derzhavy", vol. 41, available at: http://old.cost.ua/files/Universities%20and%20business_report.pdf (Accessed 30 Oct 2021).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), Resolution "On approval of standards for the number of students (cadets), graduate students (adjuncts), doctoral students, candidates for the degree of candidate of sciences, students, interns, clinical residents for one full-time position of research and teaching staff in higher educational institutions of III and IV level of accreditation and higher educational institutions of postgraduate education of the state form of ownership", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-p#Text (Accessed 30 Oct 2021).

9. Ministry of Education and Science of Ukraine (2002), "About the statement of norms of time for planning and the account of educational work and lists of the basic types of methodical, scientific and organizational work of pedagogical and scientific and pedagogical workers of higher educational institutions", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0698-02#Text (Accessed 30 Oct 2021).

10. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: http://www.ukrstat.gov.ua (Accessed 30 Oct 2021).

11. Bobrovs'ka, O.Yu. (2019), "Organizational and motivational factors to ensure the quality of teaching in higher education institutions in Ukraine", Aspekty publichnoho upravlinnia, vol. 7, no. 12, pp. 85—96, available at: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/706/679 (Accessed 30 Oct 2021).

12. Ukraine 30 Forum (2021), "Human capital", available at: https://ukraine30.com/human_capital/ (Accessed 30 Oct 2021).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On approval of the Concept of reforming the system of remuneration of civil servants and approval of the action plan for its implementation", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-r#Text (Accessed 30 Oct 2021).

14. Pecherna, A. (2020), "World Economic Forum: the future of professions and 10 top skills for 2025", Osvita nova, available at: https://osvitanova.com.ua/posts/4427-vsesvitnii-ekonomichnyi-forum-maibutnie-profesii-i-10-top-navychok-dlia-2025-roku (Accessed 30 Oct 2021).

15. Shvab, K. (2019), Chetverta promyslova revoliutsiia. Formuiuchy chetvertu promyslovu revoliutsiiu [The fourth industrial revolution. Forming the fourth industrial revolution], Klub simejnoho dozvillia, Kharkiv, Ukraine.

16. National Agency of Ukraine for Civil Service (2021), Order "On approval of Methodical recommendations for evaluating the effectiveness of professional training of civil servants and local government officials", available at: https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shchodo-provedennya-ocinyuvannya-rezultativnosti-profesijnogo-navchannya-derzhavnih-sluzhbovciv-ta-posadovih-osib-miscevogo-samovryaduvannya (Accessed 30 Oct 2021).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Concept of reforming the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local government officials and deputies of local councils", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-r#Text (Accessed 30 Oct 2021).

18. National Agency of Ukraine for Civil Service (2021), Order "About the statement of Methodical recommendations concerning separate questions of definition of special requirements to the persons applying for employment of positions of civil service of categories "B" and "B", and preparation of conditions of carrying out competition", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#Text (Accessed 30 Oct 2021).

19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "On approval of the Procedure for holding a competition for civil service positions", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/246-2016-p#n10 (Accessed 30 Oct 2021).

20. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of the Regulations on the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local self-government officials and deputies of local councils", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-p#n14 (Accessed 30 Oct 2021).

21. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "Some issues of education and professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local government officials and deputies of local councils", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2021-p (Accessed 30 Oct 2021).

22. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "Some issues of reforming the system of professional training of civil servants and local government officials", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2016-p#Text (Accessed 30 Oct 2021).

23. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#n25 (Accessed 30 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021 р.

УДК 339.1

О. Ю. Бочко,
д. е. н., доцент, професор кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3422-4654
В. А. Когут,
аспірант кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9754-5856

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.34

ДИНАМІКА ЗМІНИ КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ

O. Bochko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
V. Kohut,
Postgraduate student of the Department of Marketing and Logistics,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

TRENDS OF SOCIAL MEDIA USERS, DURING THE PANDEMIC PERIOD: BEHAVIOR RESEARCH

У статті досліджено динаміку зміни користувачів соціальних мереж в період пандемії. Обгрунтовано їх поведінку до пандемії та в період пандемії. Розкрито тенденції зміни динаміки приросту користувачів соціальних мереж світу за період 2017—2021 рр. Здійснено прогнозування росту кількості користувачів соціальних мереж у світі в період 01.01.2022—01.10.2022 рр. Вказано на причини використання соціальних мереж в період пандемії. В процесі написання статті використано наступні методи дослідження: індуктивний, дедуктивний — для збору, обробки та обгрунтування загальної кількості користувачів соціальних мереж, графічний метод використано для наочного відображення цієї динаміки; за допомогою економічного аналізу та порівняння здійснено аналізування причин використання соціальних мереж у період пандемії; для теоретичних узагальнень і формування висновків використано абстрактно-логічний метод.

The article examines the trends of social media users during the pandemic period because, during the pandemic, the need to go online made social media indispensable. Substantiated users' behavior before and during the pandemic. Revealed trends in the dynamic growth of social networks users in the world during 2017—2021 y. Established that the highest growth rates of social network users were observed in 2018. Proved that the users' rapid growth occurred during the first and second lockdowns around the world. The forecast growth of social networks users in the world during 01.01.2022— 01.10.2022 y. was carried out. Indicated the reasons to use social networks during the pandemic: to be in contact with friends and family; to spend free time; to find and possess information; to be up on current events. Researched the forecast growth of social networks users in the world during 01.10.2019—01.10.2021 y., which was calculated using a trend model. The growth in the number of users in 2020 has been set, ranging from 2.6% to a peak of 4.6% for the quarter. The situation is similar in 2021 y. — from 1.6% to 3.4% for the quarter. Carried out the forecast change growth of social networks users in the world for four future periods, that is from 6.10.2021 y. till 1.10.2022 y., based on the results of research and construction of the trend line. The results of correlation-regression modeling characterize the relationship between market share and time. Have been proven that given regression on equations are acceptable and recommended for use as trend models for further forecasting. Forecasting the trends of 4 next quarters indicates the further rapid growth of social network users unless the coronavirus situation changes. The results of correlation-regression modeling characterize the relationship between market share and time. The following research methods were

used during writing the article: inductive, deductive — to collect, process and justify the total number of social networks users; graphic method — for a visual representation of this dynamic; economic analysis and comparison — to analyze the reasons of social networks use during the pandemic; abstract-logical method — used to generalize theories and draw the conclusions.

Ключові слова: соціальні мережі, пандемія, користувачі, поведінка, локдаун.
Key words: social networks, pandemic, users, behavior, lockdown.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З початком пандемії COVID-19 та введення локдауну населення змушене перейти на домашній карантин. Непередбачувана зупинка звичного ритму життя призвела до обмеження живого спілкування. Це стимулювало активізацію діяльності соціальних мереж. Користувачі використовують соцмережі з метою володіння інформацією останніх подій, отримання актуальних новини та підтримки зв'язку з іншими. Проте саме в час пандемії потреба в переході на онлайн зробила соціальні мережі надзвичайно необхідними. Відтак зміна підходів до використання соціальних мереж зумовила необхідність їх детального вивчення, що підвищує актуальність теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Важко переоцінити важливість соціальних мереж за останнє десятиліття, оскільки вони забезпечують можливість 24/7 залишатися в контакті з іншими, швидко ділитися інформацією чи знаходити її, систему продажу й купівлю товарів та послуг онлайн. Пандемія лише посилила позиції соцмереж та стимулювала до проведення більше часу онлайн ніж до пандемії. В середньому типовий користувач інтернету проводить в онлайні майже 7 годин на день, з яких близько 2,5 годин характеризується використанням соціальних мереж [1]. Це доводять сучасні зарубіжні та вітчизняні науковці, які грунтовно вивчають проблеми та систему розвитку соціальних мереж, зокрема: Ю.А. Данько досліджував соціальні мережі як форму сучасної комунікації з їх плюсами й мінусами [2]; Поплавський М. розглядав соціальні мережі як культурно просвітницький ресурс [3]; Динник І. обгрунтовував, що соціальні мережі є засобом суспільного розвитку [4]; Бочко О.Ю., Кузяк В.В., Aleksandraviciute B. розглядали соціальні мережі з економічної точки зору [5]. Попри велику кількість наукових праць пов'язаних з соціальними мережами, швидкість зміни ринкової ситуації, плинність часу та продовження COVID-пандемії виникає необхідність у дослідженні соціальних мереж, зміни поведінки користувачів в їх межах.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання статті є дослідити динаміку зміни поведінки користувачів соціальних мереж у період пандемії. Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження: індуктивний, дедуктивний — для збору, обробки та обгрунтування загальної кількості користувачів соціальних мереж, графічний метод використано для наочного відображення цієї динаміки. За допомогою економічного аналізу та порівняння здійснено аналізування причин використання соціальних мереж у період пандемії. Для теоретичних узагальнень і формування висновків використано абстрактно-логічний метод.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Пандемія вплинула не лише на зростання кількості соціальних мереж, а й змінила їх поведінку. Перебуваючи на самоізоляції, користувачі втомилися від ідеальності інших, тому у візуальному контенті вони в першу чергу почали надавати перевагу справжності картинки/відео, а не гламурному блиску. Користувачі більше акцентують увагу на контент, який публікується рідними та близькими. За даними Valassis 39% респондентів збільшили використання соцмереж, в той час, як 7% — скоротили його [6]. В часи пандемії соцмережі стали сильно затребувані й для бізнесу й розвитку його власної промоції. Близько 40% юзерів використовувало соцмережі для роботи [7]. Велика частка бізнесу перевела або ж розширила свою діяльність у соціальних мережах. Також бізнес використовував соціальні мережі для забезпечення зв'язку між працівниками, які працювали віддалено.

Найбільш стрімкий ріст кількості користувачів соцмереж можна спостерігати у кварталах, що припадали на введення локдаунів по всьому світу. Кількість користувачів соціальних мереж за останні 12 місяців зросла більш ніж на 400 мільйонів (+9,9 %) і досягла 4,55 мільярда в жовтні 2021 року [8]. Деякі соцмережі на тлі пандемії стали надзвичайно популярними: наприклад, TikTok у березні 2020 року отримав понад 12 мільйонів нових користувачів [7]. За результатами дослідження компанії GlobalLogic, було встановлено, що: з початку 2020-го р. до початку 2021 року українська аудиторія соціальних мереж збільшилася на 7 000 000 користувачів [9].

Користувачі активно реєструвалися не лише у всесвітньо відомих на той час соціальних мережах: Facebook, Instagram, YouTube, а й активно просували нові, маловідомі. У 2019 році OnlyFans, досяг 7 мільйонів зареєстрованих користувачів, а у березні 2020 року вона налічувала 26 мільйонів, а у серпні 2020 року — понад 50 мільйонів зареєстрованих користувачів. Очевидно, що багато людей звернулися до OnlyFans, щоб скоротити час, коли вони перебувають у режимі карантину[10].

Згідно з даними Global Statshot за жовтень 2020 р. по жовтень 2021 р. [4] загальна чисельність користувачів соціальних мереж зросла на + 80 млн (1%). Кількість активних користувачів зросла на 409 млн (9,9%). Зараз у світі налічується 4,88 мільярда користувачів Інтернету, що дорівнює майже 62% населення світу. Останні дані показують, що кількість користувачів Інтернету у світі зросла більш ніж на 220 мільйонів (+4,8 %) за останній рік, але оскільки COVID-19 продовжує перешкоджати дослідженням, реальна цифра може бути значно вищою. Кількість користувачів соціальних мереж за останні 12 місяців зросла більш ніж на

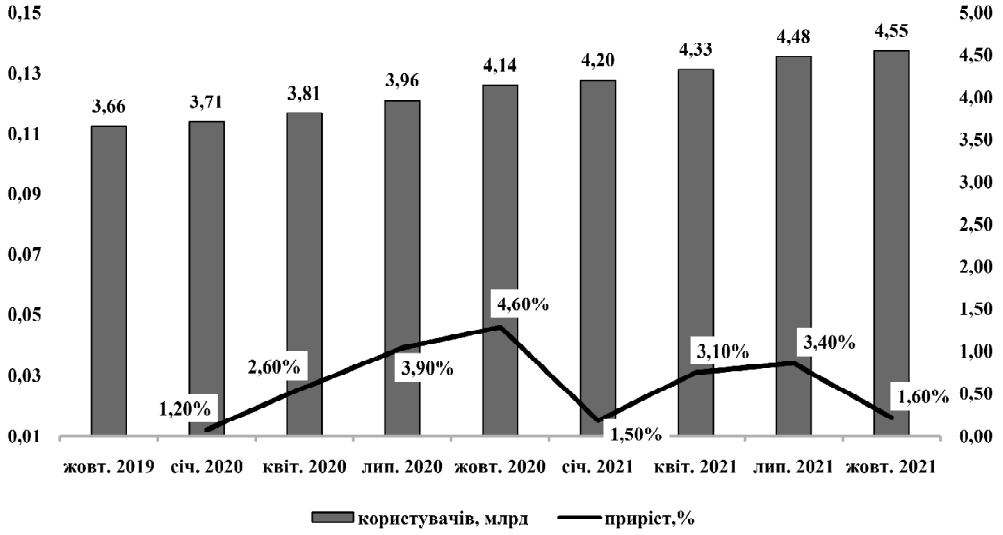

Рис. 1. Динаміка кількості користувачів соціальних мереж за 01.10.2019— 01.10.2021

Джерело: [11].

Таблиця 1. Загальна динаміка приросту користувачів соціальних мереж світу за період 2017—2021 рр. (станом на 01.01 поточного року)

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
К-сть користувачів, млрд	2,8	3,2	3,5	3,8	4,2
Приріст, %		+14	+9	+9,2	+10,5

Джерело: систематизовано на основі [11; 13].

400 мільйонів (+9,9 %) і досягла 4,55 мільярда в жовтні 2021 року. Темпи зростання кількості користувачів дещо сповільнилося за останні 3 місяці, але загальна кількість користувачів продовжує зростати ще більше, понад 1 мільйон нових користувачів щодня. Динаміку кількості соціальних мереж з жовтня 2019 р. по жовтень 2021 р. представлено на рис. 1.

Згідно рис. 1 можемо зробити висновок, що пікові зростання кількості користувачів припадають саме на період введення першого та повторного локдаунів по всьому світу. Хоча відомі на сьогодні країни, які активно блокують соціальні мережі. Зокрема, починаючи з першого блокування в китайській провінції Хубей у січні 2020 року та по всій країні в Італії в березні 2020, блокування продовжували застосовуватися в багатьох країнах протягом 2020 та 2021 років. 24 березня 2020 року всім 1,3 мільярда населення Індії було наказано залишатися вдома під час локдауну [1]. Зростання кількості користувачів у 2020 році коливається від 2,6% до пікових 4,6% за квартал. Схожа ситуація спостерігається й у 2021 році — від 1,6 до 3,4% за квартал. Динаміку зміни кількості користувачів соціальних мереж представлено в таблиці 1.

За результатами дослідження компанії Global Logic, проведеного на базі даних з відкритих джерел: Data Report, Державна служба статистики України, Kantar і PlusOne, а також внутрішньої статистики, встановлено, щоз початку 2020-го до початку 2021 року українська аудиторія соціальних мереж збільшилася на сім мільйонів осіб. З 2019 року кількість українців в Instagram зросла на 22 %, а у Facebook — на 7 %. Нині цими соцмережами користуються 14 і 16 мільйонів українців відповідно. "За останній рік нова соціальна мережа TikTok досягла 16 % користувачів з України, її

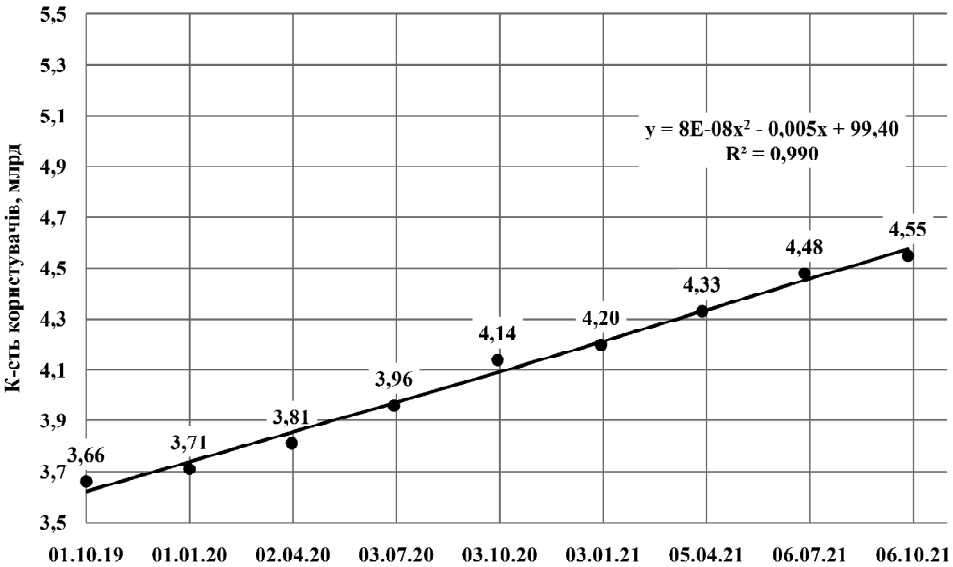

Рис. 2. Трендова модель росту кількості користувачів соціальних мереж у світі в період 01.10.2019— 01.10.2021

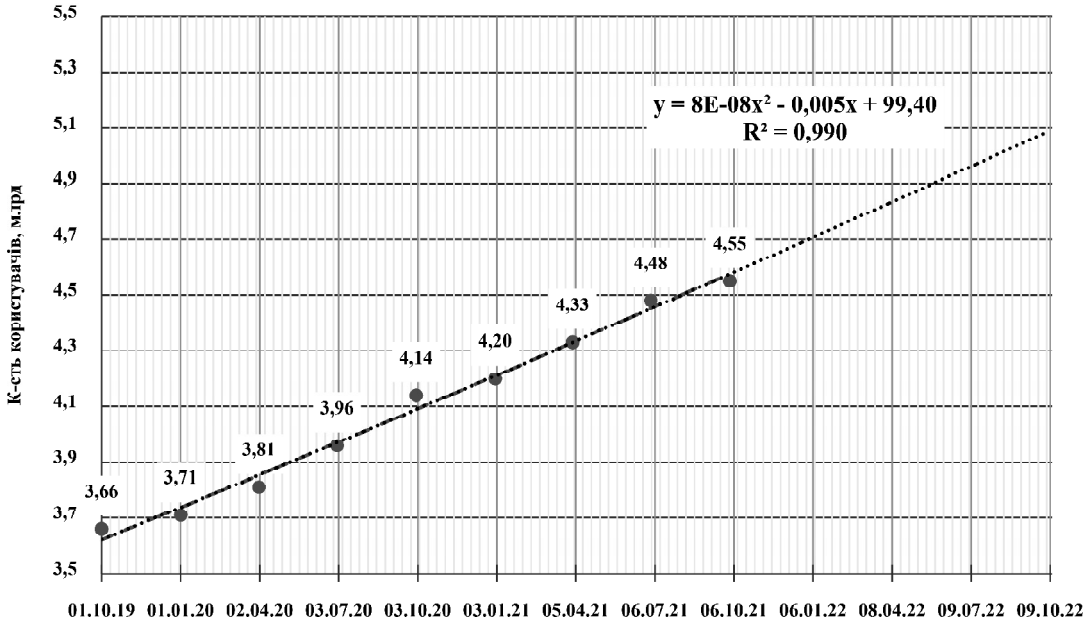

Рис. 3. Поліноміальна модель прогнозування росту кількості користувачів соціальних мереж у світі

зростання становило 500 %. Найпопулярнішою соцмережею залишається YouTube з охопленням 96 % користувачів в Україні. У середньому на сайті вони проводять майже 40 хвилин на день", — зазначають у Global Logic [9]. Кількість українських інтернет-користувачів, за даними компанії, зросла на два мільйони, що на 33 % більше, ніж у 2019 році. Станом на початок 2021-го ця кількість становила майже 30 мільйонів, тобто приблизно 67 % населення країни. За даними Global Logic, інтернет-користувачів стає більше не тільки в Україні, а й у світі: з 2019 року їхня кількість збільшилася на 280 мільйонів осіб. Окрім того, через пандемію за останній рік люди у всьому світі стали на 57 % більше дивитися відео та фільми, на 37 % більше слухати музику [9].

З того часу, як почали діяти протоколи карантину та соціального дистанціювання, відвідуваність таких сторінок, як Facebook та YouTube зросла майже до 30%, які ставали основним каналом розваг та соціалізації. Twitter теж зафіксував зростання власного першого кварталу на 23% для щоденних активних користувачів у порівнянні з 2019 роком [14].

Дослідження тенденцій росту кількості користувачів соціальних мереж у світі в період пандемії COVID-19 здійснено за допомогою методів економіко-математичного моделювання з використанням програми Microsoft Excel. Тенденція росту кількості користувачів соціальних мереж у світі в період 01.10.2019— 01.10.2021 рр. розрахована за допомогою трендової моделі (рис. 2), де зміна показника кількості користувачів соцмереж описує поліномінальна трендова модель виду y = 0,0006x2 + 0,113x + 3,5088.

Встановлено, що отримані регресійні рівняння є значущими, перевірка істотності зв'язку за F — критерієм дає змогу це стверджувати.

Таким чином, результати кореляційно-регресійного моделювання характеризують зв'язок між часткою охоплення ринку та часом. Наведені регресійні рівняння є прийнятними та рекомендовані до використання в якості трендових моделей для подальшого прогнозування. На основі результатів проведених досліджень та побудови лінії тренду росту кількості користувачів соціальних мереж у світі, здійснено прогнозування зміни тенденцій досліджуваного показника. Прогноз розраховано на 4 майбутніх квартали 2021—2022 рр. (рис. 3).

Досліджувана вище поліномеліальна модель, що зображає динаміку росту кількості користувачів, достатньо достовірно характеризує тенденцію, що склалася у світі. Прогнозування тенденцій найближчих 4 кварталів свідчить про подальший стрімкий ріст кількості користувачів соціальних мереж, якщо не зміниться коронавірусна ситуація. Встановлений тип динаміки показника дозволяє аналізувати та прогнозувати тенденції росту й надалі.

На основі проведеного дослідження сформовано основні причини використання соціальних мереж (рис. 4). З дослідження випливає, що найбільш вагомими причинами використання соціальних мереж є: потреба бути в контакті з друзями й сім'єю; проводити вільний час; отримувати нову інформацію; знаходити цікавий контент; бути в курсі подій.

Переважна більшість причин наведених на рисунку 4 пов'язана із речами, які люди цілком можуть отримувати в офлайн середовищі. Оскільки в силу карантинних обмежень та контролю за їх дотриманням, що вводили різні держави світу, велика частина офлайн заходів, а саме: зустріч з друзями та родичами; покупка друкованих видань та інших непродовольчих товарів; різні розважальні цен-

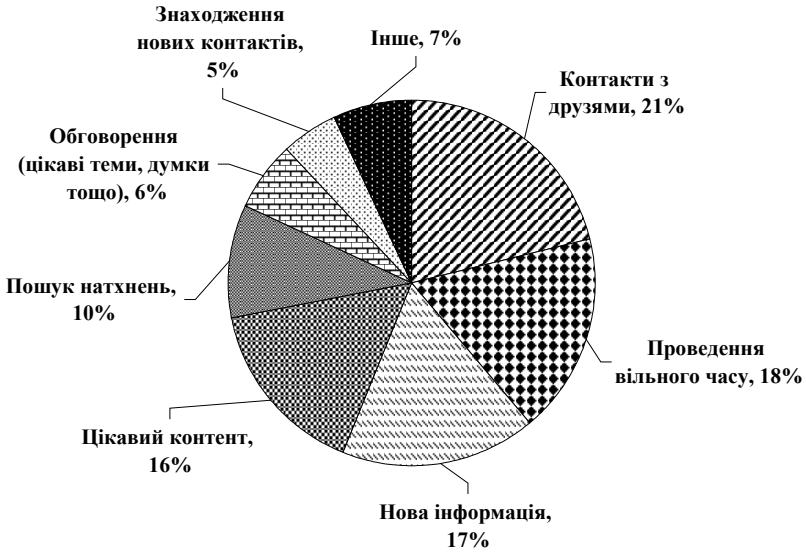

Рис. 4. Основні причини використання соціальних мереж в період пандемії

три та інтерактивне дозвілля — стали повністю чи сильно обмеженими у доступності. Оскільки коронокриза сильно вдарила по економіці та доходах домогосподарств зокрема, то така перевага соцмереж, як відносна безкоштовність (смартфон та оплата інтернету) для заповнення базових соціальних потреб людей вплинула на темпи їх зростання.

Змінилася і поведінка користувачів. Якщо раніше в пріоритеті було міжособистісне спілкування, то в часи коронавірусу мережі стали вкрай потрібними ще й бізнесу — для власної промоції. Загалом минулого року близько 40% юзерів використовувало соцмережі для роботи [8]. Велика частка бізнесу перевела або ж розширила свою діяльність у соціальних мережах, в більшості це стосується діяльності яка направлена на продаж товарів, менше надання послуг. Також бізнес використовував соціальні мережі не тільки для розваг, а й для забезпечення зв'язку між працівниками, які працювали віддалено.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Соціальні мережі почали активно зростати після початку перших локдаунів по всьому світу, і навіть після завершення першої хвилі та початку другої продовжили нарощувати кількість користувачів. Загалом пандемія сильно вплинула на сприйняття контенту та поведінку користувачів у соціальних мережах. Як наслідок, користувачі почали більше часу проводити онлайн, стали більш критичні до гламуризованого контенту та більш лояльно ставитися до того, де все показано без перебільшень. Під час пандемії зросла кількість фейкової інформації, що в основному пов'язана саме з COVID-19 та вакцинацією. Якщо ситуація кардинально не зміниться, то впродовж наступного року кількість користувачів лише продовжить стрімко зростати.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі є вивчення впливу пандемії на підхід до онлайн-покупок та зміну поведінки споживачів у соціальних мережах.

Література:

1. Gettleman, Jeffrey; Schultz, Kai. Modi Orders 3-Week Total Lockdown for All 1.3 Billion Indians". The New York Times. 2020. 24 March. ISSN 0362-4331
2. Данько Ю.А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. 2012. С. 179—184.
3. Поплавський М. Соціальні мережі як культурно просвітницький ресурс. Український інформаційний простір. 2021 (1(5), 12—27. URL: https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206043
4. Динник І. Соціальні мережі як засіб суспільного розвитку. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 1. С. 64—69.
5. Бочко О.Ю., Кузяк В. В., Aleksandraviciute B. Дослідження ринку соціальних мереж світу. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2020. Вип.16. Т. І. С. 84—93.
6. Матяш Т. За 2020 рік в українських соцмережах зафіксували понад 250 тис. фейків про ковід. МКІІІ URL: ttps://lb.ua/society/2021/11/03/497724_za_2020_rik_ukrainskih_sotsmerezhah.html (дата звернення: 24.10.2021).
7. Как COVID-19 меняет потребительские привычки и влияет на тенденции в eCom? Playon. URL: https://platon.ua/ua/news/kak-covid-19-menyaet-potrebitelskie-privychki-i-vliyaet-na-tendenczii-v-ecom.html (дата звернення: 24.10.2021).
8. Пристай Д. Онлайн 2020. Як пандемія вплинула на онлайн-користування URL: https://hromadske.ua/posts/socmerezhi-2021-tiktok-starshaye-facebook-perevazhno-zhinochij-a-strichku-mi-gortayemo-400-miljoniv-rokiv (дата звернення: 21.10.2021).
9. Кондратенко М. За рік карантину кількість українців у соцмережах зросла на сім мільйонів. URL: https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukraintsiv-u-sotsmerezhakh-zrosla-na-sim-milioniv/a-56899697 (дата звернення: 18.10.2021).
10. Ultimate Guide to Onlyfans. URL: https://influencermarketinghub.com/glossary/onlyfans/ (дата звернення: 24.10.2021).
11. Social media users pass the 4.5 billion mark. URL: https://wearesocial.com/uk/blog/2021/10/social-media-users-pass-the-4-5-billion-mark/ (дата звернення: 14.10.2021).
12. URL: https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview (дата звернення: 24.10.2021).
13. Пандемія і соціальні мережі: що змінилося у 2020-му? URL: https://www.prostir.ua/?kb=pandemiya-i-sotsialni-merezhi-scho-zminylosya-u-2020-mu(дата звернення: 24.10.2021).

References:

1. Gettleman, J. and Schultz, K. (2020), "Modi Orders 3-Week Total Lockdown for All 1.3 Billion Indians", The New York Times, vol. 24 March. ISSN 0362-4331
2. Danko, Y. (2012), "Social networks as a form of modern communication: pros and cons", Suchasne suspil'stvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kul'turolohichni nauky, pp. 179—184.
3. Poplavskyi, M. (2021), "Social networks as a culturally educational resource", Ukrains'kyj informatsijnyj prostir, vol. 1 (5), pp. 12—27.
4. Dynnyk, I. (2017), "Social networks as a means of social development", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (50), no. 1, pp. 64—69.
5. Bochko, O., Kuziak, V. and Aleksandraviciute, B. (2020), "Investigation of the global social networking market", Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 16, pp. 84—93.
6. Matyash, T. (2021), "In 2020, more than 250,000 fakes about COVID were revealed in Ukrainian social networks", MCIP, available at: https://lb.ua/society/2021/11/03/497724_za_2020_rik_ukrainskih_sotsmerezhah.html (Accessed 24 October 2021).
7. Playon (2021), "How is COVID-19 changing consumer habits and affecting trends in eCom?", available at: https://platon.ua/ua/news/kak-covid-19-menyaet-potrebitelskie-privychki-i-vliyaet-na-tendenczii-v-ecom.html (Accessed 24 October 2021).
8. Prystai, D. (2021), "Online 2020. How the pandemic affected online use", available at: https://hromadske.ua/posts/socmerezhi-2021-tiktok-starshaye-facebook-perevazhno-zhinochij-a-strichku-mi-gortayemo-400-miljoniv-rokiv (Accessed 21 October 2021).
9. Kondratenko, M. (2021), "During the year of quarantine, the number of Ukrainians on social networks increased by seven million", available at: https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukraintsiv-u-sotsmerezhakh-zrosla-na-sim-milioniv/a-56899697 (Accessed 18 October 2021).
10. Influencer Marketing Hub (2021), "Ultimate Guide to Onlyfans", available at: https://influencermarketinghub.com/glossary/onlyfans/ (Accessed 24 October 2021).
11. We Are Social (2021), "Social media users pass the 4.5 billion mark", available at: https://wearesocial.com/uk/blog/2021/10/social-media-users-pass-the-4-5-billion-mark/ (Accessed 14 October 2021).
12. Datareportal (2020), "DIgital 2020: global digital overview", available at: https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview (Accessed 24 October 2021).
13. Public space (2020), "Pandemic and social media: what has changed in 2020?", available at: https://www.prostir.ua/?kb=pandemiya-i-sotsialni-merezhi-scho-zminylosya-u-2020-mu (Accessed 24 October 2021).

Стаття надійшла до редакції 11.11.2021 р.

УДК 663.11:330.131.5:657.421-044.956

С. М. Халатур,
д. е. н., професор, в. о. завідувача кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8331-3341
М. В. Кравченко,
д. е. н., професор кафедри обліку, оподаткування та УФЕБ,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-6942-0914
О. А. Черниш,
студент гр. МгФБС-1-20, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-6192-8369

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.39

МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

S. Khalatur,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University
M. Kravchenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting,
Taxation and MFEC, Dnipro State Agrarian and Economic University
O. Chernysh,
Student of the gr. MGFBS-1-20, Dnipro State Agrarian and Economic University

MODEL OF FIXED ASSETS MANAGEMENT IN THE ENTERPRISE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM

Відсутність належної практики управління активами має значний негативний вплив на ефективність фінансового менеджменту підприємства. Як наслідок, фінансові звіти іноді не відповідають обґрунтованому відображенню інформації про всі активи, зобов'язання, права та обов'язки. Це сприяє наявності необ'єктивної картини фінансового стану та фінансових результатів підприємства, і впливає на його здатність ефективно використовувати ресурси відповідно до цілей фінансово-господарської діяльності.

Аналогічно, відсутність або неповна інформація щодо управління основними засобами не сприяють розв'язанню завдань підприємства щодо залучення інвестицій, сприяння підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності.

Ефективна модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства дає можливість не лише покращити якість та корисність фінансової інформації, а також використовується для посилення інвестиційної політики, забезпечення фінансової стабільності, сприяння економічному зростанню, посилення планування в процесі прийняття рішень.

The lack of good asset management practices has a significant negative impact on the effectiveness of the company's financial management. As a result, financial statements sometimes do not meet the reasonable presentation of information about all assets, liabilities, rights and obligations. This contributes to the presence of a biased picture of the financial condition and financial results of the enterprise, and affects its ability to effectively use resources in accordance with the objectives of financial and economic activities. Similarly, the absence or incomplete information on the management of fixed assets does not contribute to the solution of the company's tasks to attract investment, promote productivity and competitiveness.

The aim of the article was to study and substantiate the model of fixed assets management in the financial management system of the enterprise.

Asset management is still a major challenge for businesses today. Improper management of fixed assets can lead to a violation of financial stability, lack of internal control, which can lead to significant risks of financial and economic activities and bankruptcy. But if you develop an effective model of fixed assets management in the financial management system of the enterprise, it can lead to valuable opportunities for tax optimization, increase efficiency and improve results. An effective model of fixed assets management in the financial management system allows not only improving the quality and usefulness of financial information, but also used to strengthen investment policy, ensure financial stability, promote economic growth, strengthen planning in the decision-making process.

The optimal model of fixed assets management in the financial management system of the enterprise differs from company to company depending on their needs. Significant efforts are required to develop and maintain an effective fixed asset management model. A detailed fixed asset management model will allow you to create accurate financial statements at the departmental or category level, which allows you to evaluate fixed assets to plan opportunities and maximize tax benefits.

Ключові слова: основні засоби, підприємство, фінансова стійкість, сільське господарство, необоротні активи.

Key words: fixed assets, enterprise, financial stability, agriculture, non-current assets.

ВСТУП

З розвитком фінансово-господарської діяльності підприємства продовжують оснащувати та оновлювати активи, що сприяють підвищенню продуктивності праці, ефективності виробництва, сталому розвитку бізнесу. Основні засоби на сільськогосподарських підприємствах складають відносно велику частку загальної вартості активів підприємства, отже, управління основними засобами розглядається як важлива частина системи фінансового менеджменту підприємства.

Управління основними засобами спрямоване на збір, обробку, аналіз та надання інформації про те, як інвестувати, управляти та використовувати основні засоби, щоб мати найвищу ефективність фінансово-господарської діяльності. Інформація про основні засоби з точки зору фінансового менеджменту впливає на процес планування, контроль та оцінку виконання планів на підприємствах. Тому необхідне вивчення, обгрунтування та удосконалення моделі управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті стало вивчення та обгрунтування моделі управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням управління основними засобами присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, Muhammad Yousaf та Petr Bris вивчали оцінку ризиків банкрутства як для інвесторів, які розглядають прийняття інвестиційних рішень, а також для менеджерів при прийнятті рішень щодо покращення фінансового стану та продуктивності підприємств після наслідків пандемії COVID-19.

I. Satyanarayana, B. Sidhu, A. Naresh пишуть, що основні засоби — це активи, які утримуються з метою постійного використання з метою виробництва або надання товарів та не утримуються для перепродажу в ході звичайної діяльності. Оцінка основних засобів важлива для визначення справедливої величини прибутку або збитку та фінансового стану підприємства. Основні засоби призначені для використання протягом багатьох років. Вартість цих активів зменшується з їх використанням, часом або з багатьох інших причин. Для правильного вимірювання доходу необхідне правильне вимірювання амортизації, оскільки амортизація є частиною загальних витрат на виробництво, після аналізу фінансового стану та оцінки методів управління основними засобами щодо аналізу тенденцій, аналізу коефіцієнтів.

Emma Okoye та Udeh Francis зазначають, що ефективне управління основними засобами відкриває великі можливості для виробництва товарів і послуг. Dina Fitri Septarini та Fenty Yoseph Manuhutu стверджують, що ефективна модель управління основними засобами підкреслює процес планування, закупівлі, визначення пріоритетів зобов'язань і організаційної культури.

P. Deo зазначає, що питання, пов'язані з фінансовим управлінням основними засобами розглядаються у розрізненому вигляді, а не у сукупності. Отже, для обгрунтування ефективної моделі управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства необхідно розглянути цілий ряд питань, пов'язаних з основними засобами, пояснити їх взаємозв'язки і їх вплив на облікові, фінансові та економічні показники.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якщо підприємство збільшує свої активи, воно буде зростати з часом, і якщо воно робить це правильно, результатом буде збільшення виробничих потужностей та рентабельності. Інвестиції в основні засоби в економічній літературі вважаються реальними інвестиціями. Проте якщо основні засоби невикористані, неналежно використовуються, обслуговуються або обліковуються неправильно, негативний вплив на бізнес може бути значним. З іншого боку, добре керовані та належним чином обліковані основні засоби значною мірою сприяють продуктивності, зростанню бізнесу, прибутковості та відповідності. В таблиці 1 розглянуто динаміку основних засобів у сільському господарстві України.

Згідно з таблицею 1 можна зробити висновок, що вартість основних засобів збільшилась майже у 2,5 рази у 2019 році порівняно з 2015 роком. Фондоозброєність та фондооснащеність виробництва також зросла. Фінансові менеджери знають, що одні з найбільших грошових витрат виробника, поряд з витратами на персонал та поставки, припадають на основні засоби. Таким чином, фінансові менеджери прагнуть переконатися, що основні засоби підприємства використовуються ефективно, а капітальні витрати забезпечують оптимальну віддачу від інвестицій, що призводить до підвищення прибутковості.

Таблиця 1. Динаміка основних засобів, сільськогосподарських угідь та кількості найманих працівників у сільському господарстві України

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2019 до 2015, %
Сільськогосподарські угіддя, тис га	41508	41505	41489	41329	41310,9	99,5
Кількість найманих працівників, тис. осіб	5930	5849,6	5844,9	5999,5	5237	88,3
Вартість основних засобів на кінець року, млн грн	210169	270467	341622	407146	469383	223,3
Надійшло основних засобів, млн грн	40217	62631	77740	93176	95149	236,6
- з них введено в дію	20821	39576	44841	55791	50205	241,1
Вибуло основних засобів, млн грн	10460	12754	16700	28828	26716	255,4
- з них ліквідовано	1242	1497	1909	2361	2503	201,5
Амортизація (знос) основних засобів за рік	14068	16840	19504	28452	17977	127,8
Фондоозброєність, тис. грн /1 працівника	35,4	46,2	58,4	67,9	89,6	2,5
Фондооснащеність, тис. грн/ 1 га с.-г. угідь	5,06	6,52	8,23	9,85	11,36	2,24

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2. Динаміка показника рівня рентабельності сільськогосподарської продукції

Продукція с/г	Рівень рентабельності, %					2019 до 2018, +, -
	2015	2016	2017	2018	2019	
Зернові	58,7	47,5	22,4	32,9	21,7	-11,2
Соняшник	96,4	64,2	43,6	45,4	31,1	-14,3
Буряк цукровий	33,8	28,0	0,7	-40,0	-8,6	+31,4
Картопля	48,4	14,6	-3,5	16,6	-9,3	-25,9
Овочі	27,9	33,1	-17,2	20,0	5,0	-15,0
ВРХ	-10,6	-23,5	-0,6	-17,2	-26,3	-9,1
Свині	8,3	4,0	13,7	3,1	-1,5	-4,6
Птиця на м'ясо	-28,6	7,8	70,1	-17,2	-3,2	+14
Молоко	16,3	21,3	27,3	17,0	24,1	+7,1
Яйця	33,2	4,6	-21,2	-76,1	-84,2	-8,1

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України.

Управління основними засобами передбачає певну величину інвестицій, що будуть здійснюватися на ці ресурси, які становлять важливу частину загальних активів та рішення про фінансування цих інвестицій. Ефективне управління основними засобами передбачає відповідне збалансування між ризиком і прибутковістю, оптимальне планування, контроль інвестицій з метою запобігання надмірному інвестуванню. Оцінка інвестицій, які будуть здійснені в основні засоби, іншими словами, плани капітальних витрат мають значення з точки зору майбутньої прибутковості бізнесу. Рішення про інвестування в основні засоби або бюджетування капіталу — це процес аналізу довгострокових інвестицій у бізнес-проєкти. Проте інвестування тільки в основні засоби може поставити під загрозу безперервність операційної діяльності через створення проблем з готівкою. Завдяки цьому капітальні витрати мають помітний вплив на оборотний капітал.

Динаміку показника рівня рентабельності сільськогосподарської продукції за останні 5 років наведено у таблиці 2.

Управління основними засобами сьогодні все ще є серйозним завданням для підприємств. Неправильне управління основними засобами може призвести до зниження рентабельності, порушення фінансової стійкості, відсутності внутрішнього контролю, що може спричинити суттєві ризики фінансово-господарської діяльності та банкрутства. Але якщо розробити ефективну модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства, це може призвести до цінних можливостей оптимізації податків, до підвищення ефективності та покращення результатів. У таблиці 3 розглянуто основні проблеми при управлінні основними засобами та шляхи їх вирішення

Таблиця 3. Основні проблеми при управлінні основними засобами та шляхи їх вирішення

Проблема	Можливе рішення
1. Подолання ручних помилок і неефективності	Ручне управління та відстеження передачі активів, вибуття та прийняття займає час і збільшує ризик помилок, які можуть призвести до пропущених термінів для закриття періоду; та до перевантаження персоналу. Податкове планування, оптимізація та узгодження даних можуть бути значними ресурсами
2. Уникнення підводних каменів електронних таблиць	Завдяки трудомістким, схильним до помилок стандартним електронним таблицям, легко не помітити оновлення податкового законодавства, які можуть призвести до дорогих прорахунків. Крім того, без автоматизації для критичних функцій, електронні таблиці створюють проблему безперервності, коли власник електронної таблиці змінюється
3. Управління фінансовим тиском	Підприємства регулярно стикаються з потоком інформації від кількох відділів, узгодженням даних із різних систем і ручними процесами, коли вони намагаються закрити обліковий період, залишаючи мало часу для аналізу чи стратегічних фінансових ініціатив
4. Обмін даними між відділами	Обмін важливою інформацією між відділами є складнішим із старими системами або електронними таблицями. Сьогодні існує більша потреба в нагляді в реальному часі між відділами, які обробляють фінансово-господарську інформацію
5. Підтримка жорсткого контролю	Сучасні системи управління основними засобами повинні бути невід'ємною частиною стратегії підприємства для підтримки операційної ефективності, продуктивності та фінансової стійкості
6. Розробка ефективної та настроюваної звітності	Створення регулярної гнучкої звітності, яка дозволяє враховувати тип активу та клас амортизації для різних сценаріїв, може бути складним і трудомістким
7. Точне відстеження наявності та руху основних засобів	Нерідкі випадки, коли більше 50% даних про основні засоби підприємства є неповними або неточними. Оскільки активи відстежуються в різних місцях, кількість даних продовжує збільшуватися, як і необхідність точного управління ними

Для того щоб захистити підприємство, подолати наявні проблеми з основними засобами, керувати основними засобами на основі мінімізації ризиків та максимізації прибутків необхідно почати із системи управління основними засобами. Використовувати цілісний підхід: єдина система управління основними засобами дозволить отримувати та стандартизувати дані з багатьох джерел і систем. Це покращить доступ до даних між підрозділами підприємства та автоматизує процеси, покращуючи точність даних. Для зменшення помилок — використовувати рішення з вбудованою точністю та відповідністю, які відповідають останнім податковим змінам та правилам бухгалтерського обліку.

Сучасні підприємства конкурують на ринках, які стають все більш глобальними і швидко змінюється їх конкурентоспроможність. Водночас фінансові організації стикаються зі зростаючим тиском, щоб витрачати менше часу на управління тран-

закціями та багато часу на підтримку прийняття стратегічних рішень.

Створення моделі управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства для нового рівня ефективності фінансово-господарської діяльності забезпечить менеджерів і керівників інформацією на основі якої вони прийматимуть обгрунтовані бізнес-рішення.

Модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства функціонує найефективніше, коли є оновлена, послідовна правова та нормативна база; система керується централізовано; ІТ-системи інтегровані; внутрішні та зовнішні засоби контролю діють та використовуються; управління змінами та процеси навчання є адекватними. На рисунку 1 запропоновано модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства.

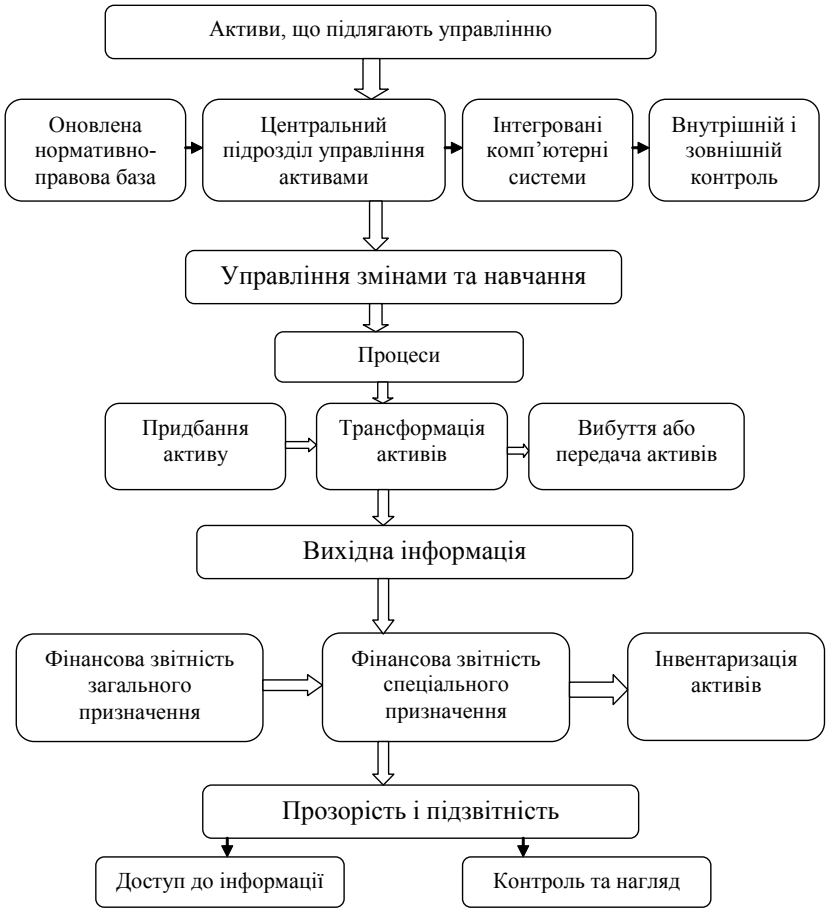

Рис. 1. Модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства

Одне із завдань управління основними засобами у системі фінансового менеджменту підприємства полягає у перегляді та оновленні правової та нормативної бази. Цей процес повинен включати такі концепції: використання найкращого міжнародного досвіду; узгодженість між основними законодавчими положеннями та конкретна нормативна база на національному та регіональному рівнях; визначення відповідальності для кожної зацікавленої сторони та залучених установ. Найбільшою проблемою для моделі управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства може стати процес оновлення правової бази. Перегляд конкретних нормативно-правових актів як для управління, так і для контролю буде легше досяжним в короткостроковій або середньостроковій перспективі.

Підготовка інструкцій має бути спрямована на сприяння адміністративному спрощенню і упорядкуванню, а також для забезпечення більшої узгодженості між багатьма існуючими нормативними актами. Це має такі основні цілі: надавати, систематичну, комплексну, детальну та структуровану інформацію про процедури, які необхідні для адекватного управління, контролю та обліку активів; представити набір інструментів, які можуть бути використані для довідок, консультацій та дій персоналу, відповідального за управління основними засобами.

Щоб бути ефективною, модель управління основними засобами повинна мати відповідну організаційну структуру, яка базується на системному та комплексному баченні, підтримувати принципи нормативної централізації та операційної децентралізації.

Внутрішній і зовнішній контроль є ще одним важливим елементом моделі управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства. Контроль забезпечує досягнення цілі в загальному середовищі, в якому розвивається підприємство. Внутрішній контроль складається з комплексу взаємопов'язаних нормативних та операційних процедур на усунення та пом'якшення ризиків, на захист активів підприємства. Крім того, внутрішній контроль сприяє: ефективності, результативності, прозорості та економії в діяльності підприємства, а також досягнення відповідного рівня якості продукції та послуг; захист активів підприємства від будь-якої форми втрати, погіршення стану, неналежного використання та незаконних дій, а також проти будь-яких нерегулярних ситуацій, які можуть вплинути на них; дотримання правил, що застосовуються до суб'єкта господарювання та його діяльності; забезпечення надійності та своєчасності фінансової та адміністративної інформації підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, управління основними засобами є важливим для будь-якого підприємства, оскільки воно безпосередньо впливає на майбутнє планування та бачення фінансово-господарської діяльності. Ефективне управління досягається на основі належного планування та інформації, що керується даними, яка допомагає в прийнятті ефективних рішень для покращення результатів бізнесу.

Одним із ключових факторів ефективного ведення фінансово-господарської діяльності є модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства. Така модель повинна сприяти створенню детальних записів, які можна відстежувати протягом життєвого циклу активу. Модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства повинна враховувати всі фази життєвого циклу та включати процедури визнання, капіталізації активів, процедури створення записів, процедури амортизації, географічні або міжвідомчі передачі та процедури вибуття активів.

Оптимальна модель управління основними засобами в системі фінансового менеджменту підприємства відрізняється від компанії до компанії залежно від їхніх потреб. Для розробки та підтримки ефективної моделі управління основними засобами потрібні значні зусилля. Визначено переваги цих зусиль. Зокрема, письмова

політика визнання активів або капіталізації гарантує, що об'єкти списуються на витрати або капіталізуються на послідовній основі. Детальна модель управління основними засобами дозволить створювати точні фінансові звіти на рівнях відділів або категорій, що дозволяє оцінювати основні засоби для планування можливостей та максимізації податкових пільг. Надійна модель управління основними засобами дозволить розрахувати базу для кожного активу та в різних юрисдикціях, а також оцінити основні засоби для відповідних податкових кредитів та пільг.

Напрямом подальших досліджень є вивчення інструменту страхування основних засобів в системі фінансового менеджменту підприємства. А також потрібні дослідження інвестицій в основний капітал з точки зору управління оборотним капіталом та вивчення їх взаємовпливу.

Література:

1. Офіційний сайт державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

2. Deo P. Fixed Asset Management — Revisited. Journal of Accounting and Finance. 2021. Vol. 21 (1). URL: https://doi.org/10.33423/jaf.v21i1.4155

3. Kaganova O. and Telgarsky J. Management of capital assets by local governments: An assessment and benchmarking survey. International Journal of Strategic Property Management. 2018. Vol. 22 (2). P. 143—156.

4. Khalatur S., Kriuchko L., Sirko A. World experience adaptation of anti-crisis management of enterprises in the conditions of national economy's transformation. Baltic Journal of Economic Studies. 2020. Vol. 6 (3). P. 171—182. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-171-182

5. Khalatur S., Masiuk Y., Kachula S., Brovko L., Karamushka O. and Shramko I. Entrepreneurship development management in the context of economic security. Entrepreneurship and Sustainability. 2021. Issues 9 (1), P. 558—573. URL: https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35)

6. Khalatur S., Trokhymets O., Karamushka O. Conceptual basis of tax policy formation in the globalization conditions. Baltic Journal of Economic Studies. 2020. Vol. 6 (2). P. 81—92. URL: http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/793

7. Khalatur S., Velychko L., Pavlenko O., Karamushka O. and Huba M. A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions. Banks and Bank Systems. 2021. Vol. 16 (1). P. 182—194. URL: http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16

8. Khalatur S., Vinichenko I. and Volovyk D. Development of modern business processes and outsourcing activities. Baltic Journal of Economic Studies. 2021. Vol. 7 (3). P. 195—202. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202

9. Okoye E. and Udeh Francis N. Fixed Asset Management in Public Sector Organizations: Economic Impact on a Developing Country. National Journal of Banking and Finance. 2019. Vol. 1. P. 9—16.

10. Satyanarayana I., Sidhu B., Naresh A. Evalution of Fixed Assets Management. International Journal of scientific research and management (IJSRM). 2015. Vol. 3, Issue 3. P. 2500—2504.

11. Septarini D.F. Manuhutu F.Y. Implementation of fixed assets management model development in local government. IJER. 2018. Vol. 9. P. 37—44.

12. Velychko O., Velychko L., Butko M., and Khalatur S. Modelling of strategic managerial decisions in the system of marketing logistics of enterprise. Innovative Marketing. 2019. Vol. 15 (2). P. 58—70. URL: http://dx.doi.org/10.21511/im.15(2).2019.05

13. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019—2020. 2020. URL: https://www.weforum.org (Accessed 15 Oct 2021).

14. Una G., Allen R. and Botton N. How to Design a Financial Management Information System — A Modular Approach. Washington, D.C.: IMF, Fiscal Affairs Department, 2019.

15. Yousaf M. and Bris P. Assessment of bankruptcy risks in Czech companies using regression analysis. Problems and Perspectives in Management. 2021. Vol. 19 (3). P. 46—55. doi:10.21511/ppm.19(3).2021.05

References:

1. Official website of the State Statistics Committee (2021), available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 15 Oct 2021).

2. Deo, P. (2021), "Fixed Asset Management — Revisited", Journal of Accounting and Finance, vol. 21 (1). https://doi.org/10.33423/jaf.v21i1.4155

3. Kaganova, O. and Telgarsky, J. (2018), "Management of capital assets by local governments: An assessment and benchmarking survey", International Journal of Strategic Property Management, vol. 22 (2), pp. 143—156.

4. Khalatur, S., Kriuchko, L. and Sirko, A. (2020), "World experience adaptation of anti-crisis management of enterprises in the conditions of national economy's transformation", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 6 (3), pp. 171—182. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-171-182.

5. Khalatur, S. Masiuk, Y. Kachula, S. Brovko, L. Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", Entrepreneurship and Sustainability, vol. 9(1), pp. 558—573. URL: https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35)

6. Khalatur, S., Trokhymets, O. and Karamushka, O. (2020), "Conceptual basis of tax policy formation in the globalization conditions", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 6 (2), pp. 81—92. URL:http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/793

7. Khalatur, S., Velychko, L., Pavlenko, O., Karamushka, O. and Huba M. (2021), "A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions", Banks and Bank Systems, vol. 16 (1), pp. 182—194. http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16

8. Khalatur, S., Vinichenko, I. and Volovyk, D. (2021), "Development of modern business processes and outsourcing activities", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 7 (3), pp. 195—202. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202

9. Okoye, E. and Udeh, F. N. (2019), "Fixed Asset Management in Public Sector Organizations: Economic Impact on a Developing Country", National Journal of Banking and Finance, vol. 1, pp. 9—16.

10. Satyanarayana, I., Sidhu, B. and Naresh, A. (2015), "Evalution of Fixed Assets Management", International Journal of scientific research and management (IJSRM), vol. 3, Issue 3, pp. 2500—2504.

11. Septarini, D. F. Manuhutu, F. Y. (2018), "Implementation of fixed assets management model development in local government", IJER, vol. 9, pp, 37—44.

12. Velychko, O. Velychko, L. Butko, M. and Khalatur, S. (2019), "Modelling of strategic managerial decisions in the system of marketing logistics of enterprise", Innovative Marketing, vol. 15 (2), pp. 58—70. URL: http://dx.doi.org/10.21511/im.15(2).2019.05

13. World Economic Forum (2020), "The Global Competitiveness Report 2019— 2020", available at: https://www.weforum.org (Accessed 15 Oct 2021).

14. Una, G., Allen, R. and Botton, N. (2019), How to Design a Financial Management Information System — A Modular Approach, IMF, Fiscal Affairs Department, Washington, D.C.

15. Yousaf, M. and Bris, P. (2021), "Assessment of bankruptcy risks in Czech companies using regression analysis", Problems and Perspectives in Management, vol. 19 (3), pp. 46—55. doi:10.21511/ppm.19(3).2021.05

Стаття надійшла до редакції 15.11.2021 р.

УДК 658.589

С. В. Онешко,
к. е. н., доцент, професор кафедри економіки і фінансів,
Одеський національний морський університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2313-3984

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.44

ПРІОРИТЕТИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО ОБГРУНТОВАНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЗАСАДАХ КОНЦЕПЦІЇ "ІНДУСТРІЯ 4.0"

S. Oneshko,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Finance, Odessa National Maritime University, Odessa, Ukraine

PRIORITIES OF FORMATION OF SCIENTIFICALLY SUBSTANTIATED INDUSTRIAL POLICY OF BUSINESS ENTITIES ON THE BASIS OF THE CONCEPT "INDUSTRY 4.0"

В умовах прискорення процесів глобалізації і реалізації у розвинених країнах заходів концепції "Індустрія 4.0" безпосередньо пов'язані з начальними якісними змінами у розвитку суб'єктів господарювання вітчизняної промисловості на основі формування науково обгрунтованої політики модернізації свого основного виробництва. Узагальнено закордонний досвід з можливістю використання інструментів публічно-приватного партнерства, інформатизації, державного регулювання, мотивації підприємницької поведінки суб'єктів господарювання. Надано рекомендації зі зміни головних цілей державної промислової політики: формування сучасної системи економічних інтересів, усунення існуючих перешкод для досягнення стійкого розвитку промислових підприємств, формування сприятливого інноваційного клімату, досягнення узгодженості дій держави і суб'єктів ринкових відносин, відновлення і зміцнення в країні єдиного економічного простору, забезпечення технологічної та ресурсної незалежності держави, модернізація основного виробництва високотехнологічних суб'єктів господарювання. Для подальшого стійкого промислового розвитку необхідно узгоджувати такі види трансформацій: інституційну, економічну, технологічну, соціально-психологічну, ідеологічну. Стратегічними пріоритетами промислової політики визначено: створення інституційного ринкового середовища, подолання сировинної орієнтації, становлення постіндустріальної системи організації та регулювання виробничо-господарської діяльності, стимулювання активізації процесів промислової інтеграції, подолання обмежень і загроз, які пов'язані з деградацією високотехнологічного сектору економіки, мобілізація організаційно-правових заходів, підвищення національної конкурентоспроможності суб'єктів господарювання за рахунок удосконалення грошово-кредитних відносин і фіскальної політики, захист вітчизняних товаровиробників від недоброчесної конкурентів імпортерів.

In the context of accelerating globalization and implementation in developed countries, the concept of "Industry 4.0" is directly related to the initial qualitative changes in the development of domestic industry through the formation of a scientifically sound policy of modernization of its main production. The foreign experience with the possibility of using the tools of public-private partnership, informatization, state regulation, motivation

of entrepreneurial behavior of business entities is generalized. Recommendations for changing the main goals of state industrial policy: formation of a modern system of economic interests, elimination of existing obstacles to sustainable development of industrial enterprises, formation of a favorable innovation climate, coordination of actions of the state and market relations, restoration and strengthening of the single economic space., ensuring technological and resource independence of the state, modernization of the main production of high-tech business entities. For further sustainable industrial development it is necessary to coordinate the following types of transformations: institutional, economic, technological, socio-psychological, ideological. Strategic priorities of industrial policy are: creation of institutional market environment, overcoming raw material orientation, formation of post-industrial system of organization and regulation of production and economic activity, stimulation of intensification of industrial integration processes, overcoming restrictions and threats related to degradation of high-tech sector. legal measures, increasing the national competitiveness of economic entities by improving monetary relations and fiscal policy, protection of domestic producers from unfair competitors and importers. The implementation of industrial policy involves the following stages: prioritization of industrial development and available resources, elimination of the gap with the transition to new technologies and simultaneous improvement of production structure, transition to a full model of innovative development based on advanced actions to ensure competitive advantage in economic activities. The proposed policy contains two interconnected system blocks: general priorities and areas of action of state institutions, targeted program measures for the functional support of integrated development of high-tech industries of Ukrainian industry.

Ключові слова: політика, стратегія, промисловість, держава, підприємство, ресурси, розвиток, програма, технологія, структура.
Key words: policy, strategy, industry, power, enterprise, resources, development, program, technology, structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Яка б не була організаційна система — інституційна, соціальна, економічна, технічна або інша, якщо вона складна і не є повністю пасивною, нею потрібно грамотно управляти, регулювати в ній внутрішні процеси, що відбуваються і адаптувати їх до зовнішніх впливів. Очевидно, що сьогодні динамічно змінюється нерегульований вітчизняний ринок, який не здатний на комплексну, багатоцільову стратегію позитивного соціально-економічного та індустріального розвитку. У чистому вигляді ринкові механізми досить байдужі до технологічного рівня і наукоємності виробництва, професіоналізму кадрів, соціальної і духовної сфери, національних інтересів. Все це може бути принесено в жертву кон'юнктурним міркуванням і приватним інтересам господарюючих суб'єктів. Саме тому ринкова економіка вимагає безперестанних зусиль, спрямованих на її конструктивне функціонування, захист від руйнування, деформації або розграбування тими, хто не бажає, щоб вона нормально функціонувала.

Лише після цього потужні ринкові сили, що базуються на прагненні людей до багатства та його символів, стають творчими і продуктивними. У всіх країнах з розвиненим ринковим середовищем держава активно впливає на функціонування економіки, підтримуючи тим самим бажаний режим соціально-економічного розвитку, який підпорядкований оптимальному рішенню загальнонаціональних завдань. Тому за кордоном нарівні з ринковим саморегулюванням існують планування і регулювання економічних процесів як на макро-, так і на мікрорівні. І головне при цьому не масштаб країни, а ступінь активності і напрямки проведення науково обумовленої промислової політики (ПП), яка забезпечує формування сприятливих умов для збалансованого розвитку високопродуктивних, орієнтованих на суспільство галузей, підприємств, територіальних виробничих комплексів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В основу підготовки цієї статті були використані фундаментальні роботи таких фахівців: О. Амоша, І. Підоричева, А. Землянкін [1], В. Геєць [2], А. Гош [3], М. Довбенко [4], В. Захарченко і М. Меркулов [5—7], Е. Кузнєцов [8], В. Онищенко [9], Л. Федулова [10; 11], С. Філиппова та В. Сааджан [12], А. Чухно [13], Л. Ширяєва [6], А. Шиян та колеги [14].

Так, О. Амоша, І. Підоричева та А. Землянкін роблять у своїй праці висновок про те, що "Глобалізація 4.0 і четверта промислова революція трансформують всі сфери діяльності суспільства у всьому світі, а тому мають бути максимально враховані при реалізації стратегічних рішень на всіх рівнях управління — від корпоративного до міжнародного" [1, с. 17]. А. Шиян з колегами, використовуючи методи системного аналізу, теорії ігор, структурного, функціонального та логічного аналізу, стверджують: "Інноваційні проєкти є рушієм економічного розвитку, тому залучення громадськості до їх обговорення, затвердження, впровадження та аналізу результатів є надзвичайно важливим фактором" [14, с. 27]. С. Філипповою і В. Сааджан проведено ретельний аналіз економічних факторів, що мають вплив при прийнятті стратегічних рішень українськими промисловими підприємствами [12, с. 50—51].

А. Гош наголошує: "Сам по собі ринок не може не змінюватися. Масове виробництво створило основу для ліберального ринку" [3, с. 81]. В. Геєць наполягає: "... поступовий відхід від консервативних начал і перехід до ліберально-демократичних начал розвитку, що буде відповідати і змісту передбачуваних глобальних трансформацій" [2, с. 20]. В. Онищенко проголошує у своїй праці: "Конкретизація національної цілі модернізації полягає у тому, щоб здійснити перехід о індустріальної економіки, яка буде ефективно розвиватися у межах сучасної глобальної економіки і у свій час зможе Логічно перейти у нову якість — інноваційну і постіндустріальну" [9, с. 6].

Е. Кузнєцов поступово розглядає еволюцію економічних парадигм, як "Суспільство 1,0 і Суспільство 2,0", які пов'язані з розвитком сільського господарства; третя ступінь — це індустріальна революція, що охоплює період загальної комп'ютеризації (Промисловість 4.0) [8, с. 23—24]. Далі у нього "Суспільство 5.0" — ступінь, наступна за інформаційним суспільством. "Вона має на увазі супер інтелектуальне суспільство, яке використовує Big Data в процесі свого розвитку [8, с. 24].

А. Чухно підкреслює: "У останні роки тип розвитку, що базується на науково-технологічному удосконаленні виробництва, найбільш точніше визначено як інноваційний, тобто тип розвитку, що припускає постійні нововведення" [13, с. 4]. Л. Федулова звертає увагу: "Дослідження технологічного рівня розвитку України показують, що багатоукладність виробництва стала однією з ключових проблем розвитку економіки" [11, с. 740]. В. Захарченко, М. Меркулов і Л. Ширяєва стверджують: "Економічне регулювання науково-технологічного розвитку поряд зі змінами відносин власності сьогодні стає рішучою передумовою стабілізації економіки та перебудови її структури" [6, с. 126]. М. Меркулов уточнює: "Зміни у стратегії, виробничих процесах, структурі й культурі можуть здійснюватися поступово, у вигляді дрібних кроків, або не радикально, у вигляді крупних стрибків [7, с. 325].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Найбільш не вирішеними проблемами у сучасній промисловій політиці як на макро- так і на мікрорівнях залишаються: відсутність гармонійної взаємодії державних інститутів і ринкових структур на принципах рівноправного партнерства і взаємодопомоги, недостатнє використання знань та інформації в якості головних чинників стійкого економічного розвитку, недостатнє регулювання енергозберігаючих і екологічно чистих технологій, неузгодженість економічної та науково-технологічної політики на підприємствах декількох переділів, невиконання встановлених законами соціальних стандартів і нормативів, недостатній рівень інвестицій для активного поновлення фізично зношеного основного капіталу підприємств, недостатнє регулювання грошово-кредитних відносин і зовнішньої торгівлі, необхідність розширення регіональної та міжрегіональної торгівлі, масштабна економічна диференціація регіонів. Все це вимагає формування науково обгрунтованої промислової політики вітчизняних суб'єктів господарювання та створення відповідної стратегії розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в обгрунтуванні пріоритетів політики розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання у промисловості в межах здійснення концепції "Індустрія 4.0".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В урядовому документі "Національна економічна стратегія — 2030" робиться наголос: "Україна не використовує наявного потенціалу кооперації потужного ІТ-сектору та промисловості, сільського господарства, транспорту, енергетики тощо. Наразі на внутрішній ринок орієнтується лише 2% всіх компаній, які надають ІТ-послуги. Підвищення технологічності економіки, зростання частки товарів з високою доданою вартістю в експорті можливе лише за рахунок впровадження інноваційних рішень у виробничі процеси, які розробляються на межі реального сектору та ІТ" [15, № 13, с. 14].

У експертному товаристві існують різні рецепти, як змінити ситуацію [2—4; 8—10; 13]. Але домінуюча точка зору — Україні необхідна нова індустріалізація на засадах концепції "Індустрія 4.0". Термін "Індустрія 4.0" з'явився і світі у 2011 р., коли на міжнародній виставці у Ганновері бізнесмени, урядовці, науковці обговорювали необхідність більш широкого використання цифрових технологій у виробництві. Спеціально створена для цього питання група фахівців розробила стратегію перетворення промислових підприємств на "розумні". Таку назву стратегії прийняли інші країни, які активно освоювали нові технології. А термін "Індустрія 4.0" стали використовувати як синонім четвертої промислової революції. Її сутність полягає у тому, що сьогодні матеріальний світ поєднується з віртуальним, унаслідок чого народжуються нові кіберфізичні комплекси, які поєднані в одну цифрову екосистему. Роботизоване виробництво і "розумні" заводи — один з компонентів трансформованої галузі.

Важливо, щоб політика індустріалізації була стабільною на протязі довготривалого строку та спиралася на індикативні прогнозні плани, які Уряд повинен розробляти на 3—5 років. Це дозволить координувати діяльність економічних агентів — від великих бізнес-груп до домогосподарств, місцевих органів влади.

Державна ПП — це найважливіша складова частина загальної економічної політики цивілізованої держави. Вона спрямована на реалізацію стратегічних та тактичних цілей в національній галузі виробництва, що забезпечує економічну безпеку, технологічну та ресурсну незалежність та обороноздатність країни. Така політика визначається як цілеспрямована діяльність держави з формування та укріплення індустріального потенціалу та ефективного господарства в національній економіці. Її розробку варто розглядати як початковий етап реалізації довгострокової стратегії стимулювання найбільш перспективних напрямків соціально-економічного розвитку.

Разом з тим дилема державного управління, з точки зору реалізації заходів і методів ПП, полягає в тому, що надаючи підтримку промисловим виробництвам, важливо зробити так, щоб вона не виключала стимулів до постійного їх розвитку і саморозвитку. Це стосується і забезпечення рівності ринкових умов як для внутрішніх учасників національного ринку, так і для зовнішніх. Крім того, обов'язковим завданням будь-якої держави є недопущення або зняття гостроти різних кризових ситуацій, що тягнуть за собою виникнення аномально високої диференціації різних верств населення, регіонів тощо. Але такої політики, яка слугувала б панацеєю для усунення всіх кризових явищ в економіці, не існує.

Водночас відомо, що добре сплановані заходи і своєчасні дії можуть запобігти або зменшити багато негативних проявів і можливих труднощів. До таких заходів можна віднести ефективні заходи активної ПП, що реалізуються відповідно до об'єктивних економічними законів, при дотриманні основних принципів і пропорцій розвитку національної промисловості. Ці заходи нерозривно пов'язані зі світовим науково-технологічним прогресом, удосконаленням системи освіти і підвищенням кваліфікації персоналу підприємств, продуманими інвестиціями в промислове виробництво, економією і раціональним використанням всіх видів ресурсів, взаємовигідними міжрегіональними і зовнішньоекономічними зв'язками та ін.

Особливо важливими обставинами є визначення ролі і місця державної ПП як провідної ланки трансформаційного розвитку в перехідний період, а також встановлення оптимального її співвідношення із загальною економічною політикою. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба в зміні пріоритетів і зміні акцентів у ПП у напрямі розвитку демократичних інститутів на основі досягнення компромісів і встановлення гнучких, гармонійних відносин ділового партнерства між владою, бізнесом і наукою. Закономірним можна вважати той факт, що ефективність керуючої системи тим вище, чим повніше враховуються вимоги об'єктивних економічних законів і використовуються економічні важелі і методи

керівництва. Зокрема, складні умови трансформаційного періоду в Україні вимагають посилення централізації влади, що дозволяє зосередити ресурси на вирішальних напрямках науково-технологічного прогресу, на розвиток тих сфер діяльності, які зумовлюють цей процес.

Разом з тим формуються ринкові відносини і провідні тенденції їх розвитку, припускає підвищення ролі приватної підприємницької ініціативи та особистої відповідальності власників за кінцеві результати праці в усіх ланках національної промисловості. Значить, необхідно маневрувати.

Для вирішення питання про рівень, форми і методи державного регулювання ринкового середовища принципове значення має техніко-економічна парадигма (від стадії "ранньої механізації" до "інформатики і телекомунікації"), в якій працює господарство країни.

Кожній довгохвильовій парадигмі зі змінною за ознакою "підйом-спад", відповідають свої теорії розвитку, домінанти і базові галузі, нові сектори виробництва, що розширюються і формуються, ключові фактори росту (енергія, матеріали, технології, комунікації, транспортні засоби, форми управління виробництвом, режими економічного регулювання тощо). Будь-який з укладів у своєму розвитку проходить різні стадії, які відрізняються мірою їх впливу на загальне економічне зростання і залишаються в складі національного багатства країни створені ними виробничих або інфраструктурних об'єктів. Характерно, що для України жодна з раніше проведених істотних модернізацій промислового виробництва не усунула надзвичайно високого ступеня різноукладності національної економіки. Це пов'язано передусім з наявністю в країні великих можливостей для екстенсивного розвитку запаси природних ресурсів, неосвоєних територій, низьких стандартів життєвого рівня населення тощо).

Відповідно до теорії довгих хвиль (М. Кондратьєв), науково-технологічна революція розвивається хвилеподібно, з циклами протяжністю в 50 років. Протягом декількох останніх століть в історії технологічної еволюції пройшло п'ять хвиль і п'ять технологічних укладів [6, с. 446—447; 7, с. 34—37]. Шостий і сьомий технологічні уклади достатньо широко проаналізовані Л. Федуловою [11, с. 732—736].

В українській промисловості чітко простежується одночасна наявність 3, 4 і 5-го технологічних укладів, з переважанням 3-го і 4-го (превалюють великі відокремлені підприємства, на ринку панує принцип монополії або олігополії, виділяється нерозвиненість транспортної інфраструктури). Причому різні уклади технологічно слабо пов'язані між собою і практично не надають один на одного вплив. Тим часом особливість 5-го технологічного укладу за кордоном полягає в тому, що в його рамках поділ праці став тотожнім роботі в єдиному інформаційному просторі. Закономірно, що такий стратегічний підхід до науково-технологічного прогресу в Україні консервує її відставання від передових розвинених країн.

З цієї причини наша країна не входить навіть до першого ешелону держав високотехнологічного розвитку, що володіють передовим на даний момент рівнем розвитку науки і техніки. Її відносять до другого ешелону світового технологічного розвитку — до категорії країн, що розвиваються, які в рамках міжнародного поділу праці вирішують завдання поставок сировини і матеріалів, а також організують виробництва, які стають нерентабельними (високі податки, жорсткі соціальні та екологічні норми) або неефективними (застарілі технології). Аналіз умов, що склалися із різних показників, свідчить, що для української економіки у вихідній техніко-економічній парадигмі (зокрема, напередодні і в ході реформ) втручання держави було природнім і виправданим, що підтверджується і історичними прецедентами. Але в Україні не вдалося сформувати дієвий механізм галузевого регулювання, що забезпечує формування успішної стабільної економіки та стійкого ринку. І сьогодні структурі державного управління не відповідає тому, якою країна має бути. Вона не пристосована для вирішення стратегічних завдань. У повну силу не працюють ні ринок, ні держава, так як ефективні ринкові і державні структури знаходяться в зародковому стані. Пропоновані в такій ситуації обмеження організаційних можливостей державних (ліберальна позиція) або ринкових (позиція структуралістів) інститутів, по суті, не мають сенсу.

У результаті тривалої системної кризи стрижнем української ПП на тривалий час стало збереження найбільш цінних елементів накопиченого промислового і науково-технологічного потенціалу, порятунок країни від повної технологічної деградації. Це означає обмежену до мінімуму підтримку: найбільш перспективних і життєздатних виробництв, здатних забезпечити в майбутньому індустріальне зростання; економічно і соціально значущих груп підприємств і установ, а також підприємств ВПК, необхідних для підтримки обороноздатності країни. Закономірно, що в ситуації, що склалася, промисловість з великим запізненням і неадекватно реагує на кардинальні зміни стану динамічного ринкового середовища. В таких умовах необхідні серйозні інституційні та структурні перетворення.

На основі аналізу сформованого в Україні положення в економіці, і промисловості зокрема, а також виявлених фактів відсутності в країні дієвих стимулів підвищення конкурентоспроможності та ефективності вітчизняного промислового виробництва, слабкою його орієнтацією на внутрішній споживчий попит головними цілями державної ПП повинні стати такі:

1. Зміна напрямів ПП держави і сформованої системи економічних інтересів.

2. Усунення існуючих перешкод для досягнення стійкого розвитку національної промисловості, підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняного промислового виробництва.

3. Формування сприятливого економічного клімату для розширеного відтворення і виробництва промислових товарів і послуг, що користуються попитом в суспільстві.

4. Досягнення узгодженості дій держави і суб'єктів ринкових відносин, жорсткого дотримання останніми національних інтересів.

5. Відновлення і зміцнення в країні єдиного економічного простору і позицій вітчизняних промислових підприємств незалежно від їх форми власності та територіальної приналежності на внутрішньому і світовому ринках.

6. Забезпечення територіальної цілісності, економічної, інформаційної та екологічної безпеки, технологічної та ресурсної незалежності держави, повної зайнятості населення.

7. Повернення України в розряд держав, які задають тон в економічній і науково-технологічній сферах діяльності.

Виходячи з необхідності подолання в країні кризової ситуації і закономірностей довгострокового економічного зростання для досягнення названих цілей потрібна централізація державної ПП, а також використання порівняльних конкурентних переваг і послідовне подолання слабких сторін української промисловості. Також варто додати, що тенденції деякого пожвавлення ситуації в економіці після фінансових криз 1998 р., 2008 р., 2014 р. не можуть бути визнані стійкими, оскільки існуюча в даний час динаміка промислового виробництва свідчить про вичерпання дії сприятливих факторів і умов (без прийняття додаткових заходів підтримки початкового імпульсу) для нарощування експорту сировинних товарів, а також розвитку процесів імпортозаміщення, пов'язаних з девальвацією гривні. Необхідного підвищення рівня життя у соціально незахищених груп населення не відбувається, у тому числі і через низький рівень зайнятості.

Конкурентні переваги

– достатні природні ресурси і розвинена мінерально-сировинна база;
– вигідне геополітичне становище країни між Західною Європою і Південно-Східною Азією (дозволяє зайняти місце торгово-комунікаційного вузла);
– освічена, кваліфікована і дешева робоча сила;
– наявність хорошого наукового доробку (які (окремі) відповідають світовому рівню технологій) у багатьох перспективних напрямах і сферах господарської діяльності, який поки не перетворений в конкурентні переваги на стадії промислового виробництва;
– збереження значного науково-технологічного потенціалу, що дозволяє у відносно короткі терміни добитися на базі наукомістких технологій освоєння в ряді галузей конкурентоспроможної на світовому ринку продукції;
– наявність вільних (простоюючих) потужностей з виробництва масової, відносно дешевої продукції, здатної знайти збут на внутрішньому ринку, а також на ринках ряду країн, що розвиваються;
– наявність в достатній мірі розвиненої енергетики, транспортної системи, системи зв'язку тощо.

Слабкі місця

– технологічне відставання від світового рівня, що обумовлює низьку конкурентоспроможність більшості галузей обробної промисловості;
– невідповідність структури промислового виробництва параметрам, характерним для економік розвинених індустріальних країн, в основі розвитку яких – випуск наукомісткої, високотехнологічної продукції кінцевого попиту;
– низький рівень капіталізації економіки, відсутність розвиненої ринкової інфраструктури, гнучкого підходу і швидкої реакції на вимоги ринку, необхідних навичок успішного збуту промислової продукції та сервісного її обслуговування;
– висока капіталомісткість структурних змін у промисловості при дефіциті грошових ресурсів, що стримує інвестиційну та інноваційну активність;
– відсутність інституційного середовища і дієвого господарського механізму, який орієнтований на підвищення ефективності промислового виробництва і економічне зростання;
– низький рівень організації та управління промисловим виробництвом, слабка фінансова дисципліна, невідповідність процесів приватизації державного майна поняттю ліквідності підприємств;
– обмеження попиту на основні товари українського експорту (в силу його сировинної спрямованості) з боку світової економіки факторами зовнішньоекономічної кон'юнктури, пропускною спроможністю трубопроводів, а також жорсткими обмежувальними заходами, застосовуваними іноземними державами;
– вивезення за кордон вітчизняного капіталу, масштабна зовнішня і внутрішня заборгованість держави, а також навантаження на економіку в частині обслуговування зовнішнього боргу;
– низький державний попит (поточне споживання державних організацій і державні інвестиції, які визначаються можливостями держбюджету), обмеженість ресурсів державного бюджету та обсягу бюджетних асигнувань на розвиток вітчизняної промисловості;
– штучно спровоковані простої (недовантаження) виробничих потужностей багатьох українських промислових підприємств, який компенсується швидким насиченням внутрішнього ринку імпортною продукцією, тобто нарощуванням потужностей і збільшенням зайнятості за кордоном;
– обмеження на розширення використання діючих промислових потужностей через їх високий фізичний знос і моральне старіння (в українській промисловості понад 70% всіх машин і устаткування експлуатується у виробництві більше 20 років, а частка устаткування у віці до 5 років, яке визначає технологічний рівень виробництва, становить менше 5%);
– депресивний стан економіки, низький внутрішній платоспроможний попит, пов'язаний з глибокою кризою і відсутністю прогресу в зростанні реальних доходів і добробуту переважної маси українського населення;
– несприятлива демографічна ситуація, що характеризується скороченням чисельності населення (міграційний приріст компенсує втрати від зменшення кількості населення менше ніж на половину), більш того, відбувається процес демографічного старіння населення (зниження частки дітей і підлітків супроводжується зростанням питомої ваги людей похилого віку старше 60 років) тощо.

Рис. 1. Конкурентні переваги та слабкі місця української економіки

Джерело: складено автором.

Конкурентні переваги та найбільш слабкі місця української економіки, а також фактори, що обмежують пропорційний розвиток вітчизняної промисловості систематизовані на рисунку 1.

Перераховані слабкі місця і обмеження динамічного розвитку вітчизняної промисловості — наслідок системної кризи економіки, який не можна розглядати лише з чисто технократичних позицій. Усунення його наслідків передбачає вирішення безлічі різноманітних завдань. Навіть невловимі в господарській практиці відчуття і очікування, що відображаються в діяльності приватного сектора і державної економічної політики, є однією з найважливіших проблем сьогоднішньої України. Тому, плануючи зміст заходів і векторів подальших напрямків промислового розвитку, необхідно узгоджувати такі взаємопов'язані і взаємозалежні процеси, наведені на рисунку 2.

Схему формування системи пріоритетів визначають стратегічні цілі національного промислового розвитку, коли діють обмеження на вибір шляхів їх досягнення, а також конкурентні переваги вітчизняного виробництва і національного економічної середовища. Згідно з проведеним аналізом стратегічними пріоритетами української державної ПП сьогодні повинні бути такі:

1) створення інституційного ринкового середовища, в якому відображені інтереси держави і бізнесу (державні інститути і ринкові структури повинні гармонійно взаємодіяти на принципах рівноправного партнерства і взаємодопомоги) з урахуванням загальнопромислових інтересів, а також інтересів регіональних і галузевих структур розглядаються тільки ті аспекти, які враховують специфіку і завдання формування і реалізації державної ПП, а не загальної макроекономічної політики держави, що визначає рентабельність і фінансове становище виробничої сфери діяльності (регулювання рівня відсоткових ставок, цінових пропорцій, величини обмінного курсу, механізми рефінансування економічної активності, валютний контроль тощо);

2) подолання сировинної орієнтації вітчизняної промисловості і перехід до наукомісткої економіки з визначальною роллю виробництва, розподілу і використання знань та інформації в якості головних чинників стійкого економічного розвитку, де в більшій мірі капітал управляється інтелектом, ніж інтелект обслуговує капітал;

3) становлення постіндустріальної системи організації та регулювання виробничо-господарської діяльності, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних, ресурсо- і енергозберігаючих, а також екологічно чистих технологій;

4) стимулювання активізації процесів промислової інтеграції в напрямку створення інтегрованих бізнес-груп, здатних акумулювати необхідні для інвестицій фінансові потоки, прийняти на себе технологічні та фінансові ризики, які можуть проводити узгоджену економічну і науково-технологічну політику на підприємствах декількох переділів;

5) концентрація державних зусиль на збалансованості та ефективності промисловості; на подоланні обмежень і загроз, пов'язаних з деградацією великих секторів економіки; на впровадженні досягнень науково-технологічного і соціально-економічного прогресу (при формуванні сприятливих умов для найбільш повної реалізації національного науково-технологічного та освітнього потенціалу; на стимулюванні трудової і творчої активності при формуванні державного бюджету необхідно виходити з ситуації виконання встановлених законами соціальних стандартів і нормативів, не допускати дискримінації населення і соціальної сфери при виконанні бюджету в порівнянні з іншими бюджетоотримувачами);

6) мобілізація організаційних, правових та інших заходів, необхідних для створення дієвого механізму перетікання фінансових ресурсів в розвиток високотехнологічних і наукоємних виробництв — фінансові потоки в країні повинні відповідати її об'єктивним можливостям і потребам (штучно створюваний дефіцит фінансових ресурсів є не менш загрозливим, ніж їх над-

Рис. 2. Узгодженість трансформаційних процесів науково обгрунтованої промислової політики

Джерело: пропозиція автора.

мір), забезпечувати відновлення в ключових секторах економіки обсяги інвестицій до рівня, достатнього для активного поновлення фізично зношеного та знеціненого кризою основного капіталу;

7) підвищення національної конкурентоспроможності — здатності виробляти і споживати високоякісні промислові товари і послуги в умовах конкурентної боротьби з іншими країнами; збільшення сукупного попиту на вітчизняні товари і послуги можливо шляхом погашення заборгованості із зарплати та соціальних виплат, зниження податкового тиску, істотного уповільнення зростання цін на енергоносії, сировинні товари, продукцію та послуги природних монополій; стимулювання інвестиційної активності, регулювання грошово-кредитних відносин і зовнішньої торгівлі (здійснення зовнішньоекономічних операцій повинно бути тісно пов'язане з пріоритетами державної ПП);

8) захист вітчизняних товаровиробників промислової продукції від недоброчесної конкуренції імпортерів, турбота держави про єдиний економічний простір і територіальну цілісність, розширення регіональної та міжрегіональної торгівлі, активізацію зовнішньоекономічної діяльності, яка повинна бути ув'язана з ПП і сприяти реалізації її пріоритетів.

Щоб забезпечити їх практичну реалізацію, основні пріоритети ПП повинні бути законодавчо закріплені і відображені в базових напрямках і системі прийнятих макроекономічних показників державної промислової програми розвитку, а також при розробці відповідних регіональних програм. Саме пріоритети ПП визначають загальну стратегію і сценарії (варіанти) господарського розвитку. На отриманій в результаті вихідної базі розробляються практичні заходи ПП, визначаються етапи їх проведення, встановлюються терміни і умови реалізації прийнятих до виконання заходів.

Оскільки в українській промисловості є одночасна наявність 3, 4 і 5-го технологічних укладів (з переважанням 3-го і 4-го), причому технологічно слабо пов'язаних між собою і практично не надають один на одного впливу, то можна стверджувати, що для нашої країни одночасно застосовні всі три відомих типи стратегій розвитку:

1) стратегія використання природних ресурсів (освоєння і експорт природних ресурсів);

2) стратегія "переслідування" (використання наявного потенціалу та порівняльних конкурентних переваг низького порядку);

3) стратегія "передових рубежів" (опора на досягнення науково-технологічного прогресу, на створення нових продуктів і технологій, формування попиту на них і нові ринки).

Для різних груп галузей і виробництв може застосовуватися весь арсенал засобів і методів ПП. Експерти виділяють три групи галузей і виробництв, що відрізняються за рівнем розвитку, ступенем конкурентоспроможності на зовнішньому і внутрішньому ринках та інші характеристики: експортоспроможної сировинної галузі (нафтова, газова, лісова, видобуток і переробка дорогоцінних каменів і металів); галузі, що володіють великим науково-технологічним потенціалом, здатні при наявності ресурсів створити конкурентоспроможну продукцію для світового і внутрішнього ринків (ракетно-космічні виробництва, літакобудування, атомна промисловість, деякі види озброєння і військової техніки та ін.); кризові галузі, які характеризуються серйозним технічним відставанням, не здатні в короткі терміни вийти на зовнішні ринки, але за якими потрібно зберегти значну частку внутрішнього ринку (машино- і верстатобудування, легка і харчова промисловість та ін.) [6, с. 189—195; 7, с. 176—183]. Склад пріоритетних для таких об'єктів цілей буде змінюватися з урахуванням що відбуваються структурні зрушення в економіці. При цьому успішний розвиток пріоритетних галузей здатний створювати попит для інших секторів економіки і особливо в тому випадку, коли воно буде підкріплено своєчасними заходами щодо розвитку загальногосподарської інфраструктури. Пояснюється це тим, що інфраструктура має жорстку прив'язку до технологічних укладів, а розвиток останніх в свою чергу неможливий без відповідної інфраструктури промислового комплексу, що забезпечує: відбір ефективних і конкурентоспроможних зразків нової техніки і технологій; підвищення якості та надійності продукції, її сервісного обслуговування; поява сучасних систем зв'язку та інформації, комерційних і торговельних центрів тощо.

I етап розвитку (1-2 роки)

- етап пробудження (waking up) і «розкрутки» (bootstrapping) – визначити пріоритети промислового розвитку, мобілізувати наявні резерви внутрішнього накопичення і залучення з боку інвестиційні ресурси та ініціювати прискорене подолання технологічного відставання у виробництвах 3-го і 4-го укладів. Для цього необхідні консолідація влади, науки та основних суб'єктів економіки, вибудовування нової схеми економічних відносин між центром і регіонами, зміцнення владної вертикалі, формування великих бізнес-груп, що беруть на себе основний тягар технологічної модернізації промислового виробництва

II етап розвитку (3-4 роки)

- етап ліквідації відставання (catching up) – перейти до енерго- і ресурсозберігаючих технологій у промисловості при одночасному вдосконаленні їх структури. Попереднє нарощування інвестиційного потенціалу дозволить приступити до реалізації капіталомістких заходів, завершити пізньоіндустріальну модернізацію промисловості, створити сприятливі передумови для здійснення швидкого технологічного прориву

III етап розвитку (3-5 років)

- поступальний рух (forging ahead) – перехід до інноваційної моделі розвитку промислового виробництва на основі випереджаючих дій по забезпеченню конкурентних переваг в перспективних галузях і сферах господарської діяльності, а також концентрації необхідних ресурсів розвитку для ефективного використання цих переваг, що забезпечують активний науковий і промисловий ріст

Рис. 3. Етапи науково обгрунтованої промислової політики

Джерело: пропозиція автора.

Необхідність створення сприятливих умов для функціонування промислових виробництв 3-4-5-го укладів, вмонтованих у технологічні ланцюжки з хорошими перспективами збуту кінцевої продукції, полягає в підтримці традиційних галузей, здатних зберегти внутрішній ринок і повноцінно завершити свій розвиток, сформувавши внутрішній попит на продукцію 5-го і 6-го технологічного укладу. Нарощування потенціалу внутрішніх накопичень для завершення пізньоіндустріальної модернізації (з подальшою концентрацією інвестицій в перспективні галузі) відбувається за рахунок стимулювання внутрішнього та зовнішнього попиту на споживчі товари і продукцію виробничо-технічного призначення, використання для цього порівняльних переваг, а також переведення економіки на енерго— і ресурсозберігаючі технології.

Підтримка високотехнологічних виробництв означає концентрацію інвестицій у "точках зростання", які формуються динамікою економічної кон'юнктури. В якості основного локомотива інноваційної моделі розвитку тут служить активне використання високих технологій та науково-технологічних напрацювань в новітніх галузях, тобто можливості розвитку 5-го і 6-го технологічних укладів повністю визначаються масштабами і результативністю наукових розробок і ступенем їх інтегрованості з прикладними розробками. Для досягнення високої результативності НДДКР потрібен відповідний рівень фінансування науково-технологічного комплексу країни. Переважна частина витрат (95%) на науку сьогодні лягає на державу.

Держава в нашій країні — основний споживач наукомістких технологій і техніки, як і власник наукоємного виробництва. Тому домисли про те, що ті чи інші питання щодо визначення "точок зростання" лежать поза сферою інтересів держави, є великою помилкою. Підтвердження очевидною особливості розвитку 5-го і 6-го технологічних укладів полягає в специфічності виробленої ними продукції (озброєння і військова техніка, авіація, космос та біотехнології, атомна енергетика), яка проявляється в тому, що внутрішній попит на неї повинен генеруватися державою, а продажі на зовнішньому ринку — здійснюватися під суворим державним контролем.

Головні критерії — ступінь інтенсивності розширення технологічного та економічного ефекту в базових і суміжних галузях, а також швидкоокупність проєктів, що забезпечують: подолання низької конкурентоспроможності вітчизняної промислової продукції, високого ступеня морального та фізичного зносу виробничого обладнання, невисокої інвестиційної та інноваційної активності; максимальну зайнятість населення; зростання платоспроможного попиту; зняття напруженості бюджету. З огляду на той факт, що нині можливості для більш швидких, отже, бажаних темпів зростання економіки обмежено високою капіталоємністю структурних змін, відсутністю потенціалу швидкого нарощування виробництва в паливно-сировинних галузях, масштабами зовнішньої і внутрішньої заборгованості, відсутністю шляхів малоінфляціонного розширення грошової пропозиції тощо, для формування науково обгрунтованої ПП пропонуються здійснення етапів, наведених на рисунку 3.

Загальним критерієм для кожної із зазначених стадій є досягнення нового технологічного кордону. Одночасно повинен розширюватися внутрішній споживчий попит на основі стійкого підвищення доходів, оновлення основних фондів і збільшення кількості робочих місць. Логічно послідовна ПП, що проводиться на тлі складних процесів становлення ринкової економіки, має ту перевагу, що дозволяє підтримувати ті "точки зростання", галузеві і структурні зміни в промисловості, які виявляються самим ринком, супроводжуються зростанням рівня зайнятості активного населення і середнього рівня його кваліфікації. Саме про таку стратегії самозбереження і успішного розвитку свідчить світова практика.

При цьому методи, форми і розміри державної підтримки найбільш перспективних, економічно і соціально важливих промислових об'єктів повинні бути чітко визначені і відображені у відповідних державних і регіональних цільових програмах, а також інших аналогічних документах. Особливе значення при визначенні пріоритетів і виборі стратегії реалізації ПП має оптимальний розмір цілеспрямованої підтримки імпортозамінних виробництв всіх укладів. Придбання і використання імпортної техніки можуть бути доцільні лише в тому випадку, якщо вони забезпечують помітне підвищення якості продукції, що випускається і істотно розширюють можливості її збуту на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Однією з найважливіших задач у межах реалізації ПП в Україні буде визначення галузей, у яких в Україні є конкурентні переваги (їх може бути 5-6), а також розробка переліку вітчизняних товарів, що користуються високим попитом на світовому ринку (літаки Антонова, високотехнологічні кабелі тощо). Очевидно, що тільки такі галузі, які пов'язані з науково-дослідними центрами, повинні отримувати від держави підтримку, стати основною ціллю заходів державної ПП. Великий ризик зробити ставки не на ті галузі промисловості. Потрібний системний аналіз світових ринків, що дозволяє визначити, які галузеві ніші виробництва вже зайняті. При формуванні базових напрямків ПП необхідно враховувати загальні національні інтереси, які включають в себе: соціально-економічний розвиток; розвиток науки, техніки, суспільного інтелекту; ефективність і конкурентоспроможність вітчизняного виробництва; ресурсну незалежність; економічну, технологічну, техногенну (екологічну), інформаційну безпеку.

ВИСНОВКИ

Загалом процес досягнення стратегічних пріоритетів державної ПП повинен бути вивіреним, узгодженим, поетапним. У розгорнутому вигляді невідкладних заходів щодо виведення з кризи і проведення функціонально забезпечених дій ПП необхідні цілі, які можуть бути представлені у вигляді двох взаємопов'язаних системних блоків: 1) структурний блок загальних пріоритетів і напрямів дії українських державних інститутів, що створюють необхідні умови для успішного функціонування національної сфери матеріального виробництва; 2) організаційний блок цільових програмних заходів, які функціонально забезпечують, ініціюють і стимулюють комплексний розвиток суспільством галузей і виробництв української промисловості, що користуються попитом. Поділ на складові блоки пов'язано з тим, що ПП — система багаторівнева, і в пропонованій для впровадження системи заходів враховані істотні відмінності у вимогах і завданнях, які держава ставить перед собою для досягнення загальних економічних і конкретних намічених цілей. Кожен рівень має свій організаційний цикл регулювання, що вимагає регламентації дій, що керуються. Відповідно і кожен орган управління повинен мати свої ясно окреслені функції і рівні відповідальності, ефективні схеми дії зворотного зв'язку, підпорядковуватися єдиному центру, наділеному достатніми правами і засобами для вирішення всіх виникаючих питань. Разом з тим для будь-якого з рівнів управління ПП не змінюються свої ключові господарські значення (покінчити з деіндустріалізацією і розгорнути великомасштабну технологічну модернізацію промисловості), а змінюється лише підхід до здійснення самої ПП. В кінцевому підсумку науково обгрунтована ПП дозволить стабілізувати перехідний процес: одночасно створити збалансованість національної економіки, до мінімуму скоротити дефіцит державного бюджету, провести необхідну структурну перебудову, а потім підвищити зростання обсягів і ефективності виробництва до конкурентоспроможного рівня.

Література:

1. Amosha O.J., Podorycheva I.Yu., Zemliankin A.I. Trends in the World Economy Development: New Challengers and Projects. Sience & Innovation. 2021. Vol. 1. № 17. P. 3—17.
2. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины. Экономика Украины. 2010. № 3. С. 4—20.
3. Гош А. Рынок как средство возрождения переходной экономики Украины. Экономика Украины. 2005. № 9. С. 75—82.
4. Довбенко М. Базовая теория экономической политики. Экономика Украины. 2006. № 5. С. 82—86.
5. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н. Политика научно-технологического развития региона. Одесса: ОЮИ ХНУВД, 2007. 48 с.
6. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н., Ширяева Л.В. Инновационное развитие в Украине: наука, технология, практика: монография. Одесса: Фаворит, 2011. 598 с.
7. Меркулов М.М. Науково-технологічний розвиток і управління інноваціями: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 344 с.
8. Актуальні проблеми економіки і менеджменту: теорія, інновації та сучасна практика: монографія, книга восьма / за ред. Е.А. Кузнєцова. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 424 с.
9. Онищенко В. Модернизация как императив развития. Экономика Украины. 2011. № 7. С. 4—14.
10. Технологічна модернізація промисловості України: монографія / за ред. Л.І. Федулової. Київ: ІЕП НАНУ, 2008. 471 с.
11. Федулова Л.І. Технологічна політика: глобальний контекст та українська практика: монографія. Київ: КНТЕУ, 2015. 844 с.
12. Філиппова С.В., Сааджан В.А. Промислова політика: проблеми регулювання та стратегії розвитку промисловості. Економічний журнал ОПУ. 2019. № 1. С. 46—60.
13. Чухно А. Новая экономическая политика (теоретико-методологические начала). Экономика Украины. 2005. № 6. С. 4—10.
14. Shyian A.A., Azarova A.A., Nikiforova L.O., Tkachuk L.M., Azarova V.V. Modeling Communication Between the Public and the Authorities while Implementing Innovative Projects in the Context of E-Democracy and Public Administration. Science and Innovation. 2020. 16 (6). Vol. 16. P. 18—27.
15. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Урядовий кур'єр. 2021. № 45. С. 8—36

References:

1. Amosha, O.J., Podorycheva, I.Yu. and Zemliankin, A.I. (2021), "Trends in the World Economy Development: New Challengers and Projects", Sience & Innovation, vol. 1, no. 17, pp. 3—17.
2. Geetz, B. (2010), "Liberal-democratic foundations: a course for the modernization of Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 3, pp. 4—20.
3. Gosh, A. (2005), "Market as a means of reviving the transitional economy of Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 75—82.
4. Dovbenko, M. (2006), "Basic Theory of Economic Policy", Ekonomika Ukrainy, vol. 5, pp. 82—86.
5. Zaharchenko, V.I. and Merkulov, N.N. (2007), Politika nauchno-tekhnologicheskogo razvitiya regiona [Policy of scientific and technological development of the region], OYUI HNUVD, Odessa, Russian
6. Zakharchenko, V.I., Merkulov, N.N. and Shiryaeva, L.V. (2011), Innovacionnoe razvitie v Ukraine: nauka, tekhnologiya, praktika [Innovative development in Ukraine: science, technology, practice], Favorit, Odessa, Ukraine.
7. Merkulov, M.M. (2008), Naukovo-tekhnolohichnyi rozvytok i upravlinnia innovatsiiamy [Science and technology development and management of innovations], Feniks, Odesa, Ukrainian.
8. Kuznietsov, E.A., Balakhonova, O.V., Zakharchenko, V.I. and Melnychenko, D.O. (2020), Aktualni problemy ekonomiky i menedzhmentu: teoriia, innovatsii ta suchasna praktyka [Actual problems of economy and management: theory, innovations and modern practice], OLDI-PLIuS, Kherson, Ukrainian.
9. Onishchenko, V. (2011), "Modernization as an imperative of development", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 4—14.
10. Fedulova, L.I., Shovkun, I.A. and Zakharin, S.V. (2008), Tekhnolohichna modernizatsiia promyslovosti Ukrainy [Technological modernization of Ukrainian industry], IEP NANU, Kyiv, Ukrainian.
11. Fedulova, L.I. (2015), Tekhnolohichna polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainska praktyka [Technological policy: global context and Ukrainian practice], KNTEU, Kyiv, Ukrainian.
12. Filippova, S.V. and Saadzhan, V.A. (2019), "Industrial policy: problems of regulation and strategy of industrial development". Ekonomichnyi zhurnal OPU, vol. 1, pp. 46—60.
13. Chukhno, A. (2005), "New economic policy (theoretical and methodological principles) ", Ekonomika Ukrainy, vol. 6, pp. 4—10.
14. Shyian, A.A., Azarova, A.A., Nikiforova, L.O., Tkachuk, L.M. and Azarova, V.V. (2020), "Modeling Communication Between the Public and the Authorities while Implementing Innovative Projects in the Context of E-Democracy and Public Administration", Science and Innovation, vol. 16 (6), pp. 18—27.
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), "National economic strategy for the period up to 2030", Uryadovy`j kur'yer, vol. 45, pp. 8—36.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2021 р.

УДК 351:303.1

В. С. Лисюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки та маркетингу,
Рівненський інститут слов'янознавства, м. Рівне
ORCID ID: 0000-0002-3805-6937

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.52

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

V. Lysyuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Marketing, Rivne Institute of Slavonic Studies, Rivne

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION RESEARCH

У статті досліджується еволюція управлінської думки та її вклад у розвиток теорії управління, систематизується зміст основних підходів до публічного управління. Здійснюється аналіз підходів дослідження еволюції публічного управління, а саме: підхід на онові виокремлення шкіл управління; процесуальний підхід; системний підхід; ситуаційний підхід; синергетичний підхід; новітні підходи сучасного управління. У поєднанні з системним, ситуаційним, синергетичним та якісним підходами моделі-підходи повинні формувати нову методологічну парадигму сучасного суспільного управління. Розгляд публічного управління як спеціальної галузі знань об'єктивно потребує дослідження публічного управління в області економіки у взаємозв'язку з іншими науками. Управління економікою, на наш погляд, має безпосередні "зони перетину" з макроекономічним аналізом, філософією, соціологією, політологією, екологією та правознавством. Зміни балансу між політичною, економічною, соціальною та правовою сферами суспільного середовища сприятимуть укріпленню або авторитарної, або демократичної форми управління.

The rapid development of the information society, the blurring of boundaries between the state and civil society and the deepening of globalization processes require the study of schools and approaches to public administration, understanding their essence and opportunities to use their positive aspects and identifying trends in public administration are focused on developing and implementing new approaches.

The article substantiates the need and disclosure of the essence of the methodological principle of historicism in the study of approaches to public administration. The analysis of approaches to the study of the evolution of public administration is carried out, namely: the approach to the new separation of management schools, procedural approach, system approach, situational approach, synergetic approach and the latest approaches to modern management. The latest approaches to modern management of social development include: globalisation based on a combination of value, environmental, consensus and integration approaches, information and innovation, corporate and new public administration.

In combination with systemic, situational, synergetic and qualitative approaches, model-approaches should form a new methodological paradigm of modern public administration. This paradigm should focus public activities on innovation processes as well as development technologies and push the historical-formation paradigm to the background, due to which the latest approaches to modern management of social development such as globalisation, information innovation, corporate, social and "new public administration " were analysed.

Consideration of public administration as a special field of knowledge objectively requires the study of public administration in the field of economics in conjunction with other sciences. In our opinion, economic management has direct "zones of intersection" with macroeconomic analysis, philosophy, sociology, political science, ecology and jurisprudence.

Changes in the balance between the political, economic, social and legal spheres of the social environment will contribute to the strengthening of either authoritarian or democratic forms of government.

Ключові слова: школа наукового управління, адміністративна школа, школа психології і людських відносин, кількісна школа, тейлоризм, фордизм, процесуальний підхід, системний підхід, ситуаційний підхід, синергетичний підхід, інформаційно-інноваційний підхід, модель-підхід "нове публічне управління", міждисциплінарний підхід.

Key words: school of scientific management, administrative school, school of psychology and human relations, quantitative school, Taylorism, Fordism, procedural approach, system approach, situational approach, synergetic approach, information-innovation (innovative) approach, model-approach "new public administration", interdisciplinary approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ретроспективний аналіз управлінської думки, дослідження сутності та розвиток підходів до публічного управління сприятиме якісному оцінюванню того, що було і є та дає можливість прогнозувати майбутнє. Орієнтація на принцип історизму дозволяє виявити тенденції розвитку публічного управління, підходи до публічного управління та їх еволюцію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розкриттю суті принципу історизму до дослідження підходів публічного управління присвячено багато монографій, наукових статтей. Зокрема, представляє інтерес роботи вчених Альберт М., Бакуменко В.Д., Бондар І.С., Дзондзюк В.В., Кравченко С.О., Малий І., Міненко М.А., Мескон М.Х., Руденко О.М., Саймон Г., Хедоурі Ф. та ін.

Не вирішені раніше частки загальної проблеми. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі досить недостатньо подано аналіз новітніх підходів сучасного управління у зв'язку з розвитком демократизації та громадянського суспільства, недостатньо обгрунтовується і розкривається необхідність та сутність міждисциплінарного підходу до управління, сутності управління як спеціальної області знань.

МЕТА СТАТТІ

Дослідити тенденції публічного управління національною економікою, проаналізувати виникнення і етапи розвитку науки управління, підходи до публічного управління та їх еволюцію.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розкриття суті історизму в дослідженні публічного управління аналізуємо на основі кластерного підходу, виділяючи наступні кластери:

— аналіз еволюції управлінської думки та її вклад у розвиток теорії управління, наукового управління, адміністративної школи, школи психології та людських відносин, школи науки управління (кількісна школа);

— дослідження еволюції підходів до публічного управління, розкриття їх сутності;

— обгрунтування необхідності дослідження публічного управління, як спеціальної галузі знань на основі міждисциплінарного підходу.

Розрізняють такі підходи дослідження еволюції публічного управління, а саме:

— підхід на онові виокремлення шкіл управління;

— процесуальний підхід;

— системний підхід;

— ситуаційний підхід;

— синергетичний підхід;

— новітні підходи сучасного управління у зв'язку з розвитком демократизації та громадянського суспільства.

З точки зору шкіл управління розрізняють підхід наукового управління, адміністративний підхід, підхід з точки зору "людських відносин", підхід з точки зору науки про поведінку, підхід з точки зору кількісних методів, які охоплюють часовий проміжок 1885 р. — теперішній час.

Виникнення школи наукового управління пов'язано з ім'ям американського інженера Ф. Тейлора (1856—1915 рр.), що сформулював принципи наукового управління [1; 2].

Великий внесок у розвиток наукового управління вніс Генрі Форд (1863—1947 рр.). Базовими принципами фордизму були принципи вертикальності, масового виробництва, стандартизації й поділу праці [3].

Новим важливим напрямком у дослідженні проблем управління з'явилася наукова розробка принципів організації адміністративної діяльності. Виникнення адміністративної школи управління пов'язане з ім'ям французького теоретика і практика Анрі Файоля (1841—1925 рр.). Теорія адміністрації А. Файоля базується на принципах, які він вважав універсальними і зачіпають два основних аспекти: розробку раціональної системи управління організацією і побудову структури організації і управління працівниками [1; 2, с. 27].

Значний внесок в дослідження принципів організації й управління вніс відомий німецький соціолог Макс Вебер (1864—1920 рр.), що сформулював уявлення про бюрократичну форму організації, перевагою якої вважав її універсальність [4]. Попри механістичність і знеособленість принципів бюрократичної організації, запропонованих Вебером, вони зіграли важливу роль у раціоналізації управління й отримали широке визнання у практиці організації всієї управлінської діяльності.

Представники адміністративної школи розглядали управління як універсальний процес, що складається із взаємозалежних функцій, виклали основні принципи управління, сформували систематизовану теорію управ-

ління всією організацією, виділивши управління як особливий вид діяльності. Водночас мінімізація ролі людського фактору в управління було "дефектом" адміністративної школи управління, що і послугувало виникненню теорії "людських відносин", засновники та послідовники якої використовували в управлінні досягнення психології й соціології — наук про людську поведінку.

Виникнення школи "людських відносин" безпосередньо пов'язано з ім'ям німецького психолога Гуго Мюнстерберга (1863—1916 рр.), який першим усвідомив важливість гуманізації процесу управління, оскільки менеджер зобов'язаний управляти, насамперед, людьми. Значними авторитетами в розвитку школи "людських відносин" в управлінні вважають Мері Фоллетт (1868—1933 рр.), Елтон Мейо (1880—1949 рр.) [5]. М. Фоллетт висунула нову для свого часу ідею гармонії праці і капіталу, що могла бути досягнута при правильній мотивації й врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, намагалася з'єднати в єдине ціле три школи: школи наукового управління, адміністративну й школу людських відносин. Науковець визначила управління "як забезпечення виконання роботи за допомогою інших осіб" і, крім удосконалення технологічних процесів, зробила акцент на ролі особистості в ефективному виробництві. Людський фактор — основний елемент ефективності управління [6, с. 17]. Це визначення свідчить про підвищення дієвості управління шляхом підвищення використання людських ресурсів. Людина, а не організаційна структура повинна бути у центрі уваги.

Представники теорії "людських відносин" перенесли центр ваги в управлінні з виконання завдань на відносини між людьми, виділенні людського фактору як основного елемента ефективності організацій. Основні відмінності теорії "людських відносин" від класичної теорії управління такі:

— у виробленні рішень бере участь широке коло співробітників організації, а не тільки вузька група на вищому рівні керування;

— основною одиницею організації виступає не індивідуум, а група, члени якої взаємодіють за допомогою особистих контактів;

— об'єднуючою силою організації поряд з адміністративною владою виступає взаємна довіра;

— керівник — це передусім посередник для зв'язку усередині групи й між групами, а не тільки представник вищої влади;

— зростання відповідальності членів організації замість зовнішнього контролю за результатами їхньої роботи [1; 2; 5; 6].

У 30-х роках формується процесуальний підхід до управління, за яким управління розглядається як процес, оскільки робота з досягнення цілей, за допомогою інших — це не якась одноразова дія, а серія взаємозалежних безперервних дій. Ці дії, кожна з яких само по собі є процесом, дуже важливі для успіху організації. Їх називають управлінськими функціями. Кожна управлінська функція теж уявляє собою процес, оскільки складається із серії взаємозалежних дій. Таким чином управління представляється як пов'язані між собою управлінські функції, що динамічно змінюються в просторі й часі і метою яких є вирішення проблем і завдань організації.

Застосування процесуального підходу передбачає дотримання низки процедур у процесі прийняття та реалізації управлінських рішень. Центральною ланкою цього підходу стає логічне або дедуктивне обгрунтування певних рішень, що стосуються реальних проблем. Такий підхід може реалізуватися при вирішенні будь-яких проблем, що стосуються функцій управління.

З кінця 50-х років XX ст. формується та розповсюджується системний підхід до управління. Глибоке тлумачення системного підходу належить авторові ідеї загальної теорії систем Л. Берталанфі (1937 р.), який визначив його предмет як формування та фіксацію загальних принципів, що притаманні всім системам [7, с. 273].

Сучасне розуміння системного підходу охоплює низку основних положень, серед яких:

— розгляд будь-якого об'єкта як сукупності взаємозалежних і взаємопов'язаних частин, що називаються елементами та утворюють певну цілісність (систему);

— формування цілей системи та її окремих елементів, а також визначення їх ієрархії до початку діяльності;

— обгрунтування альтернатив і вибір шляхів та методів досягнення цілей;

— систематизація та обгрунтування перетворення вхідної інформації щодо проблеми в управлінські рішення та дії;

— контроль та оцінювання досягнення цілей.

За системного підходу управлінський процес теж розглядається як система, що діє в певному середовищі, входами якої є параметри вирішуваної проблеми (вхідна ситуація), виходами — управлінські рішення і відповідні дії, а зворотним зв'язком — інформація щодо відповідності цих рішень і дій передбаченому вирішенню управлінської проблеми.

У ланцюзі "системний підхід — системний аналіз" перший відіграє роль загальної методології дослідження, а другий — прикладної. Відповідно до цього, вирішення проблем управління після їх чіткого системного визначення зводиться до застосування методів системного аналізу.

Системний підхід орієнтує дослідження щодо публічного управління на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, що забезпечують її, виявлення різноманітних типів зв'язків в ньому та зведення їх в єдину теоретичну картину. Г. Атаманчук характеризує здійснювані суб'єктом управління публічно-управлінські впливи як суспільну потребу, інтерес і ціль в управлінні, що усвідомлені суб'єктом управління, юридично нормативно висловлені та практично здійснені в його рішеннях та діях. Ці впливи дуже різноманітні за своєю природою, спрямованістю, термінами та ступенем впливу, наприклад, ідеї, концепції, технологічні послідовності дій, способи реалізації управлінських рішень.

Сьогодні в публічному управлінні відбувається успішне становлення та поширення системної філософії, поєднання застосування положень багатьох наук у межах філософської концепції теорії систем. Основним результатом цього є переорієнтація думок і світогляду управлінців та науковців на системний підхід, що дозволяє класифікувати системне мислення як нову парадигму, центральними ідеями якої є упорядкована цілісність, самостабілізація, самоорганізація та ієрархізація.

З кінця 60-х років минулого століття формується ситуаційний підхід до управління, який виходить з можливості застосування різних методів управління залежно від їх ефективності в конкретній ситуації. Поняття "ситуаційної теорії" (синонім ситуаційного підходу) вперше ввів Р. Моклер, ще раніше ідею такого підходу розглядали П. Друкер, Е. Мейо та М. Фоллетт [2, с. 82].

Методологія ситуаційного підходу базується, передусім, на правильній інтерпретації ситуації (виділення параметрів) та професійному володінні засобами управління, що дає змогу застосовувати певні методи та прийоми у прив'язці до конкретних ситуацій, передбачати їх ймовірні наслідки, адекватно та ефективно реагувати на зміни ситуації та отримані результати управління [7, с. 129]. На думку американських вчених Г. Кунца та С.О. Донелла, ситуаційний підхід допомагає зрозуміти, як найбільш ефективно досягати цілей за умов, що склалися [8, с. 112].

Виникнення ситуаційного підходу ("ситуаційної теорії") безпосередньо пов'язується з недостатньою ефективністю попередніх напрацювань науки управління, невдачею в пошуках універсальних теорій і методів управління. Поява ситуаційного підходу безпо-

середньо пов'язується із спробою переорієнтувати теорію управління на нагальні потреби практики.

Б. Литвак розглядає спрощену чотириелементну модель ситуаційного підходу, що відображає його сутність та складається з:

— уявлення про процес управління, індивідуальну та групову поведінку, знання методів, методик і технологій управління, зокрема методів планування і контролю, кількісних та якісних методів прийняття рішень;

— передбачення можливих результатів управлінських впливів з урахуванням сильних та слабких сторін управлінських методик;

— правильне розуміння ситуації, тобто визначення факторів, що справляють вирішальний вплив на розвиток ситуації, та передбачення можливих змін внаслідок їх дій;

— використання ситуаційного підходу для знаходження найбільш ефективних управлінських впливів [9].

За ситуаційного підходу до розгляду соціальних систем важливу роль відіграє оцінка взаємозалежності впливу внутрішніх факторів та факторів зовнішнього середовища. Так, фактор рухомості середовища, тобто швидкість змін в оточенні організації, яка за оцінкою Е. Тофлера та Д. Несбіта наприкінці 20ст. має тенденцію до значного прискорення, може значно впливати на ефективність управлінських рішень [2, с. 115, 117].

При вмілому застосуванні ситуаційний підхід дає змогу знаходити способи і засоби вирішення існуючих проблем, а в разі їх неефективності ставити завдання перед наукою управління щодо розробки адекватних новим ситуаціям засобів їх ефективного вирішення. Тобто ситуаційний підхід є безпосередньою сполучною ланкою між сучасним станом науки управління та її майбутнім й значною мірою створює умови її розвитку. Він є однією з основоположних ідей сучасного управлінського мислення.

В останні десятиріччя отримало розвиток методологія синергетики, яка обгрунтовує суттєві відмінності статичної і динамічної механіки поведінки замкнутих і відкритих систем, рівноважних і нерівноважних систем, взаємодії хаотичної та упорядкованої форм розвитку. Сьогодні немає такої галузі науки, в якій би не застосовувалися вироблені синергетикою поняття "складність", "нелінійність", "точка біфуркації", "флуктації", "когерентність", "стохастичність", "хаотичність", "дисипативні структури" тощо [10, с. 356—359].

Синергетичний підхід є новим методологічним засобом, що застосовується до будь-яких за походженням систем, що функціонують на принципах самоорганізації, "сутність яких — це самодовільний перехід від менш упорядкованого стану до більш упорядкованого" [11, с. 62].

Окрім системного, ситуаційного та синергетичного підходів можна визначити такі новітні підходи сучасного управління суспільним розвитком:

— глобалізаційний. Глобалізаційний підхід передбачає посилення взаємозв'язку та взаємозалежності різноманітних явищ і процесів у світі, що вимагає врахування їх наслідків та базується на поєднанні ціннісного, екологічного, консенсусного та інтеграційного підходів [8, с. 117—118];

— інформаційно-інноваційний;

— корпоративний;

— соціальний;

— нове державне управління.

Інформаційно-інноваційний підхід до публічного управління суспільним розвитком виходить з реальної ситуації переходу до постіндустріального суспільства послуг та знань, а у подальшій перспективі, по мірі зростання частки інформаційних послуг, до його найбільш розвиненої стадії — інформаційного суспільства. За висловом відомого американського соціолога Д. Белла, це перетворення нової інтелектуальної технології в ключовій інструмент аналізу та прийняття рішень. У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси безумовно є найбільшим джерелом багатства [12, с. 11]. Реалізація інноваційної моделі розвитку країни передбачає необхідність зростання та підвищення ефективності регуляторної функції держави стосовно науки, технології та інформації. Участь держави в організації науково-технологічної та інноваційної діяльності посилюється у міру зростання науково-технічного потенціалу країни та підвищення його ролі й внеску у розвиток суспільства. Серед пріоритетів більшості передових країн у тій чи іншій формі можна зустріти і розробку нових матеріалів, і дослідження проблем енергетики та збереження природного середовища, і розробку та впровадження новітніх інформаційних технологій.

Корпоративний підхід — це спосіб організації суспільного життя таким чином, що поряд з центром, який ініціює розвиток, до суспільного життя залучаються органи самоврядування, громадські організації, господарські суб'єкти, територіальні громади, населення. Такий підхід заснований на принципах спільного володіння та розпорядження корпоративною власністю, реального місцевого самоуправління, договірних відносин між центральною та місцевою владою, соціального партнерства, відродження духовності та культури, делегування центром на місця прав розпорядження ресурсами.

Соціальний підхід до публічного управління виходить з того, що головною метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги є постійне підвищення якості життя, безперервне удосконалення способу життя його членів, на противагу сталого підходу, що політика та економіка є головною метою розвитку суспільства. Виходячи з соціального підходу до публічного управління, розвинені країни прийшли до побудови соціальних держав, формування соціально-орієнтованих ринків, до соціального партнерства. Сподіваємось, що Україна вибере саме такий шлях, але для цього потрібно створити індустріальну національну економіку.

Модель — підхід "нове публічне управління" — це інноваційний підхід при проведенні адміністративних реформ у розвинених країнах Заходу з акцентом на результат й такими ознаками, визначеними американським вченим Д. Бостоном:

— наголос на управлінні, управлінських навичках;

— перехід до кількісних індикаторів кінцевих результатів і продуктивності;

— спрощення управлінського контролю у поєднанні з розвитком нових механізмів моніторингу та підзвітності;

— спрощення складних бюрократичних процедур;

— перевага контрактам і конкурентності в громадських послугах;

— копіювання певних управлінських методів приватного сектору, зокрема, підписання короткотермінових трудових угод та угод, що залежать від результатів виконаної роботи, розробка стратегічних планів і прийняття комплексного плану завдань організації, впровадження системи оплати праці, що залежить від результатів роботи;

— розвиток управлінських інформаційних систем й більша турбота про підтримання репутації організації;

— перевага матеріальних стимулів;

— наголос на скороченні витрат, управлінського штату й підвищенні ефективності роботи [13].

У поєднанні з системним, ситуаційним, синергетичним та якісним підходами моделі-підходи повинні формувати нову методологічну парадигму сучасного суспільного управління. Ця парадигма повинна зосереджувати суспільну діяльність на інноваційних процесах і технологіях розвитку та відсувати на другий план історично-формаційну парадигму, яка характеризується такими ознаками:

— державний контроль за ресурсами, процедурами й правилами;

— складний управлінський контроль, складний механізм моніторингу та підзвітності;

— нерозвинутість громадських послуг;

— засилля складних бюрократичних процедур;

— слабкий розвиток управлінських інформаційних систем;

— недостатність матеріальних стимулів;

— значний управлінський штат, недостатня ефективність їх роботи, значні державні витрати;

— слабка комунікативність суб'єктів політичного управління державою, суб'єктів публічного управління та суб'єктів громадянського суспільства.

Розгляд публічного управління як спеціальної галузі знань об'єктивно потребує дослідження публічного управління в області економіки у взаємозв'язку з іншими науками. Управління економікою, на наш погляд, має безпосередні "зони перетину" з макроекономічним аналізом, філософією, соціологією, політологією, екологією та правознавством (рис. 1).

"Перетин" предметної сфери аналізу публічного управління економіки з предметними сферами інших наук, що може тлумачитись як використання їх досягнень та інструментарію в аналізі публічного управління економікою.

Макроекономічний аналіз дає правдиві уявлення про стан економіки, про існуючі проблеми, про використання матеріальних і людських ресурсів. Вичерпність та конкретність уявлень про функціонування національної економіки визначають результативність дій національних регуляторів у межах здійснення ними фіскальної, грошово-кредитної, промислової, зовнішньо-торговельної політики та їх (політик) взаємодії.

Рішення у сфері управління економікою, що спираються на результати макроекономічного аналізу втілюються у:

— структуризації проблем і визначенні пріоритетів управління економіки;

— прийнятті реалістичних стратегій і програм розвитку;

— обгрунтуванні необхідності реформування національної економіки та вибору шляхів її здійснення;

— обгрунтуванні, зважаючи на функцію держави як інституціонального новатора, необхідності упровадження принципів гнучкого управління під час розроблення та реалізації стратегії інституціонального реформування.

Як філософська категорія, публічне управління утворено людьми для свідомої саморегуляції життєдіяльності й має таке саме важливе значення для забезпечення їх потреб й інтересів, як власність, сім'я, мораль, держава та ін. Разом з тим публічне управління є необхідною умовою розвитку суспільства, узгодження і координації спільної праці людей для досягнення суспільно значущих цілей.

Соціологічні дослідження дозволяють проаналізувати ефективність дії національних регуляторів, визначити ступінь сприйняття громадянським суспільством управлінських рішень з боку держави, ступінь демонополізації, корупції, лобізму в державі, ефективність розподілу функцій між центральною та місцевою владами, ступінь сприйняття суспільством процесу дерегуляції. Все це в кінцевому підсумку сприятиме виявленню недоліків в публічному регулюванні економіки та удосконаленню процесу прийняття управлінських рішень.

Соціологія, економічна психологія та економічна культура стають сьогодні все вагомішими чинниками економічного розвитку. Інформаційне суспільство, риси якого сьогодні набувають зрілості, продукується людиною, його свідомістю та відповідними економічними та політичними цілями. Якраз вплив неофіційних

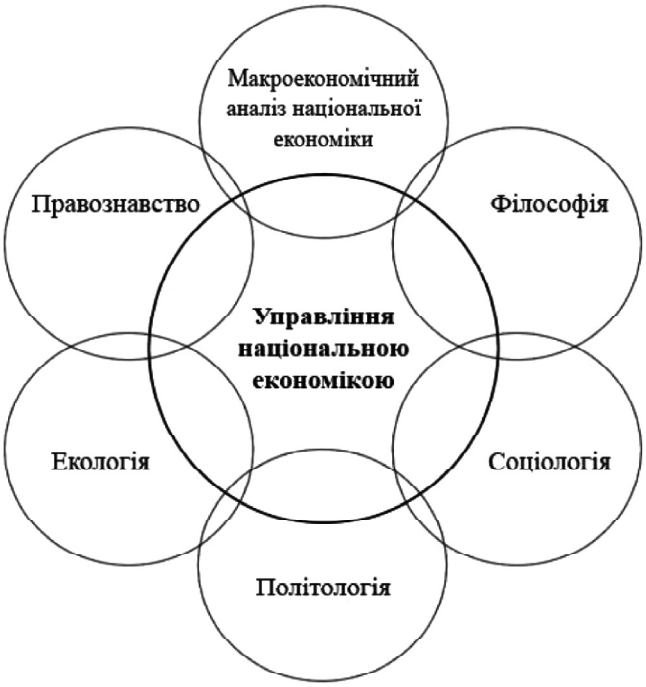

Рис. 1. "Зони перетину" предметної сфери аналізу публічного управління з іншими науками

Джерело: створено автором.

обмежень на поведінку людини здійснюється завдяки "суспільно передаваної інформації як частини спадщини, котру називаємо культурою" [14, с. 52]. Культура створює концептуальну, побудовану на мові, основу кодування і тлумачення інформації, яку органи відчуття постачають мозку. Словарна обмеженість мови, відсутність національної спадщини з економіки, філософії, права, політики, управління сформували у нашого покоління зневажливість до державного управління.

Економічна культура (національна та особиста) як сукупність соціальних цінностей і норм, що є регуляторами економічної поведінки та відіграють роль соціальної пам'яті економічного розвитку, сприяє або заважає трансформації, відбору та оновленню цінностей, норм і потреб, що функціонують у сфері економіки та орієнтують її суб'єктів на певні форми економічної активності, є однією з передумов економічної поведінки.

У свою чергу пов'язані з економікою цінності — це прийняті в суспільстві та його окремих групах, стійкі уявлення про те, які блага (наприклад, багатство, зв'язки, влада, статус, сфера зайнятості, джерела та способи придбання доходу) найважливіші або не важливі для них та їх сімей, а також уявлення людей про те, які економічні відносини для них кращі. При цьому норми у сфері економіки — це уявлення людей, а також їх дії у сфері економіки, які визнаються корисними, правильними, потрібними в різних пов'язаних з економікою ситуаціях [15].

Економічна культура при взаємодії з менталітетом нації формує економічне мислення індивідів, в результаті чого визначається програма індивідуальної економічної поведінки і відбувається власне економічна дія. Менталітет, з одного боку, формується в залежності від традицій, культури, соціальних структур і середовища перебування, з другого боку, менталітет сам впливає на формування середовища, як база, що сприяє зародженню свідомості, є джерелом культурно-історичної динаміки. Формуючись історично століттями менталітет визначає національну модель економічної та соціальної поведінки — культуру споживання, виробництва та відповідної мотивації [15].

Розкриття сутності публічного управління потребує також аналізу впливу політичної та правової сфер суспільного середовища на економічний розвиток. Доцільно розглядати також "зони перетину" публічного управління з політологією та правознавством.

Політичний курс держави тісно пов'язаний з позитивними та негативними наслідками діяльності економічної, соціальної, правової сфер. При цьому саме державно-публічна політика виражає економічні та соціальні інтереси суспільства через процедуру правових відносин. У центрі цієї системи перебувають суб'єкти, які є основними модераторами механізму публічного управління [15].

Тільки за умов збалансованого впливу соціальної, економічної, політичної та правової сфер формується демократична система розвитку країни та суспільства. Для забезпечення такого напрямку руху суспільних відносин, соціальні дії суб'єктів публічного управління повинні стати результатом тісної взаємодії законодавчо закріплених політичних та економічних процесів і задовольнити очікування громадян. Крім того, взаємовідносини політики, економіки, соціології та права мають важливе значення для трансформації системи управління державою в сучасні моделі публічного регулювання суспільства.

ВИСНОВКИ

У статті проаналізовано етапи еволюції управлінської думки та їх вклад в розвиток теорії управління. Проаналізовано підходи до управління, зокрема, підхід на основі виокремлення шкіл управління, процесуальний підхід, системний, ситуаційний, синергетичний. Обгрунтовано необхідність органічного поєднання в дослідженні системного, ситуаційного, синергетичного підходів.

Проаналізовано новітні підходи сучасного управління суспільним розвитком, як-от: глобалізаційний, інформаційно-інноваційний, корпоративний, соціальний, "нове публічне управління".

Обгрунтовується необхідність дослідження публічного управління на основі міждисциплінарного підходу. На основі аналізу та розвитку міждисциплінарних зв'язків економіки, філософії, соціології, екології та права можливо забезпечити ефективний розвиток суспільства як складної та багатофакторної системи. Зміни балансу між політичною, економічною, соціальною та правовою сферами суспільного середовища сприятимуть укріпленню або авторитарної, або демократичної форми управління.

Література:

1. Дафт Р.Л. Менеджмент: учебник / пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 832 с.
2. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основи менеджмента / пер с англ. Москва: Дело, 1997. 704 с.
3. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / пер с англ. Киев: Грайлык, 1993. 204 с.
4. Курашвили Б.П. Очерк теории государственного управления. Москва: Наука, 1987. 294 с.
5. Саймон Геберт А. Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / пер з англ. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
6. Follett M.P. (2003), Creating Democracy, Transformig Management, Yale Univer. Press, New Haven, USA.
7. Гвишиани Д.М. Организация и управление. Изд. 3-е перераб. Москва: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1998. 332 с.
8. Бакуменко В.Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління: навч.посіб. Київ: Міленіум, 2003. 256 с.
9. Литвак Б.Г. Управленческие решения. Москва: ЭКМОС, 1998. 247 с.
10. Мочерний С. Синергетичний метод в економічному дослідженні. Економічна енциклопедія. Київ, 2002. Т. 3, с. 356—359.
11. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. Киев: Лыбидь, 1990. 149 с.
12. Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Руденко О.М. Підходи та моделі креативного державного управління: монографія / за заг. ред. В.Д. Бакуменка. Київ: АМУ, 2014. 228 с.
13. Агранофф Р. Напрямки адміністративної реформи. Проблеми трансформації територіальної організації влади: зб. матеріалів та док. Київ: Атіка, 2005. 852 с.
14. Норт Даглас Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ: Основи, 2000. 198 с.
15. Міненко М.А. Публічне управління: теорія та методологія: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 404 с.

References:

1. Daft, R.L. (2000), Menedzhment [Management], Piter, Saint-Petersburg, Russia.
2. Meskon, M.Kh. Albert, M. and Khedoury, F. (1992), Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management], Delo, Moscow, Russia.
3. Ford, H. (1993), Moya zhyzn, moi dostizheniya [My life, my achievements], Hraylyk, Kyiv, Ukraine.
4. Kurashvili, B.P. (1987), Ocherk teorii gosudarstvennogo upravleniya [Essay on the theory of public administration], Nauka, Moscow, Russia.
5. Saymon, H. (2001), Administratyvna povedinka. Doslidzhennya protsesiv pryynyattya rishen v orhanizatsiyakh, shcho vykonuyut` administratyvni funktsiyi [Administrative behavior. Research of decision-making processes in organizations that perform administrative functions], Art Ek, Kyiv, Ukraine.
6. Follett, M.P. and Tonn, J.C. (2003), Creating Democracy, Transforming Management, Yale University Press, New Haven, USA.
7. Gvishiani, D.M. (1998), Organizatsiya i upravleniye [Organization and management], 3rd ed, Publishing house of MSTU named after N. E. Bauman, Moscow, Russia.
8. Bakumenko, V.D. and Nadolishniy, P.I. (2003), Teoretychni ta orhanizatsiyni zasady derzhavnoho upravlinnya [Theoretical and organizational principles of public administration], Milenium, Kyiv, Ukraine.
9. Litvak, B.G. (1998), Upravlencheskiye resheniya [Management decisions], Association of Authors and Publishers "TANDEM". EKOS Publishing House, Moscow, Russia.
10. Mochernyy, S. (2002), "Synergetic method in economic research", Ekonomichna entsyklopediya v tr`okh tomakh, vol. 3, pp. 356—359.
11. Dobronravova, I.S. (1990), Sinergetika: stanovleniye nelineynogo myshleniya [Synergetics: the formation of nonlinear thinking], Lybid`, Kyiv, Ukraine.
12. Bakumenko, V.D. Kravchenko, S.O. and Rudenko, O.M. (2014), Pidkhody ta modeli kreatyvnoho derzhavnoho upravlinnya [Approaches and models of creative public administration], Association of Ukrainian Cities, Kyiv, Ukraine.
13. Ahranoff, R. (2005), "Directions of administrative reform", Problemy transformatsii terytorialnoi organizatsii vlady [Problems of transformation of territorial organization of power], Atika, Kyiv, Ukraine, pp. 852.
14. Nort Dahlas (2000), Institutsiyi, institutsiyna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional change and the functioning of the economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
15. Minenko, M.A. (2014), Publichne upravlinnya: teoriya ta metodolohiya [Public management: theory and methodology], The Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2021 р.

УДК 657:[061.1:336.14]

А. С. Колєсніченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бізнес-аналітики, обліку і готельно-ресторанної справи,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5007-9082

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.58

СТРАТЕГІЧНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СИСТЕМИ БЮДЖЕТУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ ЯК ІНТЕГРАЦІЯ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ, ОПОДАТКУВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ

A. Koliesnichenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Intelligence, Accounting, Hotel and Restaurant Business, National Technical University "Kharkiv polytechnic institute"

THE STRATEGIC VECTOR OF THE BUDGETING SYSTEM DEVELOPMENT IN THE PUBLIC SECTOR AS INTEGRATION OF ACCOUNTING, ANALYSIS, TAXATION AND CONTROL

У межах розв'язання завдань, сформованих у цьому дослідженні, визначено, що побудова ефективної системи бюджетування залежить від інтеграції обліку, аналізу та контролю як ключових елементів загального процесу управління суб'єкта господарювання. Це дозволило сформувати інтегровану компоненту системи бюджетування, яка складається з облікових, аналітичних, оподатковуваних та контрольних операцій. На основі вивчення ключових проблем впровадження бюджетування установами державного сектору виділено контури "слабких місць", зокрема: документарна недосконалість, відсутність фокусу стратегічного прогнозування, рівень кадрового потенціалу, системний розлад, структурний розрив. Окремо зазначено проблемний аспект, пов'язаний із забезпеченням єдиної науково обгрунтованої методики організації бюджетування на підприємстві. Проведено детальний аналіз положень Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року з метою виділення акцентів, інтеграція яких дозволяє залучати прогностичний інструментарій в галузі управління державними фінансами, а також окреслювати перспективи розвитку системи бюджетування. Обгрунтовано, що конвергенція інформаційно-аналітичного забезпечення та організаційно-методичного базису побудови господарських процесів у державному секторі в умовах розробки стратегічних орієнтирів розвитку системи бюджетування вимагає інтеграції обліку, аналізу, оподаткування та контролю. Подальша модернізація бухгалтерського обліку, розбудова інституціональних механізмів управління фінансами на державному і місцевому рівнях, інформатизація процесів виконання бюджетів сприятиме виведенню на якісно новий рівень розвитку системи середньо- та довгострокового бюджетного планування, а також забезпечення ефективного контролю над цільовим використанням бюджетних коштів.

Within the framework of the solution of the tasks set out in this study, the important role of the budgeting system in the process of management allows to identify it as one of the key elements of forming an information basis for management at the enterprise, since budgeting contributes to the transformation of strategic goals into current plans. It is determined that the construction of an effective budgeting system depends on integration of accounting, analysis and control as key elements of the general process of management of the business entity. This allowed to form an integrated component of the budgeting system, which consists of accounting, analytical, tax and control operations. On the basis of the study of key problems of implementation of budget implementation

by institutions of the state sector the outlines of "weak places" are allocated, in particular: Documentary imperfection, lack of focus of strategic forecasting, level of personnel potential, system disorder, structural gap. Separately mentioned problem aspect, connected with provision of a single scientifically grounded method of organization of budgeting at the enterprise. The detailed analysis of the provisions of the Strategy of modernization of the system of accounting and financial reporting in the public sector for the period till 2025 was carried out with the purpose of allocation of the accents, integration of which allows to attract prognostic tools in the field of public finance management, as well as to outline the prospects of development of the system of budgeting. It is proved that the convergence of information and analytical support and organizational and methodological basis of economic processes in the public sector under the conditions of development of strategic guidelines of budgeting system development requires integration of accounting, analysis, taxation and control. Further modernization of accounting, development of institutional mechanisms of financial management at the state and local levels, information processing of budget execution processes will help to bring to a qualitatively new level of development system of medium- and long-term budget planning, as well as ensuring effective control over target use of budgetary funds.

Ключові слова: система бюджетування, державний сектор, облік, аналіз, оподаткування, контроль, інтеграція, стратегія, бюджетні установи.

Key words: budgeting system, public sector, accounting, analysis, taxation, control, integration, strategy, budget-fund entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концептуальна основа побудови системи стратегічного управлінського обліку передбачає поєднання основного теоретичного підгрунтя на базі класичної парадигми стратегічного менеджменту та комплексу практичних інструментів і методів реалізації, зокрема: бухгалтерського інжинірингу, ціноутворення та калькулювання, планування та гнучкого бюджетування, бухгалтерського моделювання, аналізу прибутковості конкурентів та замовників, визначення акціонерної вартості суб'єкта господарювання, формування індикаторів для виявлення проблем та необхідності зміни стратегії, тощо.

Особливу увагу у цьому контексті звертають на себе установи державного сектору економіки. Функціонування бюджетних установ в умовах конкуренції вимагає забезпечення оптимального рівня використання матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних ресурсів, оцінки результатів діяльності підприємств та їх підрозділів, зокрема, побудови ефективної інституціональної інфраструктури. Орієнтація на підвищення конкурентоспроможності обумовлює зростання ролі бухгалтерського обліку, процесів оподаткування та контролю як складових управління, формування та надання своєчасної та достовірної інформації для прийняття обгрунтованих управлінських рішень.

Рентабельність діяльності підприємств за видами економічної діяльності (без врахування банків) в Україні набуває зростаючої тенденції, починаючи з 2016 року. При цьому слід зазначити деяке уповільнення нарощення у 2018 році, коли цей показник склав 8,1% по відношенню до 2017 року. Однак у 2019 році ситуація стабілізувалася та було досягнуто значення 10,2% відносно 2018 року [5, с. 146].

Відносно ситуації у державному секторі слід зазначити, що у 2020 році до державного бюджету (загального та спеціального фондів разом) надійшло 1 076,0 млрд грн доходів, що становить 100,8% річних планових показників. Порівняно з 2019 роком надійшло доходів на 77,7 млрд грн більше, або на 7,8% (рис. 1) [11, с. 20]. При

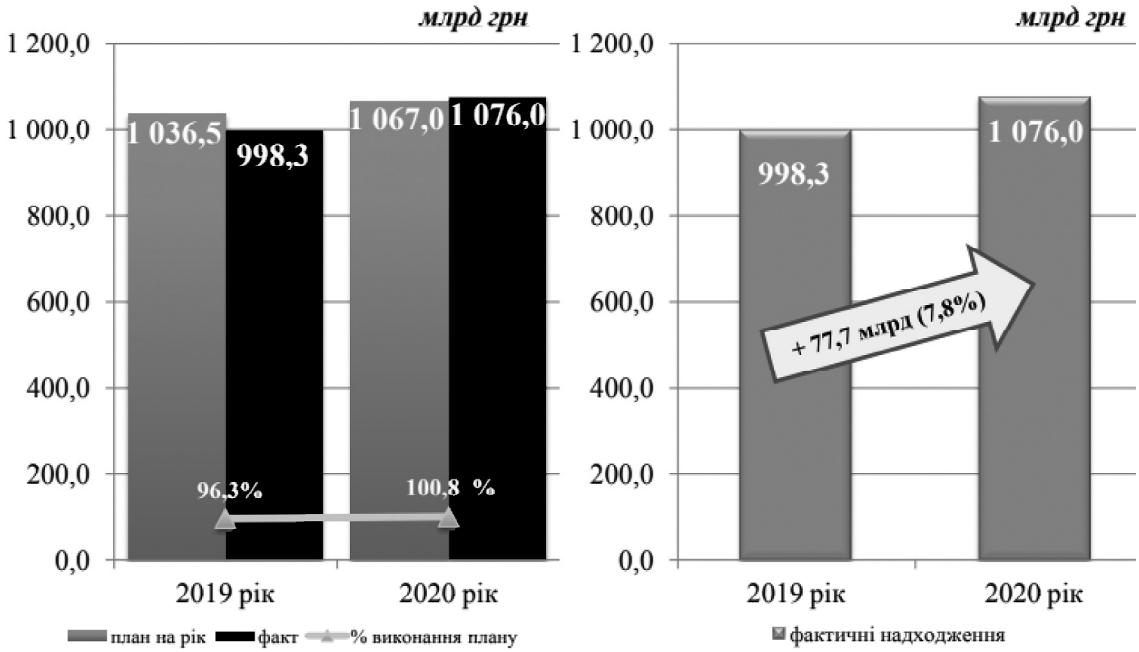

Рис. 1. Доходи державного бюджету України

цьому дещо інша ситуація спостерігається на місцевому рівні. Так, до місцевих бюджетів у 2020 році з урахуванням сум міжбюджетних трансфертів із державного бюджету надійшло 471,5 млрд грн, що становить 98,2% річних планових показників. Порівняно з 2019 роком фактичні надходження зменшилися на 89,0 млрд грн, або на 15,9% (рис. 2) [11, с. 22].

Такі коливання свідчать про необхідність подальшого аналізу і деталізації факторів розвитку діяльності суб'єктів господарювання, особливу увагу при цьому слід приділити функціонуванню установ державного сектору.

Формування системи бюджетування на підприємстві та забезпечення її дієвості на практиці передбачає необхідність акумулювання релевантної економічної інформації та налагодження способів її надання за рахунок ефективної організації бухгалтерського обліку, за даними якого можливе подальше здійснення контролю, аналізу та планування. Відповідно, актуальним завданням залишається обгрунтування шляхів інтеграції складових системи управління з елементами бюджетування.

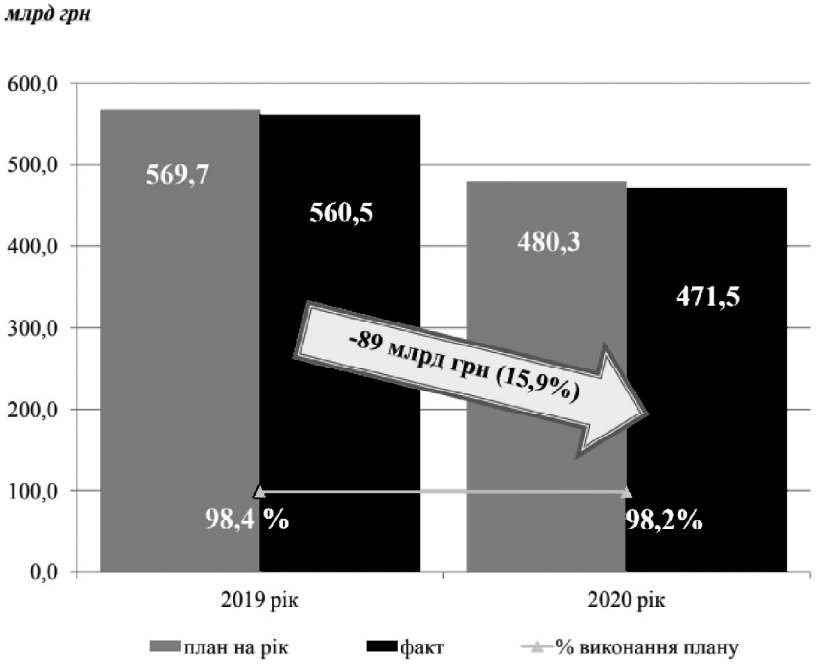

Рис. 2. Доходи місцевих бюджетів України

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню різних аспектів процесу бюджетування та особливостям побудови взаємозв'язків між окремими його складовими присвячені роботи таких вітчизняних авторів: І. Гладій [4], Е. Добровольського, Т. Камінської, М. Колісника, О. Кузьміна, Н. Малюги, А. Підгорного [9], А. Пічки, Я. Самусевич [10], Н. Федчишиної [14] та ін. Більш грунтовно проблеми реформування та модернізації бухгалтерського обліку, гармонізації системи обліку та звітності в Україні з міжнародними стандартами та директивами для бюджетних установ розкрито в роботах таких вчених: М. Бондар [1], Ю. Бондар [2], В. Васольєвої [3], Т. Сторожук [12], Д. Швиданенко [2], Т. Яровенко [17] та багатьох інших. Однак, проведені дослідження залишають ряд питань, пов'язаних з визначенням різних елементів системи бюджетування, які сукупно впливають на ефективність виконання бюджетів та використання бюджетних коштів, відповідною характеристикою та оцінкою їх взаємодії.

МЕТА СТАТТІ

Мета — виділити ключові складові системи бюджетування та проаналізувати їх вплив як інтегрованих компонент на ефективність бюджетного планування в державному секторі, сформувати контур проблем впровадження бюджетування установами державного сектору та на основі аналізу стратегічних орієнтирів модернізації й удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності обгрунтувати доцільність впровадження інтегрованого підходу щодо обліку, аналізу, оподаткування та контролю.

Рис. 3. Інтеграція облікових, аналітичних, оподатковуваних та контрольних операцій в системі бюджетування

Основна частина. Система бюджетування являє собою систему планування показників бюджету на підставі поставлених цілей та завдань підприємства. З метою досягнення ефективності управління господарськими процесами при реалізації діяльності та після завершення звітного періоду за даними бухгалтерського обліку можуть виявлятися відхилення, які потребують аналізу причин щодо їх появи і прийняття відповідних управлінських рішень [14].

Планування, облік, аналіз і контроль виконання бюджетів здійснюються за допомогою визначених об'єктів бюджетування за центрами відповідальності підприємства. Крім цього, слід виділити такий елемент, як оподаткування. На практиці ця підсистема не знаходить свого відображення в загальній системі бюджетування. Однак буде доцільно включити

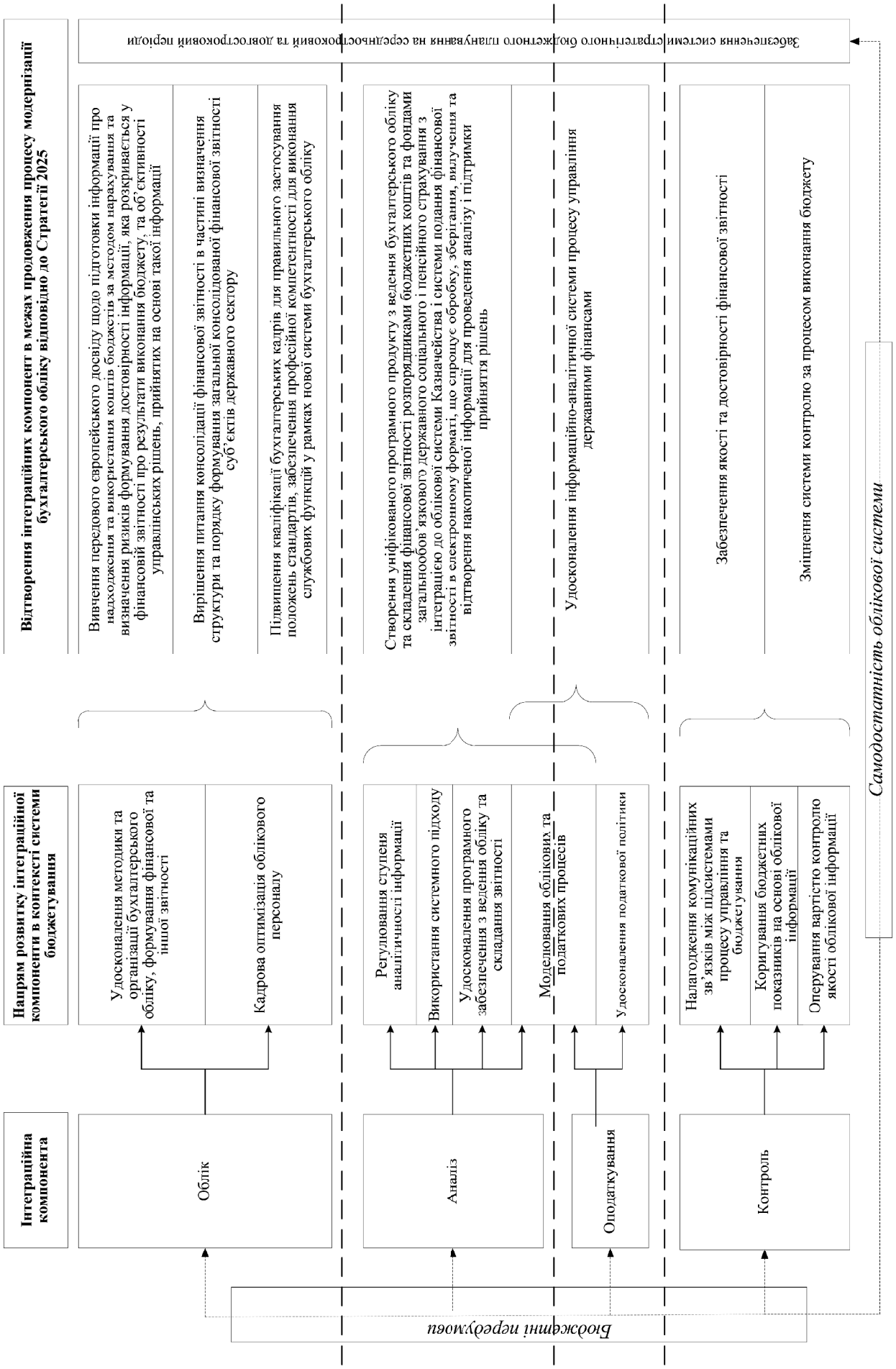

Рис. 4. Взаємозв'язок інтеграційних компонент у контексті розвитку системи бюджетування з визначеними напрямами їх відтворення у Стратегії 2025

операції з оподаткування до аналізу процесів формування бюджетів.

Перелік об'єктів бюджетування визначається з врахуванням специфіки діяльності конкретного підприємства відповідно до принципу доцільності ускладнення системи бюджетування.

Організація системи бюджетування передбачає, що цей процес виступає одним із елементів комплексної системи управління, виступаючи суттєвим фактором забезпечення її безперебійного функціонування.

Схематично вбудовану інтегровану компоненту системи бюджетування, яка складається з облікових, аналітичних, оподатковуваних та контрольних операцій, можна представити так (рис. 3).

Серед ключових проблем щодо впровадження бюджетування установами державного сектору слід виділити:

— недостатньо чітке розуміння керівництвом установи призначення даної системи, її можливостей;

— невідпрацьованість адекватних регламентуючих документів;

— відсутність орієнтації на досягнення стратегічних цілей;

— відсутність кваліфікованих фахівців, які могли б повністю побудувати ідеологію системи;

— невпорядкованість взаємозв'язків між бухгалтерським обліком, системою оподаткування та запитами управлінського персоналу;

— обмеженість бюджетної структури, обумовлена розробкою лише окремих блоків або фрагментів підсистем (наприклад, тільки бюджету доходів і витрат або тільки бюджету руху грошових коштів тощо).

Крім цього, проблемним аспектом залишається питання забезпечення єдиної науково обгрунтованої методики організації бюджетування на підприємстві.

Одним з основних документів, в яких сформульовані ключові стратегічні орієнтири щодо вирішення проблем функціонування системи державних фінансів та продовження процесу модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі, виступає Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року (далі — Стратегія 2025), схвалена розпорядженням КМУ від 20.06.2018 р. № 437-р. [13].

У межах розв'язання завдань, сформованих у цьому дослідженні, доцільно звернутися до положень Стратегії 2025 з метою виділення акцентів, інтеграція яких дозволяє залучати прогностичний інструментарій в галузі управління державними фінансами, а також досліджувати перспективи розвитку системи бюджетування. Зокрема, необхідно визначити: облік, аналіз, оподаткування і контроль.

На рисунку 4 представлено взаємозв'язок інтеграційних компонент в контексті розвитку системи бюджетування з визначеними напрямами їх відтворення у Стратегії 2025.

Моделювання бухгалтерського обліку в системі бюджетування має передбачати використання системного підходу. Відповідно до цього систему бюджетування необхідно розглядати як складову облікової моделі підприємства, що описує взаємозв'язки господарських операцій та об'єктів діяльності, а також передбачає налагодження комунікаційних зв'язків з іншими підсистемами процесу управління підприємства. Застосування методу моделювання у дослідженнях В.В. Євдокимова [6] дозволило зробити висновок, що використання компоненти "бухгалтерський облік в системі бюджетування" універсальної моделі облікової системи на рівні господарських одиниць прийнятне для діяльності, воно необхідне та неминуче в конкурентному середовищі. В цьому полягає одна із найважливіших умов успіху та попередження наслідків негативного характеру, зниження господарського ризику.

Ефективність функціонування будь-якої системи, зокрема, системи бюджетування, безпосередньо залежить від організації процесу його впровадження. При цьому слід зазначити особливі умови при здійснення бюджетування на великих установах державного сектору економіки, що обумовлено специфікою господарських операції та циклу відтворення. На цьому наголошує і К.В. Щиборщ, який зазначає у своїх наукових працях, що "... стосовно процесу управління особливість державного підприємства виражається у тому, що з'являється такий складний сегмент бюджетного процесу як виробничий облік та планування, що охоплює стадію трансформації ресурсів у товарні потоки" [16, с. 30].

У сучасних умовах господарювання ключова проблема управління полягає в нерозвиненій стратегічній компоненті як орієнтиру впровадження поточної діяльності суб'єкта економічних взаємовідносин, що проявляється у неузгодженості стратегії і поточних планів. У результаті виникає "стратегічний розрив (прогалина)", тобто втрата цільової орієнтації, що призводить, у свою чергу, до неефективного використання ресурсів і зниження рівня показників функціонування підприємства. За таких умов система бюджетування виступає в ролі сполучної ланки між стратегією і поточною діяльністю підприємства. Це призводить до того, що система бюджетування має бути інтегрована (об'єднана) з рядом інших елементів системи управління [14].

Одним з напрямів щодо виконання цього завдання виступає аналіз та оцінка бюджетних передумов, цільових показників та фактичної облікової інформація як основи вхідних даних для системи бюджетування. Бюджетні передумови формуються системою стратегічного планування на основі аналізу зовнішнього середовища та оцінки поточного фінансового стану суб'єкта господарювання. Його результати використовуються системою управління за ключовими показниками, де відбувається формалізація стратегії, після чого визначають цільові показники, які передають до системи бюджетування. Бюджетні передумови можуть формуватися з використанням різних методів, що забезпечують гнучкість бюджетування і можливість формування різних видів бюджетів підприємства.

Фактична облікова інформація використовується для контролю виконання бюджетів і виявлення причин відхилень (план-факт аналізу). Це важливо з точки зору прийняття стратегічних управлінських рішень та здійснення коригувань бюджетних показників.

Інформація, яка надходить до системи бюджетування, включає бюджети окремих підрозділів підприємства, які є базисом для планування. Зведений бюджет підприємства можна використовувати як основу для формування зведеної бюджетної звітності підприємства в цілому, включаючи бюджетну звітність на основі план-факт аналізу.

Необхідність стратегічної орієнтації облікового процесу вимагає включення до складу наявних підсистем ще й певних аналітичних функцій. Оскільки аналітичні дані є основою для економічного обгрунтування стратегічних та поточних управлінських рішень стосовно використання системи бюджетів та, зокрема, раціоналізації виробництва, оптимізації перспектив розвитку економіки та підприємства тощо, зростаючого значення набуває дослідження ступеня аналітичності інформації. В загальному виді під аналітичністю інформації слід розуміти її адекватність вимогам і завдання економічного аналізу [4, с. 5—6].

Необхідно зазначити, що компонента, пов'язана з оподаткуванням та відповідними операціями, не має чіткого відтворення у Стратегії 2025. Однак ускладнення облікових та податкових процесів, що потребує впро-

вадження окремого функціоналу з їх моделювання, а також удосконалення податкової політики бюджетної установи, яка має грунтуватися на принципах адаптивності та міждисциплінарності, безпосередньо пов'язано з формуванням інформаційно-аналітичної системи управління державними фінансами та модернізацією облікової інфраструктури, що знаходить своє відображення в Стратегії 2025.

Удосконалення обліково-аналітичного та інформаційного забезпечення внутрішньої та зовнішньої управлінської системи суб'єкта господарювання дедалі більше пов'язано із використанням категорії самодостатності сучасних економічних систем. Мова йде про те, що розвиток підприємства значною мірою залежить від його самодостатності, що в свою чергу включає ряд факторів, пов'язаних з ресурсами, механізмами управління, передумовами ефективного використання власного потенціалу тощо.

Працівники, які обслуговують облікову систему, крім здійснення облікових процедур математичного характеру та відображення господарських операцій за відповідними групуваннями, мають аналізувати й опрацьовувати економічну інформацію, формувати на цій основі показники звітності і розкривати їх сутність, а також: здійснювати аналітичні дослідження процесів і результатів господарської діяльності, складати прогнози, бізнес-проєкти і бюджети, вирішувати питання, пов'язані з оптимізацією оподаткування, забезпечувати контроль за майном і зобов'язаннями, тощо. Тобто, обліковий персонал бере активну участь в обгрунтуванні та виборі управлінських рішень оперативного, тактичного і стратегічного характеру [8, с. 95].

Необхідно зазначити, що облікова інформація перетворилася у безперервний потік нових даних, з новими типами даних. Стає неможливим запобігання проникненню спотвореної облікової інформації, коли доводиться стежити за правильним ходом великих обсягів даних (big data). Іншими словами, умови забезпечення якості облікової інформації стають складними та непрогнозованими. Тобто гарантія контролю якості облікової інформації в сьогоднішніх умовах має свою вартість. Однак на практиці підприємства не включають до бюджету витрати на контроль якості облікової інформації [7, с. 498].

Для створення необхідних інформаційних продуктів їх користувачам з метою використання в процесі прийняття управлінських рішень кожному підприємству необхідно побудувати самодостатню облікову систему з функціями формування предиктивної аналітики, контролю, відображення наявних ресурсів, зобов'язань, витрат, доходів з їх розподілом та захисту активів. Самодостатня облікова система має забезпечувати наскрізний і своєчасний інформаційний продукт про рівень відповідності показників фактичного стану розвитку бізнесу його бюджетним індикаторам [15].

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що в межах розробки стратегічних орієнтирів розвитку системи бюджетування конвергенція інформаційно-аналітичного забезпечення та організаційно-методичного базису побудови господарських процесів у державному секторі економіки вимагає інтеграції обліку, аналізу, оподаткування та контролю.

ВИСНОВКИ

Таким чином, важлива роль системи бюджетування у процесі управління дозволяє ідентифікувати її як один з ключових елементів формування інформаційного базису для здійснення управління на підприємстві, оскільки бюджетування сприяє перетворенню стратегічних цілей в поточні плани. В свою чергу визначено, що побудова ефективної системи бюджетування залежить від інтеграції обліку, аналізу та контролю як ключових елементів загального процесу управління суб'єкта господарювання. Це дозволило сформувати інтегровану компоненту системи бюджетування, яка складається з облікових, аналітичних, оподатковуваних та контрольних операцій. На основі вивчення ключових проблем впровадження бюджетування установами державного сектору виділено контури "слабких місць", зокрема: документарна недосконалість, відсутність фокусу стратегічного прогнозування, незадовільний рівень кадрового потенціалу, системний розлад, структурний розрив. Окремо слід зазначити проблемний аспект, пов'язаний із забезпеченням єдиної науково обгрунтованої методики організації бюджетування на підприємстві.

У межах розв'язання завдань, сформованих у даному дослідженні, проведено детальний аналіз положень Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року з метою виділення акцентів, інтеграція яких дозволяє залучати прогностичний інструментарій в галузі управління державними фінансами, а також визначати перспективи розвитку системи бюджетування.

Обгрунтовано, що конвергенція інформаційно-аналітичного забезпечення та організаційно-методичного базису побудови господарських процесів у державному секторі в умовах розробки стратегічних орієнтирів розвитку системи бюджетування вимагає інтеграції обліку, аналізу, оподаткування та контролю. Подальша модернізація бухгалтерського обліку, розбудова інституціональних механізмів управління фінансами на державному і місцевому рівнях, інформатизація процесів виконання бюджетів сприятиме виведенню на якісно новий рівень розвитку системи середньо- та довгострокового бюджетного планування, а також забезпечення ефективного контролю над цільовим використанням бюджетних коштів.

Висвітлені в цій роботі питання охоплюють важливі проблеми стратегічного характеру для кожної держави. Тому спроби знайти максимально прийнятні варіанти їх вирішення залишатимуться на порядку денному щодо завдань системи управління державними фінансами протягом тривалого періоду, що також обумовить тематику подальших досліджень.

Література:

1. Бондар М.І. Бухгалтерський облік в установ державного сектору як механізм управління державними фінансами. Облік, аналіз, аудит та оподаткування: сучасна парадигма в умовах сталого розвитку: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-й річниці створення кафедри аудиту; 10 грудня 2020 р. Київ, КНЕУ, 2020. С. 260—262.

2. Бондар Ю.А., Швиданенко Д.В. Стратегія формування облікової політики в державному секторі економіки. Облік, аналіз, аудит та оподаткування: сучасна парадигма в умовах сталого розвитку: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-й річниці створення кафедри аудиту; 10 грудня 2020 р. Київ, КНЕУ, 2020. С. 262—264.

3. Васильєва В.Г. Контроль виконання кошторису бюджетної установи: теоретичні та організаційні аспекти. Облік, аналіз, аудит та оподаткування: сучасна парадигма в умовах сталого розвитку: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-й річниці створення кафедри аудиту; 10 грудня 2020 р. Київ, КНЕУ, 2020. С. 264—267.

4. Гладій І. Сутність бюджетування як управлінської технології. Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: зб. наук. пр. IX Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 24 берез. 2021 р.: у 2-х ч. Ч. І. Вінниця: ВРВ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. С. 5—8.

5. Діяльність суб'єктів господарювання за 2019 рік: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/DSG_2019.pdf (дата звернення 21.10.2021).

6. Євдокимов В.В. Асиметрія бухгалтерської інформації та шляхи її мінімізації. Міжнародний збірник наукових праць. 2011. Вип. 3 (21). С. 135—146.

7. Кузнецова С.О. Контроль якості облікової інформації в умовах діджиталізації. Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу, контролю і оподаткування у контексті Європейської інтеграції та сучасних викликів глобалізації: матеріали 9-ї наук.-практ. конф., 14—15 травня 2021 р. Львів: ЛТЕУ, 2021. С. 497—500.

8. Мороз Ю.Ю., Цаль-Цалко Ю.С. Обліково-інформаційне забезпечення самодостатнього розвитку підприємства. Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу, контролю і оподаткування у контексті Європейської інтеграції та сучасних викликів глобалізації: матеріали 9-ї наук.-практ. конф., 14—15 травня 2021 р. Львів: ЛТЕУ, 2021. С. 94—97.

9. Проблеми управління фінансами вищих навчальних закладів: монографія / За заг. ред. канд. економ. наук, професора А.З. Підгорного. Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2017. 152 с.

10. Самусевич Я.В., Темченко А.В. Бюджетування на промислових підприємствах. Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. 2021. № 1. С. 137—143.

11. Про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2020 рік: Публічний звіт голови Казначейства Тетяни Слюз. URL: https://www.treasury.gov.ua/storage/app/uploads/public/602/e68/fb0/602e68fb0b6db069994723.pdf (дата звернення 02.11.2021).

12. Розвиток бухгалтерського обліку та оподаткування в Україні: монографія / за заг. ред. Т.М. Сторожук. Ірпінь: УДФСУ, 2021. 256 с. Серія "Податкова та митна справа в Україні"; т. 165.

13. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 року № 437-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення 02.11.2021).

14. Федчишина Н.М. Облік і бюджетування в управлінні діяльністю підприємства: автореф. дис..канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2016. 24 с.

15. Цаль-Цалко Ю.С., Мороз Ю.Ю., Цегельник Н.І. Управлінський облік: підручник. Житомир: ПП "Рута", 2015. 632 с.

16. Щиборщ К.В. Бюджетное планирование деятельности промышленного предприятия. Аудитор. 2003. № 1. С. 29—32.

17. Яровенко Т.С., Гузенко Ю.А., Масіч Т.О. Бухгалтерський облік в державному секторі України: особливості та перспективи. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 2. С. 774—779.

References:

1. Bondar, M.I. (2020), "Accounting in public sector institutions as a mechanism for public finance management", Oblik, analiz, audit ta opodatkuvannya: suchasna paradygma v umovakh stalogo rozvytky. Zb. materialiv VI Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. conf. [Accounting, analysis, audit and taxation: Modern paradigm in conditions of sustainable development. Materials of International economic conference], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 260—262.

2. Bondar, Yu.A., Shvydanenko, D.V. (2020), "Strategy of accounting policy formation in the public sector of economy", Oblik, analiz, audit ta opodatkuvannya: suchasna paradygma v umovakh stalogo rozvytky. Zb. materialiv VI Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. conf. [Accounting, analysis, audit and taxation: Modern paradigm in conditions of sustainable development. Materials of International economic conference], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 262—264.

3. Vasylyeva, V.G. (2020), "Control of performance of budget institution estimates: Theoretical and organizational aspects", Oblik, analiz, audit ta opodatkuvannya: suchasna paradygma v umovakh stalogo rozvytky. Zb. materialiv VI Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. conf. [Accounting, analysis, audit and taxation: Modern paradigm in conditions of sustainable development. Materials of International economic conference], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 264—267.

4. Gladiy, I. (2021), "The essence of budgeting as a management technology", Oblik, control i analiz v upravlinni pidpryyemnytskoyu diyalnistyu. Zb. nauk. prats. Vseukr. nauk.-prakt. internet-conf. [Accounting, control and analysis in business management. Materials of Ukrainian internet-conference], VRV VTEI KNTEU, Vinnitsa, Ukraine, pp. 5—8.

5. State Statistics Service of Ukraine (2020), Diyalnist subyektiv gospodaryuvannya za 2019. Statistichnyy zbirnyk [Activity of economic entities for 2019], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

6. Yevdokimov, V.V. (2011), "Asymmetry of accounting information and ways of its minimization", Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats, vol. 3 (21), pp. 135—146.

7. Kuznetsova, S.O. (2021), "Quality control of accounting information under conditions of dijitalization", Aktualni problemy rozvytky obliku, analizu, kontrolu I opodatkuvannya u konteksti Yevropeyskoyi integratsiyi ta suchasnykh vyklykiv globalizatsiyi. Materialy nauk.-prakt. conf. [Current problems of accounting development, analysis, control and taxation in the context of European integration and modern challenges of globalization. Materials of conference], LTEU, Lviv, Ukraine, pp. 294—500.

8. Moroz, Yu.Yu., Tsal-Tsalko, Yu.S. (2021), "Accounting and information support of self-sufficient development of the enterprise", Aktualni problemy rozvytky obliku, analizu, kontrolu I opodatkuvannya u konteksti Yevropeyskoyi integratsiyi ta suchasnykh vyklykiv globalizatsiyi. Materialy nauk.-prakt. conf. [Current problems of accounting development, analysis, control and taxation in the context of European integration and modern challenges of globalization. Materials of conference], LTEU, Lviv, Ukraine, pp. 94—97.

9. Pidgornyuy, A.Z. (2017), Problemy upravlinnya finansamy vyshchikh navchalnykh zakladiv [Problems of financial management of higher educational institutions], Gulyayeva V.M., Odesa, Ukraine.

10. Samusevich, Ya.V. and Temchenko, A.V., (2021), "Budgeting at industrial enterprises". Visnyk Sumskogo dergavnogo universytetu. Economics, vol. 1, pp. 137—143.

11. State Treasury Service of Ukraine (2021), "Public report of the head of Treasury Tetyana Sluz "On the results of the activity of the State Treasury Service of Ukraine for 2020", URL: https://www.treasury.gov.ua/storage/app/uploads/public/602/e68/fb0/602e68fb0b6db06999-4723.pdf (Accessed 2 Nov 2021).

12. Storozhuk, T.M. (2021), Rozvytok bukhgalterskogo obliku ta opodatkuvannya v Ukrayini [Development of accounting and taxation in Ukraine], UDFSU, Irpin, Ukraine.

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "Strategy of modernization of the system of accounting and financial reporting in the public sector for the period till 2025", available at: http://zakon.rada.gov.ua (Accessed 2 Nov 2021).

14. Fedchyshyna, N.M. (2016), "Accounting and budgeting in the management of the enterprise", Ph.D. Thesis, Accounting, Kyiv, Ukraine.

15. Tsal-Tsalko, Yu.S., Moroz, Yu.Yu. and Tsegelnyk, N.I. (2015), Upravlinskiy oblik [Management accounting], Ruta, Zhitomyr, Ukraine.

16. Shchiborshch, K.V. (2003), "Budget planning of the industrial enterprise", Auditor, vol. 1, pp. 29—32.

17. Yarovenko, T.S., Guzenko, Yu.A. and Masich, T.O. (2016), "Accounting position in the power sector of Ukraine: special needs and prospects", Economika i suspilstvo, vol. 2, pp. 774—779.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2021 р.

УДК 338.47

О. М. Стасюк,
к. е. н., старший науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4701-5598
Л. Ю. Чмирьова,
к. е. н., науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1811-2409
Н. О. Федяй,
к. е. н., молодший науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6529-1078
О. Ф. Ляшенко,
к. е. н., провідний науковий співробітник, відділу розвитку виробничої інфраструктури,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7564-2284

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.65

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕГУЛЯТОРНОГО АКТУ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ВАНТАЖНИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ТАРИФІВ НА ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ, СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ГРОМАДЯН

O. Stasiuk,
PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Development of Industrial Infrastructure, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", Ukraine, Kyiv
L. Chmyrova,
PhD in Economics, Researcher of the Department of Development of Industrial Infrastructure, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", Ukraine, Kyiv
N. Fediai,
PhD in Economics, Junior Researcher of the Department of Development of Industrial Infrastructure, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", Ukraine, Kyiv
O. Lyashenko,
PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Development of Industrial Infrastructure, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", Ukraine, Kyiv

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE REGULATORY ACT REGARDING THE INCREASE OF TARIFFS OF FREIGHT RAILWAY ON THE INTERESTS OF THE STATE, BUSINESS ENTITIES AND THE CITIZEN

У статті здійснено аналіз впливу регуляторного акту щодо підвищення вантажних залізничних тарифів, що передбачено Наказом № 418, на інтереси держави, суб'єктів господарювання та громадян. Це дозволило обгрунтувати прийнятність підвищення тарифів на вантажні залізничні перевезення на сучасному етапі. Оцінку впливу підвищення тарифів вантажних залізничних перевезень на інтереси держави було здійснено з трьох позицій: впливу на міжнародну торгівлю, змін надходжень до бюджетів усіх рівнів, впливу на місце України у міжнародних рейтингах та виконання нею міжнародних зобов'язань відповідно до діючої Методики аналізу регуляторного впливу. Оцінку впливу підвищення тарифів вантажних залізничних перевезень на суб'єктів господарювання — основних споживачів послуг залізничного транспорту було здійснено відповідно до методики, розробленої в ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАНУ". Оцінку впливу підвищення тарифів вантажних залізничних перевезень на громадян, наразі, кількісно розрахувати неможливо через складність таких розрахунків.

The article analyzed the impact of the regulatory act on raising freight railway tariffs on the interests of the state, businesses and citizens. This is provided by Order № 418 "On Amendments to the Coefficients Applicable

to the Tariffs of the Collection of Tariffs for the Carriage of Goods by Rail within Ukraine and Related Services". The acceptability of increasing tariffs for rail freight at the present stage is substantiated. The impact of the increase in rail freight tariffs on the interests of the state was assessed from three positions: the impact on international trade; changes in budget revenues at all levels; influence on Ukraine's place in international rankings and its fulfillment of international obligations. The assessment was carried out in accordance with the current Methodology of regulatory impact analysis. The impact assessment of the increase in rail freight rates on railway transport entities was assessed in accordance with the methodology developed by the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. The Order applies to a number of goods of the I tariff class. Coal, ore and construction materials have the largest share in rail freight. According to the Table "Input-Output" identified types of economic activity, the functioning of which depends largely on: 1) transportation of coal (electricity, gas, steam and air conditioning supply and manufacture of coke; manufacture of basic metals); 2) transportation of ore and construction materials (manufacture of basic metals; manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment; manufacture of electrical equipment; production of machinery and equipment not included in other groups; electricity, gas, steam and air conditioning supply and manufacture of coke). For these types of economic activity, calculations of changes in the costs of economic activities that consume the most coal, ore and construction materials, from increasing the tariff rate for their transportation by rail. It is impossible to quantify the impact of the increase in rail freight tariffs on citizens due to the complexity of such calculations.

Ключові слова: аналіз регуляторного впливу, вантажні залізничні тарифи, індексація тарифів, міжнародна торгівля, Державний бюджет, місцеві бюджети, система національних рахунків, глобальні індекси.

Key words: regulatory impact analysis, freight railway tariffs, tariff indexation, international trade, National budget, local budgets, system of national accounts, global indices.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тарифи на вантажні залізничні перевезення є основним джерелом доходів залізничного транспорту — 80,2% у загальній структурі доходів від перевезень. Транспортні тарифи, як форма ціни на транспортні послуги, для транспортного підприємства повинні відшкодовувати витрати на здійснення перевезень і отримання прибутку, а для споживачів транспортних послуг — бути доступними та економічно виправданими.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання кардинально реформувати залізничну галузь, відкривши ринок для приватних перевізників та змінивши принципи ціноутворення. В таких умовах, основним викликом є пошук моделі тарифоутворення, що, з одного боку, забезпечила б АТ "Укрзалізниця" необхідне фінансування для розвитку, а з іншого — убезпечила б від економічних шоків, що можуть суттєво вплинути на стійкість економічних процесів та динаміку експорту. Тарифна політика АТ "Укрзалізниця" має дуже важливу роль для економіки держави. Крім того, вона невід'ємно пов'язана з основними активами та рухомим складом АТ "Укрзалізниця", безпосередньо впливаючи на їх потенціал.

Тарифи на залізничні перевезення регулюються Ст. 9 Закону України "Про залізничний транспорт" № 273/96-ВР від 04.07.96. Так, встановлення тарифів на перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу залізничним транспортом (за винятком приміських пасажирських перевезень) у межах України здійснюється на підставі бюджетної, цінової та тарифної політики у порядку, що визначає Кабінет Міністрів України.

Чинна система тарифоутворення на вантажні залізничні перевезення включає: 1) державно-регульовані тарифи (розраховуються на основі Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги й Коефіцієнтів, що застосовуються до цього Збірника) та 2) вільні тарифи, щодо яких АТ "Укрзалізниця" має право самостійно встановлювати вартість послуг. Проте протягом останніх років все частіше спостерігається тенденція щодо підвищення тарифів на вантажні залізничні перевезення у внутрішньому сполученні з використанням різних інструментів, а саме: індексація тарифів; зміна коефіцієнтів, що використовуються до Збірника тарифів; зміна умов договору на перевезення вантажу тощо [1]. Кожне підвищення тарифів неоднозначно впливає на інтереси держави, суб'єктів господарювання та громадян.

Згідно останнього підвищення тарифів на вантажні залізничні перевезення, яке відбулося з 17 серпня 2021 р. (Наказ Мінінфраструктури від 11.08.2021 р. № 418 "Про внесення змін до Коефіцієнтів, що застосовуються до тарифів Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги" (далі Наказ)), 1) встановлено тариф для вантажів позакласної групи на рівні вантажів 1-го тарифного класу; 2) підвищено на 8% тарифів на перевезення вантажів 1-го та 2-го класів; 3) підвищено на 51,8% тариф на порожній пробіг вантажних вагонів [2].

Пакет документів до Наказу містить Аналіз регуляторного впливу (АРВ) [3]. У АРВ наводиться перелік переваг (Альтернатива 2, яку прийнято, як найбільш оптимальну), яких вдасться досягти після впровадження Наказу, зокрема, для АТ "Укрзалізниця" передбачається отримання додаткових доходів і, як результат — збільшення податкових платежів до Державного бюджету України, збільшення фінансових можливостей для забезпечення ремонту основних засобів та здійснення у 2021—2022 рр. часткової реконструкції колії, стрілочних переводів, реконструкції електричних мереж, технічного переоснащення та ремонту штучних споруд господарства колії, тягових підстанцій, пристроїв СЦБ, модернізації тягового рухомого складу тощо.

Разом з тим АРВ, який повинен бути виконаний відповідно до законодавства України [4], містить деякі неузгодженості, а саме:

по-перше, не повністю здійснено, згідно з методикою проведення АРВ, оцінку впливу на інтереси держави, яка повинна включати: вплив на міжнародну торгівлю; злочинність, зокрема економічні злочини; корупційні можливості; зміни надходжень до бюджетів усіх рівнів; вплив на тіньову економіку; обсяги інвестицій, у тому числі міжнародні; кількість суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у певній сфері; вплив на позиції України у міжнародних рейтингах та виконання міжнародних зобов'язань. Натомість, замість

інтересів держави у АРВ більшою мірою представлено інтереси АТ "Укрзалізниця";

по-друге, з АРВ виключено інтереси громадян, які, згідно з методикою проведення АРВ, повинні включати: зміни споживчого вибору та споживчих цін; вплив на отримання інформації споживачами та їх захист; зайнятість, робочі місця; здоров'я, безпеку, права та гідність громадян; екологію та на гендерний баланс;

по-третє, лише частково розглянуто вплив на суб'єктів господарювання в частині впливу на інновації та розвиток, а також доступ до фінансів. Детально розкрито переваги для АТ "Укрзалізниця", тоді як для суб'єктів господарювання — споживачів послуг з перевезення вантажів залізничним транспортом (вантажовідправників, вантажоодержувачів) — визначено лише загальне збільшення їхніх витрат, яке становитиме у 2021 р. 5,2 млрд грн.

Окрім цього, в АРВ кількісно не визначено загальний вплив підвищення тарифів на національну економіку, інтереси держави, певні групи суб'єктів господарювання (основних споживачів зазначених послуг) та громадян.

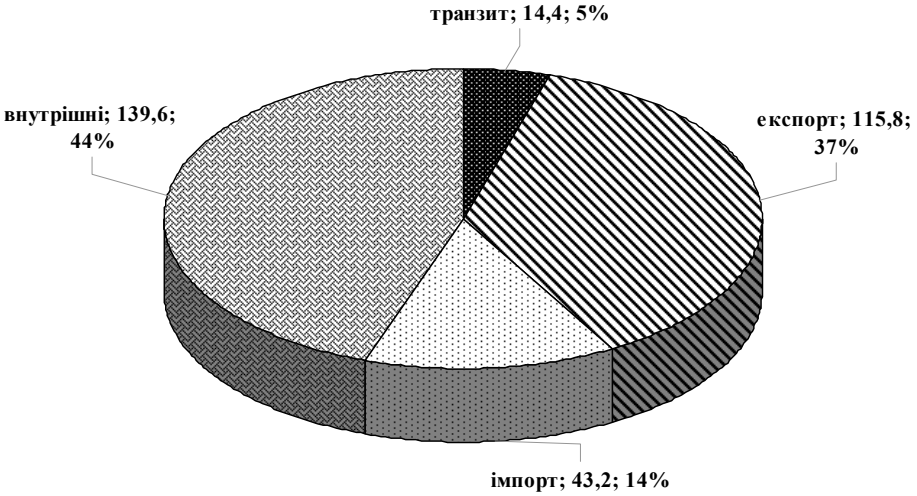

Рис. 1. Структура вантажних перевезень АТ "Укрзалізниця", млн т, %

Джерело: побудовано за даними АТ "Укрзалізниця".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням в галузі аналізу впливу дії регуляторних актів наразі в Україні приділено мало уваги з боку наукової спільноти, не дивлячись на актуальність даного питання. Водночас в світовій практиці ця проблема розробляється на рівні міждержавних організацій, якот: ОЕСР, МБРР, ООН тощо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення кількісного та якісного аналізу впливу дії Наказу на інтереси держави, суб'єктів господарювання та громадян, згідно з чинною методикою аналізу регуляторного впливу, а також методикою, розробленою в ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", що сприятиме більш повному визначенню наслідків регуляторних рішень у сфері тарифної політики щодо внутрішніх вантажних залізничних перевезень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінку впливу підвищення тарифів вантажних залізничних перевезень на інтереси держави було здійснено з трьох позицій: впливу на міжнародну торгівлю, змін надходжень до бюджетів усіх рівнів, впливу на місце України у міжнародних рейтингах та виконання нею міжнародних зобов'язань відповідно до чинної Методики аналізу регуляторного впливу.

Вплив на міжнародну торгівлю. АТ "Укрзалізниця" заробляє на експорті вантажів майже 20 млрд грн і для деяких груп вантажів сьогодні є безальтернативним видом перевезень. Частка експорту в структурі вантажних перевезень залізниці становить 37% (у 2019 р. — 115,8 млн т.) (рис. 1).

Таблиця 1. Зміни податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів АТ "Укрзалізниця", тис. грн

Податки	АТ «Укрзалізниця» за 2019 р., *всього*	У т.ч.: перевезення вантажів за 2019 р.	Очікуване збільшення обсягів податкових відрахувань АТ «Укрзалізниця»	Очікувані показники від дії Наказу, 2021 р.
Податок на прибуток	1 759 013	1 411 256	34 713	1 445 969
Податок на додану вартість	7 322 258	5 874 648	144 498	6 019 146
Акцизний податок	1 117	896	0	896
Рентна плата за користування надрами	25 113	20 148	0	20 148
Податок на доходи фізичних осіб	7 083 509	5 683 099	0	5 683 099
Земельний податок	3 811 866	3 058 260	0	3 058 260
Відрахування частини чистого прибутку господарськими товариствами, у статутному капіталі яких більше 50% акцій (часток) належать державі, на виплату дивідендів на державну частку	118 384	94 979	2 336	97 316
Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	8 264 712	6 630 778	0	6 630 778
Інші податки та збори	746 873	599 216	0	599 216
ВСЬОГО ПОДАТКІВ АТ "УКРЗАЛІЗНИЦЯ"	29 132 845	23 373 282	***181 547*** ↑	23 554 829

Джерело: розраховано за даними консолідованого фінансового плану АТ "Укрзалізниця" на 2021 р.

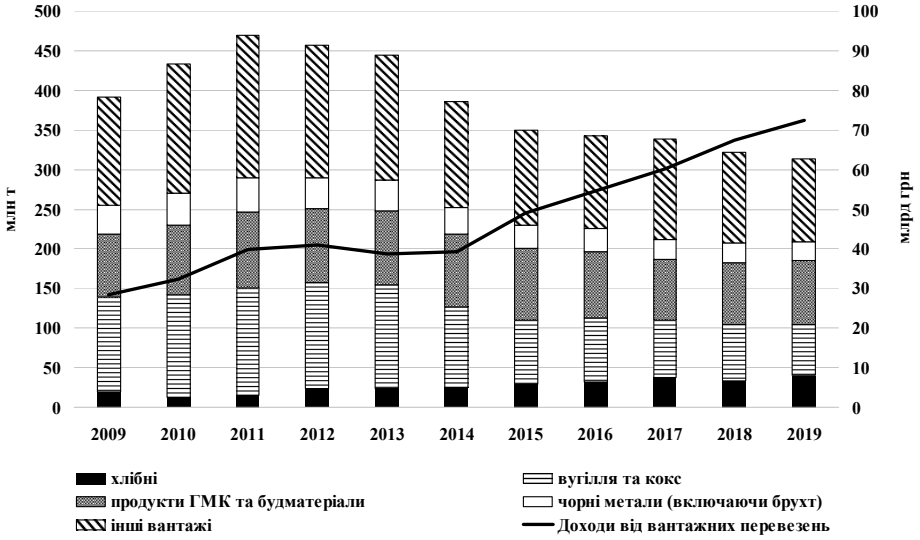

Рис. 2. Структура вантажних перевезень залізничним транспортом та доходи від них у 2009—2019 рр., млн т, млрд грн

Джерело: [8].

Таблиця 2. Позиціонування України в рейтингу Глобального інноваційного індексу, 2018 р.

Складові Глобального індексу інновацій	Індекс	Місце в рейтингу (126 країн)
Глобальний індекс інновацій, GII	**38,52**	**43**
Субіндекс "Внутрішнє середовище для інновацій" (Innovationinputsub-index):	**40,45**	**75**
- Інституції	49,1	107
Людський капітал і дослідження	37,9	43
Інфраструктура	38,1	89
- Розвиток ринку	42,7	89
- Розвиток бізнесу	34,5	46

Джерело: за даними [8].

Таблиця 3. Оцінка сектору "Інфраструктура України" у Глобальному інноваційному індексі, 2018 р.

Показник	Оцінка / значення	Ранг
Інфраструктура	**38,1**	**89**
1. Загальна інфраструктура	*314*	*89*
2. Екологічна стійкість	*25.1*	*115*

Джерело: за даними [9].

Наприклад, у 2019 р. структура розподілу експортного вантажопотоку зерна за видами транспорту в середньому складала: залізницею — 65%; автотранспортом — 28%; річковим транспортом — 7% [5]. У 2019 р. обсяги перевезення залізничним транспортом залізної і марганцевої руд збільшилися на 2,7%, тоді як чорних металів знизилися на 5% порівняно з 2018 р. [6].

З однієї сторони, для перевезення руди підвищення тарифів буде мати негативний вплив. За розрахунками АТ "Укрзалізниця", витрати металургів на перевезення руди з шахти до порту складуть від 3,75 дол./тону до 5,35 дол./тону [7], але з іншої сторони, наразі АТ "Укрзалізниця" по суті субсидує українські металургійні компанії, що виражається в нижчій вартості їх перевезення у порівнянні з країнами Європи. Орієнтовна вартість перевезення руди по Україні коштує 0,8 центів/т-км, тоді, як по території Словаччини, на заводи якої з України постачається руда, вартість перевезення становить 3,5 центи/т-км, а по території Польщі — 2 центи/т-км. Тож, тарифи на перевезення руди в Україні нижчі, ніж у конкурентів на міжнародних ринках.

Дія Наказу на першому етапі підвищення тарифів на перевезення позакласних вантажів та вантажів I тарифного класу вплине на собівартість продукції, яка експортується (наприклад, залізної руди), що дещо знизить доходи експортерів, але, з огляду на високі ціни на експортну продукцію на світових ринках, не призведе до втрати конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках.

Зміни надходжень до бюджетів усіх рівнів. АТ "Укрзалізниця" у 2019 р. було нараховано платежів до бюджетів усіх рівнів на суму понад 29,1 млрд грн. Дія Наказу призведе до збільшення доходів АТ "Укрзалізниця" (табл. 1, рис. 2), а, відповідно, до збільшення податкових відрахувань до Державного бюджету.

Згідно проведених розрахунків, дія Наказу збільшить податкові надходження до бюджетів усіх рівнів на суму 181 547 тис. грн.

Вплив на позиції України у міжнародних рейтингах та виконання міжнародних зобов'язань. Згідно з АРВ до проєкту Наказу, Наказ дозволить здійснити у 2021—2022 рр. реконструкцію 365 км колії, капітальний ремонт колії, технічне переоснащення та ремонт штучних споруд господарства колії, реконструкцію електричних мереж, тягових підстанцій, пристроїв СЦБ, модернізацію тягового рухомого складу на суму 11 874,5 млн грн.

Це вплине на позиції України у міжнародних рейтингах, в яких вона представлена та які безпосередньо або частково пов'язані з оцінкою транспортної інфраструктури, в т.ч. залізничної. До глобальних індексів, які фокусуються на оцінюванні інноваційного розвитку країн та регіонів, та які дають можливість виявити перспективність подальшого розвитку інфраструктурних секторів, нарощування їх конкурентоспроможності, загального економічного потенціалу, інноваційності, належать Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index), Індекс ефективності логістики (Logistics performance index (LPI)) та Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index (GCI)).

Дослідження позицій України за складовими Глобального інноваційного індексу за останні шість років свідчить про певне поліпшення ситуації. Проте у 2018 р. найслабшими ланками національної інноваційної системи (табл. 2) є державні інституції (107-ме місце), інфраструктура (89-те місце) та розвиток ринку (89-те місце).

Сектор "Інфраструктура" містить сукупність 3-х груп показників, а саме характеристику: 1) інформаційних і комунікаційних технологій; 2 загальної інфраструктури; 3) екологічної стійкості (табл. 3).

Відповідно до Індексу ефективності логістики [10], Україна відноситься до групи країн з обмеженим рівнем розвитку логістичного середовища. У 2018 р. Україна піднялась на 14 позицій, в порівнянні з попереднім періодом. Україна у загальносвітовому рейтингу знаходиться на 66 місці зі 160 країн (табл. 4), зокрема, по міжнародному перевезенню вантажів — 2,83 бали, по логістичній якості і компетентності — 2,84 бали, по відслідковуванню вантажів — 3,11 бали, по своєчасності доставки — 3,42 бали.

Серйозною проблемою у LPI є складова "Інфраструктура", при цьому негативні тенденції за показниками сектору "Залізниця" є найменшими. Внутрішній LPI оцінюється за якістю залізничної інфраструктури, а також якістю та рівнем залізничного обслуговування [10].

Таблиця 4. Рейтинг України по індексу ефективності логістики, 2018 р.

Рейтинг LPI	Показник LPI	Митниця	Інфраструктура	Міжнародні поставки	Логістична якість і компетентність	Контроль	Своєчасність
66	2,83	89/2,49	119/2,22	68/2,83	61/2,84	52/3,11	56/3,42

Джерело: за даними [10].

Таблиця 5. Оцінка сектору інфраструктури України у Глобальному індексі конкурентоспроможності

Види транспорту	2011–2012 (142 країни)	2013–2014 (148 країн)	2014–2015 (144 країни)	2015–2016 (140 країн)	2016–2017 (138 країн)	2017–2018 (137 країн)	2019 (141 країна)
Автомобільний	**138 ↓**	**144 ↓**	**139 ↑**	**132 ↑**	**134 ↓**	**130 ↑**	**114↑**
Залізничний	27 ↑	**25 ↑**	**25 =**	**28 ↓**	**34 ↓**	**37 ↓**	**25↑**

Джерело: складено за даними [11].

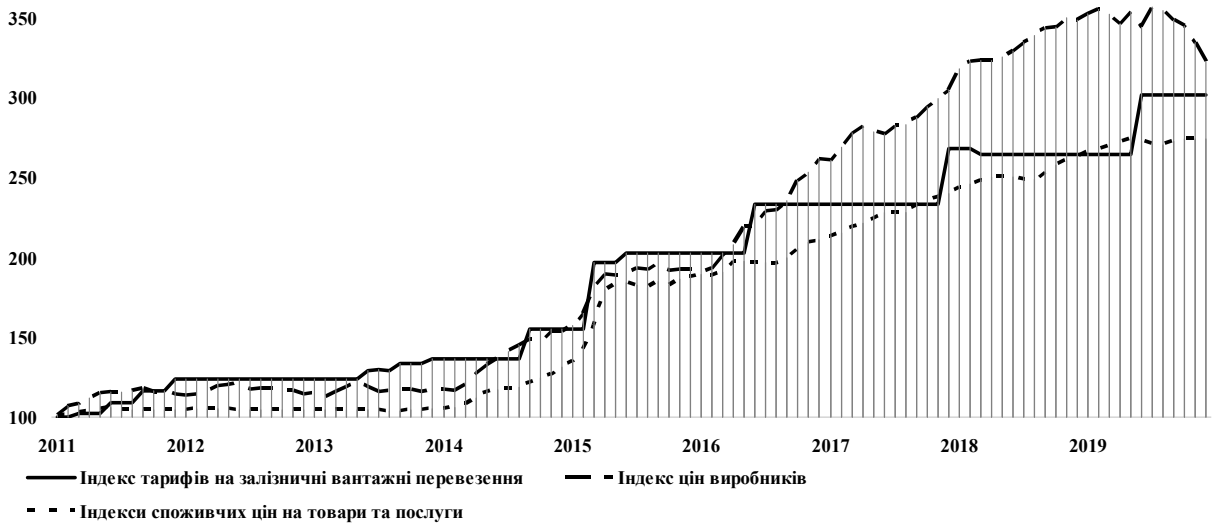

Рис. 3. Динаміка індексів тарифів на залізничні вантажні перевезення, цін виробників та споживчих цін на товари та послуги, за 2011—2019 рр., % до грудня 2010 р.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України та [15].

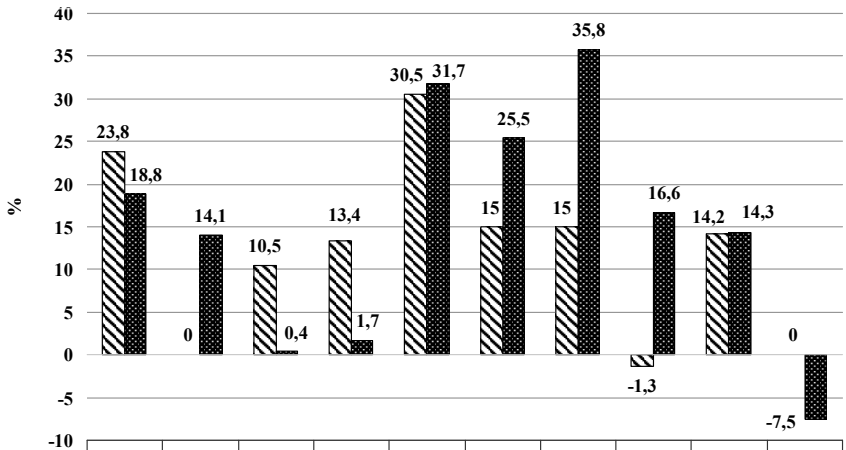

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	за 8 місяців 2020
ІТЗВП	23,8	0	10,5	13,4	30,5	15	15	-1,3	14,2	0
ІЦВ	18,8	14,1	0,4	1,7	31,7	25,5	35,8	16,6	14,3	-7,5

Рис. 4. Динаміка індексу тарифів залізничних перевезень у порівнянні з індексом цін виробників в Україні, %

Джерело: побудовано за даними [15].

Глобальний індекс конкурентоспроможності розробляється Всесвітнім економічним форумом, як синтетичний індекс та базується на розрахунку рейтингу країн за більш ніж 100 індикаторами в 12 секторах, серед яких є інфраструктура. Згідно з Глобальним звітом конкурентоспроможності, Україна у 2017—2018 рр. посіла 81 місце в світовому рейтингу. Загалом за період з 2009 р. по 2018 р. можна спостерігати, що це місце коливається між сьомим та восьмим десятками.

Якість інфраструктури є базовим фактором конкурентоспроможності. Характеристика інфраструктури оцінюється за якістю автошляхів, залізничної та портової інфраструктур тощо. За субіндексом "Інфраструктура" Україна посіла в 2009—2010 рр. 79 місце, а у 2017—2018 рр. — 88 (табл. 5).

Лише один показник з транспортної інфраструктури вводить нашу країну в перших чотири десятки найкращих — показник якості залізничної інфраструктури (кількісні показники, як-от: довжина, щільність залізничних колій, осьове навантаження дозволяють Ук-

Таблиця 6. Розподіл вантажів за тарифними класами

Позакласні	I	II	III
Сіль кухонна; гранітний відсів; перліт; щебінь; зола, шлаки, пісок	Вантажі в мішках; ліс-кругляк; руда; вугілля, сланці, торф навалом; пісок; камінь; наповнювачі пористі, цегла, цемент; вапняк; азбест, слюда; аміак, азотні добрива, сірка, хлорид сірки, магнію	Зерно і насіння; овочі; фрукти та ягоди; рогата худоба; сіно, солома, корми; органічні добрива; пиломатеріали; саджанці; дерев'яна тара; руди кольорових металів; кокс; нафта; асфальт, гудрон; гіпс, вапно, крейда; пемза; шифер і черепиця; будматеріали; легкові автомобілі; вугілля деревне; кислоти та оксиди; макуха і шрот, борошно; жири і сало; жива риба; безалкогольні напої; вода, лід; скляна тара; рейки; хлор; меляса	Горіхи; тютюн; розсада, пух і перо, шкіра та хутро; посуд; книги; музичні, спортивні інструменти, іграшки; фанера і шпон; будинки; целюлоза, папір; бензин, дизпаливо; труби; скло та кераміка; чавун, сталь в злитках, феросплави, чорні метали та брухт чорних металів; с/г машини, трактори, обладнання, котли, локомотиви, крани; металеві конструкції; апарати та прилади; медикаменти, косметика, мило; гумові вироби; смола, пластмаса; вино, пиво, горілка; сірка; тканини

Джерело: складено за даними [17; 18].

раїні входити в 10—15 найкращих країн). Ранг було знижено з 30-го у 2009—2010 рр. до 37-го у 2017—2018 рр. У 2019 р. Україна значно покращила свій рейтинг за субіндексом "Інфраструктура" в даному Індексі.

Позиції України в даних Глобальних індексах можуть мати в перспективі вищий рейтинг завдяки покращенню якості залізничної інфраструктури, що пов'язано з збільшенням капітальних інвестицій за рахунок підвищення тарифів на залізничні перевезення відповідно до Наказу. Це сприятиме покращенню іміджу України, як держави зі сприятливими умовами ведення бізнесу і як транзитної держави.

Оцінку впливу підвищення тарифів вантажних залізничних перевезень на суб'єктів господарювання — основних споживачів послуг залізничного транспорту було здійснено відповідно до розробленої в ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАНУ" методики [12].

Дія Наказу впливає не лише на фінансові результати АТ "Укрзалізниця", а й на фінансові результати інших суб'єктів господарювання (споживачів), які користуються послугами з перевезення своїх вантажів. Результатом дії Наказу фактично буде перерозподіл фінансових ресурсів у бік збільшення доходів АТ "Укрзалізниця" і збільшення витрат споживачів їхніх послуг. Основними споживачами послуг АТ "Укрзалізниця" є суб'єкти господарювання промисловості.

АТ "Укрзалізниця" відстоює позицію щодо необхідності введення автоматичної індексації тарифів на вантажні перевезення, бо, на їх думку, залізничні тарифи мають співвідноситися із собівартістю продукції виробників. Автоматична індексація вантажного залізничного тарифу на індекс цін виробників надасть процесу ціноутворення передбачуваності та зніме політичний тиск [13].

З позиції деяких суб'єктів господарювання, індекс цін виробників, як індикатор змінення цін на послуги АТ "Укрзалізниця", не відображає об'єктивну структуру витрат підприємства, більшою частиною витрат, якого є фонд оплати праці, який не залежить від індексу цін виробників, і на який впливає індекс споживчих цін, який, наприклад, у 2019 р. був набагато нижчий, ніж зростання промислових цін. Прив'язка вантажних залізничних тарифів до індексу цін виробників промислової продукції може призвести до зниження конкурентоспроможності більшості секторів економіки України на внутрішньому і світових ринках [14] (рис. 3).

В АРВ до Наказу проводиться аналіз тарифів на вантажні перевезення з прив'язкою до індексу цін виробників та зазначається, що з 2009 р. по 2020 р. зростання індексу цін виробників випереджає індекс тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом.

Потрібно зазначити, що індексація тарифів на вантажні залізничні перевезення відбувалася з 2011 по 2019 рр. не прогнозовано та нижче рівня індексу цін виробників (рис. 4).

Оскільки вплив на вантажовідправників та вантажоодержувачів від передбаченого Наказом підвищення тарифів може бути неоднозначним, авторами проведено відповідні розрахунки, що дало змогу оцінити можливий вплив на галузі, вантажі яких входять у тарифні класи для яких передбачається підвищення тарифів.

Дія Наказу вплине на суб'єктів господарювання, особливо тих, які не мають альтернатив для перевезення іншими видами транспорту. Найбільшою мірою, це стосується позакласних вантажів та вантажів I тарифного класу (табл. 6). Саме для цих груп вантажів частка транспортної складової у ціні продукції є найбільшою. Для залізорудної сировини та вугілля вона становить відповідно 5% та 4%, тоді як, для перевезення позакласних вантажів, зокрема щебеню та вапняку, складає відповідно 19% та 13% та є найвищою [16]. Дія Наказу збільшить частку транспортної складової у загальних обсягах витрат, отже, буде найбільш відчутною для

Таблиця 7. Розрахунок зміни витрат видів економічної діяльності, які найбільше споживають вугілля, від збільшення ставки тарифу на перевезення вугілля залізничним транспортом, 2021 р.

Показник	
Очікувані додаткові доходи АТ «Укрзалізниця», згідно з АРВ, від перевезення вантажів у внутрішньому сполученні, *млн грн*	1 783
Сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД I**, *млн грн*	31 732
Розрахункові показники:	
Частка вугілля у загальній структурі перевезень вантажів АТ «Укрзалізниця», *%*	**19,0**
Очікуваний дохід АТ «Укрзалізниця» від перевезення вугілля при збільшенні ставки тарифу на вантажні залізничні перевезення відповідного тарифного класу, *млн грн*	**338,8**
Очікувані сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД I**, *млн грн*	**32 070,8**
Приріст сукупних витрат на транспорт та складське господарство **групи ВЕД I**, *%*	***101,1↑***

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 8. Розрахунок внеску видів економічної діяльності, які найбільше споживають вугілля, у ВВП України з урахуванням збільшення ставки тарифу на перевезення вугілля залізничним транспортом

Показник	№ рядка	2019 р.	Вплив зміни тарифів згідно *Наказу*
Сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД І**, *млн грн*	**1**	31 732	
Очікувані сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД І**, *млн грн*	**2**		32 070,8
Додана вартість **групи ВЕД І**, *млн грн*	**3**	189 200	
Податки на продукти, *млн грн*	**4**	20 572	
Субсидії на виробництво, *млн грн*	**5**	-5 406	
ВДВ України, *млн грн*	**6**	3 422 830	
ВВП (у фактичних цінах; *млн грн*)	**7**	3 978 400,3	
Розрахункові показники:			
Додана вартість **групи ВЕД І** з урахуванням збільшення сукупних витрат за рахунок підвищення ставки тарифу на перевезення вугілля залізничним транспортом, *млн грн*	8		**188 861,2**
Внесок **групи ВЕД І** у ВВП (3+4-5), *млн грн*	**9**	**204 366,0**	**204027,2**
Частка **групи ВЕД І** у ВДВ України, *%*	**10**	**5,97**	**5,96**
Частка **групи ВЕД І** в структурі ВВП України, *%*	**11**	**5,14**	**5,13**
ВПЛИВ НА ВВП, в.п.	**12**		***0,01↓***

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

суб'єктів господарювання, які закуповують продукцію, що відноситься до групи позакласних вантажів.

Дія Наказу стосується низки вантажів І тарифного класу, серед яких найбільшу частку в вантажних залізничних перевезеннях мають вугілля, руда та будівельні матеріали (цемент), тому, згідно Таблиці "витрати-випуск" (у цінах споживачів), визначено види економічної діяльності (ВЕД), функціонування яких найбільшою мірою залежить від:

— перевезення вугілля: 1) постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; 2) виробництво коксу та коксопродуктів; 3) металургійне виробництво (група ВЕД І);

— перевезення руди і будівельних матеріалів (цементу): 1) металургійне виробництво; 2) виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування; 3) виробництво електричного устаткування; 4) виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; 5) постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; 6) будівництво (група ВЕД ІІ).

Таблиця 9. Розрахунок зміни витрат видів економічної діяльності, які найбільше споживають руди і будівельні матеріали (цемент), від збільшення ставки тарифу на перевезення руди і будівельних матеріалів (цементу) залізничним транспортом, 2021 р.

Показник	
Очікувані додаткові доходи АТ «Укрзалізниця», згідно з АРВ, від перевезення вантажів у внутрішньому сполученні, *млн грн*	1 783
Сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД ІІ**, *млн грн*	55 836
Розрахункові показники:	
Частка руди і будівельних матеріалів (цементу) у загальній структурі перевезення вантажів АТ «Укрзалізниця», *%*	**26,0**
Очікуваний дохід АТ «Укрзалізниця» від перевезення руди і будівельних матеріалів (цементу) за рахунок збільшення ставки тарифу на вантажні залізничні перевезення відповідного тарифного класу, *млн грн*	**463,6**
Очікувані сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД ІІ**, *млн грн*	**56 299,6**
Приріст сукупних витрат на транспорт та складське господарство **групи ВЕД ІІ**, *%*	***100,8↑***

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Отже, збільшення ставки тарифу на перевезення цих вантажів залізничним транспортом матиме найбільший вплив на окреслені види економічної діяльності.

Виходячи з обмежених офіційних статистичних даних, та беручи до уваги, що в обраних для оцінки можливого впливу Наказу видах економічної діяльності, значну частку складають приватні підприємства, що унеможливлює визначення суб'єкта на кого лягають витрати з перевезення, як-от: це визначається умовами контракту, то проведені розрахунки містять певні похибки. Попри це, проведені розрахунки показують вплив цього Наказу на суб'єктів господарювання через збільшення їх сукупних витрат, а відповідно, вплив на ВВП.

Збільшення ставки тарифу на перевезення вугілля залізничним транспортом, згідно з розрахунками, показує сукупне зростання витрат на транспорт та складське господарство тих видів економічної діяльності, які є найбільшими споживачами вугілля, на 1,1% (табл. 7).

Зростання сукупних витрат на транспорт та складське господарство таких видів економічної діяльності — постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; виробництва коксу та коксопродуктів; металургійного виробництва, зменшить їх частку у ВВП України на 0,01 в.п. (табл. 8).

Внесені зміни до Коефіцієнтів, що застосовуються до тарифів Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги, збільшать сукупні витрати металургійного виробництва; виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування; виробництва електричного устаткування; виробництва машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; будівництва на 0,8% (табл. 9).

Підвищення вартості перевезення руди і будівельних матеріалів (цементу) залізничним транспортом зменшить частку у ВВП України на 0,012 в.п. таких видів економічної діяльності: металургійне виробництво; виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування; виробництво електричного устаткування; виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; будівництво (табл. 10).

Згідно з розрахунками, дія Наказу збільшить витрати видів економічної діяльності, що оцінювалися, зокрема, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; виробництва коксу та коксопродуктів; металургійне виробництво (група ВЕД І) на 1,1%; металургійного виробництва; виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування; виробництва електричного устаткування; виробництва машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; будівництва (група ВЕД ІІ) — на 0,8%, а відповідно, внесок у ВВП цих видів економічної діяльності сумарно зменшиться на 0,022 в.п.

На цьому етапі кількісно розрахувати економічний вплив Наказу на громадян неможливо через складність таких розрахунків. Припускаємо, що можна очікувати зростання цін на: 1) електроенергію через підвищення тарифів на перевезення вугілля; 2) квадратний метр житла через підвищення тарифів на перевезення деяких будівельних матеріалів тощо. Підвищення тарифів на перевезення вантажів матиме вплив і на громадян, який може проявитися у підвищенні цін на кінцеву про-

дукцію, що, відповідно, призведе до збільшення витрат населення.

Узагальнені результати виконаних нами оцінок можливого впливу Наказу для сфер інтересів держави, суб'єктів господарювання і громадян за кількісними і якісними показниками для вибраної в АРВ альтернативи представлені нижче в табличній формі згідно Методики проведення аналізу регуляторного впливу (табл. 11).

Таблиця 10. Розрахунок внеску видів економічної діяльності, які найбільше споживають руди і будівельних матеріалів (цементу), у ВВП України з урахуванням збільшення ставки тарифу на перевезення руди і будівельних матеріалів (цементу) залізничним транспортом

Показник	№ рядка	2019 р.	Вплив зміни тарифів згідно *Наказу*
Сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД II**, *млн грн*	**1**	55 836	
Очікувані сукупні витрати на транспорт та складське господарство **групи ВЕД II**, *млн грн*	**2**		**56 299,6**
Додана вартість **групи ВЕД II**, *млн грн*	**3**	349681	
Податки на продукти, *млн грн*	**4**		
Субсидії на виробництво, *млн грн*	**5**		
ВДВ України, *млн грн*	**6**	3 422 830	
ВВП (у фактичних цінах; *млн грн*)	**7**	3 978 400,3	
Розрахункові показники:			
Додана вартість **групи ВЕД II**, *млн грн*	**8**		**58 536,08**
Внесок **групи ВЕД II** у ВВП (3+4-5), *млн грн*	**9**	**419 111,00**	**418 647,42**
Частка **групи ВЕД II** у ВДВ України, *%*	**10**	**12,24**	**12,23**
Частка **групи ВЕД II** в структурі ВВП України, *%*	**11**	**10,53**	**10,52**
ВПЛИВ НА ВВП, в.п.	**12**		***0,012↓***

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вплив Наказу на сферу інтересів держави оцінюється як позитивний, що проявляється збільшенням податкових надходжень до Державного бюджету на суму 181 547 тис. грн; підвищенням позицій України у світових рейтингах на основі Глобального інноваційного індексу, Індексу ефективності логістики та Глобального індексу конкурентоспроможності; покращенням іміджу України, як держави зі сприятливими умовами ведення бізнесу і, як транзитної держави. Підвищення тарифів на перевезення позакласних вантажів та вантажів I тарифного класу вплине на ціну продукції, яка експортується (наприклад, залізної руди). Проте це не призведе до втрати конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках.

Вплив Наказу на сферу інтересів суб'єктів господарювання збільшить частку транспортної складової, а відповідно, і обсяги витрат будуть більш відчутними для них. Згідно з розрахунками збільшаться витрати групи ВЕД I на 1,1% та групи ВЕД II на 0,8%, а відповідно, вплив на ВВП цих видів економічної діяльності сумарно зменшиться на 0,022 в.п.

Натомість прийнятий Наказ призведе до зростання на 0,049 в.п. частки АТ "Укрзалізниці" у ВВП. У такий спосіб відбудеться перерозподіл фінансових ресурсів, наслідком чого буде збільшення доходів АТ "Укрзалізниця" та підтримка у задовільному стані основних об'єктів залізничної інфраструктури.

Вплив Наказу на сферу інтересів громадян призведе до збільшення витрат населення через підвищення цін на кінцеву продукцію.

Проте не менш важливим є державний, корпоративний та громадський контроль за тим, щоб додаткові доходи від підвищення тарифів на залізничні вантажні перевезення були направлені на формування інвестиційного ресурсу та спрямовувалися на інвестиційний розвиток залізничної галузі (закупівля локомотивів, збільшення показників обороту вагонів тощо).

Література:

1. Стасюк О.М., Чмирьова Л.Ю., Федяй Н.О. Оцінка діючих регуляторних рішень АТ "Укрзалізниця" в сфері тарифної політики щодо вантажних залізничних перевезень. Review of transport economics and management. 2021. № 5 (21). С. 70—83.

2. Стартував перший етап підвищення тарифів на вантажні перевезення залізницею. Міністерство інфраструктури України. 2021. URL: https://mtu.gov.ua/news/33015.html

3. "Про внесення змін до Коефіцієнтів, що застосовуються до тарифів Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та

Таблиця 11. Узагальнені результати оцінки можливого впливу Наказу на сфери інтересів держави, суб'єктів господарювання, громадян

Вид альтернативи	Вигоди	Витрати
Оцінка можливого впливу *Наказу* на сферу інтересів держави		
Альтернатива 2 (згідно з АРВ до ***Наказу***)	Покращенню іміджу України як держави зі сприятливими умовами ведення бізнесу і як транзитної держави. Покращення позицій України у світових рейтингах. Збільшення податкових надходжень до державного бюджету на суму 181 547 тис. грн. Збереження конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках	Підвищення собівартості продукції (наприклад, залізної руди), яка експортується на міжнародні ринки. Зниження доходів експортерів
Оцінка можливого впливу *Наказу* на сферу інтересів суб'єктів господарювання		
Альтернатива 2 (згідно з АРВ до ***Наказу***)	Збільшення доходів АТ «Укрзалізниця». Підтримка у задовільному стані основних засобів об'єктів залізничної інфраструктури	Збільшення частки транспортної складової у кінцевій вартості продукції. Збільшення обсягу витрат для: - групи ВЕД I на 1,1% - група ВЕД II на 0,8%. Сумарне зменшення впливу на ВВП цих ВЕД на 0,022 в.п.
Оцінка можливого впливу *Наказу* на сферу інтересів громадян		
Альтернатива 2 (згідно з АРВ до ***Наказу***)		Підвищення цін на кінцеву продукцію. Збільшення витрат населення

Джерело: складено авторами.

пов'язані з ними послуги": Проєкт наказу Міністерства інфраструктури України. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/projects/291/

4. "Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта": Постанова КМУ від 11.03.2004 р. № 308. Офіційний сайт Верховної Ради України. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-%D0%BF#Text

5. Обсяг перевезень зерна і продуктів перемолу залізницею в червні 2020 року. Zernovoz.ua. 2020. URL: https://zernovoz.ua/blog/monitoring-1/post/obsiag-perevezen-zerna-i-produktiv-peremolu-zaliznitseiu-v-chervni-2020-roku-184#wrap

6. У 2019 році залізничні перевезення металів знизилися на 5%. GMK center. 2019. URL: https://gmk.center/ua/news/u-2019-roci-zaliznichni-perevezennya-metaliv-znizilisya-na-5/

7. Віннічук Ю. Чому Укрзалізниця хоче підняти вантажні тарифи для олігархів. Бізнес Цензор. 2020. URL: https://biz.censor.net/r3222391

8. Уряд спрогнозував наслідки кризи для Укрзалізниці. Rail.insider. 2020. URL: https://railinsider.com.ua/uryad-sprognozuvav-naslidky-kryzy-dlya-ukrzaliznyczi/

9. Global Innovation Index. Global Innovation Index. URL: https://www.globalinnovationindex.org/Home.

10. Індекс ефективності логістики. The World Bank. URL: http://www.worldbank.org/eca.

11. The Global Competitiveness Report 2011—2012, 2012—2013, 2014—2015, 2015—2016, 2016—2017, 2017—2018, 2019. WEF. 2019. URL: www.weforum.org

12. Ляшенко О.Ф. Методический подход к оценке последствий регуляторных решений для социально-экономического развития. Материалы XXII Международной научной конференции "Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития", г. Минск. 2021. Т. 2. С. 48—50.

13. Автоматична індексація залізничного тарифу на індекс цін виробників надає процесу ціноутворення передбачуваності та знімає політичний тиск, — Шевкі Аджунер. Офіційний Сайт АТ "Укрзалізниця". 2019. URL: https://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/491114/

14. Левкович В. Надо поделиться: почему "Укрзалізниця" хочет повысить тарифы на грузоперевозки. Delo.ua. 2019. URL: https://delo.ua/business/nado-podelitsja-pochemu-ukrzaliznicja-hochet-pov-350642/

15. Ставки, індекси, тарифи. МінфінМедіа. URL: https://index.minfin.com.ua/

16. Шкляр А. Нова Тарифна Політика Укрзалізниці: Як Знайти Баланс з Національною Економікою. Вокс Україна. 2015. URL: https://voxukraine.org/uk/nova-taryfna-polityka-ukrzaliznytsi-ua/

17. Коефіцієнти, що застосовуються до тарифів Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги. Офіційний сайт Верховної Ради України. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0341-09#n4

18. Єдина тарифно-статистична номенклатура вантажів. Офіційний сайт АТ "Укрзалізниця". URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/legal_documents/nomenklatura/changes_etcnb/

References:

1. Stasiuk, O.M., Chmyrova, L.U. and Fediai, N.O. (2021), "Assessing regulatory decisions in force taken by Ukrzaliznytsia (Ukrainian railways) JSC governing tariff policy regarding rail freight transport", Review of transport economics and management, vol. 5 (21), pp. 70—83.

2. The official site of the Ministry of Infrastructure of Ukraine (2021), "The first stage of raising tariffs for freight transportation by rail has started", available at: https://mtu.gov.ua/news/33015.html (Accessed 2 November 2021).

3. The official site of the Ministry of Infrastructure of Ukraine (2021), "Draft order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine "On Amendments to the Coefficients Applicable to the Tariffs of the Collection of Tariffs for the Carriage of Goods by Rail within Ukraine and Related Services"", available at: https://mtu.gov.ua/projects/291/ (Accessed 2 November 2021).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), Resolution "About the statement of methods of carrying out the analysis of influence and tracking of efficiency of the regulatory act", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-%D0%BF#Text (Accessed 2 November 2021).

5. Zernovoz.ua (2020), "The volume of grain and grain products transported by rail in June 2020", available at: https://zernovoz.ua/blog/monitoring-1/post/obsiag-perevezen-zerna-i-produktiv-peremolu-zaliznitseiu-v-chervni-2020-roku-184#wrap (Accessed 2 November 2021).

6. GMK center (2019), "In 2019, rail transportation of metals decreased by 5%", available at: https://gmk.center/ua/news/u-2019-roci-zaliznichni-perevezennya-metaliv-znizilisya-na-5/ (Accessed 2 November 2021).

7. Vinnichuk, Y. (2020), "Why Ukrzaliznytsia wants to raise freight rates for oligarchs", Business Censor, available at: https://biz.censor.net/r3222391 (Accessed 2 November 2021).

8. Rail.insider (2020), "The government predicted the consequences of the crisis for Ukrzaliznytsia", available at: https://railinsider.com.ua/uryad-sprognozuvav-naslidky-kryzy-dlya-ukrzaliznyczi/ (Accessed 2 November 2021).

9. Global Innovation Index (2021), available at: https://www.globalinnovationindex.org/Home (Accessed 2 November 2021).

10. The World Bank (2018), "Logistics performance index", available at: http://www.worldbank.org/eca. (Accessed 2 November 2021).

11. World Economic Forum (2019), "The Global Competitiveness Report 2011—2012, 2012—2013, 2014—2015, 2015—2016, 2016—2017, 2017—2018, 2019", available at: www.weforum.org (Accessed 2 November 2021).

12. Liashenko, O.F. (2021), "Methodological approach to assessing the consequences of regulatory decisions for socio-economic development", Materyaly XXII Mezhdunarodnoj nauchnoj konferentsyy, Problemy prohnozyrovanyia y hosudarstvennoho rehulyrovanyia sotsyal'no-ekonomycheskoho razvytyia [Materials of the XXII International Scientific Conference. Problems of Forecasting and State Regulation of Socio-Economic Development], Minsk, Republic of Belarus, October 21—22, vol. 2, pp. 48—50.

13. The official site Joint stock company "Ukrzaliznytsia" (2019), "Automatic indexation of the railway tariff to the producer price index gives the pricing process predictability and relieves political pressure, — Shevki Adjuner", available at: https://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/491114/ (Accessed 2 November 2021).

14. Levkovych, V. (2019), "It is necessary to share: why "Ukrzaliznytsya" wants to increase tariffs for cargo transportation", Delo.ua, available at: https://delo.ua/business/nado-podelitsja-pochemu-ukrzaliznicja-hochet-pov-350642/ (Accessed 2 November 2021).

15. MinfinMedia (2021), "Rates, indices, tariffs", available at: https://index.minfin.com.ua/ (Accessed 2 November 2021).

16. Shkliar, A. (2015), "Ukrzaliznytsia's New Tariff Policy: How to Find a Balance with the National Economy", VoxUkraine, available at: https://voxukraine.org/uk/nova-taryfna-polityka-ukrzaliznytsi-ua/ (Accessed 2 November 2021).

17. Ministry of Transport and Communications of Ukraine (2021), Order "Coefficients applicable to the tariffs of the Collection of tariffs for the carriage of goods by rail within Ukraine and related services", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0341-09#n4 (Accessed 2 November 2021).

18. The official site Joint stock company "Ukrzaliznytsia" (2021), "Unified tariff and statistical nomenclature of goods", available at: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/legal_documents/nomenklatura/changes_etcnb/ (Accessed 2 November 2021).

Стаття надійшла до редакції 04.11.2021 р.

УДК 331.45

С. В. Федоренко,
к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва та архітектури,
академік Академії будівництва України
ORCID ID: 0000-0003-1487-6890
Л. О. Василенко,
к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID 0000-0003-4201-5481

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.74

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ, В УСТАНОВАХ ТА ОРГАНІЗАЦІЯХ

S. Fedorenko,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Academician of academy of building of Ukraine
L. Vasylenko,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture

WAYS TO IMPROVE THE ORGANIZATION OF LABOR PROTECTION IN ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS

Охорона праці в Україні на сьогодні викликає серйозне занепокоєння. Невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку держави є створення безпечних умов праці. Він включає в себе складову державної політики, національної безпеки та державного будівництва, функції органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад, підприємств.

Людина та її здоров'я — найбільша цінність держави, яка докладає великих зусиль, створюючи умови безпечної життєдіяльності людини як у середовищі мешкання, так і в середовищі праці.

Будь-який вид економічної діяльності повинен бути вигідним суспільству, а також прибутковим у бізнес-секторі, але водночас така діяльність може негативно вплинути на життя та здоров'я її учасників або нанести інші види шкоди, наприклад, моральної, заподіяння шкоди, хвороби, повної втрати працездатності або смерті. Праця на виробництві (за працевлаштуванням), різні види розваг і навіть діяльності, пов'язаної із здобуттям знань, можуть завдати шкоди працівникам. Тому історія і практика довели, що будь-яка діяльність за сучасних умов потенційно небезпечна. Абсолютної безпеки праці немає взагалі, тобто стану усунення всіх небезпек для працівників. Тому роботодавці повинні усвідомлювати необхідність забезпечення безпеки праці, яка здається неможливою без належних методів та інструментів.

A labour protection in Ukraine for today causes a serious disturbance. Inalienable part of socio-economic development of the state is creation of safe terms of labour. He includes for itself the constituent of public policy, national safety and state building, function of organs of executive power, local state administrations, executive branches of advices, enterprises.

The level of safety of any work in public production largely depends on the level of legal support for these issues, that is, from the quality and completeness of the presentation of the relevant requirements in laws and other regulations.

To solve existing problems in the field of labor protection, it is necessary to effective interaction between all public authorities and the public, and implementation of relevant programs at both the state and local levels, improve conditions and health and safety.

Man and his health are the greatest value of the state, which makes great efforts, creating conditions for safe human life both in the environment of residence and in the environment of work.

Comfortable and safe working conditions are among the main factors influencing the productivity and safety of the workforce.

Of course, the issue of workplace safety is multifaceted, complex and very important, because behind it — the life and health of workers. Therefore, safe working conditions in the workplace must become a priority both for the owners of the enterprises, and for the employees hired. After all today, it is more profitable to invest in the creation of safe working conditions, rather than incur huge material costs in the form of penalties, renovation of facilities malfunctioning after accidents, repair of damaged machinery and equipment.

Any type of economic activity should be beneficial to society, as well as profitable in the business sector, but at the same time such activity adversely affect the life and health of its participants or cause other types of harm, such as moral, causing damage, illness, complete disability or death. Work in production (employment), various types of

entertainment and even activities, knowledge-related activities can harm employees. Therefore, history and practice have proven that any activity under modern conditions is potentially dangerous. There is no absolute safety of work at all, that is, the state of elimination of all dangers for employees. Therefore, employers should be aware of the need to ensure labor safety, which seems impossible without proper methods and tools.

It is urgent to improve the system of workplace safety as an important factor in increasing the efficiency of production on the basis of a detailed study of the economic and social social its aspects.

Ключові слова: охорона праці, підприємство, держава, умови праці, державна політика, суспільство.
Key words: labor protection, enterprise, state, working conditions, state policy, society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У ринковій економіці вимоги до професійної підготовки працівників стають все вищими, до яких крім професійних навичок відноситься і вміння безпечно працювати. Національна політика в галузі охорони праці базується на головному принципі, що життя і здоров'я працівників мають пріоритет над будь-якими результатами виробничої діяльності. Реалізація цієї політики передбачає реалізацію багатьох заходів щодо підвищення безпеки праці, але головним чином полягає у формуванні методу виховання працівників щодо посилення відповідальності осіб за власну та колективну безпеку у професійній діяльності.

Із розвитком вітчизняної економіки питання охорони праці на підприємствах набуває все більшого значення. Кожен прагне працювати в комфортних та безпечних умовах. Проте не кожен задумується про витрати пов'язані із створенням цих умов, рівнем їх виправданості та обгрунтованістю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В Україні чимало науковців вивчають питання новітніх технологій у сфері охорони праці та їх наукове обгрунтування. Цю тематику досліджували такі вчені: В.Г. Грибан, О.В. Негодченко, В.І. Чудовський, Л.П. Шумна, Д.В. Зеркалова, І.П. Жигалкіна, С.М. Прилипко та інші [9].

Вдосконалення системи соціально-трудових відносин, запровадження європейських стандартів охорони праці на підприємствах України вимагають подальших досліджень у цій галузі суспільних відносин з метою підвищення рівня економічного та соціального розвитку країни, ефективного використання її трудового потенціалу, підвищення якості життя населення України.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення економічних і соціальних аспектів поліпшення умов та охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державна політика з питань охорони праці в Україні регулюється законодавчими та нормативно-правовими актами, зокрема Законом України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р. Цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян про охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, регулює за участі відповідних державних органів відносини між власником підприємства, установи й організації або уповноваженим ним органом і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [4].

У Законі України "Про охорону праці" задекларовані основні принципи державної політики в галузі охорони праці, використання економічних методів управління охороною праці, проведення політики пільгового оподаткування, комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі національних програм з цих питань, досягнень у галузі науки і техніки та охорони навколишнього середовища тощо [10].

Дослідження та вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням здорових і безпечних умов праці є одним із найважливіших завдань у розвитку нових технологій та виробничих систем. Визначення можливих причин нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань, аварій, вибухів, пожеж, а також формулювання заходів та вимог щодо усунення цих причин, створюють безпечні умови праці. Комфортні та безпечні умови праці є одним із основних факторів, що впливають на продуктивність, безпеку та здоров'я працівників.

Охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційних технологій, санітарно-лікувально-профілактичних заходів і методів, призначених для захисту життя, здоров'я та працездатності людини під час роботи.

Система управління гігієною та безпекою праці (СУОП) — це сукупність організацій корпоративного управління, які здійснюють цілеспрямовану та заплановану діяльність на основі комплексу нормативних документів для реалізації завдань та управлінських функцій щодо забезпечення здоров'я, безпеки та працездатності, гідних умов праці, запобігання травматизму та професійні захворювання.

Умови праці є складним об'єктивним соціальним явищем, яке формується в процесі праці під впливом взаємозалежних факторів, таких як соціальна економіка, технології, організація та природа, і впливає на здоров'я людей, працездатність, ставлення до праці, рівень життя, розглядає всебічний розвиток людей як головну продуктивну силу суспільства.

Причини, що впливають на умови праці в Україні:

— обладнання не відповідає вимогам гігієни та санітарії, ергономіки чи технічної безпеки;

— моральний та фізичний знос більшості робочого обладнання;

— соціально-трудові відносини, які не стимулюють роботодавців покращувати умови праці в робочому середовищі [7].

З огляду на проблеми в галузі управління охороною праці, на практиці використовуються відповідні механізми, серед яких домінуюче положення посідають методи економічного управління. Економічний метод управління охороною праці в широкому розумінні — це не тільки метод, а й система методів, форм, засобів і заходів, що впливають на безпеку, гігієну праці та стан виробничого середовища з урахуванням економічних законів і економічних інтересів. Інтереси всіх учасників виробничого процесу та суспільства в цілому реалізують головну мету охорони праці: створення безпечних умов праці та охорону життя і здоров'я людей у процесі трудової діяльності.

У внутрішніх документах компанії обов'язково мають бути врегульовані наступні питання:

— Загальні положення системи управління охороною праці на підприємстві.

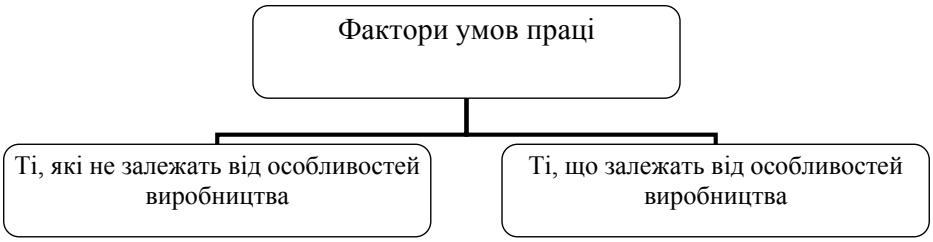

Рис. 1. Класифікація факторів умов праці

Джерело: узагальнено автором.

— Розробка першочергових та запобіжних кроків для постійного покращення виробничого середовища і встановлення оперативних планів дій для відокремлених підрозділів компанії.

— Інструменти та оцінка ймовірності швидкої адаптації до змінюваних обставин, яких може зазнати компанія. Органи та компетенція відповідальних органів.

— Порядок прийняття та внесення змін до локальних нормативних актів компанії з питань захисту прав співробітників.

— Вимоги до компетентності та навичок співробітників, процедури проведення професійного добору персоналу.

— Засоби збереження і гарантування безперервності виробництва, належний рівень якості технологічних процесів.

У першу групу входять природні (геологічні, біологічні, кліматичні) та соціально-економічні. У другу — виробничі (техніко-технологічні, організаційні, матеріальні, фактори небезпеки механічних пошкоджень, санітарно-гігієнічні, естетичні, господарсько-побутові, ергономічні) та соціально-психологічні.

Міжнародна організація праці (МОП) є однією з багатосторонніх установ, яка успішно виконує свій обов'язок щодо безпеки та здоров'я людей у своїй наглядовій роботі.

Частиною мандата МОП є захист працівників від пов'язаних з роботою нездужань, хвороб і травм. Хвороби і травми є неминучими у трудовій діяльності. Головною метою МОП є сприяння можливостям жінок і чоловіків отримати гідну та продуктивну роботу в середовищі свободи, рівності, соціальної безпеки та поваги до людської гідності. Все це ми об'єднуємо в поняття "гідна праця". Гідна праця — це безпечна праця. У свою чергу, безпечна праця є позитивним фактором підвищення продуктивності праці та економічного зростання.

Як глобальна організація, Міжнародна організація праці відповідає за формулювання та нагляд за міжнародними стандартами праці. МОП співпрацює зі своїми державами-членами, щоб забезпечити дотримання трудових стандартів на законодавчому рівні та на практиці. Важливими положеннями про охорону праці є міжнародні договори та угоди, до яких Україна приєдналася у встановленому порядку.

Переважна більшість міжнародних договорів та угод, в яких бере участь Україна і які більшою або меншою мірою стосуються охорони праці, можна об'єднати в чотири групи:

1. Конвенції, Рекомендації та інші документи Міжнародної Організації Праці;
2. Директиви Європейського Союзу;
3. договори та угоди, підписані в рамках Співдружності Незалежних Держав;
4. Двосторонні договори та угоди [6].

Національна політика України в галузі охорони праці спрямована на створення безпечних та здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням. Вона базується на багатьох принципах, основним з яких є пріоритет життя та здоров'я працівників, повна відповідальність роботодавця за створення безпечних та належних умов праці, покращена промислова безпека, комплексні рішення з охорони праці, соціальний захист працівників, повна компенсація потерпілим від нещасних випадків, виробничих та професійних захворювань. Один із найбільших резервів ефективності виробництва — це вдосконалення методів охорони праці, оскільки виробничі травми визначають значну частину невиробничих втрат працівників.

Охорона праці також є одним із факторів, що забезпечують високу продуктивність праці. Практика довела, що лише за умови забезпечення безпеки можна досягти високої продуктивності праці. Забезпечити безпеку праці на практиці можна шляхом послідовного виконання наступних етапів:

1) виявлення небезпек та/або шкідливих виробничих факторів;

2) розташування або усунення факторів впливу;

3) Визначити методи та засоби захисту працівників (засоби колективного чи індивідуального захисту);

4) визначити пільги та компенсації за роботу в несприятливих умовах.

Основним завданням будь-якої галузі економіки є підвищення продуктивності праці. Проте продуктивність залежить від здатності працівників виконувати завдання фізично, фізіологічно та психологічно. Охорона праці може відігравати подвійну роль в інтенсивному виробництві: з одного боку, ігнорування принципу охорони праці може спричинити серйозні порушення умов праці, негативно вплинути на здоров'я працівників, знизити продуктивність, з іншого боку, охорона праці може мати важливе значення для успіху інтенсивного виробництва.

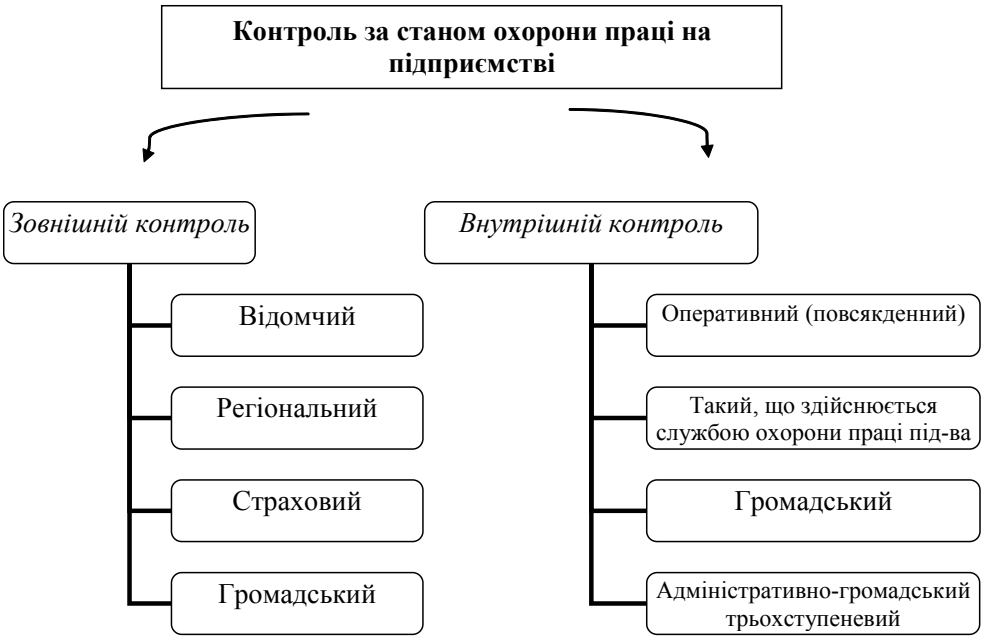

Рис. 2. Форми контролю за станом охорони праці на підприємстві

Джерело: сформовано авторами на основі аналізу.

З метою об'єктивної оцінки умов праці на виробництві проводиться атестація робочого місця. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 1 вересня 1992 р. № 442 атестація робіт за умовами праці проводиться на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності та способів господарювання, серед яких технічні процеси, обладнання, сировина. і матеріали, які є шкідливими та небезпечними виробничими факторами. Ці фактори можуть мати несприятливий вплив на здоров'я працівників та їхніх нащадків як зараз, так і в майбутньому.

Організація та виконання запланованих заходів та робіт із забезпечення функціонування охорони праці є чітким регламентуванням відповідальності, взаємодії та загальної діяльності структурних підрозділів, функціональних служб, головних спеціалістів та окремих працівників установи та підприємства. Організація робіт здійснюється шляхом впровадження комплексу організаційно-технічних заходів з урахуванням функціональних обов'язків робітників і службовців, які базуються на охороні праці проєктної документації, відомостей про виробничі травми, експлуатаційних та інших видах перевірок.

В умовах економічної, екологічної та демографічної кризи в Україні надзвичайно складними стали безпека та умови праці більшості вітчизняних підприємств різних форм власності.

Одним із основних показників стану охорони праці є рівень виробничого травматизму та професійних захворювань.

Протягом 2020 року органом правління Фонду надійшло та зареєстровано 40 737 повідомлень про нещасні випадки/ гострі професійні захворювання (отруєння). Порівняно з 2019 роком кількість повідомлень про нещасні випадки/ гострі професійні захворювання (отруєння) зросла в 7 разів (з 5 820 до 40 737), а кількість повідомлень про нещасні випадки зі смертельним наслідком — на 25,5% (з 1 228 до 1541).

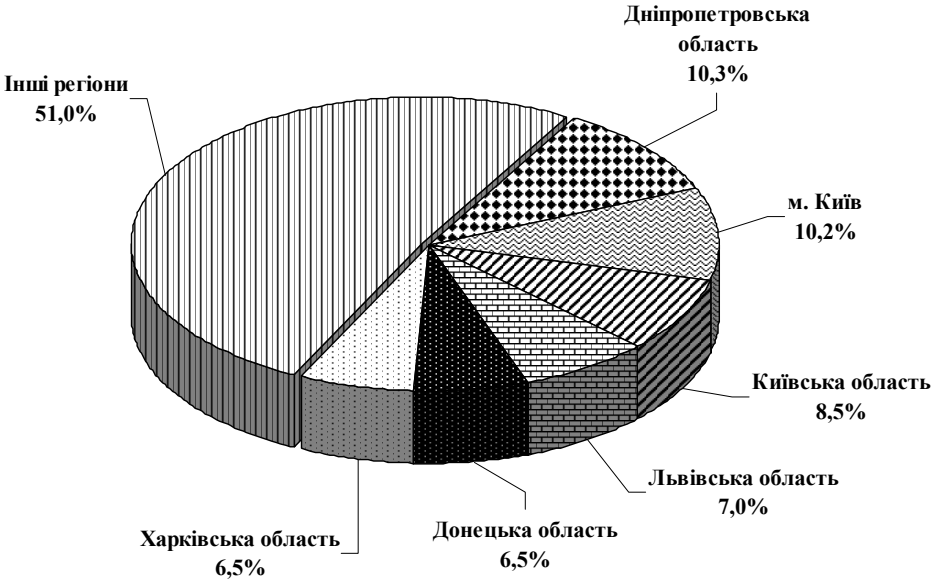

Рис. 3. Кількість страхових нещасних випадків по регіонах України за 2020 рік (у відсотках до загальної кількості страхових нещасних випадків по Україні)

Джерело: [12].

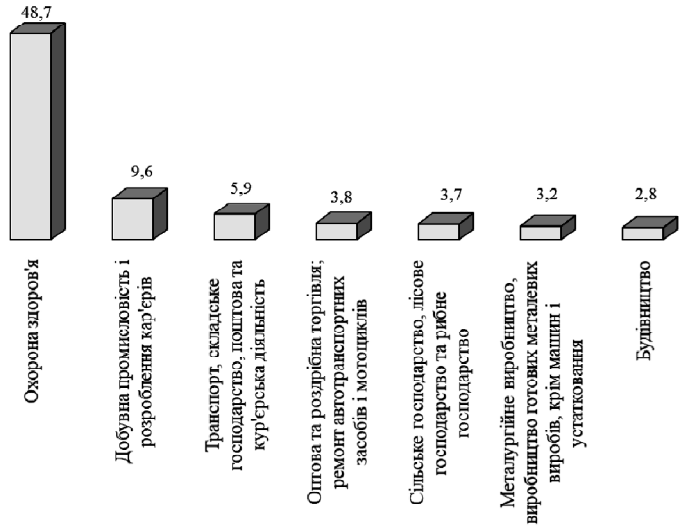

Рис. 4. Кількість потерпілих від нещасних випадків за даними актів Н-1\П, пов'язаних з виробництвом, за найбільш травмонебезпечними галузями економіки підприємств, де стався нещасний випадок за 2020 рік (у відсотках до загальної кількості потерпілих від нещасних випадків за даними актів Н-1\П за 2020 рік)

Джерело: [12].

У 2020 році буде 6 646 постраждалих від нещасних випадків на виробництві/ гострих професійних захворювань, для цих постраждалих розроблені форми Н-1/П, пов'язані з виробництвом. 393 смертельних випадка. У порівнянні з минулим роком кількість страхових випадків зросла на 51,3% (у 2019 році зафіксовано 4 394 випадки), а кількість смертей зменшилась на 4,1% (з 410 до 393) [12].

Найбільш травматична галузь у 2020 році — охорона здоров'я — постраждали 3 238 осіб, що становить 48,7% від загальної кількості травмованих в Україні. Кількість страхових випадків в області порівняно з 2019 роком зросла в 13,3 рази (з 243 до 3 238).

Кількість ДТП зі смертельними наслідками зросла у 13,6 рази (з 5 до 68) [12].

Через відсутність механізму зацікавленості, системи стимулювання витрачання коштів та жорсткої відповідальності роботодавців залишається велика потреба у створенні умов, сприятливих для життя та здоров'я на робочому місці. Профілактичні заходи та довгострокове планування не є першочерговими, тому роботодавці економлять на безпеці та гігієні праці, адже фактично не зацікавлені у запобіганні нещасних випадків, які можуть статися. Усі витрати на ліквідацію наслідків несе суспільство, а відшкодування потерпілим несе Український фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

ВИСНОВКИ

Повністю усунути небезпеку в процесі роботи практично неможливо, покладаючись лише на технічні та організаційні заходи. Безпека здоров'я людини часто визначається лише її поведінкою. Тому за причину попередження травматизму в основному лежить відповідальність керівника, оскільки він відповідає за підбір персоналу для виконання небезпечних видів робіт, на-

вчання, інструктаж і виховання культури охорони праці всього персоналу.

Безпека особового складу безпосередньо залежить від керівника, правильності прийняття ним рішень, вирішального напряму, спрямованості чисельності та видів сил і засобів, уміння швидко приймати рішення в надзвичайних ситуаціях. Безсумнівно, що безпека праці залежить від рятувальника, його підготовки та сумлінного виконання завдання. Тому безпрецедентно треба керувати в цій системі науково.

Література:

1. Андрієнко В.М. Поняття безпеки праці у системі сучасних економічних досліджень. Електронний журнал "Ефективна економіка". №10. 2012. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2366

2. Горох Н.В. Аналіз способів вдосконалення умов охорони праці на підприємстві./ Вінницький національний технічний університет. URL: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/1444-5390-1-PB.pdf

3. Григор'єва О.В., Лавріненко І.О. Впровадження европейських стандартів охорони праці в діяльність українських підприємств. Електронний журнал "Ефективна економіка". № 6. 2016. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5043

4. Закон України "Про охорону праці" №2695-XII від 14.10.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2695-12

5. Зеленко С.В. Проблеми та перспективи формування обліково-аналітичного забезпечення управління охороною праці на підприємстві. Електронний журнал "Ефективна економіка". № 11. 2012. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1534

6. Зеркалов Д.В. Безпека життєдіяльності та основи охорони праці: навч. посіб. 2016.

7. Литвин А.Ф. Пріоритетні шляхи вдосконалення умов охорони праці власником на підприємстві. Електронний журнал "Молодий вчений". № 10 (62). 2018. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/10/67.pdf

8. Млавець Ю.Ю. Охорона праці в галузі. 2017. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/22400/1/%D0%9E%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%20%D1%83%20%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%83%D0%B7%D1%96%20%28%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%29.pdf

9. Ніпіаліді О., Васильчишин О. Сучасний стан охорони праці в Україні у контексті забезпечення її інноваційного розвитку. Електронний журнал "Актуальні проблеми правознавства". № 1 (21). 2020. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38504/1/%D0%9D%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%96.pdf

10. Романів Л.В., Бабух І.Б. Охорона праці в Україні: проблеми, досвід, перспективи. Електронний журнал "Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України". № 4 (108). 2014. URL: http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_222_RomanivLV,BabukhIB.pdf

11. Ткачук К.Н., Зеркалов Д.В., Ткачук К.К., Мітюк Л.О., Полукаров Ю.О. Державне управління охороною праці: монографія, вид. Київ. ТОВ "Основа", 2013.

12. Стан виробничого травматизму в Україні. URL: https://www.sop.com.ua/article/952-stan-virobnichogo-travmatizmu-v-ukran

References:

1. Andrienko, V.M. (2012), "The concept of labor safety in the system of modern economic researches", Electronic journal "Effective Economy", available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2366 (Accessed 25 Oct 2021).

2. Goroh, N.V. (2016), "Analysis of ways to improve the conditions of labor protection at the enterprise", Vinnytsia National Technical University", available at: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/itpf/2016/search/authors/view?firstName=%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F&middleName=%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0&lastName=%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85&affiliation=%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82&country=UA (Accessed 25 Oct 2021).

3. Grigorieva, O.V. and Lavrinenko, I.O. (2016), "Implementation of European standards of labor protection in the activities of Ukrainian enterprises", Electronic journal "Effective Economy", available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5043 (Accessed 25 Oct 2021).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Law of Ukraine "On Labor Protection", Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2695-12 (Accessed 25 Oct 2021).

5. Zelenko, S.V. (2012), "Problems and prospects of formation of accounting and analytical support for labor protection management at the enterprise", Electronic journal "Effective Economy", available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1534 (Accessed 25 Oct 2021).

6. Zerkalov, D.V. (2016), Bezpeka zhyttiediial'nosti ta osnovy okhorony pratsi [Safety of life and basics of labor protection], Publisher LLC "Osnova", Kyiv, Ukraine

7. Lytvyn, A.F. (2018), "Priority ways to improve the conditions of labor protection by the owner at the enterprise", Electronic journal "Young Scientist", available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/10/67.pdf (Accessed 25 Oct 2021).

8. Mlavets, Y.Y. (2017), "Labor protection in the field of", i/bitstream/lib/22400/1/%D0%9E%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%20%D1%83%20%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%83%D0%B7%D1%96%20%28%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%29.pdf (Accessed 25 Oct 2021).

9. Nipialidi, O. and Vasylchyshyn, O. (2020), "The current state of labor protection in Ukraine in the context of ensuring its innovative development", Electronic journal "Actual problems of law", available at: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38504/1/%D0%9D%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%96.pdf (Accessed 25 Oct 2021).

10. Romaniv, L.V. and Babukh, I.B. (2014), "Labor protection in Ukraine: problems, experience, prospects", Electronic journal "Socio-economic problems of the modern period of Ukraine", available at: http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_222_RomanivLV,BabukhIB.pdf (Accessed 25 Oct 2021).

11. Tkachuk, K.N. Zerkalov, D.V., Tkachuk, K.K., Mityuk, L.O., and Polukarov, Y.O. (2013), Derzhavne upravlinnia okhoronoiu pratsi [State Department of Labor Protection], Publisher LLC "Osnova", Kyiv, Ukraine

12. Sereda, M.A. (2021), "The state of industrial traumatism in Ukraine", Available at: https://www.sop.com.ua/article/952-stan-virobnichogo-travmatizmu-v-ukran (Accessed 25 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2021 р.

УДК 336.2:338.246.025.2

П. К. Бечко,
к. е. н., професор, Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-0928-4778
В. П. Бечко,
к. е. н., доцент, Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-5822-1987
Н. В. Лиса,
к. е. н., доцент, Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-9865-869X
С. А. Пташник,
к. е. н., старший викладач, Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-1470-9753

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.79

ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

P. Bechko,
PhD in Economics, Professor, Uman National University of Horticulture
V. Bechko,
PhD in Economics, Associate Professor, Uman National University of Horticulture
N. Lisa,
PhD in Economics, Associate Professor, Uman National University of Horticulture
S. Ptashnyk,
PhD in Economics, Senior Lecturer, Uman National University of Horticulture

TAX MANAGEMENT IN THE TAX ADMINISTRATION SYSTEM

Фіскальна спрямованість вітчизняної податкової системи унеможливлює відповідно до основних напрямів податкової політики ефективний розвиток операційної, інвестиційної та інноваційної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що призводить до мінімізації податків, ухилення від їх сплати, внаслідок чого стимулюється розвиток тіньової економіки, корупції та організованої злочинності. Пріоритетним завданням держави є управління оподаткуванням із застосування всіх принципів і методів податкового менеджменту, на основі економічно обгрунтованого податкового адміністрування і регулювання економікою. Значимість державного податкового менеджменту для ефективного розвитку вітчизняної ринкової економіки обумовлюється тим, що управління податковими процесами здійснюється різними рівнями, внаслідок чого виникає потреба в регулюванні системи зв'язків і відносин у всіх ланках і на всіх рівнях.

A set of general scientific and special methods of scientific cognition was used to solve the tasks set in the process of research. When systematizing the results of tax control using models of modification of tax authorities and taxpayers, methods of scientific generalization, analysis and synthesis were chosen, which made it possible to comprehensively and comprehensively consider the theoretical foundations of tax control in terms of modifying the relationship between tax authorities and taxpayers.The purpose of the article is to substantiate the theoretical aspects of the role of tax management in the system of tax administration in terms of modifying the relationship between tax authorities and taxpayers.The fiscal orientation of the domestic tax system makes it impossible in accordance with the main directions of tax policy to effectively develop operational, investment and innovation activities of business entities, which leads to minimization of taxes, tax evasion, which stimulates the shadow

economy, corruption and organized crime. The priority task of the state is to manage taxation using all the principles and methods of tax management, based on economically sound tax administration and regulation of the economy. The importance of state tax management for the effective development of the domestic market economy is due to the fact that the management of tax processes is carried out at different levels, resulting in the need to regulate the system of relations at all levels and at all levels. To increase the efficiency of state tax management in the field of tax planning, there is a need to establish a forecasting system taking into account the strategic goals of the national economy and existing programs of socio-economic development of the regions. Tax management in the system of tax administration provides accounting of taxpayers, receipts of taxes and fees in the budgets of all levels, control over compliance with tax legislation. An important factor in tax management in the system of tax administration are planning and tax regulation, able to ensure all the requirements for compliance with the Tax Code of Ukraine by all taxpayers.

Ключові слова: податкове адміністрування, реформа, податкова система, регулювання, податковий менеджмент.

Key words: tax administration, reform, tax system, regulation, tax management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З набранням чинності Податкового кодексу України відбулися позитивні зрушення, за допомогою яких вирішено ряд податкових колізій. Результатом структурної перебудови податкової системи є скорочення кількості податків і зборів, зниження податкового тиску на економіку. Так, замість 28 загальнодержавних та 14 місцевих обов'язкових платежів, що були закріплені Законом України "Про систему оподаткування" Податковим кодексом запроваджено відповідно 18 та 5 платежів внаслідок чого знижено податкове навантаження, зменшені ставки основних бюджетоутворюючих податків, спрощено облік і звітність. Інструментом впливу держави на економічну поведінку учасників ринкових відносин є податкове адміністрування. Водночас учасники податкових правовідносин маніпулюють податками, намагаючись різними способами керувати податковими платежами. З метою зменшення податкових платежів в бюджети всіх рівнів платники податків використовують різні методи, зокрема і протиправні. З огляду на це, виникає потреба в більш поглибленому дослідженні питання щодо ролі податкового менеджменту в системі податкового адміністрування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Роль податкового менеджменту в системі податкового адміністрування полягає в дотриманні платниками податків і зборів норм податкового законодавства з метою дотримання обсягів надходження податків і зборів до бюджетів всіх рівнів. Загальні проблеми ролі податкового менеджменту в системі податкового адміністрування знайшли своє відображення у працях зарубіжних та вітчизняних вчених [1; 3] та інших. Дослідження цієї проблеми за сучасних умов не повною мірою врегульовані, перебувають у стані дискусії та потребують додаткового дослідження.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Для вирішення поставлених у процесі дослідження завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. При систематизації результатів податкового контролю із застосуванням моделей модифікації податкових органів і платників податків обрано методи наукового узагальнення, аналізу та синтезу, що дало можливість комплексно і всебічно розглянути теоретичні засади податкового контролю в умовах модифікації відносин податкових органів і платників податків.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обгрунтування теоретичних аспектів ролі податкового менеджменту в системі податкового адміністрування в умовах модифікації відносин податкових органів і платників податків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Податки і податкові відносини є об'єктом управління, яке за ринкових умов набуває форми податкового менеджменту. З метою вдосконалення правового регулювання податкового контролю, вдосконалення податкових перевірок та документообігу, покращення умов для виконання платниками податків конституційного обов'язку зі сплати податків і зборів, збільшення законодавчо закріплених гарантій дотримання прав і законних інтересів платників податків податковою реформою запроваджено комплекс поправок до податкового законодавства. Як свідчить практичний досвід, внесені поправки і зміни недостатньо вплинули на стимулювання підприємницької активності, розширення бази оподаткування. Внутрішній зміст податків розкривається через функції, які є визначальними при формуванні податкової системи країни, зокрема фіскальної, стимулюючої, регулюючої, контрольної. Вітчизняній податковій системі поки що притаманна фіскальна спрямованість, внаслідок чого досі не усунуті можливості мінімізації та ухилення від сплати податків, які стимулюють розвиток тіньової економіки, корупції та організованої злочинності. Внаслідок цього не на належному рівні є забезпечення законних прав та інтересів платників податків. Особливості управління оподаткуванням, його значимість для держави викликають необхідність цілеспрямованого податкового регулювання економікою внаслідок чого держава повинна передбачити і регулювати різні зміни макроекономічних показників і мати можливість орієнтувати суб'єктів господарювання на сформовану економічну ситуацію [1, с. 63].

Побудова ефективної системи оподаткування на всіх рівнях є основним і пріоритетним завданням державного регулювання економіки. З огляду на це, практичне застосування податкового менеджменту в системі податкового адміністрування набуває особливої значущості. Ефективна система управління податковими процесами за ринкових умов обумовлює можливість виживання і розвитку суб'єктів господарювання на умовах самофінансування і самоокупності. Податковий менеджмент слугує основою формування механізму економічного зростання, збільшення валового внутрішнього продукту, національного доходу.

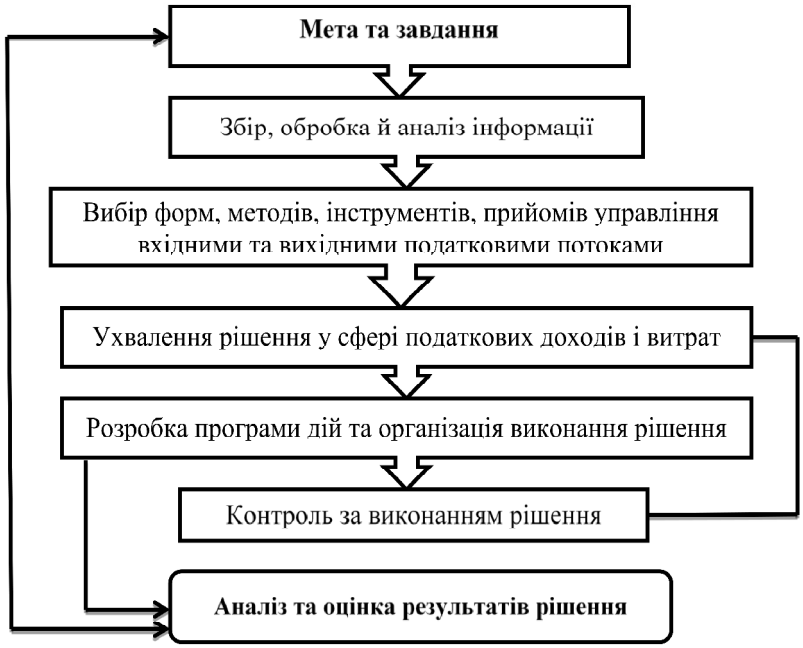

Рис.1. Податковий менеджмент як процес ухвалення управлінського рішення

На державному рівні розроблені і схвалені "Пріоритетні напрями податкової політики на 2022—2023 рр.", які грунтуються на положеннях "Програми діяльності КМУ", "Цілей сталого розвитку України", "Програми співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними організаціями, а також на "Засадах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом" [2].

Основними напрямами податкової політики є зниження податкового тягаря, зміна структури податкових надходжень, яких можна досягти за рахунок побудови економічно обгрунтованого державного податкового менеджменту, що базується на чіткій державній податковій стратегії.

У вітчизняній науці податковий менеджмент поки ще не отримав належного розвитку. В податковому менеджменті запроваджена така сутність, як "державний", "корпоративний", "регіональний", "податковий менеджмент", виокремлено окремі складові процесу управління оподаткуванням, зокрема податкове планування, податкове регулювання, податковий контроль. У теоретичній інтерпретації податковий менеджмент характеризується, як частина загальної системи управління ринковою економікою і є складовою загального менеджменту в цілому. В основу податкового менеджменту закладено загальні принципи та фундаментальні положення управління економікою, системного підходу й аналізу. Управління в теорії менеджменту, з одного боку, пов'язане з реалізацією основних його функцій, зокрема планування, регулювання, аналізу та контролю, а з іншого — трактується як особливий вид діяльності, спрямований на ухвалення управлінського рішення (рис. 1).

Найчастіше в органів державної влади і платників податків виникають проблеми стосовно організації руху податкових потоків та управлінням податковим процесом, що потребує ухвалення відповідних податкових рішень з метою визначення мети, завдань і програми дій або їх коригування. З огляду на це, суб'єкти податкового менеджменту повинні пристосовуватися до зовнішнього для них середовища шляхом ухвалення рішень на основі обробки й аналізу інформації на основі яких виробити стратегію щодо етапів технології податкового менеджменту, як процесу ухвалення управлінського рішення.

Податковий менеджмент завдяки ухвалення управлінського рішення позитивно впливає на інвестиційну політику, зміну інвестиційного клімату на макро- і мікроекономічному рівнях, сприяє кардинальній перебудові системи управління господарюючих суб'єктів. Те, що підприємницька діяльність здійснюється не заради податків, а заради прибутку, результатом податкового менеджменту є оптимізація загального рівня податкових витрат. У світовій практиці відомі окремі варіанти податкової політики підприємства, які зводяться до такого:

— нелегальна, що допускає ухилення від сплати податків на основі свідомого використання кримінальних методів обліку доходів і майна та навмисного викривлення бухгалтерської та податкової звітності;

— легальна, заснована на коригуванні господарської діяльності та методів ведення обліку та використанні можливостей, відповідно до чинного законодавства;

— напівлегальна, що використовує різне трактування, недоробки і протиріччя чинних законів і підзаконних актів.

Найважливішим чинником, що визначає ефективність внутрішньогосподарського податкового менеджменту, є система оподаткування. У вітчизняній практиці відомі основні системи оподаткування:

— найбільш поширена система оподаткування, що передбачає сплату основних податків і зборів (ПДВ, акцизного податку,податку на прибуток, ПДФО, місцевих податків), яка носить назву стандартної або загальноприйнятої системи оподаткування;

— спрощена система оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів господарювання аграрної галузі.

Податковому менеджменту притаманні основні методи управління: планування, регулювання, облік. Кожен з методів використовує свої форми, способи і прийоми досягнення поставлених перед ним завдань, тобто свій інструментарій. Завдання податкового планування представлені на (рис. 2).

Сутність податкового планування полягає у визнанні за кожним платником податків права використовувати всі допустимі законами засоби, прийоми і способи для максимального скорочення всіх податкових зобов'язань. Податкове планування можна визначити як організацію діяльності господарюючих суб'єктів з метою мінімізації податкових зобов'язань на законних підставах. В основі податкового планування лежить максимально повне і достовірне використання всіх дозволених Податковим кодексом України пільг, оцінка позиції податкової адміністрації та основних напрямів податкової політики держави. Основне завдання податкового планування зводиться до:

— забезпечення якісних та кількісних параметрів завдань з формування дохідної частини бюджетів.

На регіональному рівні в ході податкового планування вирішуються такі завдання:

— оцінюється податковий потенціал регіону;

— прогнозуються обсяги податкових надходжень з урахуванням темпів економічного зростання регіону;

— затверджується бюджет з податків;

— розробляються контрольні завдання в розрізі бюджетів різних рівнів;

— визначається розподіл податкових ставок, пільг, відрахувань.

— прогнозуються суми бюджетного дефіциту, рівня інфляції, індекси цін.

У теорії і на практиці податкового планування виокремлюють наступні види податкового планування:

Рис. 2. Завдання податкового планування

поточне (тактичне) і на більш віддалену перспективу (стратегічне). Стратегічне планування в системі податкового адміністрування є не що інше, як прогнозування, головною метою якого є прогноз і оцінка податкового потенціалу і надходжень податків і зборів до бюджетів усіх рівнів. Поточне планування (оперативне і короткострокове) в системі податкового адміністрування дає змогу вирішувати більш конкретні завдання, а саме:

— визначення податкових баз за видами податків і зборів;

— оцінка стану заборгованості (недоїмки) з податкових платежів за видами податків, суб'єктів — платників податків, галузями, регіонами тощо;

— розрахунок обсягів доходів і визначення рівнів справляння конкретних податків і зборів.

Короткострокове планування здійснюється на черговий календарний рік, виходячи з параметрів соціально-економічного розвитку країни та господарюючих суб'єктів. Планування надходжень податків і зборів на поточний рік має особливе значення для виконання податковими органами встановлених завдань. Податкове планування використовує різні методи, кожен з яких так чи інакше враховує наступні моменти:

— сезонні зміни в обсязі податкових надходжень;

— складову окремої події (наприклад, події в розвитку політичної ситуації, зміни в податковому законодавстві);

— невраховані чинники.

Висхідною складовою податкового планування є визначення податкової бази для кожного виду податку на державному рівні і в розрізі окремо взятого регіону. Регіональне податкове планування, в свою чергу, базується на результатах аналізу виконання поточних податкових зобов'язань і прогнозу макроекономічної ситуації в регіонах.

Велике значення при плануванні має достовірна оцінка надходжень податків до кінця поточного періоду (місяця, кварталу, півріччя, року), яка проводиться на основі порівняння з фактичними даними. Розробка і доведення до податкових органів у розрізі суб'єктів індикативних показників з мобілізації податків і зборів у бюджетну систему здійснюється за періодами: рік, квартал, місяць. З метою оцінки прогнозу (планування) податкових надходжень здійснюють всебічний і багатофакторний аналіз даних про податкову базу, надходжень до бюджетної системи, а також аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку. Така вимога стосується всіх без винятку податкових платежів. Точний прогноз податкових надходжень — одна з головних умов успішної роботи податкових органів. У податкових органах часто доводиться мати справу з поточним прогнозом і формуванням місячних завдань підлеглим територіальним інспекціям.

Ефективність податкового управління досягається за умов його цілеспрямованої орієнтації на суспільні блага (державні послуги), які оцінюються за оптимальною вартістю державних витрат у порівнянні з оптимальними параметрами сукупного податкового тягаря із застосуванням податкового регулювання (рис. 3).

Метою податкового регулювання є досягнення рівноваги громадських, корпоративних і особистих економічних інтересів учасників податкових відносин. Податкове регулювання спрямоване на максимальне фінансове забезпечення громадських інтересів. Головними формами податкового регулювання є система податкового стимулювання, оптимізація податкових ставок, система податкових пільг і заходів щодо застосування санкцій. Система податкового стимулювання означає:

— зміну термінів сплати податків та зборів, а також пені;

— надання відстрочки або розстрочки зі сплати податку;

— надання податкового кредиту або інвестиційного податкового кредиту.

Оптимізація податкових ставок займає особливе місце в податковому регулюванні. Метою оптимізації податкових ставок є досягнення відносної рівноваги між податковими функціями — фіскальної та регулюючої. Оптимальне співвідношення перерахованих методів і форм податкового стимулювання забезпечує результативність податкової політики держави. Застосування податкових стимулів не повинно завдавати шкоди доходам бюджету. До податкових стимулів відносяться і податкові пільги. Пільги з податків і зборів, які надаються окремим категоріям платників податків та зборів передбачені Податковим кодексом України.

Податкові стимули є більш широким поняттям, а податкові пільги є лише їх складовою. Сукупність податкових пільг — це частина системи податкового стимулювання. До них відносяться пільги, що надаються за допомогою зменшення податкової ставки. Другу частину системи податкового стимулювання представляють відстрочені податкові зобов'язання, тобто податкові стимули у формі зміни термінів сплати зобов'язань перед державою. Відстрочені податкові зобов'язання можуть виникати внаслідок перенесення терміну сплати податку або збору за погодженням з органами державної влади про надання відстрочки або розстрочки.

З метою національної безпеки виникає потреба в державній підтримці окремих галузей і виробництв. Од-

Рис. 3. Податкове регулювання в системі податкового адміністрування податків

ним з найбільш дієвих державних стимулюючих інструментів є фінансова допомога, суб'єктам господарювання з коштів державного бюджету у вигляді державних субсидій, субвенцій, дотацій. Отримання субсидій, дотацій або субвенцій стимулює виробничий процес окремих видів продукції, робіт та послуг. Надання фінансової допомоги не звільняє платників від сплати податків і зборів у повному обсязі, встановлених законодавством. Оцінка і прогнозування податкового потенціалу сприяють удосконаленню процесів планування податкових надходжень на всіх рівнях бюджетної системи, дають можливість виявляти і порівнювати податкові можливості і рівень податкової активності окремо взятого регіону.

Для підвищення ефективності державного податкового менеджменту в сфері податкового планування виникає потреба в налагодженні системи прогнозування з урахуванням стратегічних цілей національної економіки та наявних програм соціально-економічного розвитку регіонів.

Важливе значення для системи податкового адміністрування має облік завдяки якому забезпечується податкове адміністрування на основі обліково-аналітичної та оперативної інформації. Завдяки такої інформації отримуються дані, що характеризують стан обліку платників податків, повноту і своєчасність податків і зборів, що надходять до бюджетів всіх рівнів, їх фінансовий стан і можливості потенційного зростання бази оподаткування. Завдяки податкового обліку вибудовуються відносини між платниками податків і податковими органами, оскільки без постановки на податковий облік, тобто без надання в податкові органи відповідної інформації, податкові органи не мають можливості здійснити стосовно платника податків заходи податкового контролю та залучити платника податків до відповідальності. У результаті його здійснення податкові органи отримують інформацію, необхідну для проведення податкових перевірок.

Облік платників податків в податкових органах забезпечує своєчасну їх реєстрацію як платників податків, прийом і обробку декларацій та звітності, облік податкових надходжень і заборгованості, бухгалтерський аналіз і контроль. Завдяки обліку формується інформація для користувачів всіх рівнів податкового адміністрування. На основі інформації здійснюються прийняття рішень і оцінка адекватності прийнятих управлінських рішень у системі податкового адміністрування.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Податковий менеджмент в системі податкового адміністрування забезпечує облік платників, надходження податків та зборів у бюджети всіх рівнів, контроль за дотриманням податкового законодавства. Важливим чинником податкового менеджменту в системі податкового адміністрування мають планування та податкове регулювання, здатних забезпечити всі вимоги щодо дотримання Податкового кодексу України всіма платниками податків і зборів.

Література:

1. Савчук В.А. Податкове регулювання економіки: сутність та проблеми реалізації в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 1. С. 62—64.
2. Показники державного бюджету на 2022 — 2023 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/p_DB.pdf (дата звернення: 15.09.2021).
3. Гринчук Ю.С., Гринчук В.Ю. Податковий менеджмент в системі управління підприємством. Облік і фінанси АПК: освітній портал. 2021. URL: http://magazine.faaf.org.ua/podatkoviy-menedzhment-v-sistemi-upravlinnya-pidpriemstvom.html (дата звернення: 18.09.2021).

References:

1. Savchuk, V. A. (2014), "Tax regulation of the economy: the essence and problems of implementation in Ukraine", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 1, pp. 62—64.
2. Ministry of Finance of Ukraine (2021), "Indicators of the state budget for 2022—2023", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/p_DB.pdf (Accessed 05 Nov 2021).
3. Hrynchuk, Yu.S. and Hrynchuk, V.Iu. (2021), "Tax management in the enterprise management system", Oblik i finansy APK: osvitnii portal, [Online], vol. 6, available at: http://magazine.faaf.org.ua/podatkoviy-menedzhment-v-sistemi-upravlinnya-pidpriemstvom.html (Accessed 05 Nov 2021).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021 р.

УДК 336.225:339.543.3

І. В. Мартинюк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6361-4232
О. Ю. Дубовик,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4668-4738

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.84

АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ ЗА ГРУПАМИ ТОВАРІВ ЗГІДНО З УКТ ЗЕД

I. Martyniuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
O. Dubovyk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine

ADMINISTRATION OF CUSTOMS PAYMENTS IN UKRAINE BY GROUPS OF GOODS ACCORDING TO UCT ZED (UKRAINIAN CLASSIFICATION OF FOREIGHN ECONOMICS GOODS)

Статтю присвячено аналізу адміністрування митних платежів до Державного бюджету України за групами товарів згідно з УКТ ЗЕД. У статті досліджено динаміку надходжень митних платежів, їх роль у формуванні доходів Державного бюджету України. Проведено моніторинг стану оподаткованого імпорту та його податкового навантаження в Україні. Виділено групи товарів та товарні позиції за УКТ ЗЕД, які забезпечують максимальний обсяг надходжень митних платежів до бюджету. Здійснено аналіз структури митних платежів за групами товарів згідно з УКТ ЗЕД, при імпорті яких вони сплачуються. Проведено прогнозування надходжень митних платежів під впливом найбільш бюджетоутворюючих груп товарів згідно з УКТ ЗЕД. Визначено важливість правильної класифікації товарів відповідно до УКТ ЗЕД. Запропоновано напрями підвищення ефективності адміністрування митних платежів органами Державної митної служби України.

The article is devoted to the analysis of the administration of customs payments to the State Budget of Ukraine by groups of goods in accordance with the UKT ZED. The article examines the dynamics of customs revenues. Their role in the formation of tax revenues and revenues of the State Budget of Ukraine has been analyzed. The state of taxed imports and their tax burden in Ukraine was monitored. Groups of goods and commodity positions according to UKT ZED have been allocated, which provide the maximum amount of receipts of customs payments to the budget. The analysis of the customs payments structure by groups of goods in accordance with the UKT ZED has been carried out, the import of which they are paid. The forecast of receipts of customs payments under the influence of the most budget-forming groups of goods according to UKT ZED is carried out. The influence of imports of tobacco products on the receipt of customs duties was revealed. Additional receipts of customs payments to the State Budget of Ukraine were monitored due to: correct determination of customs value, classification decisions, country of origin of goods. Problems, which are related to the correct classification of goods according to the UKT ZED, the correct determination of customs value and the correct declaration of the country of origin of goods, have been analyzed. Volumes of additional receipts of customs payments as a result

of the carried-out control measures by the State customs service of Ukraine have been estimated. The importance of correct classification of goods according to UKT ZED has been determined. The directions of increase of efficiency of administration of customs payments by the State customs service of Ukraine are offered: improvement of control over determination of customs value, classification of goods according to UKT ZED, declaration of the country of origin of goods; improvement of preventive measures by customs authorities. Among the preventive measures have been proposed: public awareness work among the subjects of foreign economic activity on customs clearance, declaration, the procedure for obtaining preliminary decisions, the rights to administrative appeal against decisions of customs authorities, providing advice on customs matters.

Ключові слова: адміністрування, митні платежі, УКТ ЗЕД, оподаткований імпорт, бюджет, митна служба.

Key words: administration, customs payments, UKT ZED" taxed imports, budget, Customs Service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах сьогодення неможливо уявити країну, яка була б поза межами інтеграційних процесів, та суб'єкти господарювання якої не здійснювали б зовнішньоекономічну діяльність. Але водночас зростання обсягів зовнішньоекономічної діяльності без здійснення ефективних заходів контролю негативно впливає на дотримання митних інтересів країни та погрожує її митній безпеці. Одним з інструментів забезпечення захисту митних інтересів є митні платежі, які, з одного боку, виступають інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності, з іншого — важливим джерелом формування доходів Державного бюджету України (в середньому 38% за останні п'ять років). Отже, забезпечення ефективного адміністрування митних платежів є актуальним та важливими завданням, яке стоїть перед митними органами країни, та потребує постійного вдосконалення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження питань, пов'язаних з процесом адміністрування митних платежів, здійснили такі науковці: О.Г. Гуменюк, О.М. Десятнюк, О.Ф. Запорожець, Т.О. Проценко, О.О. Сластьоненко, Н.М. Тополенко та ін. Але, нпопри дослідження науковців та заходи митних органів, які спрямовані на підвищення ефективності адміністрування митних платежів, залишаються проблеми, пов'язані з правильністю класифікації товарів відповідно до УКТ ЗЕД, що призводять до суттєвих нарахувань додаткових митних платежів за результатами контрольно-перевірочної роботи митних органів. Тому проблеми правильної класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД залишаються актуальними та потребують подальших досліджень з метою підвищення ефективності адміністрування митних платежів.

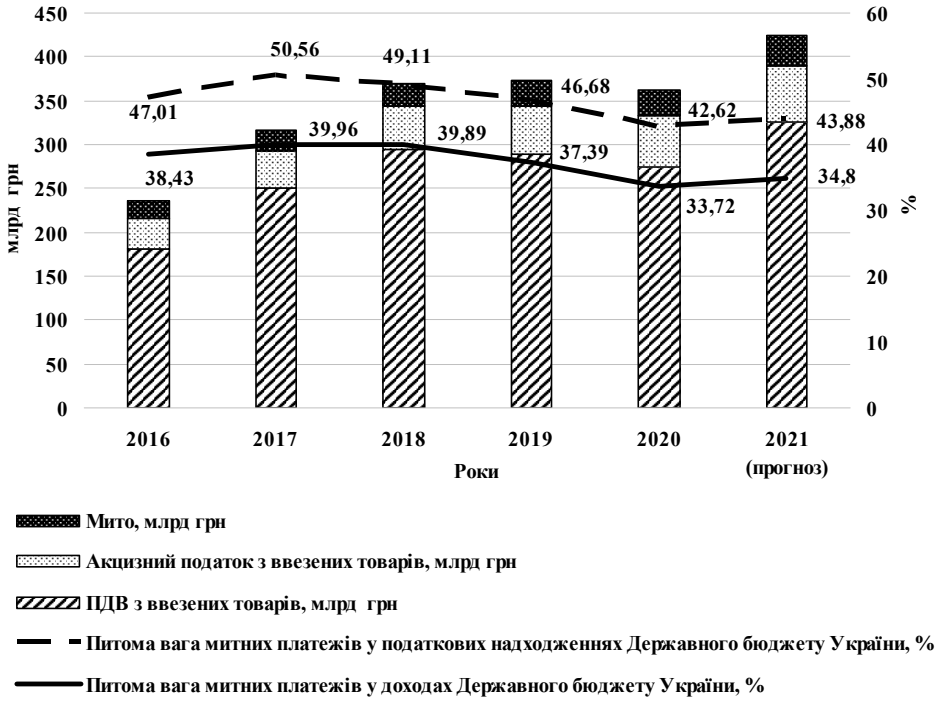

Рис. 1. Динаміка надходжень митних платежів, їх питомої ваги у податкових надходженнях та доходах Державного бюджету України, 2016—2021 рр. з урахуванням прогнозних даних

Джерело: побудовано авторками на основі даних джерел: [1].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз адміністрування митних платежів в Україні за групами товарів згідно з УКТ ЗЕД та визначення напрямів підвищення його ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Адміністрування митних платежів органами Державної митної служби є важливим напрямом діяльності, який спрямовано на забезпечення своєчасного та правильного надходження митних платежів до Державного бюджету України. Усі заходи, які здійснюються в межах адміністрування митних платежів, повинні бути направлені не лише на забезпечення дохідної частини бюджету, але й на попередження митних правопорушень та створення сприятливих умов для ведення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання. Важливість адміністрування митних платежів обумовлено їх роллю у формуванні як податкових надходжень, так і загальної суми доходів Державного бюджету України, яка, на жаль,

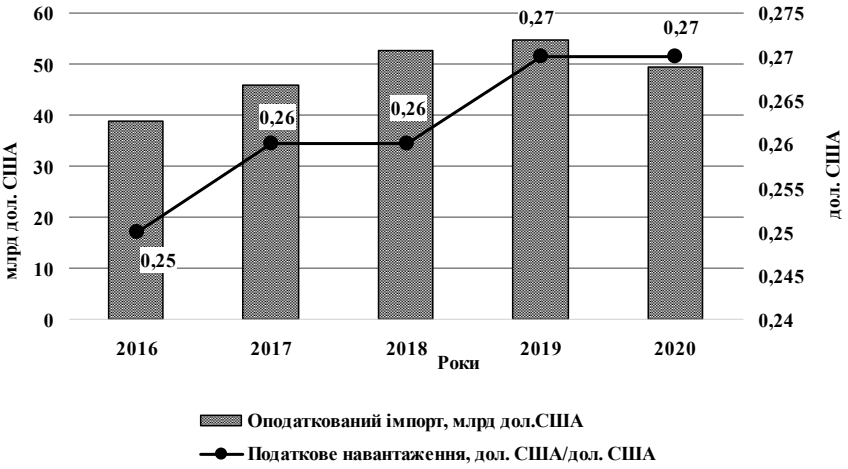

Рис. 2. Динаміка обсягів оподаткованого імпорту та його податкового навантаження в Україні, 2017—2020 рр.

Джерело: побудовано авторками на основі даних джерел: [3].

останніми роками має тенденцію до зниження, про що свідчать дані рисунка 1.

Попри зменшення питомої ваги митних платежів у податкових надходженнях та доходах Державного бюджету України, дані рисунка 1 в абсолютному вираженні демонструють позитивну динаміку щодо зростання надходжень митних платежів до Державного бюджету України. Винятком є лише 2020 р., у якому відбулося зменшення обсягів оподаткованого імпорту у доларах США на 9,44% у порівнянні з 2019 р. [2, с. 27], що призвело до зменшення надходжень податку на додану вартість, і як наслідок, до зменшення загального обсягу митних платежів, оскільки саме податок на додану вартість є основним їх джерелом, питома вага якого за останні п'ять років в середньому складала 77% у загальній сумі митних платежів. Надходження акцизного податку у 2020 р. збільшились на 8,2% через зростання офіційного обмінного курсу гривні до євро у середньому на 6,3% та імпорту тютюнових виробів для електричного нагрівання за допомогою підігрівача з електронним управлінням у 1,5 рази у порівнянні з 2019 р. [2, с. 37].

Динаміка оподаткованого імпорту, який є важливим фактором впливу на надходження митних платежів, дані якого формуються за митними деклараціями, під час оформлення яких було сплачено митні платежі, та податкового навантаження на нього наведено на рисунку 2.

Дані рисунка 2. до 2020 р. свідчать про позитивну тенденцію щодо зростання оподаткованого імпорту на 40,31% за період з 2016 р. по 2019 р., що впливало на збільшення обсягів митних платежів. Податкове навантаження митними платежами на 1 долар США оподаткованого імпорту збільшилось за досліджуваний період з 0,25 до 0,27 цента. Це результат вдалих заходів органів Державної митної служби України, спрямованих на підвищення ефективності адміністрування митних платежів, а саме: посилення контролю за використанням податкових пільг; своєчасне попередження незаконних схем з ввезення на митну територію України товарів; ефективний контроль за правильним визначенням бази оподаткування, своєчасним та правильним декларуванням; посилена робота з визначення та управління ризиками у митній справі.

З метою визначення груп товарів серед загального обсягу оподаткованого імпорту, що сприяють акумуляції найбільших сум митних платежів до Державного бюджету України, було проведено аналіз, який надав змогу виявити п'ять товарних груп згідно з УКТ ЗЕД (рис. 3), які забезпечують максимальний обсяг надходжень митних платежів до бюджету. У 2020 р. ці групи забезпечили майже 63% від загального обсягу митних платежів.

27 група товарів згідно з УКТ ЗЕД забезпечила у 2020 р. найбільше надходження митних платежів до Державного бюджету, а саме: 27,62% від загального обсягу надходжень митних платежів. 87 група товарів згідно з УКТ ЗЕД забезпечила надходження 14,76% від загального обсягу митних платежів. Розглядаючи ці дві групи, особливо суттєвими для поповнення дохідної частини Державного бюджету України були наступні товарні позиції, що наведені на рисунку 4.

Товарна позиція 2710 згідно з УКТ ЗЕД "Нафта або нафтопродукти, одержані з бітумінозних порід (мінералів), крім сирих; продукти, в іншому місці не зазначені, з вмістом 70 мас. % або більше нафти чи нафтопродуктів, одержаних з бітумінозних порід (мінералів), причому ці нафтопродукти є основними складовими частинами продуктів; відпрацьовані

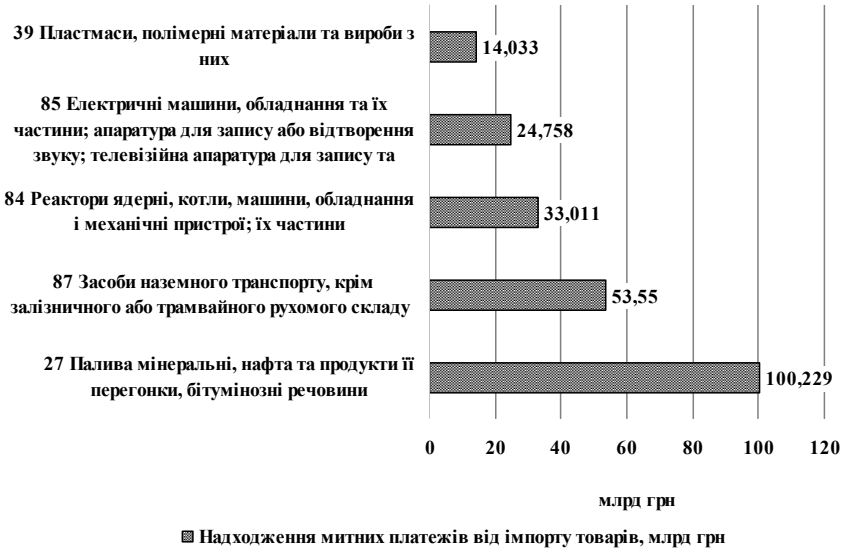

Рис. 3. Надходження митних платежів від імпорту найбільш бюджетоутворюючих товарних груп згідно з УКТ ЗЕД до Державного бюджету України, 2020 р., млрд грн

Джерело: побудовано авторками на основі даних джерел: [3].

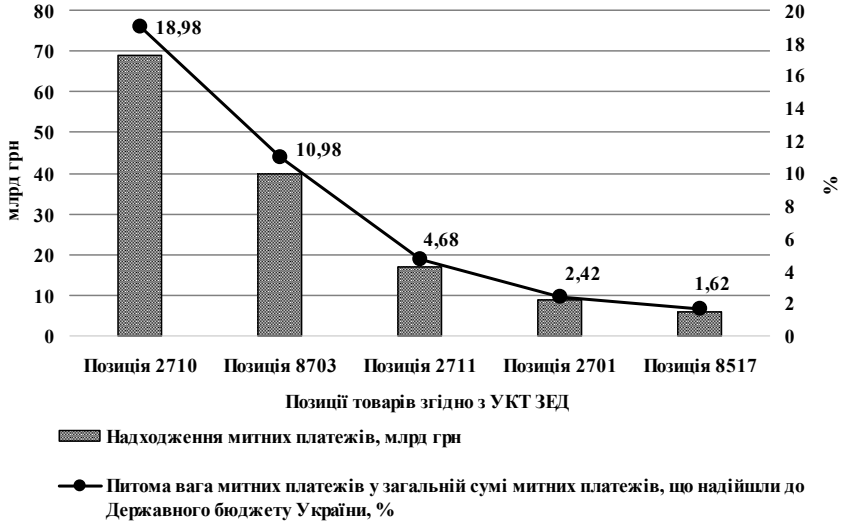

Рис. 4. Найбільш бюджетоутворюючі товарні позиції згідно з УКТ ЗЕД України, 2020 р.

Джерело: побудовано авторками на основі даних джерел: [3].

нафтопродукти" та товарна позиція 8703 "Автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби, призначені головним чином для перевезення людей (крім моторних транспортних засобів товарної позиції 8702), включаючи вантажопасажирські автомобілі-фургони та гоночні автомобілі" відіграють найбільшу роль у формуванні митних платежів. Варто відмітити, що групи найбільш бюджетоутворюючих імпортованих товарів не за всіма митними платежами збігаються, про що свідчать дані рисунка 5.

Найбільш бюджетоутворюючими за ПДВ та за акцизним податком є 27 та 87 групи товарів за кодами УКТ ЗЕД, за митом — 87 група. Саме тому було досліджено вплив даних груп товарів на надходження митних платежів. Завдяки використання пакету "Аналіз даних" програми Excel отримано наступне рівняння, яке свідчить про залежність надходжень митних платежів від обся-

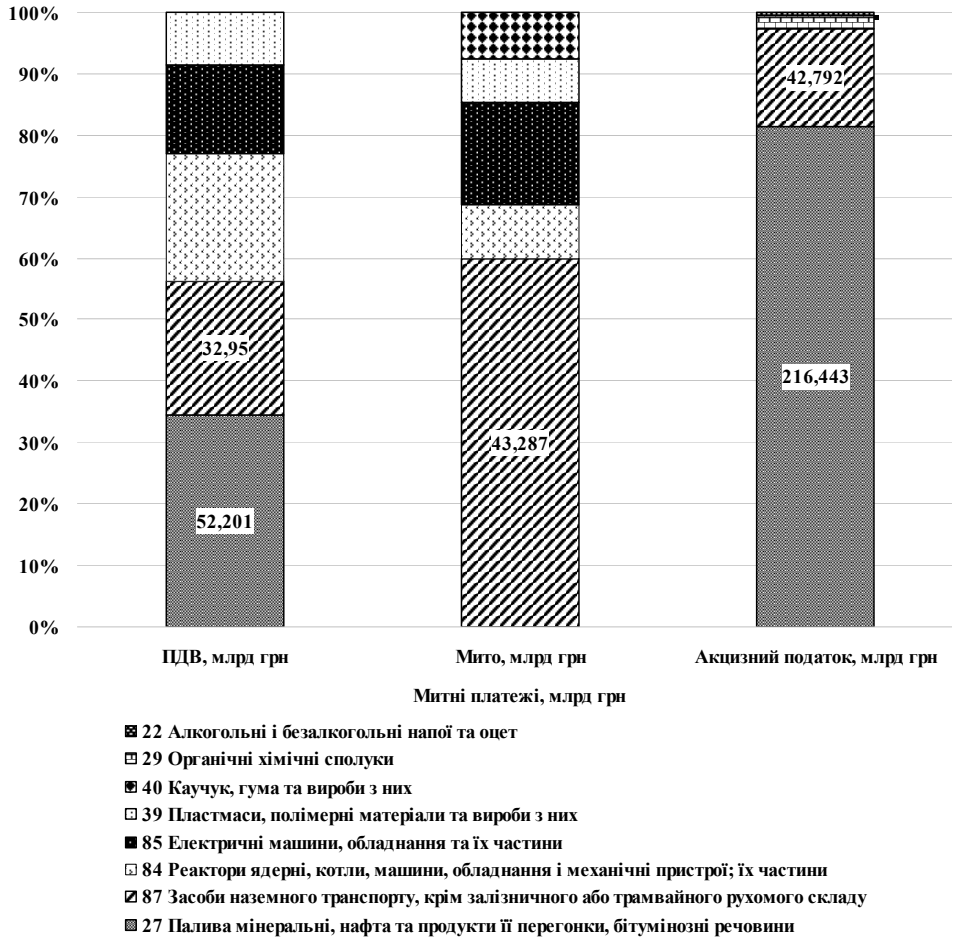

Рис. 5. Найбільш бюджетоутворюючі товарні групи за кодами УКТ ЗЕД з ПДВ, мита та акцизного податку в Україні, 2020 р., млрд грн

Джерело: побудовано авторками на основі даних джерел: [3].

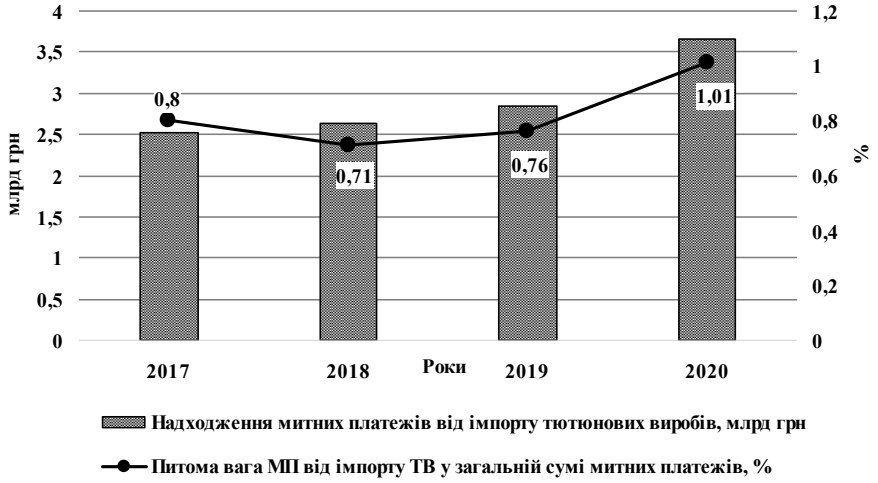

Рис. 6. Динаміка надходжень митних платежів від імпорту тютюнових виробів на митну територію України та їх питомої ваги у загальній сумі митних платежів, 2017—2020 рр.

Джерело: побудовано авторками на основі даних джерел: [1; 3].

Таблиця 1. Динаміка додаткових надходжень митних платежів до Державного бюджету України, 2016—2020 рр., млн грн

Види додаткових надходжень митних платежів	Обсяг додаткових надходжень митних платежів, млн грн					
	2016	2017	2018	2019	2020	Зміни у % 2020 / 2016
Додаткові надходження від контролю за правильністю визначення митної вартості товарів	4983	4219	4650	7969	6919	38,85
Додаткові надходження від контролю за правильністю класифікації товарів	229,3	267,7	280,1	249	275	19,93
Додаткові надходження від контролю за правильністю декларування країни походження товарів	84,3	176,5	192,3	255	304	260,62
Усього додаткові надходження	5296,6	4663,2	5122,4	8473	7498	41,56

Джерело: [4; 5].

гу імпортованих 27 та 87 груп товарів згідно з УКТ ЗЕД ($R^2 = 0,76$).

$$У = 99,09+0,2944*X_1+1,2950*X_2 \quad (1),$$

де У — обсяг надходжень митних платежів, млрд грн;

X_1 — обсяг імпорту 27 групи товарів за УКТ ЗЕД, млрд грн;

X_2 — обсяг імпорту 87 групи товарів за УКТ ЗЕД, млрд грн.

За результатами проведеного моделювання було здійснено прогнозування надходжень митних платежів до Державного бюджету України під впливом визначених факторів. А саме у 2021 році прогнозований обсяг надходжень митних платежів складе 383,2 млрд грн, що більше ніж у 2020 році на 5,61%.

Попри значні обсяги імпорту та споживання тютюнових виробів, обсяг надходжень митних платежів від імпорту даної групи товарів складав у середньому 2,915 млрд грн за 2017—2020 рр. або 0,82% від загального обсягу митних платежів (рис. 6).

Проведений аналіз надходжень митних платежів до Державного бюджету України в цілому та за різними групами товарів свідчить про високий рівень ефективності заходів адміністрування митних платежів, які вживають митні органи. Але водночас проблеми правильної класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД залишаються досить суттєвими (табл. 1) та входять до найбільш розповсюджених порушень, які здійснюють суб'єкти ЗЕД, наряду з проблемами правильного визначення мит-

Рис. 7. Структура справ на розгляді у судах у сфері митної справи в Україні, 2020 р.

Джерело: [6].

ної вартості та правильного декларування країни походження товарів.

Дані таблиці 1 свідчать про збільшення обсягів додаткових надходжень митних платежів за результатами здійснених контрольних заходів органами Державної митної служби України за досліджуваний період на 41,56%. Варто звернути увагу на те, що найбільша частка додаткових надходжень митних платежів від контролю за правильністю визначення митної вартості забезпечена внаслідок коригування митної вартості 84—90 груп товарів згідно з УКТ ЗЕД [4]. За результатами наших досліджень саме 84, 85 та 87 групи товарів входять до найбільш бюджетоутворюючих груп товарів та мають суттєвий вплив на забезпечення надходжень митних платежів. Значний обсяг нарахувань додаткових митних платежів щорічно відбувається також через перевірку: правильної класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД, яка впливає на визначення виду мита (преференційне, пільгове або повне) та розміру його ставки, та достовірності преференційних сертифікатів походження товарів.

Питання, які виникають з приводу вищезазначених порушень у митній справі, суб'єкти ЗЕД мають право оскаржувати відповідно до статті 24 Митного кодексу України [7], про що свідчать дані щодо оскаржень рішень митних органів, наведені на рисунку 7.

Найбільше справ пов'язано з правильністю визначення митної вартості товарів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження надало змогу оцінити стан адміністрування митних платежів в Україні за 2016—2020 рр., проаналізувати найбільш бюджетоутворюючі групи та позиції товарів згідно з УКТ ЗЕД. Виявити недоліки, які виникають при адмініструванні митних платежів, серед яких правильна класифікація товарів, правильне визначення митної вартості та декларування країни походження товарів, які впливають на визначення розміру митних платежів, та обгрунтувати необхідність вдосконалення діяльності контролюючих органів з метою полегшення здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання.

Подальші заходи митних органів з підвищення ефективності адміністрування митних платежів повинні бути спрямованні на вдосконалення усіх складових адміністрування, а саме:

1) на контроль: за правильним вибором методу визначення митної вартості та правильним розрахунком її суми, оскільки саме митна вартість впливає на розмір митних платежів, які надходять до бюджету та, на жаль, на сьогодні додаткові нарахування за неправильне визначення митної вартості посідають перше місце серед загальної кількості додаткових надходжень митних платежів; за правильною класифікацією товарів згідно з УКТ ЗЕД, оскільки від правильності визначення коду товару залежить вид та розмір мита; за правильністю декларування країни походження товарів; за своєчасною та повною сплатою митних платежів;

2) на вдосконалення превентивної функції митних органів в межах адміністрування митних платежів. Адже важливо не донараховувати митні платежі за вчинені порушення, а попереджати можливість здійснення порушень митних правил. Митними органами повинна проводитися масово-роз'яснювальна робота серед суб'єктів ЗЕД з питань митного оформлення, декларування, порядку отримання попередніх рішень з приводу класифікації та країни походження товарів, прав стосовно здійснення адміністративного оскарження рішень митних органів, надання консультацій з митної справи. Саме через вдосконалення та гармонізацію відносин між митними органами та суб'єктами ЗЕД можливе підвищення ефективності адміністрування митних платежів.

Література:

1. Звітність. Статистика. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu (дата звернення: 11.10.2021).

2. Пояснювальна записка до звіту про виконання Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік". Підсумки соціально-економічного розвитку України. URL: https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information (дата звернення: 11.10.2021).

3. Статистика митниці. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/ (дата звернення: 15.10.2021).

4. Звіти Державної фіскальної служби України за 2016, 2017, 2018 рр. Діяльність. Плани та звіти роботи ДФС України. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/237691.html (дата звернення: 13.10.2021).

5. Про розгляд запиту на отримання публічної інформації щодо додаткових надходжень до Державного бюджету коштів за результатами здійснення контрольних заходів у 2019—2020 роках Державною митною службою України №08-4/15-02-03/10/10139 від 5.11.2021 р.

6. Звіт про виконання плану роботи Державної митної служби України на 2020 рік. Діяльність. Звіти та плани. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti (дата звернення: 18.10.2021).

7. Митний кодекс України: Закон від 13.03.2012 № 4495-VI. Дата оновлення: 01.06.21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 (дата звернення: 10.10.2021).

References:

1. The Official site of the State Treasury Service of Ukraine (2021), "Reports on the implementation of the state budget of Ukraine, 2016—2020", available at: https://vvv.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannia-derzhavnogo-biudzhetu (Accessed 11 October 2021).

2. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Explanatory note to the report on the implementation of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2020", available at: https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information (Accessed 11 October 2021).

3. The Official site of the State Customs Service of Ukraine (2021) "The customs statistics", available at: https://customs.gov.ua/ (Accessed 15 October 2021).

4. The Official site of the State Fiscal Service of Ukraine (2016—2018) "Reports of the State Fiscal Service of Ukraine for 2016, 2017, 2018", available at: http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/237691.html (Accessed 13 October 2021).

5. The State Customs Service of Ukraine (2021) "On consideration of the request for public information on additional revenues to the State Budget based on the results of control measures in 2019—2020", №08-4/15-02-03/10/10139, 2021

6. The Official site of the State Customs Service of Ukraine (2020) "The report on the implementation of the work plan of the State Customs Service of Ukraine for 2020", available at: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti (Accessed 18 October 2021).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Customs Code of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 (Accessed 10 October 2021).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2021 р.

УДК 658.15

З. М. Криховецька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0002-0028-1960
С. І. Щипайло,
фінансовий аналітик, Applicature Inc.
ORCID ID: 0000-0002-7319-1739
С. О. Кропельницька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0000-0003-4992-9550

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.90

ТАКСОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Z. Krykhovetska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
S. Shchypailo,
Financial Analyst, Applicature Inc.
S. Kropelnytska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

TAXONOMIC ANALYSIS OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE DEVELOPMENT

В умовах конкуренції, нестабільності зовнішнього середовища виникає потреба у постійному розвитку підприємства, що забезпечує його ефективну довгострокову діяльність. Метою дослідження є визначення фінансового потенціалу розвитку підприємства на основі таксономічного аналізу, що дасть змогу оцінити, на скільки ефективно здійснюється управління фінансами підприємства. Методологічну базу дослідження складають сукупність способів наукового пізнання, загальнонаукові принципи, метод групування, порівняння, аналіз, таксономічний метод оцінки розвитку підприємства.

У статті розглянуто різні підходи науковців до тлумачення поняття "розвиток підприємства", виявлено, що їх спільними характеристиками є: процесність, поява змін і перехід у новий стан.

На основі узагальнення існуючих методів для оцінки фінансового потенціалу розвитку підприємства розглянуто можливість застосування таксономічного аналізу на прикладі визначення рівня розвитку ТзОВ "Калуський трубний завод".

З метою оцінки існуючого фінансового потенціалу розвитку підприємства нами вибрано показники майнового стану, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності, ліквідності та платоспроможності. Відповідно до алгоритму формування таксономічного показника на основі проведених розрахунків за п'ятьма групами показників сформовано матрицю спостережень за 2016—2018 рр., матрицю стандартизованих значень, визначено координати вектора-еталона, обраховано відстані між окремими спостереженнями та вектором-еталоном, розраховано показники таксономії ТзОВ "Калуський трубний завод" за 2016—2018 роки.

Основою формування вектору-еталону був поділ показників, виходячи з характеру їхнього впливу на рівень розвитку досліджуваного об'єкта. До стимуляторів віднесено коефіцієнти: придатності, фондовіддачі, рентабельності основних засобів, автономії, фінансової стійкості, показники ліквідності та платоспроможності, прибутковості та ділової активності. Дестимуляторами були коефіцієнти зносу та частки позикових коштів.

In conditions of competition, instability of the external environment there is a need for continuous development of the enterprise, which ensures its effective long-term activity. The purpose of the study is to determine the financial potential of the enterprise on the basis of taxonomic analysis, which will show effectiveness of the financial management of the enterprise. The methodological basis of the study consists of a set of methods of scientific knowledge, general scientific principles, method of grouping, comparison, analysis, taxonomic method of assessing the development of the enterprise.

The article considers different approaches of scientists to the interpretation of the concept of "enterprise development", it is found out that their common characteristics are process, the emergence of changes and the transition to a new state.

Based on the generalization of existing methods for assessing the financial potential of enterprise development, the possibility of applying taxonomic analysis on the example of determining the level of development of LLC "Kalush Pipe Plant" is considered.

In order to assess the existing financial potential of the enterprise, we have selected indicators of property status, financial stability, business activity, profitability, liquidity and solvency. According to the algorithm of taxonomic indicator formation on the basis of calculations on five groups of indicators the matrix of observations for 2016—2018 is formed, the matrix of standardized values, coordinates of vector-standard are defined, distances between separate observations and vector-standard, indicators of taxonomy "Kalush Pipe Plant" for 2016—2018 are calculated. The basis for the formation of the reference vector was the division of indicators, based on the nature of their impact on the level of development of the object under study. Incentives include ratios: suitability, return on assets, return on fixed assets, autonomy, financial stability, liquidity and solvency, profitability and business activity. Destimulators were depreciation rates and the share of borrowed funds.

Ключові слова: розвиток підприємства, фінансовий потенціал, таксономічного показника, стимулятори, дестимулятори.

Key words: enterprise development, financial potential, taxonomic indicator, stimulators, destimulators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах турбулентності ведення підприємницької діяльності через вплив таких негативних чинників зовнішнього середовища, як коливання курсу валют, падіння попиту на продукцію, ріст цін на сировинну, паливно-енергетичні ресурси, падіння платоспроможності населення найбільш актуальним завданням будь-якого суб'єкта господарювання є здатність зберігати свої позиції на ринку та виживати в конкурентній боротьбі. У зв'язку з цим підприємства повинні постійно розвиватись, удосконалюючи господарську діяльність із урахуванням сучасних вимог до ведення бізнесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питання розвитку підприємства, системи його управління присвячені праці багатьох відомих вітчизняних і закордонних вчених, як-от: Афанасьев Н.В. [1], Бурмака М.М., Бурмака Т.М. [2], Васюткіна Н.В. [3], Коваленко Н.В. [4], Корюгін А.В. [5], Косолапов А.Ф. [6], Отенко В.І. [7], Пономаренко В.С. [8], Прийма Л.Р. [9], Раєвнєва О.В. [10], Чорна М.В. [11] та інші. Особливості формування стратегії розвитку підприємства досліджували Андрос С.В. [12], Баланович А.М. [13], Гречкосій І.Д. [14], Єпіфанова І.Ю. [15], Завідна Л.Д. [16], Іщенко Н.А. [17], Кондратюк С.Ю. [18], Темченко О.А. [19] та інші. Питання застосування таксономічного аналізу для оцінки розвитку підприємств висвітлені в роботах таких науковців як Двуліт З.П. [20], Іпполітова І.Я. [21], Карцева В.В. [22], Кузько Т.Н. [23], Лемещенко Н.М. [24], Подольчак Н. [25], Сирветник-Царій В.В. [26], Школьник І.О. [27] та інших.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Незважаючи на значну кількість опублікованих праць та їх наукову цінність, чимало теоретичних і методичних аспектів проблеми оцінки розвитку підприємства потребують подальших наукових досліджень та розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення фінансового потенціалу розвитку підприємства на основі таксономічного аналізу, що дасть змогу оцінити, на скільки ефективно здійснюється управління фінансами підприємства. Методологічну базу дослідження складають сукупність способів наукового пізнання, загальнонаукові принципи, метод групування, порівняння, аналіз, таксономічний метод оцінки розвитку підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах зростаючої конкуренції, нестабільності зовнішнього середовища, інтенсивних змін виникає потреба у постійному розвитку підприємства як виробничо-економічної системи, що дає змогу підтримувати його в бажаному стані. Саме постійний розвиток підприємства забезпечує його ефективну довгострокову діяльність. Хоча поняття "розвиток" є досить поширене у науці, проте немає універсального визначення поняття "розвиток підприємства". Складність і неоднозначність визначення виявляється в наявності різних думок щодо тлумачення цього поняття. Так, Коваленко-

ко Н.В. вважає, що розвиток підприємства — це поява чогось нового, що призведе до поліпшення діяльності підприємства, надасть йому переваги над конкурентами [4].

На думку Васюткіної Н.В., розвиток підприємства є сукупністю змін його якісного стану як системи, що відбуваються в результаті взаємодії функціональних елементів зовнішнього і внутрішнього походження на різних рівнях реалізації його потенціалу [3].

Кондратюк С.Ю. трактує розвиток як сукупність незворотних змін, у результаті яких об'єкт здійснює перехід на якісно новий рівень. А під розвитком підприємства автор пропонує розуміти "безперервний процес цілеспрямованих кількісних і якісних змін, зумовлених трансформацією зовнішнього і внутрішнього середовища, що формують загальний напрям діяльності підприємства у довгостроковій перспективі, спрямований на досягнення поставлених цілей" [18]. Науковець зазначає, що "розвиток підприємства не може відбуватися самостійно ... залежить від якості системи управління, в якій суб'єкт здійснює вплив на об'єкт з метою вирішення тактичних, оперативних і стратегічних завдань задля отримання прибутку та переходу на більш високу стадію життєвого циклу" [18].

Чорна М.В. пропонує розглядати під цим поняттям цілеспрямований безперервний рух в просторі та часі, який являє собою сукупність процесів, змін, що приводить до переходу підприємства як відкритої соціально-економічної системи в новий стан [11].

Раєвнєва О.В. характеризує розвиток підприємства як "необоротний, спрямований, закономірний і унікальний процес змін відкритої системи у просторі і часі ... усунення протиріч, що виникають на двох рівнях" [10, с. 213].

У контексті актуальних підходів і трендів поняття розвитку підприємства також слід розглядати як розвиток, впровадження проєкту/проєктів. Адже, відповідно до глобального міжнародного стандарту управління проєктами — четвертого видання (2008, A Guide to the Project Management Body of Knowledge1 (PMBOK)) проєкт — це тимчасове підприємство, призначене для створення унікальних продуктів, послуг або результатів [28]. Інакше кажучи, проєктом називається група взаємопов'язаних задач, які виконуються в рамках виділеного бюджету з метою отримання запланованого результату спеціально створеною для цього командою. Причому час початку і закінчення проєктних робіт чітко визначено. Проєкт характеризується наявністю чіткої мети, досягнення якої свідчить про завершення проєкту. Про завершення проєкту може також говорити визнання того, що мета не можна досягти або зникла необхідність в проєкті. Термін "тимчасовий" відображає тільки обмежений термін реалізації мети проєкту. Оскільки "розвиток підприємства" — це процес безперервний, то, зважаючи на вище зазначене, про нього можна говорити як про впровадження сукупності окремих проєктів, в яких виникає необхідність, залежно від фінансового потенціалу, загального стану підприємства та інших факторів впливу та змін.

Попри особливості трактування поняття "розвиток підприємства" різними авторами, спільними характеристиками є: процесність, поява змін і перехід у новий стан.

Фінансовий потенціал підприємства, як сукупність усіх фінансових ресурсів і методів їх використання для досягнення тактичних і стратегічних цілей та забезпечення максимально можливого фінансового результату, є складовою частиною економічного потенціалу підприємства, яка визначає подальші його можливості залучення та ефективного управління фінансовими ресурсами.

Оцінку існуючого фінансового потенціалу підприємства слід проводити на основі аналізу динаміки значень показників його майнового стану, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності, ліквідності та платоспроможності, що дасть змогу отримати комплексну характеристику діяльності підприємства, його конкурентоспроможності, послужить базою для розробки стратегії управління фінансовим потенціалом. Фінансовий потенціал підприємства є критерієм, який визначає здатність до пристосування при змінах економічної кон'юнктури, адже, саме він відіграє вагому роль у спроможності підприємства генерувати необхідні позитивні грошові потоки, бути інвестиційно привабливим, ліквідним та фінансово надійним [29].

Потрібно для початку зрозуміти наскільки ефективно підприємство використовує наявні фінансові ресурси, щоб зробити висновок щодо його розвитку. Для цього важливо провести діагностику фінансово-господарської діяльності, щоб отримати вихідну інформацію щодо фінансово-економічного стану та прогнозних показників. На основі такого аналізу визначається фінансовий потенціал суб'єкта господарювання та моделюються потенційні стани: потенціал виживання, потенціал стійкості та розвитку. Для з'ясування рівня розвитку підприємства та визначення його фінансового потенціалу варто сформувати певні оціночні блоки:

1. Майновий стан, у який входить група показників, які характеризують склад, структуру та динаміку капіталу, що перебуває на балансі підприємства. До них належать: коефіцієнт зносу, коефіцієнт придатності, фондовіддача, фондомісткість, рентабельність основних засобів [30, с. 123].

2. Фінансова стійкість включає комплекс відносних показників, які характеризують склад джерел фінансування суб'єкта господарювання та визначають ступінь його плато- та кредитоспроможності. Для визначення фінансової стійкості доцільно використовувати коефіцієнти автономії, фінансової стійкості, співвідношення власних та залучених коштів та інші. У структурі джерел фінансування фінансово стійкого підприємства спостерігається переважання власного капіталу над часткою залучених фінансових ресурсів, що дає можливість підприємству своєчасно розрахуватись за своїми зобов'язаннями [30, с. 124].

3. Ліквідність підприємства характеризується співвідношенням величини його високоліквідних активів та короткотермінових зобов'язань. Серед найбільш значущих показників ліквідності виділяють: коефіцієнт покриття, коефіцієнти швидкої та абсолютної ліквідності.

4. Показники прибутковості або рентабельності підприємства пов'язані з отриманням прибутку та показують ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Позитивним явищем є зростання цих показників, що засвідчує можливість подальшого розвитку. Основними з них є показники рентабельності діяльності, продукції, власного капіталу та підприємства в цілому [31, с. 175].

5. Ділова активність підприємства визначає динаміку ефективності виробничо-господарських процесів та оцінюється коефіцієнтами оборотності активів, власного капіталу, дебіторської та кредиторської заборгованості. Чим вищі ці показники, тим більші обсяги продажу та прибутку досягне підприємство. До уваги беруться різні аспекти діяльності підприємства при обрахунку показників ділової активності, які характеризують усю сукупність зусиль підприємства щодо просування на ринках продукції, праці, капіталу.

Серед багатьох існуючих методів оцінки розвитку підприємства, кожен із яких має свої переваги і недоліки, ми вважаємо доцільним застосування таксономічного аналізу, що зумовлюється складністю досліджуваних економічних явищ і процесів, їх багатогранністю та многозначністю. Таксономічний аналіз застосовують для об'єктів, що характеризуються великою кількістю ознак, що дозволяє упорядкувати ці багатовимірні об'єкти. В умовах, коли дати цілісну єдину характерис-

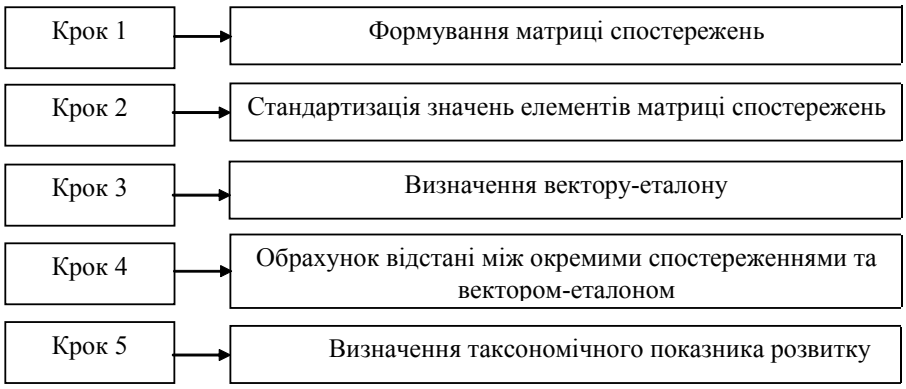

Рис. 1. Алгоритм формування таксономічного показника

Джерело: [21, с. 116].

тику явищ, процесів за допомогою одного показника неможливо, актуальною є система різних показників, їх систематизація і аналіз для прийняття управлінських рішень [27]. Таксономічний аналіз є універсальним методом, має потужний арсенал алгоритмів, надає можливість систематизації і врахування усіх складових моделі стійкого розвитку підприємства, надати оцінку його рівня, оскільки грунтується на використанні інтегрального показника, що враховує різнобічні напрями діяльності і надає можливість виділити найпріоритетніші завдання в рамках обраної стратегії розвитку підприємства. Застосування такого аналізу дає змогу стистематизувати багатовимірну статистичну інформацію і отримати єдину узагальнену оцінку. Його використовують для характеристики більшості об'єктів та оцінки досягнутого в деякому періоді середнього рівня значення ознаки. Універсальність цього методу дає змогу застосовувати його для аналізу властивості однієї одиниці, яка характеризується значеннями ознак, заданими у вигляді часових рядів, що формує узагальнену картину змін [20].

Таксономічний показник може перебувати в інтервалі [0;1], чим ближче значення узагальненого показника до одиниці, тим більший потенціал до розвитку у аналізованого суб'єкта. Відобразимо алгоритм побудови таксономічного показника розвитку за допомогою рисунка 1.

Проведений аналіз дасть змогу встановити масштаби та напрями змін, спрогнозувати їх вплив на основні параметри діяльності підприємства, прослідкувати найважливіші чинники зростання і прийняти на основі цього відповідні управлінські рішення щодо подальшої його діяльності.

Розглянемо детальніше застосування методу таксономії на прикладі визначення рівня розвитку ТзОВ "Калуський трубний завод", що займається виробництвом високоякісних полімерних труб для забезпечення водо- та газопостачання, зовнішньої каналізації.

У таблиці подані п'ять груп показників, які дозволять побачити динаміку фінансового потенціалу розвитку ТзОВ "Калуський трубний завод" протягом 2016—2018 рр.

Виходячи з таблиці для початку сформуємо матрицю спостережень за 2016—2018 рр., яка повною мірою буде характеризувати динаміку розвитку даного підприємства.

Таблиця 1. Вихідні дані для розрахунку таксономічного показника на ТзОВ "Калуський трубний завод" станом на 2016—2018 рр.

Показник	Роки		
	2016	2017	2018
Показники майнового стану			
1. Коефіцієнт придатності	0.6	0.58	0.53
2. Коефіцієнт зносу	0.39	0.42	0.47
3.Фондовіддача	0.65	0.79	1.21
4. Рентабельність ОЗ	0.10	0.13	0.17
Показники фінансової стійкості			
1. Коефіцієнт автономії	0.48	0.53	0.60
2. Коефіцієнт фінансової стійкості	0.71	0.84	0.60
3. Частка позикових коштів	0.52	0.47	0.40
Показники ліквідності та платоспроможності			
1. Коефіцієнт покриття	0.92	0.84	0.33
2. Коефіцієнт швидкої ліквідності	0.59	0.64	0.23
3. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0.006	0.008	0.007
Показники прибутковості			
1. Рентабельність продукції	5.36	8.02	7.32
2. Рентабельність власного капіталу	5.42	7.00	9.13
3. Рентабельність підприємства	2.95	3.57	5.24
Показники ділової активності			
1. Коефіцієнт оборотності активів	0.72	0.64	0.99
2. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	5.63	6.86	10.9

Джерело: розраховано авторами за даними [32].

$$X = \begin{bmatrix} 0.60 & 0.39 & 0.65 & 0.10 & 0.48 & 0.71 & 0.52 & 0.92 & 0.59 & 0.006 & 5.36 & 5.42 & 2.95 & 0.72 & 5.63 \\ 0.58 & 0.42 & 0.79 & 0.13 & 0.53 & 0.84 & 0.47 & 0.84 & 0.64 & 0.008 & 8.02 & 7.00 & 3.57 & 0.64 & 6.86 \\ 0.53 & 0.47 & 1.21 & 0.17 & 0.60 & 0.60 & 0.40 & 0.33 & 0.23 & 0.007 & 7.32 & 9.13 & 5.24 & 0.99 & 10.9 \end{bmatrix}$$

Як можна побачити з матриці спостережень, вихідні дані виражені своєрідно для кожного показника, в різних одиницях виміру. Тому для того щоб отримати матрицю стандартизованих значень, необхідно скористатися формулою [33, с. 11]:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}}{\sigma_i} \quad (1),$$

де z_{ij} — стандартизоване значення і в період часу j;

x_{ij} — значення показника і в період часу j;

$\bar{x}_i$ — середньоарифметичне значення показника і за всіма періодами;

σ — стандартне відхилення показників.

Таким чином розрахуємо середні значення по кожному показнику:

$\bar{x}_1 = (0.60 + 0.58 + 0.53) / 3 = 0.57;$
$\bar{x}_2 = (0.39 + 0.42 + 0.47) / 3 = 0.43;$
$\bar{x}_3 = (0.65 + 0.79 + 1.21) / 3 = 0.88;$
$\bar{x}_4 = (0.10 + 0.13 + 0.17) / 3 = 0.13;$
$\bar{x}_5 = (0.48 + 0.53 + 0.60) / 3 = 0.54;$
$\bar{x}_6 = (0.71 + 0.84 + 0.60) / 3 = 0.72;$
$\bar{x}_7 = (0.52 + 0.47 + 0.40) / 3 = 0.46;$
$\bar{x}_8 = (0.92 + 0.84 + 0.33) / 3 = 0.70;$
$\bar{x}_9 = (0.59 + 0.64 + 0.23) / 3 = 0.49;$
$\bar{x}_{10} = (0.006+0.008+0.007)/3 = 0.007;$
$\bar{x}_{11} = (5.36 + 8.02 + 7.32) / 3 = 6.90;$
$\bar{x}_{12} = (5.42 + 7.00 + 9.13) / 3 = 7.18;$
$\bar{x}_{13} = (2.95 + 3.57 + 5.24) / 3 = 3.92;$
$\bar{x}_{14} = (0.72 + 0.64 + 0.99) / 3 = 0.78;$
$\bar{x}_{15} = (5.63 + 6.86 + 10.90) / 3 = 7.80.$

Розрахунок стандартного відхилення показників:

$$\sigma_i = \sqrt{\frac{\sum_{J=1}^{m}\left(x_{ij} - \bar{x}\right)^2}{m}}$$

m — кількість періодів, що взяті для дослідження.

$$\sigma_1 = \sqrt{\frac{(0.60-0.57)^2 + (0.58-0.57)^2 + (0.53-0.57)^2}{3}} = 0.03;$$

$$\sigma_2 = \sqrt{\frac{(0.39-0.43)^2 + (0.42-0.43)^2 + (0.47-0.43)^2}{3}} = 0.03;$$

$$\sigma_3 = \sqrt{\frac{(0.65-0.88)^2 + (0.79-0.88)^2 + (1.21-0.88)^2}{3}} = 0.24;$$

$$\sigma_4 = \sqrt{\frac{(0.10-0.13)^2 + (0.13-0.13)^2 + (0.17-0.13)^2}{3}} = 0.03;$$

$$\sigma_5 = \sqrt{\frac{(0.48-0.54)^2 + (0.53-0.54)^2 + (0.60-0.54)^2}{3}} = 0.05;$$

$$\sigma_6 = \sqrt{\frac{(0.71-0.72)^2 + (0.84-0.72)^2 + (0.60-0.72)^2}{3}} = 0.1;$$

$$\sigma_7 = \sqrt{\frac{(0.52-0.46)^2 + (0.47-0.46)^2 + (0.40-0.46)^2}{3}} = 0.05;$$

$$\sigma_8 = \sqrt{\frac{(0.92-0.70)^2 + (0.84-0.70)^2 + (0.33-0.70)^2}{3}} = 0.26;$$

$$\sigma_9 = \sqrt{\frac{(0.59-0.49)^2 + (0.64-0.49)^2 + (0.23-0.49)^2}{3}} = 0.18;$$

$$\sigma_{10} = \sqrt{\frac{(0.006-0.007)^2 + (0.008-0.007)^2 + (0.007-0.007)^2}{3}} = 0.0008;$$

$$\sigma_{11} = \sqrt{\frac{(5.36-6.90)^2 + (8.02-6.90)^2 + (7.32-6.90)^2}{3}} = 1.13;$$

$$\sigma_{12} = \sqrt{\frac{(5.42-7.18)^2 + (7.00-7.18)^2 + (9.13-7.18)^2}{3}} = 1.52;$$

$$\sigma_{13} = \sqrt{\frac{(2.95-3.92)^2 + (3.57-3.92)^2 + (5.24-3.92)^2}{3}} = 0.97;$$

$$\sigma_{14} = \sqrt{\frac{(0.72-0.78)^2 + (0.64-0.78)^2 + (0.99-0.78)^2}{3}} = 0.15;$$

$$\sigma_{15} = \sqrt{\frac{(5.63-7.80)^2 + (6.86-7.80)^2 + (10.90-7.80)^2}{3}} = 2.25.$$

На основі проведених розрахунків можемо сформувати матрицю стандартизованих значень, яка матиме такий вигляд:

$$Z_{IJ} = \begin{bmatrix} 1.00 & -1,33 & -0.96 & -1.00 & -1.20 & -0.10 & 1.20 & 0.85 & 0.56 & -1.25 & -1.36 & -1.16 & -1.00 & -0.4 & -0.96 \\ 0.33 & -0.33 & -0.38 & 0.00 & -0.20 & 1.20 & 0.20 & 0.54 & 0.83 & 1.25 & 0.99 & -0.12 & -0.36 & -0.93 & -0.42 \\ -1,33 & 1,33 & 1.38 & 1.33 & 1.20 & -1.20 & -1.20 & -1.42 & -1.44 & 0.00 & 0.37 & 1.28 & 1.36 & 1.40 & 1.38 \end{bmatrix}$$

Основою формування вектору-еталону є поділ показників, виходячи з характеру їхнього впливу на рівень розвитку досліджуваного об'єкта, виділяють як стимулятори (значення яких повинно прямувати до максимуму), так і дестимулятори (значення яких повинно прямувати до мінімуму) [21, с. 115].

До стимуляторів у нашому випадку віднесемо: коефіцієнт придатності, фондовіддачу, рентабельність ОЗ, коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової стійкості, показники ліквідності та платоспроможності, показники прибутковості та показники ділової активності.

До числа дестимуляторів будуть входити: коефіцієнт зносу та частка позикових коштів.

Таким чином вектор-еталон ТзОВ "Калуський трубний завод" матиме такі координати:

z_{0j} = (1.00; -1.33; 1.38; 1.33; 1.20; 1.20; -1.20; 0.85; 0.83; 1.25; 0.99; 1.28; 1.36; 1.40; 1.38).

За допомогою формули 3 розрахуємо відстань між окремими елементами матриці стандартизованих значень та вектором-еталоном (C_{i0}).

$$C_{i0} = \sqrt{\sum_{i=1}^{n}(z_{ij} - z_{0j})^2} \quad (3)$$

C_{2016} = 7.97; C_{2017} = 4.89; C_{2018} = 5.52.

Після чого проведемо розрахунок середньої відстані між спостереженнями ($\bar{C}$):

$$\bar{C} = (C_{2016} + C_{2017} + C_{2018})/m \quad (4).$$

Для цього підприємства середня відстань між спостереженнями становить:

$\bar{C}$ = (7.97+4.89+5.52)/3 = 6.13.

Наступним етапом буде розрахунок стандартного відхилення (S_0):

$$S_0 = \sqrt{\frac{1}{m}\sum(C_{i0} - \bar{C})^2} \quad (5).$$

Обчислюємо S_0:

$$S_0 = \sqrt{\frac{1}{3}((7.97-6.13)^2 + (4.89-6.13)^2 + (5.52-6.13)^2)} = 1.33.$$

Виходячи з цього максимально можливе відхилення від еталону (C_0):

$$C_0 = \bar{C} + 2S_0 \quad (6).$$

Максимально можливе відхилення від еталону для досліджуваного підприємства становить: C_0 = 6.13+2*133 = 8.79.

Тоді зведений динамічний показник розвитку (d_i) обчислюється за формулою:

$$d_i = \frac{C_{i0}}{C_0} \quad (7),$$

$$d_{2016} = \frac{7.97}{8.79} = 0.91; \qquad d_{2017} = \frac{4.89}{8.79} = 0.56;$$

$$d_{2018} = \frac{5.52}{8.79} = 0.63\ .$$

Заключним етапом у визначенні фінансового потенціалу розвитку ТзОВ "Калуський трубний завод" за 2016—2018 рр. є розрахунок коефіцієнта таксономії (K_i):

$$K_i = 1 - d_i \quad (8),$$

$$K_{2016} = 1 - 0.91 = 0.09;$$

$$K_{2017} = 1 - 0.56 = 0.44;$$

$$K_{2018} = 1 - 0.63 = 0.37.$$

Чим більшою є величина таксономічного показника, тим є ефективнішою діяльність підприємства та оптимальнішою структура його капіталу, що свідчить про вищий рівень розвитку суб'єкта господарювання [21, с. 119].

Обрахунок показника таксономії для ТзОВ "Калуський трубний завод" за 2016—2018 роки показав, що коефіцієнт таксономії нестабільний протягом звітного періоду (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка змін таксономічного показника за 2016—2018 рр.

Джерело: складено автором на основі проведених розрахунків.

У 2016-му році значення показника таксономії наближалося до нуля, що говорить про неефективність використовуваних джерел фінансування на ТзОВ "Калуський трубний завод" протягом даного періоду. Проте у 2017 році, завдяки оптимізації джерел фінансування, підприємство починає стрімко розвиватися. У 2017 році показник таксономії був найоптимальнішим за весь досліджуваний період. Спостерігалися позитивні зміни у структурі капіталу і показники рентабельності почали зростати. Станом на 2018 рік показники прибутковості продовжують зростати, проте ми прослідковуємо негативну тенденцію розвитку ТзОВ "Калуський трубний завод", оскільки таксономічний показник дає нам можливість побачити цілісну картину ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства, а не тільки окремих її елементів. Тому ТзОВ "Калуський трубний завод" втрачає свою минулу позицію розвитку, що пов'язано з використанням застарілого та частково зношеного обладнання, яке знижує ефективність виробництва.

Отже, можемо зробити висновок, що керівництву ТзОВ "Калуський трубний завод" вдалося оптимізувати структуру капіталу, проте не враховано стан матеріально-технічної бази виробництва, що значно сповільнює подальший розвиток підприємства. У ТзОВ "Калуський трубний завод" достатній потенціал до розвитку, тому доцільно спрямовувати фінансування у виробничі фонди підприємства, впроваджувати інфраструктурні та інвестиційні проєкти, щоб підвищити ефективність його діяльності.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення існуючих методів для оцінки фінансового потенціалу розвитку підприємства розглянуто можливість застосування таксономічного аналізу. Із використанням цього підходу проведено аналіз динаміки показників майнового стану, ліквідності та платоспроможності, прибутковості, ділової активності підприємства, що характеризують його фінансовий потенціал; визначено вплив даних показників на розвиток підприємства. Перевагою запропонованого методу є оперативність здійснення процедури аналізу, що дає змогу досить швидко оцінити рівень фінансового потенціалу розвитку підприємства з урахуванням впливу як позитивних показників (стимуляторів), так і негативних показників (дестимуляторів).

Література:

1. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятия: [монография] / [Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка]. Харьков: Издательский Дом"ИНЖЭК", 2003.184 с.

2. Бурмака М.М., Бурмака Т.М. Управління розвитком підприємства на прикладі підприємств будівельної галузі: монографія. Харків: ХНАДУ, 2011. 204 с.

3. Васюткина Н. В. Теоретические аспекты понимания категории "развитие предприятия". Проблеми економіки. 2014. № 2. С. 236—242. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-2_0-pages-236_242.pdf (дата звернення: 14.10.2021).

4. Коваленко Н.В. Система управління розвитком підприємства та її складники. Проблеми системного підходу в економіці. Вип. № 4 (72). 2019. Ч. 1. С. 98—107. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/4_72_1_2019_-ukr/15.pdf (дата звернення: 14.10.2021).

5. Корюгін А.В. Особливості управління стратегічним розвитком підприємства. Університетські наукові записки. 2017. № 4. С. 184—206. URL: http://nbuv.gov.-ua/UJRN/Unzap_2017_4_16 (дата звернення: 14.10.2021).

6. Косолапов А.Ф. Управління сталим розвитком підприємства: оцінка рівня та стратегії змін. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С. 465—470. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_71 (дата звернення: 14.10.2021).

7. Отенко В.І., Погорелов Ю.С. Модель розвитку підприємства як основа його стратегічного вибору. Бізнес Інформ. 2017. № 11. С. 448—453. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_11_66 (дата звернення: 14.10.2021).

8. Пономаренко В.С. Стратегічне управління розвитком підприємства: [навч. посіб.]/ [В.С. Пономаренко, О.І. Пушкар, О.М. Тридід]. Харків: Вид. ХДЕУ, 2002. 640 с.

9. Прийма Л.Р., Кулиняк І.Я. Розвиток підприємства: сутність поняття. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. № 22. С. 236—241.

10. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія. Харків: ІНЖЕК, 2006. 496 с.

11. Чорна М.В., Забродська Г.І., Забродська Л.Д., Кушнір Т.Б. Концептуальні засади оцінки розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С. 241—248. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_37 (дата звернення: 14.10.2021).

12. Андрос С.В. Концептуальні аспекти формування стратегії розвитку підприємства. Університетські наукові записки. 2018. № 1. С. 214—225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_20 (дата звернення: 14.10.2021).

13. Баланович А.М. Механізм формування стратегії розвитку промислового підприємства. Управління розвитком. 2017. № 3—4. С. 101—107. URL: http://nbuv.-gov.ua/UJRN/Uproz_2017_3-4_16

14. Гречкосій І.Д., Осичка О.В. Розробка стратегії розвитку підприємства шляхом підвищення інвестиційної привабливості. Вісник соціально-економічних досліджень. 2018. № 1. С. 79—86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2018_1_10

15. Єпіфанова І.Ю., Дзюбко М.Ю. Формування стратегії розвитку підприємства в сучасних умовах. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економ-

міка. 2017. Т. 22, Вип. 2. С. 99—103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_2_22 (дата звернення: 14.10.2021).

16. Завідна Л.Д. Стратегічне управління розвитком підприємства готельного господарства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2017. Вип. 23 (2). С. 8—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_23(2)__3 (дата звернення: 14.10.2021).

17. Іщенко Н. А. Формування фінансової стратегії розвитку підприємства. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С. 324—328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_-2018_5_49 (дата звернення: 14.10.2021).

18. Кондратюк С. Ю., Дунда С. П. Формування механізму стратегічного розвитку підприємства. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2017. Т. 23, № 2. С. 86—92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2017_23_2_13 (дата звернення: 14.10.2021).

19. Темченко О.А., Гук О.Ю. Обгрунтування стратегій стійкого розвитку виробничого підприємства в умовах економічної нестабільності. Стратегія економічного розвитку України. 2017. № 40. С. 77—85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2017_40_10 (дата звернення: 14.10.2021).

20. Двуліт З.П. Таксономічний аналіз рівня розвитку системи економіко-екологічного управління підприємств залізничного транспорту щодо розподілу екологічних витрат. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 17. С. 100—104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_17_21 (дата звернення: 14.10.2021).

21. Іпполітова І.Я., Зарицька О.І. Оцінка ефективності розвитку підприємства на основі таксономічного показника. Інфраструктура ринку. Вип. 14. 2017. С. 115—121.

22. Карцева В.В. Обгрунтування порядку визначення таксономічного показника стійкого розвитку підприємств і організацій споживчої кооперації. Бізнес-навігатор. 2014. № 2. С. 66—70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2014_2_13

23. Кузько Т. Н. Оптимізація рівня фінансового розвитку підприємства на основі таксономічного аналізу. Проблеми системного підходу в економіці. 2015. Вип. 52. С. 44—53.

24. Лемещенко Н.М. Моделювання сталого розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою таксономічного аналізу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 20 (2). С. 83—88.

25. Подольчак Н., Вішка І. Оцінювання рівня розвитку машинобудівних підприємств Львівщини за допомогою таксономічного методу. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2015. № 9. С. 119—135.

26. Сирветник-Царій В.В., Дуляба Н.І. Таксономічний аналіз як інструмент виявлення можливостей забезпечення розвитку ефективності управління економічним потенціалом підприємств торгівлі споживчої кооперації. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 9. 2016. С. 419—423. URL: http://global-national.in.ua/archive/9-2016/86.pdf (дата звернення: 14.10.2021).

27. Школьник І.О., Синєпол В.Е. Фінансова стійкість підприємств машинобудування в Україні: таксономічний аналіз. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 1 (2). С. 41—46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_1(2)__10 (дата звернення: 14.10.2021).

28. A Guide to the Project Management Body of Knowledge1 (PMBOK), 2008. URL: https://www.works.gov.bh/English/ourstrategy/Project%20Management/Documents/Other%20PM%20Resources/PMBOKGuideFourthEdition_protected.pdf] (дата звернення: 14.10.2021).

29. Бондар О.А., Куліков П.М., Шкуропат О.Г., Капінос О. М. Оцінка фінансового потенціалу підприємства. Економічний вісник. 2017. №4. С. 161-165. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2017/4/EV20174_161-165.pdf (дата звернення: 14.10.2021).

30. Мішура В.Б., Спіцин В.Є. Економічна сутність, аналіз та оцінка фінансового стану підприємства. Науковий вісник ДГМА. 2017. № 3. С. 122—126.

31. Яцух О.О., Захарова Н.Ю. Фінансовий стан підприємства та методика його оцінки. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. № 3. С. 173—180.

32. Фінансова звітність ТзОВ "Калуський трубний завод" за 2016—2018 рр.

33. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: Методи таксономии и факторного анализа. М.: Статистика, 1989. 151 с.

References:

1. Afanasiev, N.V., Rogozhin V.D., and Rudyka V.I. (2003), Upravlenye razvytyem predpryiatyia [Management of enterprise development], PH INZhEK, Kharkiv, Ukraine.

2. Burmaka, M.M. (2011), Upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva na prykladi pidpryiemstv budivel'noi haluzi [Management of enterprise development on the example of enterprises of the construction industry], KhNADU, Kharkiv, Ukraine.

3. Vasiutkina, N.V. (2014), "Theoretical aspects of understanding the category "enterprise development", Problems of economy, vol. 2, pp. 236—242, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_2_34 (Accessed 14 October 2021).

4. Kovalenko, N.V. (2019), "Development management system of the enterprise and its components", Problems of system approach in economy, vol. 4 (72), Ch. 1, pp. 98—107, Available at: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/4_72_1_2019_ukr/15.pdf (Accessed 14 October 2021).

5. Koriugin, A.V. (2017), "Features of management of strategic development of the enterprise", University scientific notes, vol. 4, pp. 184—206. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_4_16 (Accessed 14 October 2021).

6. Kosolapov, A.F. (2018), "Management of sustainable development of the enterprise: assessment of the level and strategy of change", Business Inform, vol. 5, pp. 465—470, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_71 (Accessed 14 October 2021).

7. Otenko, V.I., and Pogorelov, Yu. S. (2017), "Model of enterprise development as the basis of his strategic choice", Business Inform, vol.11, pp. 448—453, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_11_66 (Accessed 14 October 2021).

8. Ponomarenko, V.S., Pushkar, O.I., and Trydid, O.M. (2002), Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva [Strategical management of enterprise development], KhSUE, Kharkiv, Ukraine.

9. Pryima, L. R., and Kulyniak, I. Ya. (2012), "Enterprise Development: the essence of the concept", Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, vol. 22, pp. 236—241.

10. Raievnieva, O. V. (2006), Upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli [Management of enterprises: methodology and mechanisms, models], INZhEK, Kharkiv, Ukraine.

11. Chorna, M.V., Zabrodska, G.I., Zabrodska, L.D., and Kushnir T.B. (2018), "Conceptual principles for assessing the development of retail enterprises", Business Inform, vol. 5, pp. 241—248, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_37 (Accessed 14 October 2021).

12. Andros, S.V. (2018), "Conceptual aspects of formation of enterprise development strategy", University scientific notes, vol. 1, pp. 214—225, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_20 (Accessed 14 October 2021).

13. Balanovych, A. M. (2017), "The mechanism of development strategy of industrial enterprise", Development Management, vol. 3—4, pp. 101—107, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2017_3-4_16 (Accessed 14 October 2021).

14. Grechkosiy, I.D., and Osychka, O.V. (2018), "Development of enterprise development strategy by increasing investment attractiveness", Bulletin of socio-economic research, vol. 1. pp. 79—86, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2018_1_10 (Accessed 14 October 2021).

15. Epifanova, I. Yu., and Dzyubko, M. Yu. (2017), "Formation of enterprise development strategy in modern conditions", Bulletin of Odessa National University. Series: Economics, vol. 22, pp. 99—103, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_2_22 (Accessed 14 October 2021).

16. Zavidna, L.D. (2017), "Strategic management of the hotel industry", Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic sciences, vol. 23 (2), pp. 8—12, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_-2017_23(2__3 (Accessed 14 October 2021).

17. Ishchenko, N.A. (2018), "Formation of financial strategy of enterprise development", Business Inform, vol. 5. pp. 324—328, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_49 (Accessed 14 October 2021).

18. Kondratiuk, S. Yu., and Dunda S.P. (2017), "Formation of the mechanism of strategic development of the enterprise", Scientific works of the National University of Food Technologies, vol. 2, pp. 86—92, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2017_23_2_13 (Accessed 14 October 2021).

19. Temchenko, O.A., and Guk, O. Yu. (2017), "Substantiation of strategies of stable development of industrial enterprise in the conditions of economic instability", Strategy of economic development of Ukraine, vol. 40, pp. 77—85, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_-2017_40_10 (Accessed 14 October 2021).

20. Dvulit, Z.P. (2017), "Taxonomic analysis of the level of development of the system of economic and ecological management of railway transport enterprises in relation to the distribution of environmental costs", Black Sea Economic Studies, vol. 17, pp. 100—104, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_17_21 (Accessed 14 October 2021).

21. Ippolitova, I.Ya., and Zarytska, O.I. (2017), "Evaluation of enterprise development efficiency based on taxonomic indicator", Market infrastructure, vol. 14, pp. 115—121.

22. Kartseva, V.V. (2014), "Substantiation of the procedure for determining the taxonomic indicator of sustainable development of enterprises and organizations of consumer cooperation", Business navigator, vol. 2, pp. 66—70. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_-2014_2_13 (Accessed 14 October 2021).

23. Kuzko, T.N. (2015), "Optimization of the level of financial development of the enterprise on the basis of taxonomic analysis", Problems of system approach in economy, vol. 52, pp. 44—53.

24. Lemeshchenko, N.M. (2018), "Modeling of sustainable development of agricultural enterprises with the help of taxonomic analysis", Scientific herald of the Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy, vol. 20 (2), pp. 83—88.

25. Podolchak, N., and Vishka, I. (2015), "Estimation of the level of development of machine-building enterprises of Lviv region by means of taxonomic method", Scientific Bulletin. Odessa National Economic University, vol. 9, pp. 119—115.

26. Syrvetnyk-Tsariy, V.V., and Duliaba, N.I. (2016), "Taxonomic analysis as a tool for identifying opportunities to ensure the development of effective management of the economic potential of trade enterprises of consumer cooperation", Global and national economic problems, vol. 9, pp. 419—423, Available at: http://global-national.in.ua/archive/9-2016/86.pdf (Accessed 14 October 2021).

27. Shkolnik, I.A., and Synyepol, V.E. (2017)," Financial stability engineering enterprises in Ukraine: taxonomic analysis", Economic Journal Zaporizhzhya State Engineering Academy, vol. 1 (2), pp. 41—46, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_1(2__10 (Accessed 14 October 2021).

28. Project Management Institute (2008), "A Guide to the Project Management Body of Knowledge1 (PMBOK)", Available at: https://www.works.gov.bh/English/ourstrategy/Project%20Management/Documents/Other%20PM%20Resources/PMBOKGuideFourth-Edition_protected.pdf (Accessed 14 October 2021).

29. Bondar, O.A., Kulikov P.M., Shkuropat O.G., and Kapinos O.M. (2017), "Assessment of the financial potential of the enterprise", Economic Bulletin, vol. 4, pp. 161—165, Available at: https://ev.nmu.org.ua/docs/2017/4/EV20174_161-165.pdf (Accessed 14 October 2021)

30. Mishura, V.B., and Spitsyn, V.E. (2017), "Economic essence, analysis and assessment of the financial condition of the enterprise", Scientific Bulletin of the DSEA, vol. 3, pp.122—126.

31. Yatsukh, O.O., and Zakharova, N.Yu. (2018), "The financial condition of the enterprise and methods of its evaluation", Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Economics and Management, vol. 3, pp. 173—180.

32. LLC "Kalush Pipe Plant" (2019), "Financial statements for 2016—2018", Available at: http://ktz.com.ua/en/ (Accessed 14 October 2021).

33. Pluta, V. (1989), Sravnitel'nyj mnogomernyj analiz v jekonomicheskih issledovanijah [Comparative multidimensional analysis in economic research: Methods of taxonomy and factor analysis], Statistics, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України **(Категорія «Б»)** з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 336.71.338.47(045)

З. М. Побережна,
к. е. н., доцент кафедри економіки та бізнес-технологій,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-6245-038X

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.98

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДАПТИВНОГО ТА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЛЮ АВІАПІДПРИЄМСТВА

Z. Poberezhna,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Business Technology, National Aviation University, Kyiv

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ADAPTIVE AND ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE AVIATION ENTERPRISE BUSINESS MODEL

У статті розглянуто адаптивний та антикризовий підходи до управління бізнес-моделлю авіапідприємства, запропоновано понятійно-категоріального апарат та основні організаційно-управлінські положення.

До понятійно-категоріального апарату адаптивного управління віднесено завдання адаптивного управління та його складові, які поділено на адаптивну систему планування та адаптивну систему регулювання. В системі адаптивного планування виділено загальні та спеціальні елементи. Також до понятійного апарату віднесено ряд засад та принципів його реалізації. В межах організаційно-управлінських положень закцентувано увагу на заходах та етапах реалізації адаптивного управління бізнес-моделями авіапідприємств.

У системі антикризового управління окрім понятійно-категоріального апарату та організаційно-управлінських положень виділено ще першопричини виникнення кризових явищ, що відрізняє його від концептуальної моделі адаптивного управління. Серед першопричин виникнення кризових явищ виділено суперечності, що виникають у процесі функціонування та розвитку бізнес-моделі. До понятійно-категоріального апарату антикризового управління віднесено типи та принципи управління бізнес-моделями авіапідприємств. До організаційно-управлінських включено етапи, моделі та перелік антикризових заходів.

Також автором систематизовано групи внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на управління бізнес-моделлю авіапідприємства та відмічено спільні риси обох видів управління.

The article considers adaptive and anti-crisis approaches to the management of business model of aviation enterprise, based on which two conceptual models are proposed, which in a single outline combine the conceptual and categorical apparatus and organizational and managerial provisions.

The conceptual and categorical apparatus of adaptive management includes the tasks of adaptive management and its components, which are divided into an adaptive planning system and an adaptive regulatory system. General and special elements are distinguished in the system of adaptive planning. The conceptual apparatus also includes a number of principles and principles of its implementation. Within the framework of organizational and managerial provisions, attention is focused on measures and stages of implementation of adaptive management of business model of aviation enterprises.

In the system of crisis management, in addition to the conceptual and categorical apparatus and organizational and managerial provisions, the root causes of crisis phenomena are identified, which distinguishes it from the conceptual model of adaptive management. Among the root causes of the crisis are the contradictions that arise in the process of functioning and development of the business model. The conceptual and categorical apparatus of crisis management includes the types and principles of management of business models of aviation enterprises. Accordingly, to organizational and administrative stages, models and the list of anti-crisis measures are included.

The main provisions of each type of management of the business model of the aviation enterprise: adaptive and anti-crisis and found that they have a number of common features, such as the mechanism of studying the environment for weak signals and responding to changes in it.

Improving the main indicators of the efficiency of the business model of the aviation enterprise: economic, financial and production involves the normalization of the business model, overcoming the crisis and returning the aviation enterprise to a pre-crisis state.

The author also systematized groups of internal and external factors influencing the management of business models of aviation enterprise and noted the common features of both types of management.

Ключові слова: бізнес-модель, авіапідприємства, управління бізнес-моделлю авіапідприємства, антикризове управління, адаптивне управління, принципи управління, система управління.

Key words: business model, aviation enterprises, management business model of aviation enterprises, crisis management, adaptive management, management principles, management system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мінливі умови зовнішнього середовища обумовлюють необхідність використання поряд із стратегічним адаптивного управління бізнес-моделлю, яке спрямоване на швидке пристосування підприємства до зовнішніх викликів та нових умов, і антикризового управління, яке орієнтоване на передчасне виявлення ознак порушення рівноважного стану бізнес-моделі, а також попередження та запобігання можливостей виникнення кризового стану з метою недопущення неплатоспроможності та банкрутства авіапідприємства.

В умовах трансформаційних перетворень значна частина авіапідприємств не може адекватно реагувати на зміни, які відбуваються у зовнішньому середовищі та впливають на їх діяльності, при чому це стосується і авіапідприємств із відпрацьованими та прибутковими бізнес-моделями. Така ситуація зумовлена відсутністю ринкових інструментів адаптивного та антикризового управління, які б дали можливість гнучко переорієнтуватися під нові умови господарювання використовуючи наявний портфель конкурентних переваг власних бізнес-моделей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Наразі економічна наука має низку грунтовних теоретичних та прикладних праць в сфері адаптивного управління, які представлені в працях таких вчених: Агафонова М.С., Аубакірова Г.М., Глаголева С.Н. Дорофєєвої В.В., Кудлаєнко С.В., Міліша І.В., Морочковської І.Н., Стец І.І. та ін. Також широкий спектр питань антикризового управління розкрито такими вченими: Багацький В. М., Бєляєва С.Г., Бондар О.М., Гетманцева Н.Д., Грязнова В.Г., Клебанова Т.С. Кошкіна В.І., Мозенков О.В., Онисько С.М., Супрун В.О. та Шершньова З.Є. та іншими. Проте, попри цінність та глибинність здійснених пошуків у зазначеній площині, сьогодні мало уваги приділено розвитку засад адаптивного та антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є формування концептуальних засад адаптивного та антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства для узагальнення та систематизації інформації щодо понятійно-категоріального апарату та організаційно-управлінських положень даних підходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Адаптивне управління означає управління в "... системі з неповною апріорною інформацією в керованому процесі, який змінюється по мірі накопичення інформації й приймається з метою покращення якості роботи системи". Таке визначення пов'язане з тим, що знання про об'єкт (у нашому випадку бізнес-модель) і середовище, в якому воно функціонує, є невизначеними. Отже, головним завданням адаптивного управління бізнес-моделлю підприємства є винайдення такої послідовності управлінських дій, які б забезпечили досягнення мети бізнес-моделі у короткостроковому часовому періоді [2].

Під адаптивним управлінням бізнес-моделлю авіапідприємства розуміється управляння, яке спрямоване на швидке досягнення нею рівня адаптивності при мінімальних адаптаційних затратах. У процесі адаптації бізнес-моделі авіапідприємства під нові умови зовнішнього середовища можуть змінюватися її якісні та кількісні параметри, і відповідно структура ланцюга створення цінності. Можна вважати, чим більшими є зовнішні потрясіння — тим більшими будуть трансформації бізнес-моделі, які і будуть характеризувати міру її адаптивності. Щодо економічної вимірюваності результату вдалої адаптації бізнес-моделі підприємства до змін зовнішнього середовища, то тут передусім слід виділити розмір чистого прибутку, рентабельність, темпи приросту чистого доходу від реалізації послуг тощо.

Опишемо основні види адаптації бізнес-моделей авіапідприємств та ряд стратегічних рішень, які передбачають їх вирішення в рамках реалізації концепції адаптивного управління:

— адаптація до змін ринкової кон'юнктури та вимог споживачів за рахунок освоєння нових сегментів ринку та диверсифікації ціннісної пропозиції авіапідприємства;

— адаптація до техніко-технологічних та організаційних змін за рахунок впровадження їх у виробничий процес та корегування ланцюга створення цінності;

— адаптація до соціальних умов та політичної обстановки за рахунок використання політичної ситуації у власних цілях, а також протекціоністської політики уряду та демографічної ситуації [3].

Модель адаптивного управління бізнес-моделлю авіапідприємства містить дві взаємопов'язані складові: адаптивну систему планування і адаптивну систему регулювання, які структурно є ідентичними і складаються з наступних взаємозв'язаних загальних елементів [1]: модель планування (регулювання); імітаційна модель формування процесу; внутрішній (імітаційний) адаптер; зовнішній (об'єктний) адаптер.

Спеціальним елементом адаптивного управління бізнес-моделлю авіапідприємства є такі складові ланцюга створення вартості: як базова та додаткова цінність, а також внутрішні параметри, що забезпечують потенційні можливості та визначають його здатність до адаптації. Внутрішні потенційні можливості, як правило, знаходяться в межах технічної та соціальної складової авіапідприємства.

Ефективність адаптивного управління бізнес-моделлю авіапідприємства базується на наступних засадах:

— постійна, в режимі реального часу діагностика зовнішнього та внутрішнього середовища бізнес-моделі авіапідприємства, а також системи управління нею;

— управління процесом опору змінам;

— використання стратегічного та оперативного управління на основі впровадження інформаційних технологій збору та обробки даних.

У сучасній науці адаптацію бізнес-моделей авіапідприємств можна класифікувати за різними типами та характером прояву [3—5]. Щодо мети та предмету адаптації виділяють лінійну адаптацію (розглядаються окремі складові ланцюга створення вартості без зміни схеми функціонування самого ланцюга) і системну адаптацію (розглядається сукупність усіх чинників впливу на реалізацію управлінських рішень з адаптивності ланцюга створення цінності, визначення пріоритетності, встановлення взаємозв'язків). За рівнем локалізації об'єкта адаптації — локальну (формалізація проблеми, що ініціює адаптивний процес одного або двох елементів ланцюга створення цінності підприємства, не змінюючи весь процес); комплексну (ініціатором є об'єкт адаптації, який змінює сам ланцюг та його складові елементи); результативну (ініціатором адаптивного процесу є продукт, сама вартість базова або додаткова, що пропонована на ринку). За підходом до вирішення проблем — класичну (з використанням традиційного підходу з переважанням впливу зовнішнього середовища на ланцюг створення цінності та зміною його внутрішнього наповнення); програмну (вплив зовнішнього середовища компенсується за рахунок внутрішньої активності складових ланцюга створення цінності) [6].

Щодо адаптаційних властивостей бізнес-моделі підприємства слід виділити також структурний та функціональний її типи. Функціональна спрямована на незмінність управління ланцюгом створення цінності та збереження основних його властивостей, тобто орієнтована на управлінські функції і є ефективною у короткостроковій перспективі. Структурна ж у свою чергу спрямована на покращення якісних характеристик системи управління ланцюгом створення цінності та покращення деяких внутрішніх процесів.

Адаптаційні процеси можуть бути наздоганяючими, у відповідь на несвоєчасне розпізнавання змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі, ситуативною як негайна реакція на зміни та превентивна, тобто заздалегідь спланована управлінська реакція, що базується на моніторингу зовнішнього середовища.

Таким чином, у адаптивного та стратегічного управління є спільна риса, а саме дослідження ринку та реагування на зміни, які в ньому відбуваються.

До заходів адаптивного управління бізнес-моделлю авіапідприємства слід віднести [3; 4; 7; 8]:

— організаційно-управлінські: реінжиніринг бізнес-процесів, диверсифікація ланцюга створення цінності; аутсорсинг деяких бізнес-процесів; оновлення системи управління відповідно до нових ринкових тенденцій; аутстафінг; розвиток авіапідприємства та формування іміджевої складової та ділової репутації; покращення системи управління якістю послуг, які надаються бізнес-моделлю; розвиток організаційної культури та економічної безпеки моделі та підприємства загалом;

— економічні: скорочення витрат на всіх етапах та на всіх ланках ланцюга створення цінності авіапідприємства за рахунок впровадження систем бюджетування та контролінгу; підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів авіапідприємства тощо;

— техніко-технологічні: проведення модернізації виробничого процесу, особливо за основними складовими ланцюга створення цінності; реконструкція провідних видів бізнес-процесів та впровадження програм технічного розвитку; пропонування нової цінності для старих та потенційних клієнтів;

— соціальні: впровадження програм професійного розвитку та адаптації персоналу; удосконалення системи матеріальної та моральної мотивації персоналу;

— "псевдо нормальні": лобіювання власних інтересів в органах місцевої влади та державного управління; передавання частки майна в оренду та продаж її; свідоме ухилення від податків шляхом приховування виручки; "чорний PR" та інші.

Отже, адаптивне управління бізнес-моделлю авіапідприємства є реальністю, яка передбачає низку цілеспрямованих дій системи управління підприємством з урахуванням наявних та потенційних адаптаційних компетенцій, що спрямована передусім на досягнення рівноважного стану підприємства як системи функціонування його бізнес-моделі, збереження стійкості та розвитку, а також забезпечення можливості пристосування до змін, які відбуваються у зовнішньому середовищі за рахунок зміни звичайних алгоритмів прийняття та реалізації управлінських рішень. На рисунку 1 узагальнено складові елементи системи адаптивного управління бізнес-моделлю авіаційного підприємства.

Ще одним типом управління бізнес-моделлю підприємства є антикризове управління, яке являє собою управління, спрямоване на передчасне виявлення ознак порушення рівноважного стану системи (бізнес-моделі) та формування передумов для їх запобігання, послаблення, подолання з метою досягнення рівноважного стану системи (бізнес-моделі) та недопущення банкрутства [9].

Кризи, викликані природними факторами, які впливають на існування бізнес-моделі підприємства, а саме тенденціями її функціонування та розвитку. Функціонування та розвиток є нерозривними процесами і відображають загальні тенденції підприємства та його бізнес-моделі.

Функціонування бізнес-моделі передбачає підтримку та збереження таких основних її функцій, що визначають такі параметри, як: цілісність, єдність, стійкість у зовнішньому середовищі і передбачає наявність предмета праці, засобів праці та працівників, які у своїй сукупності виробляють продукт, що відповідає потребам споживача. Розвиток бізнес-моделі передбачає набуття нею нової якості, яка дає можливість успішно закріпитися та функціонувати в мінливому середовищі.

Процеси функціонування та розвитку є взаємообумовлюючими для бізнес-моделі підприємства, адже у процесі функціонування виникає ситуація, коли по-

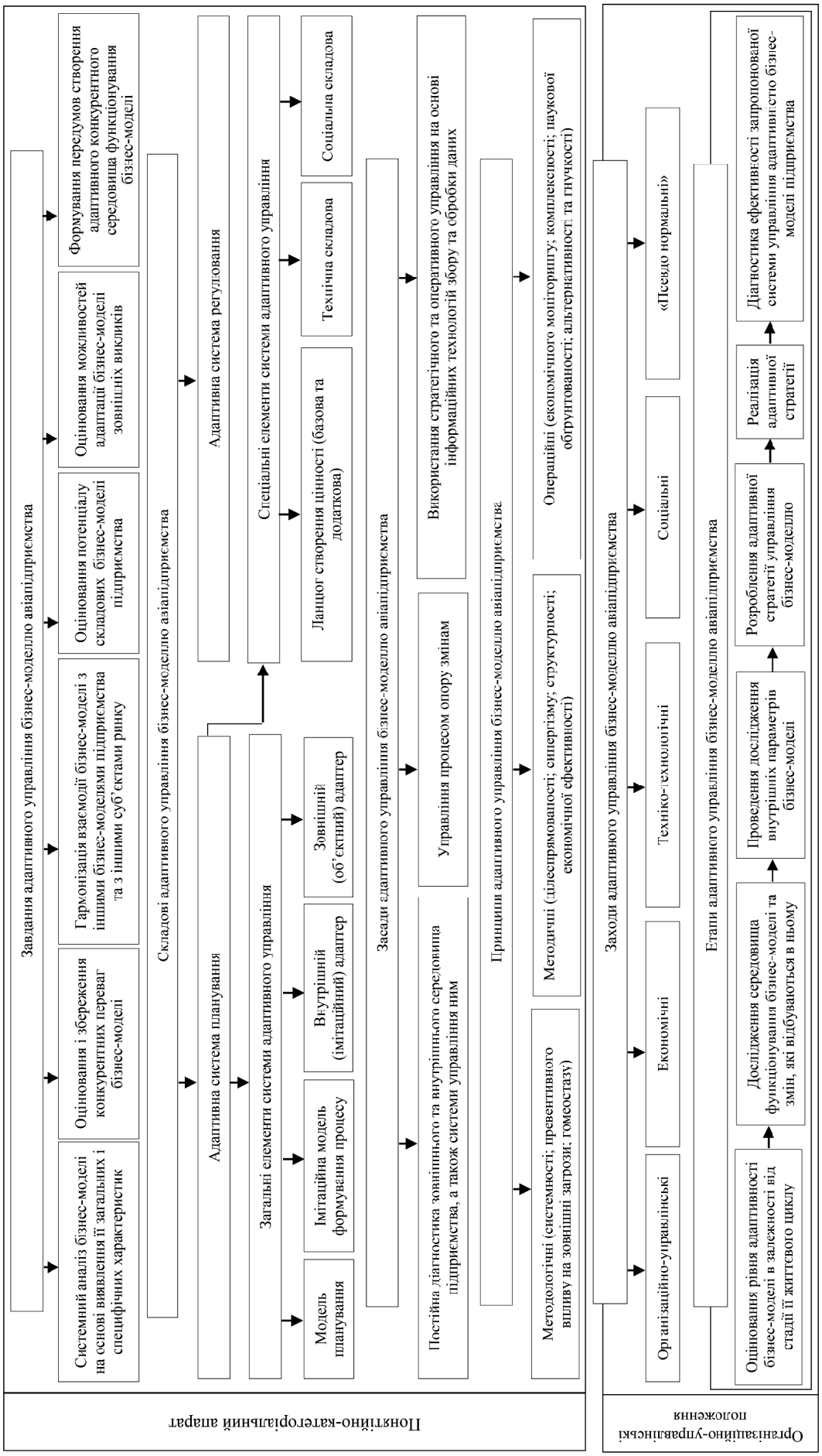

Рис. 1. Концептуальна модель адаптивного управління бізнес-моделлю авіапідприємства

Джерело: авторська розробка.

трібно оновити техніку та технологію виробничої системи або підвищити якість персоналу, який виконує низку бізнес-процесів або займається управлінською діяльністю. Як вже відмічалося, розвиток зумовлює появу нової якості, що укріплює позицію бізнес-моделі підприємства та забезпечує стабільність її функціонування за рахунок створення принципово нових умов для цього.

Отже, сам характер взаємозв'зку розвитку і функціонування бізнес-моделі відображає можливість настання кризових явищ. Функціонування бізнес-моделі стримує процес розвитку намагаючись якомога довший час тримати систему у рівноважному стані. Водночас розвиток виступає дієвим середовищем функціонування відкриваючи нові можливості, тобто розвиток порушує рівновагу системи, руйнуючи багато процесів функціонування бізнес-моделі, і водночас створює умови для їх більш стійкого розвитку. Таким чином, циклічність та неминучість настання кризових ситуацій діяльності бізнес-моделі підприємства є очевидною.

Кризові явища не завжди відбивають протиріччя, які виникають між процесам функціонування та розвитку бізнес-моделі підприємства, але можуть виникати і в самих процесах функціонування (невідповідність кваліфікації персоналу технічними можливостям обладнання, що забезпечує певний бізнес-процес). Загалом кризові явища не завжди є негативними для бізнес-моделі будь-якого підприємства, здебільшого вони сигналізують про необхідність впровадження змін для продовження подальшого господарювання у визначеній ринковій ніші або підвищення ефективності її функціонування.

Основними принципами, антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства є [10]:

— проведення ранньої діагностики ймовірності настання кризових явищ на основі фінансових показників діяльності бізнес-моделі;

— швидке реагування на отримані дані проведеної діагностики;

— обгрунтованість методів та засобів реагування керуючої системи бізнес-моделі підприємства на ступінь реальної загрози її фінансовому становищу та порушенню рівноваги всієї системи;

— реалізація внутрішнього потенціалу для виходу з кризового або передкризового стану.

Серед основних етапів антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства можна виділити такі:

Етап 1. Діагностика та розпізнавання симптомів кризи на ранніх етапах її виникнення. Даний етап передбачає проведення аналізу основних параметрів бізнес-моделі авіапідприємства (ефективності, прибутковості, рентабельності тощо) та виявлення відхилень існуючого стану від нормативного. Дослідження ймовірних ознак кризового стану та факторів, що можуть призвести до кризи з прогнозуванням можливих варіантів напрямів розвитку кризи та втрат бізнес-моделі в результаті їх настання тощо. Загалом тут досліджується можлива глибина та розмах ймовірної кризи та здійснюється аналіз бізнес-процесів, що передусім будуть охоплені кризою.

Етап 2. Розробка заходів подолання кризи із зазначенням чітких виконавців та термінів реалізації кожного заходу. На даному етапі проводиться глибинний аналіз бізнес-моделі авіапідприємства на основі яких розроблюється стратегічні та тактичні заходи щодо стабілізації кризового стану та подолання наслідків кризи, реструктуризації або ліквідації даної бізнес-моделі.

Етап 3. Реалізація стратегії подолання кризової ситуації. До першочергових заходів даного етапу віднесемо оновлення основних бізнес-процесів моделі ведення бізнесу авіапідприємства поряд із підвищенням ефективності системи управління, дотримання часових термінів реалізації антикризової стратегії і постійних контроль за відхиленням планових показників від фактичних із постійним моніторингом причин відхилень, у разі їх виникнення. Результатом етапу має стати усунення причин кризи і пом'якшення її наслідків для бізнес-моделі авіапідприємства.

Етап 4. Останнім етапом є вихід з кризи, який характеризується підвищенням основних показників ефективності бізнес-моделі авіапідприємства, а саме: економічних, фінансових та виробничих, у тому числі він передбачає нормалізацію діяльності бізнес-моделі, подолання кризи та повернення підприємства у передкризовий стан.

Неоднозначність завдань, що постають перед керівниками бізнес-моделей при вирішенні питань антикризового управління визначає складність системи антикризового управління на кожному окремому підприємстві для кожної окремої бізнес-моделі.

Узагальнимо моделі антикризового управління, що можуть бути доцільними при управлінні бізнес-моделлю авіапідприємства [11—13] (табл. 1).

На основі проведеного дослідження системи антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємств нами виділено ряд антикризових заходів, які, на думку автора, є актуальними за умов сьогодення:

— скорочення (нормування) та контролінг витрат на усьому ланцюгу створення цінності підприємства, особливо при створенні базової цінності, це в свою чергу стабілізує фінансове становище підприємства і зробить послугу більш привабливішою для кінцевого споживача;

— горизонтальна та вертикальна інтеграція за рахунок об'єднання з іншими авіапідприємствами щодо проведення закупівлі основних та допоміжних матеріалів, а також робота із постачальниками основних ресурсів або надання додаткових послуг, моніторинг цін на сировину, матеріали та послуги, винайдення нових потенційних постачальників на більш вигідних умовах;

— передача в аутсорсінг дорогих бізнес-процесів;

— оптимізація та скорочення зайвих бізнес-процесів, особливо управлінських, які як правило, є центрами створення витрат авіапідприємства;

— максимально можлива диференціація кінцевого продукту для того, щоб кінцевий споживач сам міг варіювати необхідною цінністю в залежності від його рівня доходів та потреб тощо.

Концептуальна модель антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства представлена на рисунку 2.

Також потрібно відмітити те, що для кожного з розглянутих видів управління бізнес-моделлю авіапідприємства існує майже однакових набір внутрішніх та зовнішніх факторів, що спричиняють вплив на формування та реалізацію цього виду управління. До внутрішніх факторів віднесемо:

— кожному виду управління притаманні власні цілі, у відповідності до яких вони розробляються в залежності від візії керуючої системи та схильного до того чи іншого виду управління;

— завдання також притаманні кожному з видів управління, адже всі вони відрізняються один від одного в залежності від свого призначення, спрямованості та особливостей реалізації;

— ресурсне забезпечення бізнес-моделі, яке характеризується наявними та потенційними фінансовими, матеріальними, інтелектуальними та іншими ресурсами;

— організаційна структура бізнес-моделі;

— технологія, яка використовується бізнес-моделлю для надання споживачам базової та додаткової цінності;

— розмір авіапідприємства, та кількість бізнес-моделей, які реалізуються в його межах;

— етап життєвого циклу бізнес-моделі.

Серед зовнішніх факторів, що спричиняють суттєвий вплив на формування та реалізацію одного з пере-

Таблиця 1. Моделі антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства

Назва моделі	Особливості реалізації
Модель, що базується на засадах контролінгу бізнес-процесів	Дана модель спрямована на максимізацію прибутку за рахунок впровадження системи контролінгу всіх бізнес-процесів бізнес-моделі підприємства та забезпечує високу точність виконання поставлених завдань
Модель на засадах реінжинірингу бізнес-процесів	Реінжиніринг бізнес-процесів передбачає заміну старих процедур прийняття рішень та реалізації бізнес-процесів новими більш революційними, що дасть можливість покращити усі параметри бізнес-моделі
Модель, що базується на засадах проведення діагностики фінансового стану	Дає можливість виявляти кризові ситуації, ще на ранніх етапах за рахунок інструментів проведення експрес-діагностики показників фінансового стану бізнес-моделі авіапідприємства. Допомагає встановити причини, що не дають змогу бізнес-моделі генерувати прибуток у запланованому обсязі, тобто є причиною порушення фінансової рівноваги у будь-який момент часу або у динаміці
Модель, що базується на засадах санаційних процедур бізнес-моделі	Дана модель використовується з метою оздоровлення бізнес-моделі авіапідприємства, відновлення її платоспроможності та прибутковості, підвищення конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі за рахунок проведення фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційних та соціальних процедур
Модель інноваційно-інвестиційного антикризового управління бізнес-моделлю	На основі глибинного дослідження продуктового портфеля, що продукується бізнес-моделлю авіапідприємства та допомагає визначити які продукти слід з нього виключити, а в які зробити інвестиції для їх розвитку на інноваційній основі для підвищення попиту на них і отримання максимального прибутку. Дане положення може стосуватися і інвестицій у інновації бізнес-процесів авіапідприємства для підвищення вартості кінцевого продукту і моделі загалом
Модель антикризового управління на основі соціальної складової	На перший план висувається механізм соціально-психологічного управління персоналом, який залучений до реалізації бізнес-моделі авіапідприємства. Дбайливе ставлення та піклування про робітників зменшує напруженість у колективі на зменшує опір змінам при впровадженні антикризових процедур
Модель, що базується на засадах консалтингу	Антикризове управління бізнес-моделлю можна також здійснювати за допомогою залучення сторонніх кваліфікованих спеціалістів, які на основі глибинного аналізу бізнес-моделі авіапідприємства пропонують ряд антикризових заходів для оптимізації її ресурсів та бізнес-процесів з метою подолання кризової ситуації

Джерело: адаптовано автором на основі [11—14].

лічених видів управління бізнес-моделлю авіапідприємства слід виділити:

— розвиток науково-технічного прогресу, який пришвидшував би процес збору, оброки інформації для прийняття управлінських рішень;

— рівень конкуренції в обраній ніші діяльності, адже чим насиченим є конкурентне середовище, тим тяжче керувати бізнес-моделлю для утримання конкурентних позицій та генерування прибутку на запланованому рівні;

— вплив постачальників та посередників, адже для більшості бізнес-моделей авіапідприємств саме вони є джерелом надання додаткової цінності споживачу;

— ринкова влада споживачів, саме їх бажання та рівень доходу прямо впивають на продукування авіапідприємством тієї цінності, яка є найкращою та найбажанішою з позицій споживача;

— рівень розвитку інфраструктурних чинників, які дають можливість швидко, вчасно та безперешкодно отримувати інформацію для прийняття управлінських рішень;

— рівень економічного розвитку країни, тип економічного циклу авіаційної галузі створює підгрунтя для вибору виду управління бізнес-моделями підприємства;

— нормативно-правове забезпечення та швидкість зміни основних положень головних законів, що регулюють діяльність моделі авіаційного підприємства;

— вплив державних органів влади та рівень їх закорумпованості;

— міжнародні події та міжнародні економічні відносини, що є дуже важливим для авіапідприємств.

ВИСНОВКИ

Таким чином, провівши дослідження основних положень кожного з видів управління бізнес-моделлю авіапідприємства, а саме: адаптивного та антикризового, автором визначено, що кожен з них відрізняється особливостями умов застосування, спрямованістю, внутрішньою будовою та механізмом реалізації. Також встановлено, що вони мають ряд спільних рис, наприклад, за механізм дослідження зовнішнього середовища за слабкими сигналами та реагування на зміни, які в ньому відбуваються. Автором зауважено, що на формування та реалізацію кожного виду управління бізнес-моделлю авіапідприємства здійснюють вплив майже однакових набір внутрішніх та зовнішніх факторів, детальне дослідження яких представляє поле майбутніх досліджень.

Література:

1. Агафонова М.С. Развитие механизма управления адаптацией промышленного предприятия. Успехи современного естествознания. 2011. № 11. С. 71—72.

2. Мілаш І.В. Зміст поняття "адаптивне управління" в сучасних реаліях функціонування сучасних підприємств. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/126.pdf

3. Кудлаєнко С.В. Теоретичні основи поняття "адаптація підприємств". Вісник ХНУ, 2009. № 5. С. 172—174.

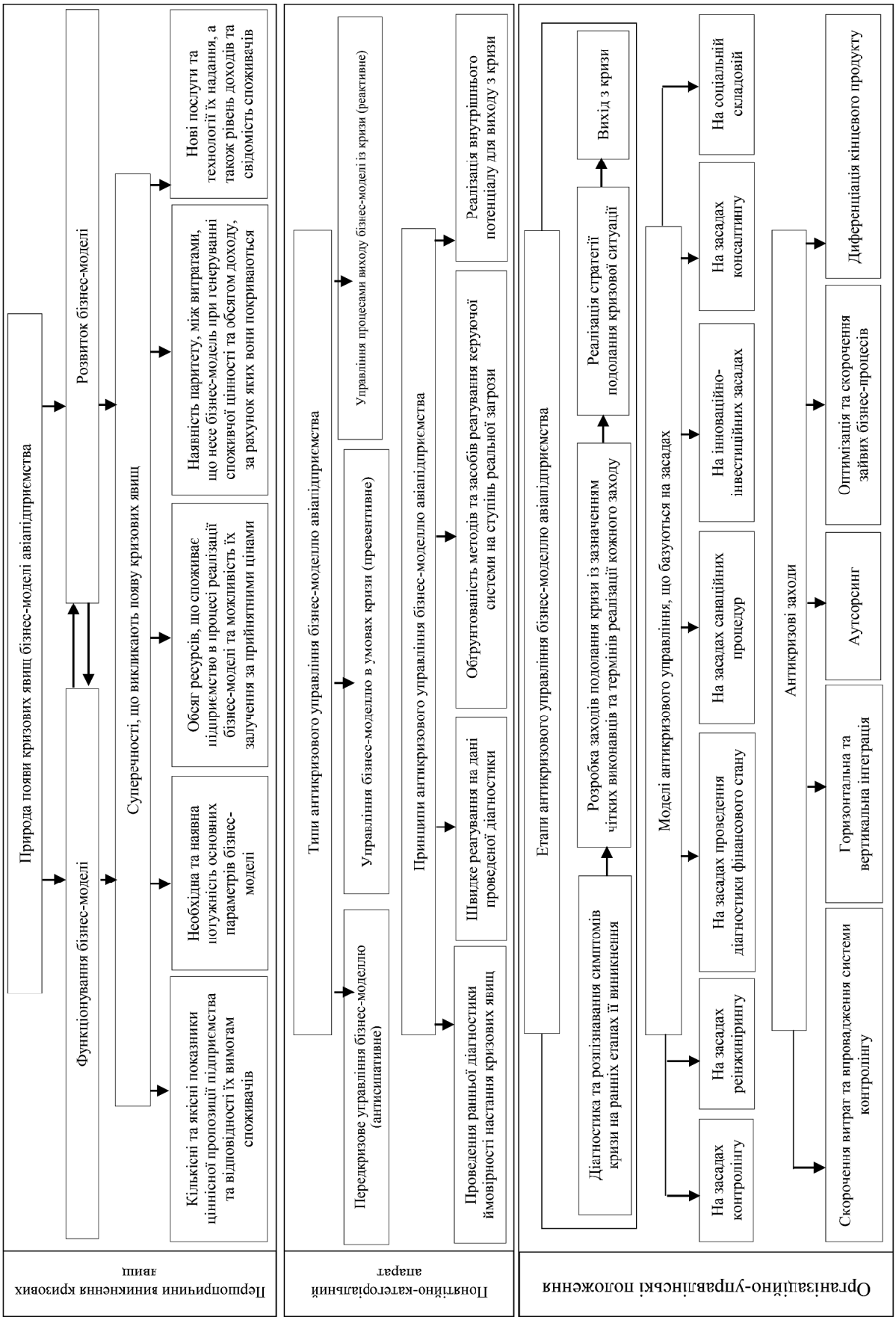

Рис. 2. Концептуальна модель антикризового управління бізнес-моделлю авіапідприємства

Джерело: авторська розробка.

4. Дорофеева В.В. Формирование стратегии адаптации предприятия. Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). 2010. № 6. URL: http://eizvestia.isea.ru/reader/ article. aspx?id=7042

5. Аубакирова Г.М. Адаптивный подход к моделированию хозяйственной деятельности предприятия. Вестник КазНУ. 2004. № 4. С. 31—37.

6. Стец І.І. Адаптивне управління підприємством. URL: http://global-national.in.ua/archive/18-2017/58.pdf

7. Морочковская И.Н. Эффективность адаптации предприятия как ускорение. Управление персоналом, 2005. № 20 (126) С. 44—48.

8. Глаголев С.Н. Адаптация, экономическая устойчивость и конкурентоспособность промышленного предприятия. Вестник Белгородского университета потребительской кооперации. 2009. № 1 (29). С. 68—74.

9. Шершньова З.Є., Багацький В.М., Гетманцева Н.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. За заг. ред. З.Є. Шершньової. К.: КНЕУ, 2007. 680 с.

10. Теория и практика антикризисного управления. Под ред. С.Г. Беляева, В. И. Кошкина. М.: Закон и право: ЮНИТИ, 2005. 469 с.

11. Грязнова А.Г. Антикризисный менеджмент. М.: Тандем; ЭКМОС, 1999. 368 с.

12. Клебанова Т.С., Бондар О.М., Мозенков О.В. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2003. 272 с.

13. Онисько С.М. Фінансова санація і банкрутство підприємств: підручник. 2-ге вид., виправлене і доповнене. Львів: "Магнолія 2006", 2008. 268 с.

14. Супрун В.О. Моделі антикризового управління машинобудівними підприємствами в умовах довготривалої економічної кризи. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?-I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&-S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=-ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_-S21STR=Fin_pr_2015_2_50

References:

1. Agafonova, M.S. (2011), "Development of a mechanism for managing the adaptation of an industrial enterprise", Uspehi sovremennogo estestvoznanija, vol. 11, pp. 71—72.

2. Milash, I.V. (2017), "The meaning of the concept of "adaptive management" in the modern realities of modern enterprises", available at: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/126.pdf (Accessed 30 Oct 2021).

3. Kudlaienko, S.V. (2009), "Theoretical foundations of the concept of "adaptation of enterprises"", Visnyk KhNU, vol. 5, pp. 172—174.

4. Dorofeeva, V.V. (2010), "Formation of the adaptation strategy of the enterprise", Izvestija Irkutskoj gosudarstvennoj jekonomicheskoj akademii (Bajkal'skij gosudarstvennyj universitet jekonomiki i prava), vol. 6, available at: http://eizvestia.isea.ru/reader/article.aspx?id=7042 (Accessed 30 Oct 2021).

5. Aubakirova, G.M. (2004), "An adaptive approach to modeling the economic activity of an enterprise", Вестник КазНУ, vol, 4, pp. 31—37.

6. Stets, I.I. (2017), "Adaptive enterprise management", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 18, available at: http://global-national.in.ua/archive/18-2017/58.pdf (Accessed 30 Oct 2021).

7. Morochkovskaja, I.N. (2005), "Efficiency of enterprise adaptation as acceleration", Upravlenie personalom, vol. 20 (126), pp. 44—48.

8. Glagolev, S.N. (2009), "Adaptation, economic sustainability and competitiveness of an industrial enterprise", Vestnik Belgorodskogo universiteta potrebitel'skoj kooperacii, vol. 1 (29), pp. 68—74.

9. Shershn'ova, Z.Ye. Bahats'kyj, V.M. and Hetmantseva, N.D. (2007), Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom [Crisis management of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Beljaev, S.G. and Koshkin, V.I. (2005), Teorija i praktika antikrizisnogo upravlenija [Theory and practice of crisis management], Zakon i pravo: JuNITI, Moscow, Russia.

11. Grjaznova, A.G. (1999), Antikrizisnyj menedzhment [Anti-crisis management], Tandem; JeKMOS, Moscow, Russia.

12. Klebanova, T.S. Bondar, O.M. and Mozenkov, O.V. (2003), Bankrutstvo i sanatsiia pidpryiemstva: teoriia i praktyka kryzovoho upravlinnia [Bankruptcy and rehabilitation of the enterprise: the theory and practice of crisis management], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.

13. Onys'ko, S.M. (2008), Finansova sanatsiia i bankrutstvo pidpryiemstv [Financial rehabilitation and bankruptcy of enterprises], "Mahnoliia 2006", Lviv, Ukraine.

14. Suprun, V.O. (2015), "Models of anti-crisis management of machine-building enterprises in the conditions of long-term economic crisis", available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_-64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=-&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=-ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_-S21STR=Fin_pr_2015_2_50 (Accessed 30 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України **(Категорія «Б»)** з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 336.77

Н. І. Волкова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0003-3790-3636
Г. В. Статкевич,
магістрант кафедри фінансів і банківської справи,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0003-0742-2727

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.106

РОЗВИТОК СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

N. Volkova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Banking, Vasyl' Stus Donetsk National University
H. Statkevych,
Master's student of the Department of Finance and Banking, Vasyl' Stus Donetsk National University

DEVELOPMENT OF CONSUMER LENDING IN CRISIS CONDITIONS

У статті розглянуто сутність споживчого кредиту з точки зору представників системного підходу, проаналізовано стан споживчого кредитування в Україні протягом 2015—2021 рр. Проведено аналіз споживчих кредитів, які надаються фізичним особам, домашнім господарствам та нефінансовим корпораціям. Обгрунтовано вплив коронакризи на розвиток споживчого кредитування в Україні. Запропоновано концептуальний підхід до вдосконалення механізму споживчого кредитування в кризових умовах, який визначає принципи, завдання та засоби забезпечення сприятливих умов для розвитку споживчого кредитування в Україні через покращення довіри населення до кредитної системи, збільшення обсягів споживчого кредитування, створення конкурентного середовища для банків на ринку споживчих кредитів. З метою визначення подальших тенденцій споживчого кредитування проаналізовано значення споживчих кредитів в умовах фінансово-економічної нестабільності та розроблено рекомендації щодо їх розвитку у період кризи.

The article considers the essence of consumer credit from the point of view of the system approach, analyzes the state of consumer lending in Ukraine during 2015—2021. The analysis of consumer loans provided to individuals, households and non-financial corporations. The influence of the corona crisis on the development of consumer lending in Ukraine is substantiated. A conceptual approach to improving the mechanism of consumer lending in crisis conditions, which defines the principles, objectives and means of providing favorable conditions for the development of consumer lending in Ukraine by improving public confidence in the credit system, increasing consumer lending, creating a competitive environment for banks in the consumer credit market. The application of the formed conceptual approach will allow on the basis of the coordinated use of methods, models and tools of the mechanism to comprehensively influence the state of consumer lending avoiding, minimizing or compensating for possible threats in a changing economic environment. Demand for consumer lending is growing every year, due to the need of individuals to improve living standards. However, the intensification of consumer lending is economically important and beneficial not only for the population but also for banking institutions, as well as for the stabilization and development of the economy as a whole. The role of consumer lending in Ukraine, in conditions of financial and economic instability and deteriorating macroeconomic indicators, is extremely important. From the point of view of macroeconomics, consumer credit increases the aggregate effective demand for consumer goods and services, which in turn stimulates an increase in their production. The increase in consumer lending in Ukraine is an important factor in the development of the banking system and the economy

as a whole. This is how the banking system will be able to respond quickly to financial threats and prevent negative phenomena that can lead to violations of the rules of bank lending to consumer needs. In order to determine further trends in consumer lending, the importance of consumer loans in conditions of financial and economic instability is analyzed and recommendations for their development during the crisis are developed.

Ключові слова: банківська система, споживче кредитування, кредит, домашні господарства, нефінансові корпорації.

Key words: banking system banking system, consumer lending, credit, households, non-financial corporations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Попит на споживче кредитування зростає з кожним роком, це пояснюється потребою фізичних осіб до покращення рівня життя. Проте активізація споживчого кредитування виступає економічно важливою та вигідною не лише для населення, а й для банківських установ, а також задля стабілізації й розвитку економіки держави загалом. Роль споживчого кредитування в Україні в умовах фінансово-економічної нестабільності і погіршення макроекономічних показників є надзвичайно важливою. З точки зору макроекономіки, споживчий кредит підвищує сукупний платоспроможний попит на предмети споживання та послуги, що в свою чергу стимулює збільшення обсягів їх виробництва. Збільшення обсягів споживчого кредитування в Україні є важливим чинником у розвитку банківської системи й економіки загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами розвитку споживчого кредитування займалися вітчизняні вчені, серед яких варто назвати праці Вовчак О.Д., Антонюк О.І. [1], Бондар О.П. [2], Кудряшов С.В. [4], Івасів Б.С. [3]. Попри достатню велику кількість досліджень науковців, які присвячені поглибленню кредитних правовідносин, все ж таки сама їх специфіка залишається дослідженою на низькому рівні. Так, нині споживче кредитування займає суттєву частку серед інших видів кредитування, бо спостерігається швидкий розвиток сфери споживчого кредитування, збільшуються його обсяги та поширення у суспільстві.

МЕТА СТАТТІ

На основі аналізу стану споживчого кредитування розробити концепцію його розвитку в кризових умовах, яка спрямована на забезпечення збільшення доходності банків та задоволенні потреб населення у споживчих кредитах.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кредит є важливою складовою для споживачів, бо значна кількість суспільства не може обходитись без кредиту, тому він займає важливе місце у соціально-економічному розвитку країни. Споживче кредитування відіграє значну роль у банківській системі та в економіці країни. Воно допомагає задовольняти різні споживчі потреби населення не прив'язуючись до рівня доходу громадян.

Розглянемо визначення авторів, які досліджували сутнісні питання споживчого кредиту [1].

Бондар О.П. надає таке визначення: споживчий кредит — це надання державою, підприємствами, кредитними інститутами і окремими громадянами позичкової вартості (у грошовій, товарній і натуральній формі) населенню для використання її на споживчі потреби на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка [2]. Івасів Б.С. вважає, що споживчий кредит — це вид позички, яка надається торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачеві для придбання товарів та оплати побутових послуг [3]. Кудряшов С.В. визначає, споживчий кредит — це один з видів банківського кредиту, що обслуговує фінансування особистих та господарських потреб домогосподарств як кінцевих споживачів валового внутрішнього продукту [4].

Оглянувши різноманітні визначення науковців, можна стверджувати, що споживчий кредит — це відносини між кредиторами (банком або іншою фінансовою установою) та споживачами (фізичними особами або домогосподарствами), коли кожен зі своєї сторони бажає отримати вигоду, споживач у вигляді товару або грошей за мінімальним внеском передплати, а кредитор — у вигляді відсотка, отриманого за надання кредиту, і ці взаємовідносини базуються на принципах строковості, платності, поверненості та забезпеченості. Роль споживчого кредитування в Україні значно зростає під впливом макроекономічної ситуації та фінансової глобалізації, взаємовідносини між банками та населенням супроводжується численними проблемами.

Оскільки споживчий кредит надають банки та небанківські фінансові установи, тому проаналізуємо стан споживчого кредитування окремо за різними видами фінансового посередництва та порівняємо.

Станом на 01.05.2021 року послуги споживчого кредитування надають 73 діючих банки в Україні, з яких 33 з іноземним капіталом та 23 зі 100% іноземним капіталом та 316 кредитних спілок [6].

Споживчі кредити можуть надаватись нефінансовим корпораціям. Нефінансові корпорації — корпорації, основним видом діяльності яких є виробництво ринкових товарів чи надання нефінансових послуг, які розподіляються на підсектори: державні нефінансові корпорації, приватні нефінансові корпорації, нефінансові корпорації під іноземним контролем [6].

Проаналізуємо обсяги споживчих кредитів, надані нефінансовим корпораціям у розрізі валют (рис. 1).

Аналізуючи дані рисунку 1, зазначимо протягом 6 років споживчі кредити, надані нефінансовим корпораціям у гривневому еквіваленті коливаються, а саме, починаючи з 2019 року динаміка спадання до сьогодення залишається стабільною. Оцінюючи обсяги кредитів у розрізі валют, констатуємо, надання кредитів у доларах США найбільшим було саме у 2015 році, дорівнювало 407 602 млн грн і це пояснювалось кризовими умовами та зростанням курсу валюти у 3 — 4 рази. Далі, з роками курс національної валюти стабілізувався і надання споживчих кредитів у іноземній валюті зменшилось. Щодо кредитів у євро, то обсяг наданих споживчих кредитів не сильно коливається з 2015 року, хоча курс валюти долару США і євро майже однаково виросли в порівнянні з 2014 роком, бо у нашій країні в розрахунках частіше використовується долари США, або євро. Інші валюти не користуються попитом в Україні.

Домашні господарства — наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів. За обсягами споживчих кредитів вони є лідерами, тому далі проаналізуємо динаміку споживчих кредитів, наданих домашнім господарствам за строками погашення (рис. 2).

Отримані результати згідно з рисунком 2 показують, що динаміка надання споживчих кредитів на термін

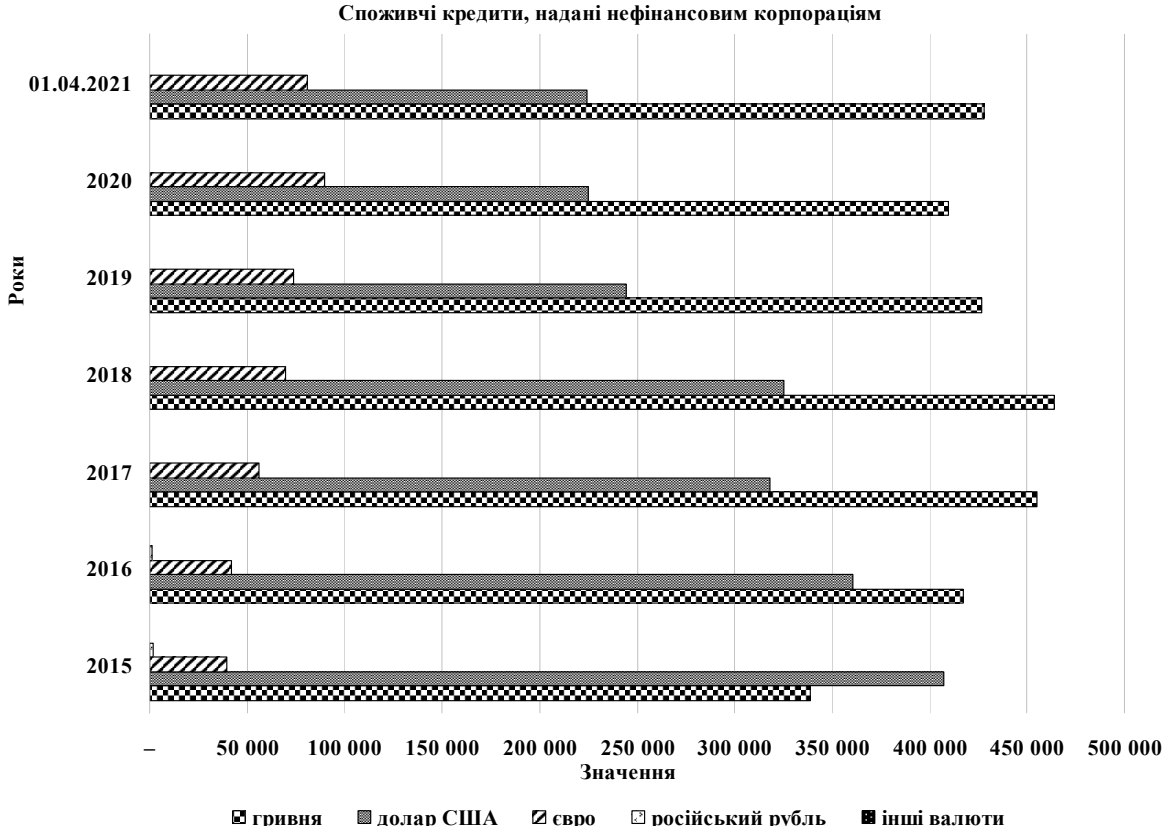

Рис. 1. Споживчі кредити, надані нефінансовим корпораціям, у розрізі валют, млн грн

Джерело: побудовано та розраховано на основі даних Національного банку України.

до 1 року має тенденцію до зростання. Так, обсяг наданих споживчих кредитів у 2021 році становив 95 386 млн грн, що показує зростання у 2,9 рази порівняно з 2015 роком. Дослідження довело, що найбільшим попитом користуються саме кредити, які надані терміном до 1 року, так як їх легше погашати і ці кредити не мають високої вартості. Динаміка кредитів, які надані на термін від 1 року до 5 років залишається стабільною, бо споживачам зручно обирати середній термін строку, так як це найбільш комфортно і вигідно. Кредити, терміном більше 5 років мають тенденцію до зниження, так у 2021 році обсяг їх дорівнював 22 995 млн грн, а в 2015 році — 42 049 млн грн, тобто обсяг кредитів протягом 5 років зменшився на 55%.

Далі перейдемо до аналізу споживчих кредитів, що надані домашнім господарствам у розрізі валют (рис. 3).

Дані рисунка 3 свідчать про те, що в Україні найбільшим попитом користуються, звичайно, кредити, які надані в національній валюті — гривні, з кожним роком їх обсяг зростає. Так, у 2015 році їх обсяг дорівнював 66 662 млн грн, а у 2021 році — 167 992 млн грн, тобто відбулось зростання у 2,5 рази. Далі за сумами наданих кредитів у валюті є кредити, що надано у доларах США, хоча, вже починаючи з 2019 року їх обсяг зменшується. Кредити в інших валютах користуються найменшим попитом серед споживачів, але їхня сума також зменшується. Зазначимо, після 2015 року кредити в російських рублях не видавались взагалі, це пов'язано з нестійкою політичною ситуацією в країні та небажанням українців виїжджати до Росії.

Далі розглянемо структуру споживчих кредитів, наданих домашнім господарствам за цільовим призначенням.

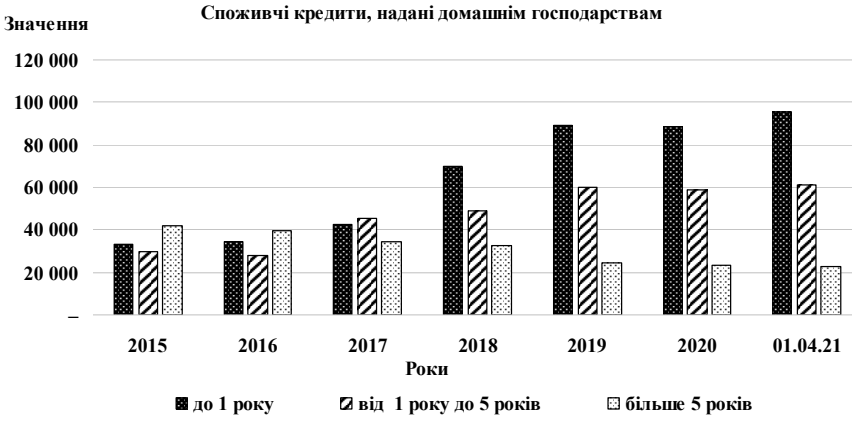

Рис. 2. Споживчі кредити, надані домашнім господарствам за строками погашення, млн грн

Джерело: побудовано на основі даних Національного банку України.

Оскільки найбільш популярними споживчими кредитами є позики на придбання побутової техніки та автокредити, тому було виділено їх окремим сегментом та розподілено інші кредити за термінами кредитування (рис. 4).

З рисунка 4 бачимо, що найбільшим попитом серед споживачів користуються інші кредити, які були надані до 1 року, їхня частка складає більше 50%, що займає половину від усіх наданих кредитів, і з кожним роком їх обсяг збільшується. Сума інших споживчих кредитів, які були надані від 1 до 2 років, коливається, і з кожним роком зменшується, але найбільшим попитом дані кредити користувались у 2017 році, коли їх частка становила 17,2%, але після 2018 року частка зменшилась у 2 рази і становила вже протягом 2019—2021 років — 8,5%. Сума інших споживчих кредитів, які були надані терміном від 2 до 5 років, характеризуються зростанням. Так, у 2021 році частка становила 17%, а у 2017 році —

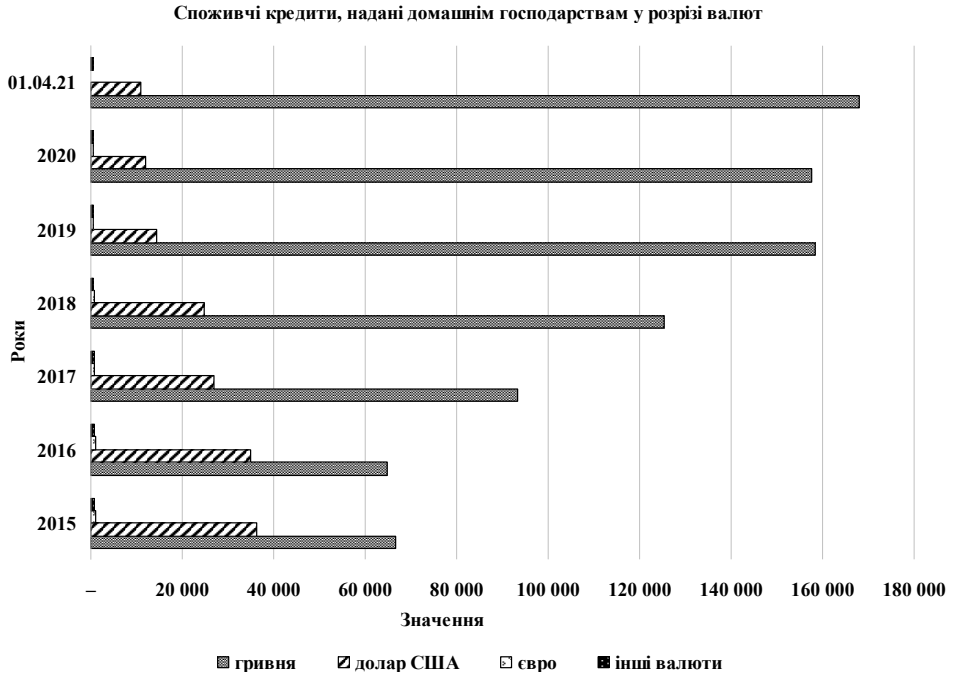

Рис. 3. Споживчі кредити, надані домашнім господарствам у розрізі валют, млн грн

Джерело: побудовано на основі даних Національного банку України.

Рис. 4. Структура споживчих кредитів, наданих домашнім господарствам за цільовим призначенням

Джерело: побудовано на основі даних Національного банку України.

13,60% відповідно, тобто скоротилася на 3,4%. Тенденція зростання споживчих кредитів спостерігається щодо автокредитів. Протягом аналізованого періоду їх частка зросла на 0,7% (у 2021 році становила 7,8%, а у 2017 році — 7,0%). Аналіз кредитів на побутову техніку довів, що частка таких позик характеризується тенденцією до зменшення з 7,1% у 2015 році до 4,3% у 2021 році.

На стан споживчого кредитування впливає рівень процентних ставок, які відіграють важливу роль при зростанні обсягу кредитування. Тому на рисунку 5 відображено процентні ставки за споживчими кредитами домашнім господарствам у розрізі валют у період з 2015—2021 рр.

Як видно, протягом аналізованого періоду 2015—2021 рр. відбувається зростання процентної ставки щодо гривні, у 2015 році ставка становила 29,8%, а у 2021 році — 30,5%. Ставка за позиками у доларах США характеризується значним коливанням, так ставка зросла з 18,0% у 2015 році до 40,0% у 2017 році, далі ставка характеризується зростанням і у 2021 році ставка становила 42,4%, а у 2018 році — 15,8%, тобто збільшилась на 26,6%. Процентні ставки за кредитами у євро характеризуються нестабільністю і коливається у межах від 32,6% у 2015 році до 39,8% у 2021 році. Процентні ставки за споживчими кредитами у російських рублях є більш стабільними та коливається у межах від 49,8% у 2015 році до 50% у 2021 році. Ставки за кредитами у інших валютах коливаються від 11,1% у 2018 році до 7% у 2020 році, але у 2021 році ставка зросла порівняно з 2020 роком у 7,2 рази і становила 50%.

У ході дослідження ми пересвідчились, що споживчі кредити можуть надаватись членам кредитних спілок і такі кредити користуються найбільшим попитом серед інших наданих кредитів.

Кредитна спілка — це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки [7]. На сьогодні кредитні спілки найчастіше надають кредити на придбання товарів та виплат, на лікування, навчання та інші споживчі потреби.

У I квартал 2021 року функціонувало 316 кредитних спілок, налічувалось 413 6000 членів та було надано кредитів на кінець кварталу 2094, 1 млн грн та за весь період — 550,5 млн грн [8].

Дослідження довело, споживчий кредит має найбільший попит серед інших наданих кредитів, але заборгованість все одно виникає через різні причини.

Протягом аналізованого періоду 2016—2021 рр. основна сума заборгованості коливається від 1059 млн грн у 2015 році до 1092 млн грн у 2021 році (рис. 6). Основна сума заборгованості характеризується зростанням з 1083 млн грн у 2018 році до 1197 млн грн у 2019 році. Далі, після 2019 року сума заборгованості пішла на спад, і у 2020 році її обсяг сягав 1101 млн грн у порівнянні з 2019 роком, коли обсяг боргу дорівнював 1197 млн грн, тобто відбулось зниження на 96 млн грн.

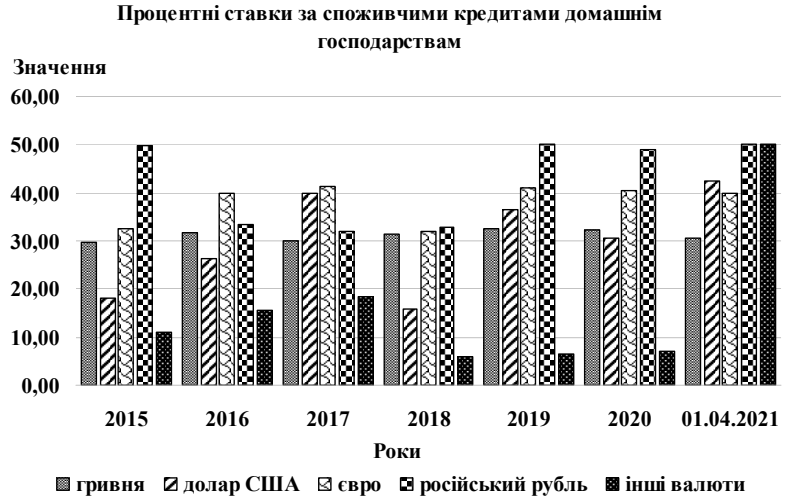

Рис. 5. Процентні ставки за споживчими кредитами домашнім домогосподарствам у розрізі валют, середньозважені ставки у %

Джерело: побудовано на основі даних Національного банку України.

Таким чином, аналіз стану споживчого кредитування домашніх господарств, нефінансових корпорацій та кредитних спілок довів, головною причиною, що призвела до неплатоспроможності позичальників є коронакриза та її наслідки, тому механізм банківського споживчого кредитування потребує вдосконалення.

У ході дослідження нами розроблено концепцію механізму вдосконалення споживчого кредитування в Україні (рис. 7), в якій сформовано мету, завдання, принципи та засоби досягнення мети, що включають у себе методи, моделі та інструменти механізму. Мета концепції полягає у розробці заходів щодо створення сприятливих умов розвитку споживчого кредитування задля збільшення доходності та підвищення ефективності банківського кредитування, не допускаючи значних затрат у посткризовий період.

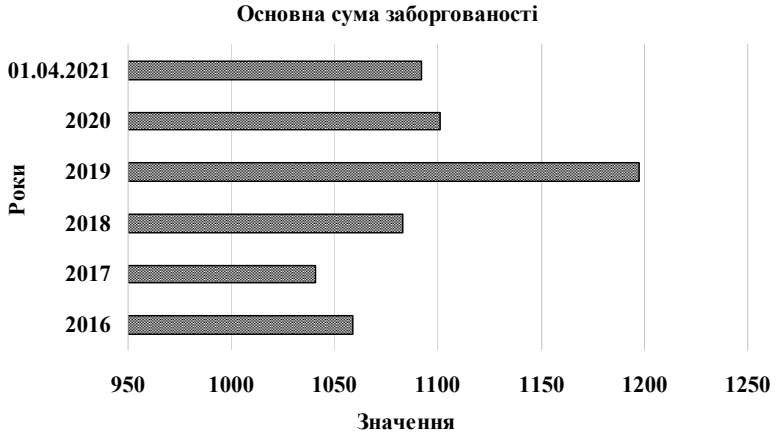

Рис. 6. Основна сума заборгованості за споживчими кредитами членів кредитних спілок, млн грн

Джерело: побудовано на основі даних Національного банку України.

Для вдосконалення споживчого кредитування запропоновані такі принципи механізму споживчого кредитування [9]:

— системність — визначає комплекс всіх особливостей оцінки банківського портфеля споживчих кредитів з метою виявлення недоліків і розробки механізмів їх ефективного розвитку задля зростання потреби у споживчому кредитуванні;

— комплексності — охоплює поєднання всіх процесів та завдань щодо розвитку споживчого кредитування. Враховує комплекс факторів, які впливають на стан споживчого кредитування;

— альтернативності — застосовується при наданні споживчих кредитів на основі використання альтернативних підходів, їх порівняльного аналізу, вибору такого інструментарію, який задовольнить потреби клієнтів і банку;

— раціональності — характеризує економічність використання позики з урахуванням інтересів банку та позичальників. Так, принцип раціональності підштовхує позичальників вчасно та в повному обсязі сплачувати кредит;

— ефективності розвитку — принцип відображає постійний рух і динаміку кредитного механізму, підштовхує банки до використання методів кредитування, які направлені на ефективність розвитку споживчих кредитів за умовами надання, які задовольняють споживачів кредитних послуг.

Засобами досягнення мети розробленої концепції є методи і моделі, а саме [10]:

— методи хеджування дозволяють знизити ризик втрат, зумовлених несприятливими для кредиторів та споживачів коливанням ринкових цін та відсоткових ставок;

— методи оцінювання кредитоспроможності полягають у запобіганню можливих витрат при отриманні споживчого кредиту, що пов'язані із неповерненням кредиту;

— методи резервування призначені для формування резерву на покриття можливих збитків при отриманні споживчого кредиту, так як даний метод надає можливість комерційним банкам компенсувати неповернені кредити за рахунок коштів, що акумулюються відповідно до встановлених вимог;

— розрахунок показників фінансово-економічної діяльності базується на знаходженні значень фінансово-господарської діяльності споживача у порівнянні із потребами споживача та умовами банківського кредитування;

— модель стрес-тестування спрямована виміряти ризик при змозі оцінити потенційні несприятливі результати впливу величини збитків, що можуть стати наслідком різних факторів ризиків щодо споживчих витрат таких, як курс іноземних валют, процентні ставки та інші фактори.

Додамо, що засобами для досягнення мети виступають такі інструменти, як:

— відсоткова політика НБУ;

— стандарти кредитування фізичних осіб;

— курсова політика.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі проведеного аналізу стану споживчого кредитування в Україні, нами встановлено, що загалом протягом досліджуваного періоду ринок споживчого кредитування зазнав негативних наслідків, але все ж таки банки намагаються зробити все можливе, аби обсяги споживчого кредитування зросли. Аналіз показав, що споживчі кредити, які надаються фізичним особам, домашнім господарствам та нефінансовим корпораціям протягом 2016—2020 рр. мали менш деструктивний характер, проте механізм стану споживчого кредитування потребує вдосконалення та пристосування до нових умов мінливого середовища. Розроблений концептуальний підхід до вдосконалення механізму споживчого кредитування системи включає певні завдання та методи, що допоможуть вплинути на банківську систему для покращення стану споживчого кредитування в Україні та запобігти негативних наслідків кризових ситуацій в подальшому.

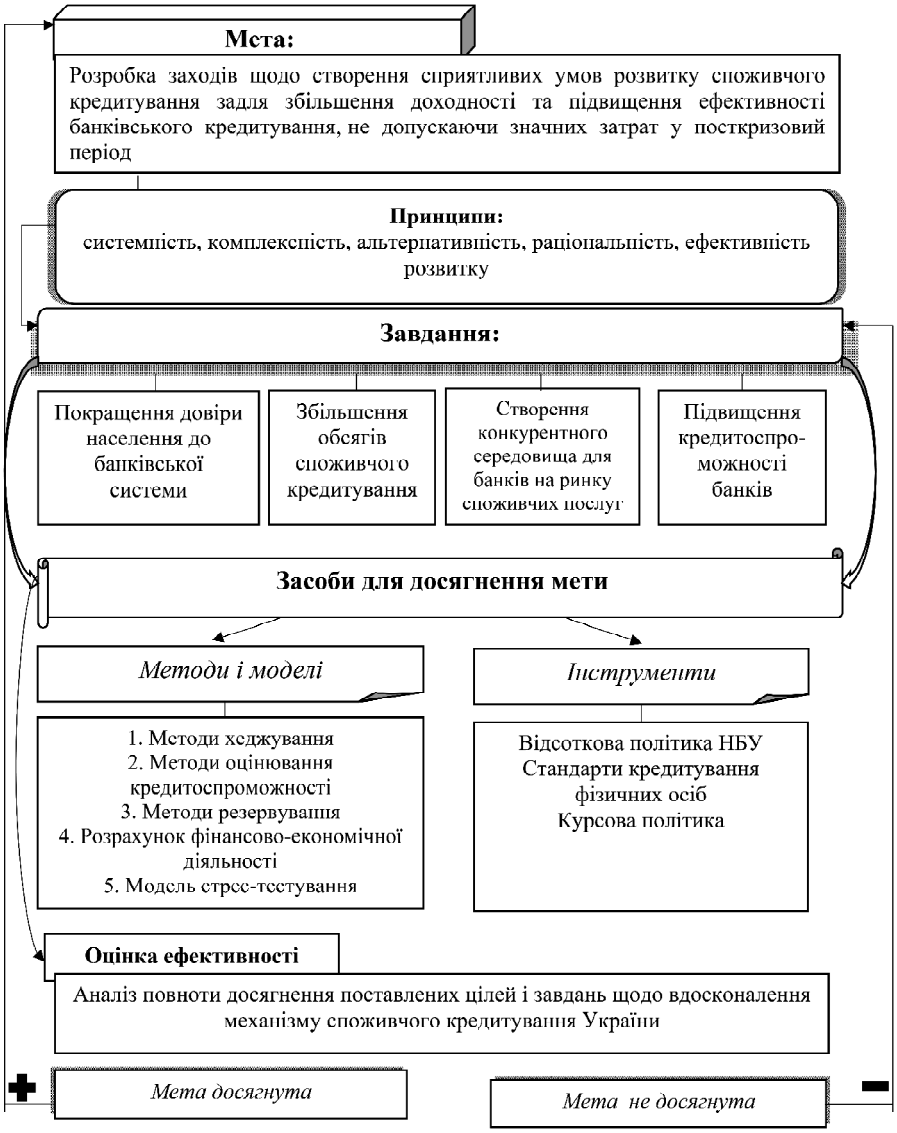

Рис. 7. Концепція вдосконалення механізму споживчого кредитування в кризових умовах

Джерело: розроблено авторами.

Література:

1. Вовчак О.Д., Антонюк О.І. Споживче кредитування в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку в умовах фінансово-економічної нестабільності. Європейські перспективи. 2016. № 2. С. 148—157.
2. Бондар О.П. Кредитування населення на споживчі потреби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08. "Гроші, фінанси, кредит". Київ, 2007. 19 с.
3. Івасів Б.С. Гроші та кредит: підручник. Тернопіль: Карт-бланш, 2008. 528 с.
4. Кудряшов С.В. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08. "Гроші, фінанси, кредит". Ірпінь, 2007. 19 с.
5. Міністерство фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua
6. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua
7. Закон України про кредитні спілки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text
8. Державна фіскальна служба України. URL: http://sfs.gov.ua
9. Осадчук Ю.М. Островська В.І. Підходи щодо вдосконалення кредитування споживчих потреб населення. Науковий журнал. 2016. № 10. С. 176—185.
10. Волкова Н.І. Концептуальні підходи щодо вдосконалення кредитування споживчих потреб населення. Економіка і організація управління. 2016. № 4. С. 143—152.

References:

1. Vovchak, O. D. and Antonyuk, O. I. (2016), "Consumer lending in Ukraine: current state and trends of the financial and economic instability", Yevropejs`ki perspekty`vy`, vol. 2, pp.148—157.
2. Bondar, O.P. (2007), "Lending to the population for consumer needs", Abstract of Ph.D. dissertation, Abstract of Ph.D. dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
3. Ivasiv, B.S. (2008), Groshi ta kredy`t [Money and credit], Kart-blansh, Ternopil`, Ukraine.
4. Kudryashov, S.V. (2007), "Consumer bank credit in Ukraine: resource provision and efficiency", Abstract of Ph.D. dissertation, National University tax service of Ukraine, Irpin` Ukraine.
5. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine (2021), "Rates, indices, tariffs", available at: https://index.minfin.com.ua (Accessed 10 September 2021).
6. Official site of the National Bank of Ukraine (2021), "Macroeconomic and monetary review", available at: https://bank.gov.ua (Accessed 12 September 2021).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "About credit unions", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text (Accessed 12 September 2021).
8. Official site of the State Fiscal Service of Ukraine (2021), "Work plans and reports", available at: http://sfs.gov.ua (Accessed 16 September 2021).
9. Osadchuk, Yu. M. and Ostrovs`ka, V. I. (2016), "Approaches to improving consumer lending", Naukovy`j zhurnal, vol. 10, pp. 176—185.
10. Volkova, N. I. (2016), "Conceptual approaches to improving consumer lending", Ekonomika i organizaciya upravlinnya, vol. 4, pp. 143—152.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2021 р.

УДК 336.72

Т. Є. Воронкова,
к. е. н., доцент, професор кафедри смарт-економіки,
Київський національний університет технології та дизайну, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8648-117X
К. В. Хівренко,
магістр, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-9698-4272

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.112

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

T. Voronkova,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Smart Economics,
Kyiv National Univercity of Technologies and Design
K. Khivrenko,
Master's student, Kyiv National Univercity of Technologies and Design

TRANSNATIONAL CORPORATIONS IN THE GLOBAL ECONOMY: STATUS AND PROBLEMS

Статтю присвячено діяльності транснаціональних корпорацій в умовах сучасного економічного світового ринку, розглянуто їх перспективи розвитку з урахуванням впливу пандемії COVID-19. Визначено об'єктивні економічні засади створення транснаціональних компаній (ТНК), обумовлені дією промислової революції в Європі та необхідністю виходу компаній на міжнародні ринки. Результати дослідження дозволити узагальнити дефініції науковців щодо сутності ТНК та її особливого статусу. Однією із головних її ознак визначено те, що вона має відмінність від інших міжнародних компаній можливістю просування на міжнародні ринки не товари, а безпосередньо процес виробництва та інвестиції, використовуючи місцеві ресурси, робочу силу, нові ринку збуту з метою отримання надприбутків. Зазначено, що в світовій економіці протягом останніх 10 років поряд із загальною глобалізацією спостерігається активізація процесів регіоналізації та ізоляціонізму. Ці тенденції обумовлені багатьма чинниками, головними із яких є падіння темпів зростання глобальної економіки, посилених впливом пандемії COVID-19.

The article is devoted to the activity of transnational corporations in the conditions of the modern economic world market, their prospects of development taking into account the impact of the COVID-19 pandemic are considered. The objective economic principles of creation of transnational companies (TNCs), determined by the action of the industrial revolution in Europe and the need for companies to enter international markets, have been determined. The results of the study allow generalizing the definitions of scientists about the essence of TNCs and their special status.

One of its main features is that it differs from other international companies in the ability to promote in international markets not goods but directly the process of production and investment, using local resources, labor, new markets in order to make profits. It is noted that in the world economy over the past 10 years, along with general globalization, there has been an intensification of regionalization and isolationism. These trends are due to many factors, the main of which is the slowdown in the global economy, exacerbated by the impact of the Covid -19 pandemic.

The emergence of such trends in the prospects of the global economy is due to the following major global transformations:

— in the industrial sector there is a deepening of reshoring processes, which is the process of returning the production and manufacture of goods back to the home country of the main (parent) company TNC;

— in the global investment sphere, they are regrouped in the direction of domestic and regional demand. Investments in the green and blue economies, as well as in infrastructure and domestic services have the potential to contribute to the achievement of the Sustainable Economic Development Goals;

— the transformation of world trade is taking place against the background of reduction and regionalization of supply chains or reshoring of production, with the creation of supply chains with a focus on regional and local production networks, which indicates the globalization of trade.

This is facilitated by the reassessment of the economic impact of foreign production of TNCs with cheap resources and labor with losses associated with the management of the global supply chain, which occur in the context of significant supply disruptions.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, транснаціональна економіка, глобалізація виробництва, економіка, капіталізація, інтеграція.

Key words: transnational corporations, transnational economy, globalization of production, economy, capitalization, integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобалізація світової економіки призвела до активізації процесів інтернаціоналізації виробництва, що супроводжувалася зростанням діючих транснаціональних компаній в світі, які відіграють важливу роль в укріпленні міжнародних зв'язків і формуванні ефективних шляхів їх розвитку.

Натомість у сучасних умовах спостерігається падіння темпів та обсягів глобального виробництва, що посилюється кризою, викликаною пандемією COVID-19. У цьому зв'язку актуальним є виявлення тенденцій та перспектив розвитку глобалізаційних процесів в умовах економічної трансформації та регіоналізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сучасному етапі дослідження проблем функціонування транснаціональних корпорацій відбувається за різними напрямами, які присвячені причинам утворення та походженню транснаціональних корпорацій, перспектив їх розвитку. До науковців, які досліджували глобалізації ринків, особливий статус транснаціональних корпорацій, належать як вітчизняні, так і зарубіжні автори: О.Г. Білорус, Б.Ф. Бойко, І.В. Бураковський, Д. Вільямс, І.Й. Гладій, Дж. Даннинг, П. Дракер, Д.А. Лук'яненко, Ю.В. Макогон, Ю.М. Пахомов, В.В. Рокоча, А. Томпсон, І. Фішер, М.Фрідман, Й. Шумпетер, А.А. Чухно та ін.

Наявність великої кількості наукових робіт свідчить про особливу зацікавленість науковців даним напрямом дослідження та наявність проблемних питань, які вимагають подальшого розв'язання.

МЕТА СТАТТІ

Попри значний доробок і вже існуючі дослідження, деякі аспекти продовжують залишаються недостатньо висвітленими, в той час як сучасні умови розвитку економіки вимагають від науковців постійного оновлення інформації щодо різних аспектів діяльності транснаціональних корпорацій, впровадження нових форм управління такими компаніями, формування нових організаційних структур. У цьому зв'язку метою є дослідження тенденцій функціонування транснаціональних корпорацій в сучасних умовах, а також перспективи їх розвитку з урахуванням економічних трансформацій в глобальному бізнес-середовищі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвитку глобалізаційних процесів передували об'єктивні економічні тенденції, які обумовлені промисловою революцією в Європі (18—19 ст.). У цей період значна кількість великих корпорацій почала розширювати свою діяльність, натомість не змогла повною мірою використати сукупність всіх можливостей та внутрішніх резервів, здійснюючи свою діяльність в межах національних кордонів. Для отримання високих доходів та надвисоких прибутків постала необхідність виходу на міжнародні ринки. Це стало підгрунтям виникнення ТНК (transnational corporation), які вперше з'явилися в 1960—1962 рр.

Результати дослідження дозволили сформулювати сутність ТНК. Так, Wikipedia надає таке тлумачення: ТНК — це компанія (корпорація), яка володіє виробничими підрозділами в декількох країнах [1]. К.В. Панченко подає таке тлумачення: ТНК — це форма міжнародного об'єднання капіталів, коли головна компанія має свої відділення в багатьох країнах, здійснюючи координацію та інтеграцію їх діяльності [2].

Юридичний словник Блека надає більш широкі критерії віднесення компаній до ТНК та пропонує розглядати компанію як транснаціональну корпорацію, якщо вона отримує 25% або більше своїх доходів від діяльності за межами країни. Однак фірма, яка володіє та контролює 51% іноземного дочірнього підприємства, а також контролює виробництво товарів або послуг принаймні в одній країні, крім своєї країни походження, і, отже, також відповідає критерію, навіть якщо ця іноземна філія генерує лише кілька відсотків його доходів [3]. Дослідниками, які загалом підтримують ці сутнісні характеристики ТНК, до наведених тлумачень додають особливості ТНК, які полягають в необхідності володіння нею виробничими підрозділами або різними сферами діяльності в ряді країн. За визначенням Немировської О.В. ТНК виступає інтернаціональною структурою, яка проводить єдину політику через один або більше центрів прийняття рішень на підпорядкованих підприємствах будь-яких організаційно-правових форм на основі науково-технічної, виробничої та комерційної кооперації з метою отримання найвигідніших умов господарської діяльності, що в свою чергу, приводить до максимізації прибутку компанії та підвищення економічного впливу компанії на національні економічні системи світу [4].

Найбільш системне формулювання поняття ТНК надане в економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного. Транснаціональні корпорації — найпотужніші монополії, що діють у міжнародному масштабі й на основі монополізації значної частини промислового світового виробництва, інтелектуальної власності, торгівлі, привласнюють найвищі (транснаціональні) прибутки. ТНК є міжнародними за характером своєї діяльності та національними щодо контролю за ними й утворюються на основі транснаціоналізації (просування за кордон) своєї підприємницької діяльності [5].

Поняття ТНК отримало міжнародне визнання. Згідно з визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), яка проводить дослідження в сфері функціонування ТНК, транснаціональна корпо-

Таблиця 1. ТОП 10 найбільших ТНК світу (млрд дол. США)

№	Назва компанії, вид діяльності	Країна	Сукупний дохід	Прибуток	Активи	Ринкова вартість
1	ICBC (Промислово-комерційний банк Китаю)	Китай	190.5	45.8	4 914,7	249.5
2	JPMorgan Chase (Американський фінансовий холдинг, створений в результаті злиття декількох банків)	США	136.2	40.4	3 689,3	464.8
3	Berkshire Hathaway (Конгломерат Основними видами діяльності Компанії є страхування на первинній основі у національному масштабі та на основі перестрахування у всьому світі)	США	245.5	42.5	873.7	624.4
4	Китайський будівельний банк	Китай	173.5	39.3	4 301,7	210.4
5	Saudi Aramco (Саудівська Аравійська нафтова компанія)	Саудівська Аравія	229.7	49.3	510.3	1897,2
6	Apple (Американська корпорація, виробник персональних та планшетних комп'ютерів, аудіоплеєрів, смартфонів, програмного забезпечення)	США	294	63.9	354.1	2,252,3
7	Банк Америки	США	98.8	17.9	2 832,2	336.3
8	Пінг страхової групи (китайський фінансовий конгломерат, що включає страхову групу)	Китай	169.1	20.8	1,453,8	211.2
9	Сільськогосподарський банк Китаю	Китай	153.9	31.3	4 159,9	140.1
10	Amazon (Американська компанія, найбільша у світі на ринках платформ електронної комерції)	США	386.1	21.3	321.2	1 711,8

Джерело: використано дані рейтингу Forbes Global 2000 [7].

рація — це компанія, яка здійснює свою діяльність у двох і більше країнах й здійснює контроль над своїми структурними підрозділами ,із одного або більше центрів прийняття рішень. Це дозволяє провадить єдину політику та загальну стратегію її розвитку. При цьому їх специфікою є те, що до ТНК можуть входити лише ті компанії, яким належать не менше 10% акцій компаній, розміщених в двох й більше країнах [6].

Узагальнюючи надані дефініції щодо сутності ТНК, можна зробити такі висновки щодо її особливого статусу:

— являє собою міжнародну компанію великого масштабу, має підрозділи базування в різних країнах світу та суттєво впливає на світовий ринок;

— зберігає національний статус країни-походження;

— має широкий спектр організаційно-правових форм ведення бізнесу;

— здійснює діяльність за такими основними сферами: промисловість, науково-технічна, комерційна, фінансова та інвестиційно-інноваційна діяльність;

— організує управління своїми підрозділами з єдиного центру прийняття рішень і проводить спільну стратегію розвитку;

— характеризується головною відмінністю від інших міжнародних компаній просуванням на міжнародні ринки не товари, а безпосередньо процес виробництва та інвестиції, використовуючи місцеві ресурси, робочу силу, нові ринку збуту з метою отримання надприбутків.

За даними ООН на сучасному етапі у світі налічуються більш 85 тис. ТНК й 900 тис. їх структурних підрозділів. Головні компанії (їх більше 50 тис.), розміщено переважно на територіях розвинутих країн, у той час, як значна кількість структурних підрозділів знаходяться в регіонах країн, що розвиваються. На частку ТНК припадає більше 50 % світового промислового виробництва, більша частина світової зовнішньої торгівлі, приблизно 80 % світового потенціалу нематеріальних активів. Дані щодо головних 10 найбільших ТНК світу наведено в таблиці 1.

Визначальним показником у формулі рейтингу є вартість активів. За цим показником очолюють рейтинг два великих банки — це промислово-комерційний банк Китаю, який знаходиться на чолі рейтингу дев'ятий рік поспіль, друге місце належить фінансовому холдингу JPMorgan, створеному в результаті злиття групи провідних американських банків. Натомість China Construction Bank втратив дві позицій порівняно з попереднім роком і зайняв четверте місце. Третє місце належить конгломерату Berkshire Hathaway. Саудівська Аравійська нафтова компанія Saudi Aramco другий рік тримається на п'ятій позиції рейтингу.

У світовій економіці протягом останніх 10 років поряд із загальною глобалізацією спостерігається активізація процесів регіоналізації та ізоляціонізму. Ці тенденції обумовлені багатьма чинниками, головними із яких є падіння темпів зростання глобальної економіки, посилених впливом пандемії COVID-19.

Означене підтверджується і виступами на Всесвітньому економічному формі в Давосі. Зокрема, прем'єр-міністр Індії Нарендра Моди, лідер однієї з швидкозростаючої економіки світу зазначив, що "нам прийдеться визнати той факт, що глобалізація сповільнюється, втрачаючи свій блиск". Водночас Рэй Далио (голова одного з найкрупніших у світі хедж-фондів Bridgewater) у Давосі зауважив, що "епоха глобалізації добігає кінця. Цю тенденцію активно змінюють регіоналізація та націоналізація" [8].

Поява таких тенденцій щодо перспектив розвитку глобальної економіки обумовлено такими головними глобальними трансформаціями:

1. У промисловому секторі спостерігається поглиблення процесів решорінгу, який являє собою процес повернення виробництва та виготовлення товарів назад до країни базування головної (материнської) компанії ТНК.

2. У глобальній інвестиційній сфері здійснюється їх перегрупування в бік внутрішнього та регіонального попиту. Інвестиції в зелену и синю економіку, а також в інфраструктуру й внутрішні послуги мають потенціал сприяння досягненню Цілей стійкого розвитку економіки [9].

3. Трансформація світової торгівлі відбувається на тлі скорочення та регіоналізації ланцюгів поставок або

решорингу виробництва, із створенням ланцюгів поставок з орієнтацією на регіональні та місцеві виробничі мережі, що свідчить про деглобалізацію торгівлі. Цьому сприяє переоцінка економічного ефекту від діяльності зарубіжних виробництв ТНК з дешевими ресурсами і робочою силою із втратами, пов'язаними з управлінням глобальним ланцюгом поставок, які виникають в умовах суттєвих порушень в поставках [10].

ВИСНОВКИ

Сучасний розвиток суспільних відносин неможливо уявити без великого бізнесу, а ТНК виступають стрижневими компонентами глобалізаційних процесів світового господарства. Пандемія COVID-19 сприяла посиленню тенденції щодо подальшої деглобалізації, яка останніми роками стала важливою складовою міжнародних економічних відносин. Зростаючий протекціоналізм, пов'язаний із торговими війнами, суттєво зруйнував складні ланцюги створення вартості, що негативно позначилося на стані світової торгівлі.

Водночас на відновлення втрачених зв'язків та виділення значних обсягів підтримки економіки потрібен значний час. Однак ситуація, що склалася, може мати стимулюючий ефект для ТНК, які використовували аутсорсингові технології, переорієнтувавшись на поглиблення процесів решорінгу, щоб розвивати власні виробництва. Міжнародні організації, зокрема МВФ в умовах, що склалися, прогнозують в короткостроковій перспективі незначні економічні наслідки для високорозвинених країн. І більш негативні результати передбачаються для країн з невисокими доходами та економік, що розвиваються.

Подальші дослідження повинні проводитись у напряму пошуку балансу між процесами глобалізації, регіоналізації та націоналізації світової економіки.

Література:

1. Транснаціональна корпорація. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення 02.11.2021).
2. Панченко К.В. Вплив транснаціональних корпорацій на структурні зрушення в країнах з перехідною економікою: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01: Київ, 2004. 20 с.
3. Black's Law Dictionary, 9th ed. Bryan A. Garner, ed. St. Paul: "West Group", 2009.
4. Немировська О.В. Формування ефективного механізму взаємодії національної економіки з транснаціональної економіки з ТНК: дис. ... к.е.н.: 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Ірпінь, 2016. С. 23.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр "Академія", 2002. 952 с.
6. Бусол О.Ю. Транснаціональні злочинні угруповання та транснаціональні корпорації: межі корупційного симбіозу. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського: серія "Юридичні науки". 2018. Т. 29. № 4. С. 154—159. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/ journals/ 2018/4_2018/27.pdf
7. Forbes Global 2000May 13. 2021 companies. URL: https://www.forbes.com/lists/global2000/#62a35b805ac0.
8. Всесвітній економічний форум в Давосі-18. URL: https://www.weforum.org/agenda/2018/01/davos-2018-biggest-stories/ (дата звернення 08.11.2021).
9. Доповідь про світові інвестиції 2020: Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі й розвитку: Основні тези і огляд. URL: https://unctad.org/system/files/official-ocument/wir2020_overview_ru.pdf.C.71 (дата звернення 04.11.2021).
10. Трансформация торговли и развития в расколотом мире после пандемии: Организация Объединенных Наций. Женева, 2020. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d2_ru.pdf (дата звернення 06.11.2021).

References:

1. wikipedia (2021), "Transnational corporation", available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (Accessed 02 Nov 2021).
2. Panchenko K.V. (2004), "The impact of transnational corporations on structural changes in countries with economies in transition", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.
3. Garner, B.A. (2009), Black's Law Dictionary, 9th ed., West Group, St. Paul, USA.
4. Nemyrovs'ka O.V. (2016), "Formation of an effective mechanism of interaction of the national economy with the transnational economy with TNCs", Ph.D. Thesis, Economy, Irpin', Ukraine.
5. Mochernyj, S.V. (2002), Ekonomichna entsyklopediia: U tr'okh tomakh [Economic Encyclopedia: In three volumes], vol. 3, Vydavnychyj tsentr "Akademiia", Kyiv, Ukraine.
6. Busol O.Yu. (2018), "Transnational criminal groups and transnational corporations: the limits of corruption symbiosis", Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho : seriia "Yurydychni nauky", vol. 29, no. 4, pp. 154—159, available at: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/ journals/2018/4_2018/27.pdf (Accessed 08 Nov 2021).
7. Forbes (2021), "Global 2000", available at: https://www.forbes.com/lists/global2000/#62a35b805ac0 (Accessed 08 Nov 2021).
8. World Economic Forum (2018), "What just happened? The biggest stories from Davos 2018", available at: https://www.weforum.org/agenda/2018/01/davos-2018-biggest-stories/ (Accessed 08 Nov 2021).
9. UNCTAD (2020), "World Investment Report 2020", available at: https://unctad.org/system/files/official-ocument/wir2020_overview_ru.pdf.C.71 (Accessed 04 Nov 2021).
10. UNCTAD (2020), "Transforming Trade and Development in a Shattered World After the Pandemic", available at: https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d2_ru.pdf (Accessed 06 Nov 2021).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021 р.

www. dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

UDC 657.6

Novruzova Nuriyyah Zakir qizi,
Doctoral student, Azerbaijan Cooperation University
ORCID ID: 0000-0003-0668-5293

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.116

THE ROLE OF FINANCIAL MANAGEMENT AND QUESTIONS OF DEVELOPMENT OF ITS MECHANISMS IN THE MODERN PERIOD

Новрузова Нурія Закир кизи,
докторант, Азербайджанський Університет Кооперації

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЙОГО МЕХАНІЗМІВ У СУЧАСНОМУ ПЕРІОДІ

The topic of financial control over business activities is discussed in this article. The author focuses on financial management methods in the modern context, the use of information technology to improve the control system, auditing, and challenges with electronic auditing, and other topics. Strengthening control over the use of budget funds, increasing tax system transparency, continuing changes to improve tax culture, bolstering positive trends in the country's Chamber of Accounts' activities, simplifying budget classification, and raising public awareness will all help improve the efficiency of financial control mechanisms and reduce corruption risks, according to the article.

Azerbaijan's current economic scenario is marked by frequent changes in the external and internal environments of businesses. Many businesses are compelled to operate under a shortage of credit resources, discrepancies in domestic regulation, and other factors. As a result, a priority factor in the formation of their competitiveness is effective financial decision-making in financial management, including effective financial decision-making, financial resource distribution and redistribution, and cash flow of the corporation, which should be based on comprehensive control, ensuring the targeted nature of distribution and a certain rate of return on invested capital.

Financial management and control systems based on outdated accounting and analysis methods, as well as planned and factor analysis, make it impossible to produce reliable results. Modern circumstances necessitate a qualitative shift in financial control as a foundation for ensuring the implementation of the levers of the corporation's financial management mechanism, including forecast indicators and the attainment of the corporation's strategic goals and objectives. Internal financial control is a critical component of the financial management system for making and implementing successful management decisions. It must be implemented at all levels of management to ensure high-quality management outcomes. Internal corporate financial control aims to adjust the corporation's production and management systems to the changing external environment, achieving target financial performance indicators, and maintaining the corporation's financial position in industrial markets. As a result, a successful firm must have a well-established financial management system, which is a guarantee of a company's success in a competitive environment.

The paper concludes with generalized findings about the subject under consideration.

У статті розглядаються питання щодо фінансового контролю діяльності підприємств. Серед досліджених аспектів автор приділяє особливу увагу механізмам фінансового управління за сучасних умов, інформаційні технології у вдосконаленні системи контролю, аудит, питання застосування електронного аудиту тощо. У статті наголошується, що посилення контролю за використанням бюджетних коштів, підвищення прозорості податкової системи, продовження змін щодо підвищення податкової культури, посилення позитивних тенденцій у діяльності Рахункової палати країни, спрощення бюджетної класифікації, а також підвищення обізнаності громадськості допоможуть підвищити ефективність механізмів фінансового контролю та зниження корупційних ризиків.

Поточна економічна ситуація в Азербайджані характеризується постійними змінами зовнішнього та внутрішнього середовища підприємств. Багато підприємств змушені працювати за умов нестачі доступних кредитних ресурсів, невідповідностей у внутрішньому законодавстві тощо. Тому пріоритетним чин-

ником формування їх конкурентоспроможності є ефективне прийняття фінансових рішень у фінансовому менеджменті, тобто ефективне прийняття фінансових рішень, розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, рух коштів корпорації, що має грунтуватися на всебічному контролі, що забезпечує цілеспрямований характер розподілу та певну норму прибутку на вкладений капітал.

Методи фінансового менеджменту та контролю, засновані на застарілих методах бухгалтерського обліку та аналізу, а також планового та факторного аналізу, не дозволяють отримати достовірні результати. Сучасні умови диктують необхідність якісної зміни фінансового контролю як основи з метою забезпечення реалізації важелів механізму фінансового управління корпорації, у тому числі прогнозних показників та досягнення стратегічних цілей та завдань розвитку корпорації. Внутрішній фінансовий контроль є важливим елементом системи фінансового менеджменту для прийняття та реалізації ефективних управлінських рішень та має проникати на всі рівні управління, забезпечуючи високоякісні результати управлінської діяльності. Таким чином, внутрішній корпоративний фінансовий контроль спрямований на адаптацію виробничої та управлінської систем корпорації до мінливого зовнішнього середовища, досягнення цільових показників фінансової діяльності та стабільне фінансове становище корпорації на промислових ринках. Тому ефективна компанія повинна мати чітко налагоджене фінансове управління, що в умовах жорсткої конкуренції є гарантією успішної діяльності будь-якого підприємства.

Наприкінці статті подано узагальнені висновки з досліджуваної теми.

Key words: financial management, audit, electronic auditing, innovative auditing, the business environment, tax control, and new technology

Ключові слова: фінансовий менеджмент, аудит, електронний аудит, інноваційний аудит, бізнес-середовище, податковий контроль, передові технології.

PROBLEM STATEMENT

The rising engagement of industrial businesses in the country's economy, particularly in the development of the energy sector, has a multiplier effect on the development of financial control in Azerbaijan's national corporations under present economic conditions. Financial management aims to make it easier for firm leaders to implement financial policies they have devised and adopted by organizing financial and information resources to give them a realistic picture for an effective decision-making. The enhancement of commercial operations and the growth of efficiency in the development of industrial businesses allow them to occupy the most advantageous position in front of investors and creditors.

An "open" corporation ensures successful corporate financial management and sets circumstances for effective management of personnel, shareholders, and regulators.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The topics of financial management and control were extensively discussed in the work of V. Novruzov "Audit in Azerbaijan: from formation to international standards," and "Audit" written by E.M. Lebedeva. The similar issues were also addressed in the works of Asadova A., Ildamanova A.S., and others.

PURPOSE OF THE ARTICLE

Analyze the specifics of the financial position at Azerbaijani firms in the modern context and make recommendations for further enhancing the process while keeping important duties in mind.

PRESENTATION OF THE KEY MATERIAL

Introduction

The organization of financial control, taking into account new quality criteria, is critical in order to improve the efficiency and transparency of the corporate environment in developed nations, including Azerbaijan, in order to solve national and global development concerns. Increasing business efficiency currently necessitates a comprehensive solution to problems caused by external and internal factors, such as changes in the macroeconomic situation, the impact of international financial and economic processes on the country's economy, increased competition in domestic and international markets, and the use of financial management mechanisms, all of which contribute to the formation of a new approach to business management. In this regard, it is vital to investigate the function of audit services, internal control, and other financial management systems, which are widely used throughout the world and have greatly strengthened their regulatory positions in all sectors of the economy.

Increasing business efficiency currently necessitates a comprehensive solution to problems caused by external and internal factors such as macroeconomic changes, the impact of international financial and economic processes on the country's economy, increased competition in domestic and international markets, and the use of financial management mechanisms, all of which contribute to a reduction in business efficiency. In this regard, it is vital to investigate the function of audit services, internal control, and other financial management systems, which are widely used throughout the world and have greatly strengthened their regulatory positions in all sectors of the economy.

The importance of financial management mechanisms in the modern context

It should be highlighted that the level of economic development and the construction of democratic institutions are both closely tied to increased openness. Strengthening budgetary controls, increasing tax system transparency, continuing to change tax culture, bolstering positive trends in the Accounts Chamber's activities, simplifying budget classification, and raising public awareness are all ways to improve the effectiveness of financial controls and reduce corruption risks.

Issues such as regular implementation of legal, administrative, and institutional procedures, financial discipline, proper money allocation, and increased economic efficiency are particularly significant in this regard. It is also critical to increase the engagement of independent auditors in checking the accuracy of the state budget and social protection funds' development and utilization.

Non-governmental organizations and non-state structures play a critical role in organizing control over the state's financial resources. Azerbaijan already has this strategic route in place, and it has a promising future. Independent auditors, as well as local and multinational audit firms, operate in the country's audit sector.

At the same time, research into issues such as unfair competition in the audit services market and the preference for local audit organizations is crucial for the development of national audit organizations, in addition to supporting the growth of the audit service as a whole [1, p. 23].

One of the main directions of governmental financial control is tax control, which oversees taxpayer accounts, taxation purposes, and tax legislation. According to experience, the normal operation of a country's tax system is based on effective tax control.

As a result, tax reform should concentrate on improving tax structure and enforcement. Simultaneously, tax supervision should be aimed not only at correcting defects in taxpayer behavior, but also at ensuring that laws and judgements are enforced.

Tax control differs from other types of control in that it allows only those acts that are authorized by law to be utilized, such as the application of measures of responsibility, which can only be used if it is approved by law.

Tax audits carried out in the tax control system utilizing modern information technology and accompanying applications set the foundation for more transparent operations and the prevention of corruption. As a result, recent tax and audit reforms promote new economic successes as well as the establishment and expansion of small and medium-sized firms.

Furthermore, risk management and analysis are critical for increasing the company's efficiency. Risk management is carried out by state bodies engaged in many sorts of operations, as well as the private sector, utilizing risk analysis and monitoring, loss reduction, and various insurance methods [2].

Information technology in improving the financial control system

According to the findings, broadening the use of current technologies in management, as well as speeding up the acquisition, integration, and dissemination of new information and technologies based on global experience is vital. Strengthening public control over government revenues and expenditures makes it easier to examine and debate government agencies' actions, boosts public trust in government entities, promotes accountability, and, as a result, increases transparency.

Furthermore, the use of governance mechanisms in the field of financial control, civil society participation in the development of programs and draft laws, public hearings, raising awareness of ethical issues and publicly disclosing them, and investigating complaints about ethical violations will create conditions for effective work and improve management efficiency. Strengthening regulator accountability, incorporating information technology into the control system or establishing electronic control, structuring financial control statistics, and improving the training systems are all key aspects of financial control. The ability of financial professionals to shield themselves from the detrimental impacts of the internal and external environment, as well as a high level of financial management, are required to achieve financial transparency for any business or economic institution [3, p.159-165; 4].

Audit and Electronic Audit Application Issues

At this level of economic development, audit is very important for developing the financial system of economic entities as a means of effective financial control. The audit service should assist businesses and entrepreneurs in applying worldwide financial standards to their operations, as well as mediate in financial risk management and the adoption of suitable risk regulations [5].

Research shows that in addition to the work done on the development of audit, there are a number of problems:

— Non-compliance by businesses with the legislation's provisions in terms of maintaining the transparency of their financial statements;

— Unsatisfactory quality of audit services;

— Lack of awareness, advocacy and advocacy related issues to audit;

— Lack of trust of users of audit services;

— Inadequate assessment of the benefits of audit for the real sector, and others.

To close these gaps, developed-country experience must be used to improve the conditions for independent auditing, organize exams for independent audits to ensure high professionalism, align auditing limitations with international practice, implement electronic audit, and include provisions such as improved control by independent auditors and audit organizations. Using correct processes to integrate electronic audit into the tax system, as well as automated analysis of tax evasion threats, has a big impact on studying the peculiarities of each region and how electronic audit works in this field. Simultaneously, incorporating automated auditing into the tax system reduces the amount of time and human resources spent on audits while also improving their efficiency.

To summarize the significance of the electronic domain, the following points might be made:

— Utilize electronic audit to increases the ability of tax authorities to process electronic information provided by taxpayers;

— Develop the audit system in Azerbaijan using the most modern audit methods and technologies;

— Prevent from tax evasion and fraud without increasing the administrative burden and costs of tax audits;

— Create conditions for attracting taxpayers.

Innovation audit in the modern context

In this regard, innovative audit is now widely regarded as a critical component in determining the efficacy of creative processes in industrial enterprises.

The development of an innovative economy has long been proven to be one of the most important aspects in the effective construction of market relations and boosting the competitiveness of the national economy.

In our opinion, conducting innovation audits at enterprises and organizations is important when solving the following issues:

— Expands opportunities for employment of an innovative type;

— Forms a competitive environment in the country;

— Identifies current and future opportunities for innovation in the enterprise;

— Helps to remove barriers to innovation;

— Leads the explanation of new methods of innovative opportunities;

— Identifies innovative opportunities by assessing the technological potential of manufacturing enterprises.

The main feature of the new stage of development is the use of management that meets international standards.

Taking all of this into account, innovation audit plays a significant role in enhancing the business environment, including risk management in compliance with modern regulations and the development of an innovative economy.

Simultaneously, elements such as developing innovation auditing standards in accordance with the national development model, conducting information activities on innovation audit, and providing training in this area should be considered [6].

Independent audit institute and professionalism

Another issue is a lack of professional personnel, as well as the establishment of an independent audit institution's

interaction with state financial control and its organization in accordance with international practice, including the development of uniform norms, standards, and rules of control for financial control bodies.

In this regard, taking into account the following topics will lay the groundwork for extending auditing and increasing the value of audit services:

— Building public trust and confidence in the audit;

— Increase the responsibility of auditors to ensure the transparency of financial statements;

— Ensure compliance with international auditing standards, international financial reporting standards and the Code of Ethics for Professional Accountants;

— Formation of a healthy competitive environment in the service market;

— Increasing the competitiveness of the national audit and accelerating the integration of the national audit market into the world market;

— strengthening the role of audit in ensuring maximum protection of the interests of various parties in corporate governance.

Taking these factors into account, establishing an audit service as part of a business or economic entity's activities can serve as a basis for minimizing and controlling risks in the economic and financial realms, hence increasing the control system's efficacy.

CONCLUSION

The role and importance of financial control is growing in Azerbaijan as a result of socioeconomic developments and the strengthening of budgetary and tax discipline.

In this regard, one of the key tasks of state policy is to establish a system of state financial control that meets modern criteria and improves its efficiency. Tax control is one of the most important aspects of state financial management. Tax control should focus not only on shortcomings in the activities of taxpayers, but also on the extent to which they comply with the law in order to ensure the full implementation of legislative acts and make the necessary changes.

Simultaneously, the development of modern innovative tax control technologies, such as electronic audit, improves the efficiency of tax audits. The importance of electronic audit is to prevent tax evasion and fraud, as well as to provide conditions for taxpayer disciplinary actions without adding to the administrative burden and costs of audits.

The audit should not be limited to the examination of the company's or organization's financial documents; it should also summarize the findings based on an analysis of the current situation, provide accurate financial forecasts for future growth, and make realistic proposals for the development and implementation of new models.

The auditor also provides legal advice, such as tax, management, audit representation in courts and tax authorities on tax and customs disputes, information technology, property valuation, business risk assessment, business plan development, and marketing advice on research, all of which contribute to the efficiency of the enterprise. The use of an innovation audit aids in the identification of current and future prospects for innovation in the organization, the removal of obstacles to innovation, the elucidation of new innovation approaches, and the assessment of technological potential. The construction of a partnership between an independent audit institution and public financial control is another issue related to the development of audit.

The implementation of risk-based control concepts in audit planning, as well as the strengthening of software in small and medium-sized audit firms, should be given special attention.

To improve the efficiency of the business environment, it is necessary to optimize administrative and economic methods, stimulate investment activity, develop comprehensive measures to increase transparency in non-oil industry management, stimulate the development of small businesses in the field of innovation, improve bank lending to small and medium-sized enterprises, and ensure their effective access to financial resources.

References:

1. Novruzov, V. (2012), "Audit in Azerbaijan: from formation to international standards]", Problemy primenenija mezhdunarodnoj finansovoj otchetnosti i standartov audita v povyshenii prozrachnosti, Materialy III Evrazijskogo foruma buhgalterov i auditorov [Problems of the Application of International Financial Reporting and Auditing Standards in Increasing Transparency, Materials of the III of the Eurasian Forum of Accountants and Auditors]. Baku, Republic of Azerbaijan.

2. Musaev, A.F. (2004), Jekonomicheskie problemy nalogovoj politiki [Economic problems of tax policy], Nauka, Baku, Republic of Azerbaijan.

3. Ismayilov, M.E (2014), "Study of international experience in taxation of e-commerce", Tax Journal of Azerbaijan, vol. 6, pp. 159—165.

4. Asadov, A. (2012), "Role and methodological features of electronic audit in increasing transparency", Materialy III Evrazijskogo foruma buhgalterov i auditorov [Materials of the III of the Eurasian Forum of Accountants and Auditors], Baku, Republic of Azerbaijan.

5. Lebedeva, E.M. (2014), Audit [Audit], Akademija, Moscow, Russian Federation.

6. Ildemenov, A.S. (2012), Operacionnyj menedzhment [Operations management], Moscow, Russian Federation.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2021 р.

АГРОСВІТ

www. agrosvit. info

Передплатний індекс: 23847

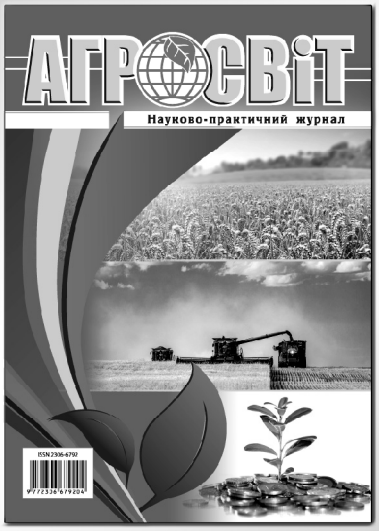

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 001.9; 336.1

Т. К. Кваша,
науковий співробітник, Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-1371-3531

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.120

МОДЕЛЮВАННЯ ПОТЕНЦІЙНОГО ВВП ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

T. Kvasha,
Researcher, Organization "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine"

MODELING POTENTIAL GDP FOR UKRAINE FISCAL SPACE CALCULATION

Успішний розвиток економіки України у посткризових умовах потребує збільшення бюджетних доходів, що визначає необхідність оцінювання резервів для таких змін. Один із методів такого оцінювання базується на показниках потенційних ВВП та розриву ВВП, що й пропонується у цій статті.

Мета. Оцінювання потенційного ВВП і розриву ВВП та резервів для економічного зростання і відповідного розширення фіскального простору України.

У роботі надано короткий огляд сучасних підходів до оцінювання потенційного ВВП, розриву ВВП та здійснено їхнє оцінювання для України на основі виробничої функції з використанням декількох підходів для згладжування факторів ВВП. Для розрахунку потенційного ВВП спочатку розробляється модель Коба-Дугласа для фактичного ВВП і визначається кожний з незалежних факторів (праці, капіталу, сукупної факторної продуктивності), потім обчислюються потенційні значення цих факторів і на їх основі визначається потенційний ВВП, а також розрив ВВП для України для періоду 2004—2018 років. Використання різних методів дозволило обчислити інтервал значень розриву ВВП, який застосовано для обрахування фіскального простору для нашої країни.

Аналіз методів очищення від циклічних частин незалежних факторів дозволив зробити висновок, що метод Ходрика-Прескотта не враховує структурні зрушення і дає погану оцінку у разі наявності економічних шоків або криз, які притаманні економіці України протягом останніх 12—13 років. Тому для України більш придатними методами для визначення потенційних значень складових виробничої функції є інші два методи — средньогеометричної ковзної та Бакстера-Кінга.

За результатами оцінювання розриву ВВП здійснено висновок, що економіка України має суттєві ресурси для відновлення за умови здійснення ефективної економічної політики.

Ukraine needs state budget revenues increase, which determines the need to assess the availability of the country's resources for such an increase. One of the methods for assessing the presence or absence of budgetary resources is the potential GDP and the GDP gap, which is proposed in this article.

Target. Estimation of potential GDP and GDP gap for Ukraine and estimation of reserves for economic growth and the country's budget

This paper presents a review potential GDP and the GDP gap modeling techniques, which are univariate and multivariate methods. Last metods incorporate useful information on some other variables, based on economic theory. Then we present the assessment for Ukraine metod, which based on the production function using several univariate approaches to smoothing GDP factors.

To calculate potential GDP a Koba-Douglas model is developed for actual GDP and each of the independent factors (labor, capital, total factor productivity) is determined. Then the potential values of these factors are calculated and on their basis the potential GDP is computed, as well as the GDP gap for Ukraine for 2004—2018 years.

The use of different anti-aliasing methods made it possible to determine the interval of the GDP gap. These values used to calculate the fiscal space for our country, which is in the interval 1,4—5,3% GDP.

The analysis of methods for cleaning from the cyclical parts of independent factors allowed us to conclude that the Hodrick-Prescott method does not take into account structural shifts and gives a poor assessment in the event of economic shocks or crises that have been inherent in the Ukrainian economy over the past 12—13 years. Therefore, the more suitable methods for determining the potential values of the production function components are two other methods — moving geometric mean method and Baxter-King metod.

Based on the results of the assessment of the GDP gap, it was concluded that Ukrainian economy has significant resources for recovery subject to the implementation of effective economic policy. We believe that a further promising area of research is the analysis of the factors of change in the components of GDP, especially labor market indicator and aggregate factor productivity indicator.

Ключові слова: потенційний ВВП, розрив ВВП, виробнича функція Коба-Дугласа, фіскальний простір.
Key words: potential GDP, GDP gap, Cobb-Duglas production function, fiscal space.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Верховною Радою України рекомендовано Кабінету Міністрів України при підготовці проєкту Закону України про Державний бюджет України і складанні Бюджетної декларації на 2023—2025 роки опрацювати та вжити заходів із збільшення доходів державного бюджету порівняно з відповідними показниками, передбаченими у Бюджетній декларації на 2022—2024 роки [1]. Це завдання потребує, крім іншого, визначення джерел наповнення бюджету і, відповідно, джерел економічного росту. Показником, який демонструє наявність чи відсутність таких джерел є розрив ВВП, який розраховується на основі показника потенційного ВВП.

Потенційний ВВП — це концепція, яка використовується в економічному аналізі для вимірювання найвищого рівня виробництва або валового внутрішнього продукту (ВВП), якого може досягти економіка без створення інфляційного тиску. Економісти використовують потенційний обсяг виробництва для представлення нормального — або еталонного — рівня, з яким можна порівняти фактичний обсяг виробництва. Розрив ВВП — це різниця між фактичним та потенційним ВВП. Позитивний розрив, тобто коли фактичний ВВП перевищує потенційний, відображає економіку, що виробляє більше, ніж її рівноважний потенціал: як результат, економіка використовує всі свої ресурси. Негативний розрив, тобто коли фактичний ВВП нижчий за потенційний, описує систему, що виробляє менше, ніж її рівноважний потенціал, і має невикористані джерела економічного росту.

Основна роль оцінки розриву ВВП полягає у визначенні фактичної економічної ситуації в країні, щоб уряди могли запровадити антициклічну фіскальну політику, яка полягає в обмеженні внутрішнього попиту, бюджетних видатків під час буму для уникнення подальшого інфляційного тиску та експансивній фіскальній політиці у періоди скорочення росту (збільшити державні видатки та / або зменшити податки, збільшити внутрішній попит).

Потенційний ВВП та розрив ВВП використовується й для визначення фіскального простору, який теж характеризує наявність ресурсів для росту і наповнення бюджету країни. Фіскальний простір — це можливість уряду надавати бюджетні ресурси для вирішення актуальних соціально-економічних завдань без порушення стійкості його фінансової позиції [2].

Тому питання оцінювання потенційного ВВП в Україні є вкрай актуальним питанням на сьогодні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі наявні публікації щодо методів оцінювання потенційного випуску / ВВП і розриву випуску / ВВП та результатів такого оцінювання для різних країн. Міжнародна економічна література пропонує різні методи оцінки рівня потенційного ВВП. Перша класифікація таких методів була запропонована в роботі О. Чагні та Дж. Дьопке [3]. Огляд методів оцінювання потенційного ВВП та результатів їх застосування також присутній у публікаціях інших зарубіжних науковців і міжнародних організацій, зарубіжних національних банків [напр., 4—10].

Серед українських науковців визначенню потенційного ВВП присвячені роботи Скрипниченко М.І. [11; 12], Яценко Г.Ю., які здійснили оцінку розриву ВВП для української економіки за період з 2000 р. по 2017 р. на основі виробничої функції з двома факторами — праці і капіталу.

Шумська С. [14] за допомогою фільтра Ходріка — Прескотта виділила трендову та циклічну компоненти ВВП України і підтвердила наявність статистично значущого впливу податкової та монетарної політики на довгостроковий тренд розвитку країни і розрив ВВП.

У прогнозній моделі Національного банку України [15] потенційний ВВП розраховується з використанням багатомірного фільтру Кальмана, результати використовуються для виявлення інфляційного тиску та можливих дисбалансів в економіці України.

У представленій роботі на відміну від вищевказаних робіт використано інші методи для визначення потенційного ВВП, а у випадку використання виробничої функції, на відміну від [11; 12], враховано всі три фактори — праці, капіталу і сукупної факторної продуктивності.

МЕТА СТАТТІ

Оцінювання потенційного ВВП і розриву ВВП для України та оцінювання резервів для економічного росту і бюджету країни.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під потенційним ВВП розуміється максимальна кількість товарів і послуг, яку економіка може виробити, коли вона працює найбільш ефективно, тобто на повну потужність. Часто потенційний ВВП називають "виробничим потенціалом економіки" [16]. Розрив ВВП представляє собою ВВП, який економіка втрачає через нездатність повною мірою використовувати свій виробничий потенціал, або ВВП, який економіка отримує шляхом використання перевищених виробничих потужностей, що призводить до перегріву економіки.

Оцінювання потенційного ВВП базується на теоретичних положеннях, що значення макропоказника складається з трендової і циклічної складових:

$$y_t = g_t + c_t,\ t = 1,\dots, T \qquad (1),$$

де ряди gt, ct відповідають трендовій і циклічній компонентам. Якщо yt — макроекономічна змінна у році t, то gt являє собою її потенційне значення. Потенційне значення будь-якої змінної є неспостережною величиною, яка може бути отримана у процесі фільтрації yt за

допомогою функції H(L):

$$g_t = H(L)y_t \quad (2).$$

Для вимірювання потенційного ВВП застосовується 3 основні категорії методів:

— з використанням статистичних фільтрів. Статистичні методи базуються на теоретичному представленні щодо достатньо інерційного рівня трендової складової, тому його значення є сумою згладженої величини фактичного ВВП і шумової компоненти або трендової та циклічної компонент.

Статистичні методи застосовують різні статистичні фільтри, які можуть бути одномірними та багатомірними — фільтри Ходріка-Прескотта, Кальмана, Беверидж-Нельсона, Бакстера-Кінга, структурні векторні авторегресійні моделі (SVAR-моделі), динамічні моделі загальної рівноваги (DSGE-моделі) тощо;

— з використанням економетричних методів, зокрема виробничої функції. Цей підхід базується на рівні ВВП, який би спостерігався в економіці при нормальному рівні завантаженості виробничих факторів виробництва і технологій, що потребує визначення цих нормальних рівнів;

— на основі теоретичних представлень щодо взаємозв'язку між рівнем безробіття та рівнем інфляції. Згідно теоретичних основ додатній розрив ВВП супроводжується зростанням рівня цін в економіці і падінням безробіття, а від'ємний — зниженням цін і ростом безробіття. Потенційний ВВП у такому випадку розраховується для природного рівня безробіття і нормальної завантаженості основних засобів. Такий потенційний ВВП іноді називають ВВП, що не супроводжується прискоренням інфляції [17].

Одним з найбільш поширених методів оцінювання потенційного ВВП є економетричний метод на основі виробничої функції. Для фактичного і потенційного ВВП формула має однаковий вигляд, тільки для потенційного ВВП незалежними змінними є потенційні значення незалежних змінних:

$$Y_t = F_t(K_t, L_t, A_t) \quad (3),$$

або

$$\dot{Y} = (1-\alpha-\beta)\dot{A} + \alpha\dot{L} + \beta\dot{K} \quad (4),$$

де Y — ВВП, що вимірюється у вартісному виразі у постійних цінах;

K — основний капітал, що використовується у процесі виробництва та який вимірюється у вартісному виразі у постійних цінах;

L — ресурс живої праці, який вимірюється чисельністю зайнятих, кількістю відпрацьованих людино-годин або обсягами витрат на оплату праці у вартісному виразі у постійних цінах;

A — структурні параметри виробничої функції або параметри науково-технічного прогресу (сукупна факторна продуктивність або СФП).

$\dot{A}$ — темп приросту СФП у році t,

$\dot{Y}$ — темп приросту ВВП у році t,

$\dot{L}$ — темп приросту обсягів праці у році t,

$\dot{K}$ — темп приросту обсягів капіталу у році t,

a — коефіцієнт, що характеризує внесок праці у зміну ВВП,

β — внесок капіталу у зміну ВВП [18].

Будь-яка оцінка потенційного значення змінної базується на одному або кількох статистичних зв'язках і тому містять елемент випадковості. Так, оцінка потенційного ВВП і розриву ВВП є предметом значної невизначеності через часту зміну структури економіки або факторів економічного росту. Наприклад, коли економіка виходить із глибокої рецесії, вільних потужностей може бути набагато менше, ніж очікувалося, через такі фактори, як, наприклад:

— безробітні, які залишають ринок праці, стають економічно неактивними або від'їжджають до інших країн;

— фірми, які закриваються, залишаючи депресивні райони та регіони;

— банки, які втрачають гроші під час рецесії, стають дуже суворими щодо кредитування [16].

Для зменшення невизначеності при оцінюванні потенційного ВВП для України використано 3 методи — ковзного середньогеометричного центрованого, Ходріка-Прескотта та Бакстера-Кінга. Ці методи використовуються для визначення потенційних значень складових виробничої функції — темпів приросту функцій праці, капіталу та СФП і розрахунку на основі цього темпів приросту потенційного ВВП за формулою (4).

При використанні ковзної середньогеометричної для зглажування функцій праці, капіталу та технічного прогресу функція $H(y_t)$ має вигляд:

$$H(y_t) = \sqrt[5]{(y_{t-2} \times y_{t-1} \times y_t \times y_{t+1} \times y_{t+2})} \quad (5).$$

Процес перетворення змінної y_t у g_t за допомогою фільтру Ходрика-Прескота здійснюється за формулою [19]:

$$g_t = H(L) \times y_t = \frac{1}{1+\lambda(1-L)^2(1-L^{-1})^2} y_t \quad (6),$$

де L^k визначається з рівняння:

$$L^k \; y_t = y_{t-k} \quad (7),$$

а $\lambda = 100$ для річних даних.

Циклічна складова факторів виробничої функції або їх розрив розраховується за формулою:

$$c_t = \frac{\lambda(1-L)^2(1-L^{-1})^2}{1+\lambda(1-L)^2(1-L^{-1})^2} y_t \quad (8).$$

Процес фільтрації є симетричним процесом.

Метод Бакстера та Кінга [20] використовується для безпосередньої оцінки циклічної складової c_t або розриву змінної застосуванням до ряду y_t такі функції:

$$c_t = \sum_{j=-k}^{k} a_j'' y_{t-j} \quad (9),$$

$$a_j'' = a_{2j} - a_{1j} + \theta_2 - \theta_1 \quad (10),$$

$$a_j = b_j + \theta \text{ для } j=-k.....k \quad (11),$$

$$b_0 = \omega^* / \pi \quad (12),$$

$$b_j = \sin(j\omega^*)/j\pi \text{ для } j=1, 2 \ldots \quad (13),$$

$$\omega^* = 2\pi / T \quad (14),$$

$$\theta = (1 - \sum_{j=-k}^{k} b_j)/(2k+1) \quad (15).$$

T — період, який для річних даних рекомендується визначити у 7 років. Це означає, що первинний ряд даних скорочується на 3 роки з обох кінців при отриманні потенційного значення змінної.

Розрив ВВП використовується для обчислення розриву фіскального простору, який представляє собою різницю між фактичним співвідношенням бюджетного балансу до ВВП і оціночною циклічною компонентою, визначеною як добуток розриву ВВП та коефіцієнту циклічної чутливості бюджету (циклічної еластичності) [21]:

$$ФП = \frac{B}{Y} - \varepsilon * c \quad (16),$$

де B — номінальний загальний баланс бюджету держави, Y — ВВП, циклічна складова бюджету ε*c — добуток розриву ВВП c та коефіцієнту еластичності ε.

Розрив ВВП у цьому випадку — частка різниці між фактичним та потенційним ВВП у потенційному ВВП (все у році t), виражена у відсотках:

$$c = \frac{Y^{факт} - Y^{пот}}{Y^{пот}} * 100 \quad (17).$$

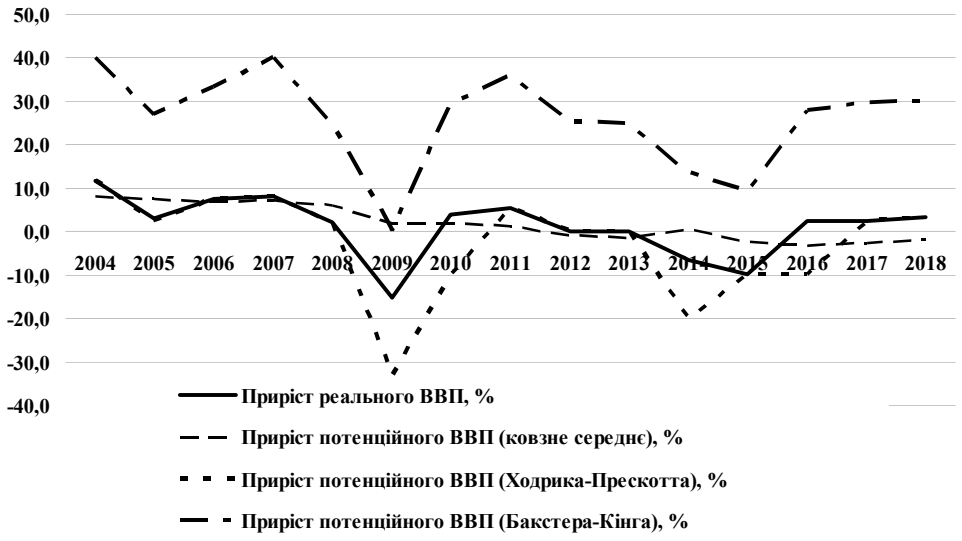

Рис. 1. Динаміка темпів змін фактичного та потенційного ВВП, розрахованого з використанням виробничої функції на основі різних методів згладжування складових виробничої функції, 2004—2018 рр.

Джерело: розрахунок автора.

Розрахований на основі вищеозначених підходів потенційний ВВП є:

— вищим за фактичний у кризові для України роки (2005, 2008—2009, 2014—2015 і, за попередніми даними, 2020 роки) і нижчим за фактичний у стабільні роки (2004, 2006—2007, 2011—2013, 2016—2018 роки) у разі використання для згладжування середньогеометричної ковзної. Економіка України у несприятливі роки виробляла менше за її потенціал (рис. 1) і втрачала 4,0—16,8% свого ВВП. У стабільні роки економіка України працювала із напруженням, фактичний ВВП перевищив потенційний на 0,5—5,6% ВВП;

— близьким до фактичного ВВП для фільтру Ходрика-Прескотта. Циклічна складова представляє собою стаціонарний ряд з нульовим середнім значенням, який протягом досліджуваного періоду коливався від 0.01% ВВП до 26.68%. Найменше відхилення фактичного ВВП від потенційного спостерігалось у стабільні роки (2004—2008, 2012—2013, 2016—2018 роки), найбільше — у кризові роки (2009—2010, 2014—2016 та, за попередніми даними, у 2020 році);

— більшим за фактичний ВВП потягом усього періоду 2004—2018 рр. у разі застосування фільтру Бакстера-Кінга. Розрив ВВП у цьому випадку становить 15,3—21,0% потенційного ВВП. При цьому найвищий розрив характеризується саме для стабільних років, а найменший — для кризових чи несприятливих років, коли темпи змін і фактичного, і потенційного ВВП різко падають. Тобто у несприятливі роки економіки не тільки виробляє набагато менше свого потенційного рівня, а й втрачає свій потенціал. Так, у 2014—2015 роках і у 2020 році обсяги капітальних інвестицій знижувались з 16—17 % ВВП до 10—13% ВВП, а чистий приріст прямих іноземних інвестицій в Україну у 2014—2015 роках та у 2020 році був від'ємним.

Таким чином, за нашими розрахунками у кризові для України роки розрив ВВП знаходиться на рівні 15,3—26,7% потенційного ВВП, у стабільні роки — від 0,01% до 21,0%.

Підтверджуються теоретичні положення щодо зв'язку розриву ВВП з рівнем безробіття. У роки еко-

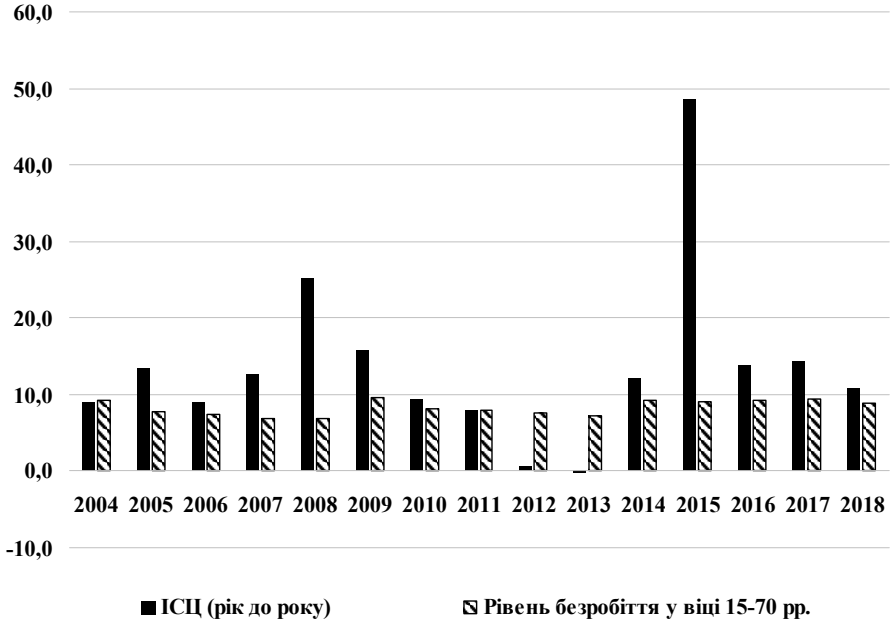

Рис. 2. Динаміка темпів змін ІСЦ та рівня безробітті в Україні у 2002—2018 рр.

Джерело: розроблено автором на основі даних Держстату України.

номічного росту безробіття в Україні зменшувалося (рис. 2), у роки економічного спаду — зростало.

Що стосується індексу споживчих цін, то він зростав разом з рівнем безробіття у роки економічного спаду і зменшувався у роки економічного підйому, що говорить про недостатні зусилля влади для підвищення внутрішнього попиту в Україні у кризові роки для залучення коштів населення, зокрема для підвищення доходів державного бюджету країни.

Розширення фіскального простору є ключовою метою політиків, особливо в країнах, що розвиваються, які мають величезні потреби у фінансових ресурсах для вирішення проблем розвитку.

Виходячи з наших оцінок в Україні розрив ВВП коливався у середньому протягом останніх 2016—2018 років від 0,2% ВВП до 5,2% ВВП. Дефіцит Зведеного бюджету України у 2016—2018 рр. становив 1,4—2,3% ВВП, а розрив фіскального простору для Україні знаходився в інтервалі від 1,4—1,9% до 4,8—5,3% ВВП. Наша оцінка фіскального простору показує значні резерви залучення коштів до бюджету країни у разі ефективної економічної політики.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Потенційний ВВП — це концепція, яка використовується в економічному аналізі для вимірювання найвищого рівня ВВП, якого може досягти економіка без створення інфляційного тиску. Розрив ВВП — це різниця між фактичним та потенційним ВВП. Позитивний розрив, тобто коли фактичний ВВП перевищує потенційний, відображає економіку, що виробляє більше, ніж її рівноважний потенціал: як результат, безробіття має зменшуватися, а інфляція зростати. Негативний розрив, тобто коли фактичний ВВП нижчий за потенційний, описує систему, що виробляє менше, ніж її рівноважна потужність, з високим рівнем безробіття та низькою інфляцією.

Основна роль оцінки розриву ВВП полягає у визначенні фактичної економічної ситуації у циклі, щоб уряди могли запровадити антициклічну фіскальну політику, спрямовану на вплив на тривалість та наслідки самого циклу. Контрциклічна політика полягає у обмежувальній фіскальній політиці під час буму та експансивній фіскальній політиці в періоди скорочення ВВП.

Потенційний ВВП оцінюється на основі моделей та з використанням різних статистичних фільтрів. Це означає, що різні моделі та методи дають різні оцінки.

Розрахований для України на основі виробничої функції Коба-Дугласа і 3-х методів згладжування факторів цієї функції потенційний ВВП у середньому за означеними трьома методами є вищим за фактичний ВВП протягом всього періоду 2004—2018 років на 0,2—8,4% потенційного ВВП. За методом Бакстера-Кінга потенційний ВВП є вищим за фактичний приблизно на 20% потенційного ВВП, за методом Ходрика-Прескотта він практично не відрізняється від фактичного ВВП, за виключенням кризових років, в які він є нижчим за фактичний ВВП на 13,5—26,7%, за третім методом — ковзного середнєгеометричного — потенційний ВВП є вищим за фактичний у несприятливі для економічного росту роки на 4,0—16,8 % потенційного ВВП, у роки економічного підйому — нижчий за фактичний на 0,5—5,6% ВВП.

Відповідно розрив ВВП є від'ємним протягом всього періоду дослідження за усередненими оцінками і за методом Бакстера-Кінга, нульовим у роки економічного росту або позитивним у кризові роки за методом Ходрика-Прескотта, позитивним у роки економічного росту і негативним у кризові роки за методом ковзної середньогеометричної. За всіма методами у кризові або несприятливі для економіки роки розрив ВВП зростав, за винятком методу Бакстера-Кінга.

Перспективи подальших розвідок. Вважаємо перспективним дослідити основні чинники змін факторів ВВП, особливо щодо ринку праці і сукупної факторної продуктивності.

Література:

1. Рекомендації Верховної Ради України щодо бюджетної політики: Постанова Верховної Ради України від 15 липня 2021 року № 1652-IX. URL: Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 | від 15.07.2021 № 1652-IX (rada.gov.ua)

2. Луніна І.О., Білоусова О.С., Фролова Н.Б. Конкурентоспроможність податкової системи в контексті розширення фіскального простору простору України. Економіка України. 2020. № 10. С. 34—53. URL: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.034.

3. Chagny O., Dopke J. Measures of the Output Gap in the Euro-Zone: An Empirical Assessment of Selected Methods. Kiel Working Paper № 1053. Kiel Institute for the World Economy (IfW). 2001.

4. Демиденко М. Оценка равновесного фактического ВВП: фильтр Ходрика — Прескотта. Банкаўскі веснік. 2011. № 1 (510). С. 19—26.

5. Saxena Chaman Sweta, Cerra Valerie. Alternative Methods of Estimating Potential Output and the Output Gap: An Application to Sweden. IMF Working Paper № 00/59. 2000.

6. Scacciavillani Fabio, Swagel Phillip. Measures of Potential Output: An Application to Israel. International Monetary Fund. 1999. 28 p.

7. Denis Cecile; Mc Morrow Kieran, Roger, Werner. Production function approach to calculating potential growth and output gaps — estimates for the EU Member States and the US. European Commission Economic Papers № 176. 2002. 83 p.

8. Havik K. et al. The Production Func tion Methodology for Calculating Potential Growth Rates &Output Gaps. European Commission Economic Papers 535. 2014. 112 p.

9. Lienert Ashley, Gillmore David. The Reserve Bank's method of estimating "potential output". Reserve Bank of New Zealand Analytical Note series 2015/01. 2015. 12 p.

10. Bitros George C. Demand adjusted capital input and potential output in the context of U.S. economic growth. The Journal of Economic Asymmetries, 2020. № 21.

11. Скрипниченко М.І., Кузубов М.В., Яценко Г.Ю. Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 7 (182). С. 57—65.

12. Скрипниченко М.І., Яценко Г.Ю. Інструментальний аналіз розриву ВВП в Україні. Економіка і прогнозування. 2018. № 1. С. 58—78.

13. Яценко Г.Ю. Методи і моделі виявлення загрозливих економічних дисбалансів. Вісник Інституту економіки та прогнозування. 2015. С. 67—74.

14. Шумська С.С. Перспективи зростання економіки України на фоні глобаль— них трендів. Економіка і прогнозування. 2017. № 3. С. 7—30.

15. Груй А., Вдовиченко А. Квартальна прогнозна модель для України. Робочі матеріали НБУ № 3/2019. 2019. 49 с. URL: WP_2019_03_Grui_Vdovychenko_ua.pdf (bank.gov.ua).

16. Sarwat, Jahan and Ahmed, Saber Mahmud (2013), What Is the Output Gap?, FINANCE & DEVELOPMENT, vol. 50, no. 3, pp. 38—39, URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2013/09/pdf/basics.pdf

17. Conway P and Hunt B, Estimating Potential Output: a semi-structural approach. Reserve Bank of New Zealand, 1997. 18 pp.

18. Кваша Т.К. Чинники росту сукупної факторної продуктивності. Статистика України. 2019. № 2. С. 12—20.

19. Baxter M. and R. King (1995), "Measuring Business Cycles: Approximate Band-Pass Filters for Economic Time Series", NBER Working Papers № 5022, Cambridge. URL:

pgff184.tmp (nber.org)
20. Statistical Methods for Potential Output Estimation and Cycle Extraction. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003. 68 p. URL: Statistical methods for potential output estimation and cycle extraction (europa.eu)
21. Fedelin A., Ivanova A. and M. Horton Computing Cyclically Adjusted Balances and Automatic Stabilizers. IMF Technical Notes and Manuals. 2009. № 09/05.

References:
1. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), Resolution "Recommendations on Budget Policy", available at: rada.gov.ua (Accessed 8 November 2021).
2. Lunina, I.O., Bilousova, O.S. and Frolova, N.B. (2020), "Competitiveness of the tax system in the context of expanding the fiscal space of Ukraine", Ekonomy of Ukraine, Vol. 10, pp. 34—53, available at: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.034.
3. Chagny, O. and Dopke, J. (2001), Measures of the Output Gap in the Euro-Zone: An Empirical Assessment of Selected Methods, Kiel Working Paper vol. 1053, Kiel Institute for the World Economy (IfW), Kiel, Germany.
4. Demidenko, M. (2011), "Equilibrium Real GDP Estimation: Hodrick-Prescott Filter", Bank bulletin, vol. 1 (510), pp. 19—26.
5. Saxena, C. S. and Cerra, V. (2000), Alternative Methods of Estimating Potential Output and the Output Gap: An Application to Sweden, IMF Working Paper No. 00/59, IMF, Washington, D.C., USA.
6. Scacciavillani, F. and Swagel, P. (1999), Measures of Potential Output: An Application to Israel, International Monetary Fund, IMF, Washington, D.C., USA.
7. Denis, C. Mc Morrow, K. and Roger, W. (2002), "Production function approach to calculating potential growth and output gaps — estimates for the EU Member States and the US", European Commission Economic Papers, vol. 176.
8. Havik, K. (2014), "The Production Function Methodology for Calculating Potential Growth Rates &Output Gaps", European Commission Economic Papers, vol. 535, 112 p.
9. Lienert, A. and Gillmore, D. (2015), "The Reserve Bank's method of estimating "potential output", Reserve Bank of New Zealand Analytical Note series, vol. 2015/01, 12 p.
10. Bitros, G. C. (2020), "Demand adjusted capital input and potential output in the context of U.S. economic growth", The Journal of Economic Asymmetries, vol. 21.
11. Skrypnychenko, M. I., Kuzubov, M. V. and Yatsenko, H.Yu. (2016), "Set of models for monitoring key macrobalances in the economy of Ukraine", Market Relations Development in Ukraine, vol. 7 (182), pp. 57—65.
12. Skrypnychenko, M. I. and Yatsenko, H. Yu. (2018), "An instrumental analysis of GDP gap in Ukraine", Economy and forecasting, vol. 1, pp. 58—78.
13. Yatsenko, H.Yu. (2015), "Methods and models to detect threatening economic imbalances", Visnyk Institutu Ekonomiky ta Prognozuvannia, pp. 67—74.
14. Shumska, S. S. (2017), "Growth prospects of ukrainian economy against the background of global trends", Economy and forecasting, vol. 3, pp. 7—30.
15. National Bank of Ukraine (2019), "Quarterly Projection Model for Ukraine". available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/WP_2019_-03_Grui_Vdovychenko.pdf, (Accessed 15 October 2021).
16. Sarwat, J. and Ahmed, S. M. (2013), "What Is the Output Gap?", FINANCE & DEVELOPMENT, vol. 50, no. 3, pp. 38—39, available at: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2013/09/pdf/basics.pdf (Accessed 23 October 2021).
17. Conway, P. and Hunt, B. (1997), Estimating Potential Output: a semi-structural approach, Reserve Bank of New Zealand, 18 pp.
18. Kvasha, T.K. (2019), "The Drivers of the Total Factor Productivity", Statistics of Ukraine, vol. 2, pp. 12—20.
19. Baxter, M. and R., King (1995), Measuring Business Cycles: Approximate Band-Pass Filters for Economic Time Series, NBER Working Papers, vol. 5022, Cambridge, available at: pgff184.tmp (nber.org) (Accessed 21 October 2021).
20. European Commission (2003), "Statistical Methods for Potential Output Estimation and Cycle Extraction", available at: Statistical methods for potential output estimation and cycle extraction (europa.eu) (Accessed 1 November 2021).
21. Fedelin, A., Ivanova, A. and Horton, M. (2009), "Computing Cyclically Adjusted Balances and Automatic Stabilizers", IMF Technical Notes and Manuals, vol. 09/05.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України **(Категорія «Б»)** з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 640.41 (477)

А. М. Гуменюк,
аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу.
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: 0000-0003-0757-1853

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.126

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ

A. Humenyuk,
Postgraduate student of the Departament of International Tourism and Hotel Business,
Western Ukrainian National University

MANAGEMENT STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE SPHERE OF HOSPITALITY

У статті було здійснено систематизацію сучасних стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності. В ході дослідження встановлено, що на нинішньому етапі розвитку наукової думки є такі підходи стосовно виокремлення стратегій зазначеної категорії, зокрема: підхід, який передбачає акцент на визначенні стратегій інтеграції у якості пріоритетних щодо розвитку підприємств сфери гостинності на сучасному етапі впливу економічних ризиків, дії суспільних загроз (визначення стратегій за інтеграційною ознакою); підхід, оснований на класифікації стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності, орієнтованих на складові SWOT-аналізу (слабкі і сильні сторони, загрози та можливості суб'єктів готельного господарства) та елементи теорії розвитку суб'єктів ринкового середовища (основою зазначеного підходу є ознака потенціалу та рівня розвитку підприємств готельного господарства); підхід до класифікації стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності, сформульований в площині їх зв'язку із інноваційністю та конкурентоспроможністю (ознака конкурентоспроможності та інноваційності); підхід, оснований на поведінковій теорії суб'єктів бізнесового середовища.

The article systematizes modern strategies for managing the development of hospitality enterprises. The study found that at the current stage of development of scientific thought there are the following approaches to identify strategies of this category, in particular: the approach that focuses on identifying integration strategies as priorities for the development of hospitality enterprises at the current stage of economic risks, social threats (definition of strategies on the basis of integration); approach based on the classification of management strategies for the development of hospitality enterprises, focused on the components of SWOT-analysis (weaknesses and strengths, threats and opportunities of the hotel industry) and elements of the theory of market environment (the basis of this approach is a sign of potential and level of development of hotel enterprises); the approach to the classification of strategies for managing the development of hospitality enterprises, formulated in the plane of their connection with innovation and competitiveness (a sign of competitiveness and innovation); an approach based on the behavioral theory of business entities. It is determined that the strategies of integration of enterprises of the hotel sector may include: 1) strategies that are based on minimal integration; 2) strategies that provide for partial integration; 3) strategies related to full integration. Systematization of strategies focused on the components of SWOT-analysis includes: 1) strategies that involve the use of the strengths of hotel enterprises to ensure the implementation of external opportunities; 2) strategies that are based on the use of the strengths of hotel enterprises to eliminate external threats; 3) strategies aimed at reducing the level of weaknesses of hotel enterprises in the implementation of external opportunities; 4) strategies that reduce the impact of the weaknesses of hotel enterprises and the desire to avoid external threats. The classification of strategies within the theory of

development of market participants includes: limited growth strategy; growth strategy; reduction strategy; combined strategy. Systematization of strategies for managing the development of hospitality enterprises, formulated in terms of their relationship with innovation and competitiveness, includes: offensive innovation strategy; defensive strategy; intermediate strategy; absorption strategy simulation strategy; BTL strategy (based on targeted action on consumer action when making decisions about purchasing services); concentration strategy. Strategies based on the behavioral theory of business entities include: preventive, reactive, active, passive strategies for the development of hotel enterprises.

Ключові слова: стратегії управління розвитком, сфера гостинності, стратегії інтеграції, поведінкова теорія, теорія розвитку, стратегія концентрації, конкурентоспроможність, інноваційність.

Key words: development management strategies, hospitality sphere, integration strategies, behavioral theory, development theory, concentration strategies, competitiveness, innovation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування певних характеристик та тенденцій сфер гостинності пов'язане із впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. За умов дії традиційних чинників суб'єкти готельного бізнесу можуть орієнтуватись на сталі підходи, враховуючи існуючий досвід протидії впливу певним бар'єрам, усунення тих або інших ризиків. Нестандартні впливи є викликами, які складно подолати якщо керуватись лише власними напрацюваннями, практиками тощо. Вибір оптимальних стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності дозволяє встановити керівництво для забезпечення рамкових норм, які є пріоритетними в їх діяльності. Стратегії розвитку дозволяють зазначеним суб'єктам в складних зовнішніх умовах, під впливом внутрішніх чинників не тільки залишатись учасниками ринку сфери гостинності, але і реалізовувати певні цільові стратегічні орієнтири (ріст ринкової частки, випуск інноваційної продукції (надання послуг), збільшення прибутку у визначеному вартісному вимірі. Встановлення стратегій розвитку, які б були оптимальними для суб'єктів готельного бізнесу потребує як врахування особливостей вказаної сфери, так і положень наукових розвідок за даним напрямком. Сучасні реалії (світова економічна криза, вплив карантинних заходів) свідчать про те, що перед підприємствами сфери гостинності України виникли нові складі зовнішні бар'єри, подолання яких може бути забезпечене завдяки ефективному, науково обгрунтованому підходу до розробки стратегій управління розвитком. З огляду на зазначене, актуальним виступає вивчення сучасних стратегій управління розвитком підприємств гостинності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням питання характеристик та систематизації стратегій управління розвитком (у тому числі в сфері гостинності) займались зарубіжні та українські автори, зокрема: З. Шацька, А. Романченко [7, с. 64—65], Л. Завідна [3, с. 183—185], К. Шейла, Дж. Кокс, М. Кіліка [9], Г. Булатова [1, с. 17, 18], Л. Семенова, К. Титов [5, с. 234, 235], Ю. Давидюк, К. Шокот [2, с. 270, 271], Т. Пушкар, Г. Жовтяк [4, с. 118] тощо.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Мета статті — систематизація сучасних стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності. Для досягнення вказаної мети визначено такі завдання: вивчення наукових підходів стосовно використання вказаних стратегій; визначення основних ознак систематизації сучасних стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розглянемо основні наукові підходи щодо стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності. Вказане дослідження передбачає виокремлення основних сутнісних ознак, за якими буде створена систематизація вказаних стратегій.

По-перше, існує підхід, який передбачає акцент на визначенні стратегій інтеграції у якості пріоритетних щодо розвитку підприємств сфери гостинності на сучасному етапі впливу економічних ризиків, дії суспільних загроз (вплив карантинних обмежень та заходів). Стратегії інтеграції в даному напрямку передбачають об'єднання учасників сфери гостинності з іншими учасниками ринку в рамках створення нових можливостей розвитку ринкового середовища. Ключовою ознакою зазначеного підходу є інтеграційна ознака.

Відповідно до змісту першого наукового підходу варто відмітити класифікацію стратегій інтеграції підприємств готельного сектору, подану в дослідженні З. Шацької, А. Романченко [7, с. 64—65]. Дослідники підтримують погляди В. Зайцевої [6, с. 17], яка зазначає, що на нинішньому етапі масштабного впровадження міжнародної інтеграції та глобалізації підприємства сфери гостинності не можуть функціонування окремо від інших супутніх учасників ринку, оскільки така діяльність не відповідає вимогам ринкового середовища і впливає на швидке банкрутство, вихід з ринку. З. Шацька, А. Романченко [7, с. 64—65] пропонують виділяти наступні види стратегій інтеграції суб'єктів готельної сфери, зокрема:

1. Стратегії, які основані на мінімальній інтеграції. Автори відмічають, що при використанні зазначеного виду стратегій передбачено впровадження часткового поєднання деяких сфер функціонування підприємств готельного та туристичного бізнесу. Так, може бути включено певні підприємства готельного господарства до складу систем бронювання (як міжнародних, так і національних). Завдяки системам бронювання здійснюється продаж авіаційних послуг, послуг оренди автомобільного транспорту, круїзних поїздок, послуг стосовно місця перебування туриста, надання інформації фінансового характеру (дані стосовно курсів валют), інформації щодо погоди в рамках певних туристичних локацій, реалізація послуг залізничного і автобусного сполучень, послуг проживання в готельних комплексах, готелях тощо. Отже, як справедливо зазначають дослідники, вказані системи дозволяють суб'єктам ринку гостинності внести власні готельні послуги (продукти) до складу туристичних послуг, забезпечити більш високі економічні, ринкові ефекти через продаж останніх на рівні учасників туристичного ринку.

2. Стратегії, що передбачають часткову інтеграцію. Дослідники зауважують, що впровадження таких стратегій основане на об'єднанні учасників ринку, пов'язаному із розширенням бізнес-процесів, підрозділів (які можуть залишатись окремими юридичними одиницями). В рамках застосування таких стратегій формують готельно-ресторанні комплекси, коли на паритетних умовах поєднуються готель та ресторан (кафе) тощо.

3) Стратегії, пов'язані із повною інтеграцією. В площині застосування таких стратегій, за твердженням авторів, використовується інтеграція ресурсної бази, фінансів. Застосування такої форми об'єднання характерний для готельних мережевих підприємств різного рівня (регіонального, національного, міжнародного тощо). Як справедливо зазначають І. Петрова, Б. Вікторов [8, с. 53], впровадження мережевого підходу розвитку підприємств забезпечує отримання економію затрат продукції (послуг) з огляду на отримання ефекту масштабу від придбання матеріалів (робіт, послуг) (можливість придбання за оптовими цінами).

На наш погляд, у контексті визначення систематизації стратегій інтеграції підприємств готельної сфери можна виділити тимчасову стратегію інтеграції, коли в умовах нових суспільних та політичних викликів можуть формуватись сучасні форми партнерств готелів (готельних комплексів, мереж) з іншими учасниками ринку туризму, гостинності, державою (як рівноцінним партнером). Це, зокрема, в період розвитку карантинних обмежень: створення місць для розміщення для осіб, які повинні проходити карантин (два тижні або інший строк) (взаємодія держави та учасників ринку гостинності); створення інших форм партнерства, пов'язаних із забезпечення комфортного розміщення осіб різних категорій тощо.

По-друге, варто відзначити підхід, оснований на класифікації стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності, орієнтованих на складові SWOT-аналізу (слабкі і сильні сторони, загрози та можливості суб'єктів готельного господарства) та елементи теорії розвитку суб'єктів ринкового середовища. У цьому випадку, основою даного підходу є ознака потенціалу та рівня розвитку підприємств готельного господарства.

У контексті зазначеного наукового підходу можемо відмітити систематизацію таких стратегій, представлених в роботі Л. Завідної [3, с. 183—185]. За твердженням авторки, до складу стратегій вказаної категорії слід віднести такі, зокрема:

1. Стратегії, які пов'язані із використанням сильних сторін готельних підприємств для забезпечення реалізації можливостей зовнішнього характеру. Дослідниця вказує, що даний тип стратегій може застосовуватись у випадку, якщо існує переважання сильних сторін суб'єкта сфери гостинності, і ринкове середовище може дати більший рівень можливостей порівняно із ступенем дії загроз. У рамках орієнтиру на дані стратегії підприємства визначеної сфери повинні удаватися до активних дій в цілях покращення власних ринкових позицій через ріст власної частки, диверсифікування та позиціонування на ринку нових видів готельних продуктів (послуг).

2. Стратегії, які основані на використанні сильних сторін готельних підприємств для усунення загроз зовнішнього характеру. Авторка відмічає, що зазначені стратегії застосовуються для готельних підприємств, які вирізняються переважанням слабких сторін і дією сприятливих ринкових можливостей. Дослідниця стверджує, що в рамках використання цих категорій повинні орієнтуватись на посилення конкурентних позицій за тими напрямками, які дозволяють це здійснити, і паралельно ліквідувати слабкі господарські підрозділи, сконцентрувавсь на скороченні витрат, збільшенні конкурентних позицій.

3. Стратегії, націлені на зниження рівня слабких сторін готельних підприємств в рамках реалізації можливостей зовнішнього характеру. Авторка наголошує, що дану категорію стратегій слід застосовувати суб'єктам ринку гостинності, які функціонують в умовах дії складних ситуацій, їм слід використати стратегічний інструментарій для використання сильних сторін в цілях нівелювання дії загроз зовнішнього характеру, а не для забезпечення росту обсягів діяльності (переважання стратегічних заходів оборонного типу). Застосування вказаних стратегій, на наш погляд, потрібне для тих готелів, які опинились перед зовнішніми викликами сучасних обмежень (карантин) та впливом конкурентів.

4. Стратегії, які передбачають зниження впливу слабких сторін готельних підприємств і прагнення уникати дії загроз зовнішнього характеру. Авторка справедливо відмічає, що таке стратегічне управління може мати ефект тільки якщо готель (готельний комплекс) реалізує інтеграцію до складу іншого учасника ринкового середовища. В умовах відсутності ефектів від подолання слабких сторін і загроз, такі підприємства реалізують ціль нормального виходу з ринку.

Можемо зазначити, що представлений підхід до класифікації стратегій даного типу схожий із підходом, пов'язаним із підходом щодо теорій розвитку, де виділяються стратегія росту, стратегія стабілізації (стратегія підтримання) та стратегія скорочення (автори К. Шейла, Дж. Кокс, М. Кіліка [9]). При цьому стратегія росту відповідає стратегіям, які пов'язані із використанням сильних сторін готельних підприємств для забезпечення реалізації можливостей зовнішнього характеру, стратегія стабілізації — стратегіям, які основані на використанні сильних сторін готельних підприємств для усунення загроз зовнішнього характеру, стратегіям, які націлені на зниження рівня слабких сторін готельних підприємств у рамках реалізації можливостей зовнішнього характеру, стратегія скорочення — стратегіям, які передбачають зниження впливу слабких сторін готельних підприємств і прагнення уникати дії загроз зовнішнього характеру. Тобто підхід Л. Завідної [3, с. 183—185] є більш розширеним і дозволяє обрати ту стратегію, яка є найбільш оптимальною для діяльності готельного підприємства.

У рамках другого наукового підходу слід відмітити класифікацію стратегій даного типу, подану в роботі Г. Булатової [1, с. 17, 18]. Відповідно до підходу дослідниці, серед сучасних стратегій зазначеної категорії можна виділити:

1. Стратегію обмеженого зростання: ставиться мета "від досягнутого вище", яка може коригуватися разом із зміною умов. Ризик у цьому випадку мінімальний. Передбачає збереження готельним підприємством наявної ринкової частки та утримання своїх позицій на ринку. Згідно із твердженням авторки, дана стратегія обирається, якщо ринкова позиція готелю (готельного комплексу) задовільна або у нього недостатньо коштів щодо активної наступальної стратегії. Також вона може використовуватись якщо такий суб'єкт має невпевненість стосовно проведення наступальних дій через небажані заходи у відповідь з боку сильних конкурентів або каральні заходи з боку держави.

2. Стратегію зростання: розвиток відбувається за динамічно змінюваною технологією. Дослідниця зазначає, що її обирають готелі (готельні комплекси), які бажають забезпечити собі швидкі темпи зростання. Суб'єкт ринку має на меті завоювати певну частку середовища, а нерідко й зайняти лідерські позиції на новому ринку чи у новій сфері гостинності. Г. Булатова відмічає, що вказана стратегія може бути основана на реалізації інновацій, пов'язана з великими фінансовими витратами і має високий ступінь ризику. Однак у разі успіху можна досягти дуже високих результатів. Авторка відзначає, що вказана стратегія включає: стратегію диверсифікованого росту (випуск нових продуктів (надання нових по-

слуг) у сфері гостинності); стратегію інтегрованого росту; стратегію інтегрованого росту.

3. Стратегію скорочення, яка характеризується установкою цілей на рівні нижче досягнутих раніше результатів або виключенням деяких напрямів діяльності, а також скороченням витрат (зменшення частки бізнесу на ринку гостинності, викликане мінливими умовами). Ця стратегія передбачає скорочення діяльності готельних підприємств, їх ліквідацію або переорієнтацію.

4. Комбіновану стратегію. Авторка наголошує, що на практиці готельні підприємства можуть одночасно реалізувати не одну, а кілька стратегій. Особливо це поширене у багатогалузевих компаній, зокрема, готельно-ресторанних комплексах, готельно-оздоровчих організаціях тощо. Комбінована стратегія складається з поєднання всіх попередніх стратегій. Вона підходить великим компаніям, які здійснюють свою діяльність одночасно в кількох галузях.

Можемо відмітити, що підхід авторки оснований на теорії розвитку, є традиційним і має широке застосування в діяльності підприємств готельної сфери. Необхідно зазначити, що кожна із стратегій може мати місце у нових реаліях розвитку суспільства, економіки та готельної сфери (кризові явища, карантинні обмеження, скорочення обсягів ринку тощо). При цьому кожна із стратегій може включати нові умови розвитку, нові види продуктів (послуг), які мають попит.

По-третє, необхідно виокремити підхід до класифікації стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності, сформульований в площині їх зв'язку із інноваційністю та конкурентоспроможністю (ознака конкурентоспроможності та інноваційності).

У межах вказаного третього підходу слід розглянути класифікацію даних стратегій, подану в дослідженні Л. Семенової, К. Титова [5, с. 234, 235]. Зокрема, автори зазначають, що сучасні готельні підприємства використовують такі стратегії управління розвитком:

— наступальну інноваційну стратегію, яка характеризується високим рівнем ефективності та ризику. Дослідники вказують, що цей вид стратегії вимагає вміння швидко реалізувати нововведення, високої кваліфікації співробітників, і здатність передбачити потреби ринку. При використанні цієї стратегії робиться акцент на здатності щодо впровадження складних інноваційних розробок. Застосування даної стратегії характерне для великих готельних мереж та консорціумів, коли в галузі домінують кілька готелів і існує слабкий лідер (лідери). Наступальна стратегія може бути реалізована і невеликими підприємствами (стартапами), які формують зовсім новий ринок. На наш погляд, застосування такої стратегії може мати місце в нинішніх умовах виникнення потреб до нових умов забезпечення розміщення в карантинних обмеженнях;

— захисну (оборонну) стратегію, яка характеризується порівняно низьким рівнем ризику, певною завойованою часткою ринку та високим рівнем технічних розробок. У рамках орієнтиру на таку стратегію, за справедливим твердженням авторів, готелі намагаються утримати ринкові позиції (зберегти рівень конкурентоспроможності). Таку стратегію використовують підприємства, які одержують значний прибуток. Ці готелі мають більш міцні позиції в області маркетингу, порівняно з інноваційними розробками;

— проміжну стратегію, яка характеризується використанням слабких сторін конкурентів та сильних сторін готельного підприємства, а також відсутністю (на перших етапах) прямої конфронтації з конкурентами. За реалізації цієї стратегії підприємства (переважно невеликі) заповнюють прогалини у спеціалізації інших готелів, включаючи лідерів ринку. Аналіз довкілля та економічної ситуації, проведений під час вибору стратегії виявляє такі ніші. Наявність слабких сторін у інших готелів пояснює наявність таких ніш. Така стратегія часто використовується стосовно поліпшень вже існуючих товарів (послуг);

— стратегію поглинання, яка передбачає використання інновацій, створених сторонніми організаціями. Через складність розробки та різноманітності напрямків для впровадження інновацій, готелі користуються нововведеннями, розробленими як власними силами, так і іншими. Такий підхід не лише прискорює впровадження інновацій, але й збільшує їхню кількість, що значно впливає на конкурентоспроможність готельного підприємства. Ця стратегія особливо поширена в готельному бізнесі через те, що готелі не мають власних виробничих потужностей;

— імітаційну стратегію, якій характерне використання готелями випущених на ринок нововведеннями інших готелів з деякими удосконаленнями та модернізацією. Автори зазначають, що при використанні даної стратегії за основу можуть бути прийняті інновації, розроблені та освоєні як великими готельними підприємствами, такі і малими інноваційними організаціями. Такі готелі мають високий організаційно-технологічний потенціал, добре знають вимоги ринку, а часом мають досить сильні ринкові позиції. Нерідко такі підприємства-імітатори займають лідерські позиції ринку і стають більш конкурентними, аніж традиційні лідери.

Можемо констатувати, що орієнтир на зазначений підхід може бути прийнятним для тих підприємств сфери гостинності, які націлені на підвищення конкурентних позицій, мають намір впровадження інновації (власних або запозичених), і не передбачають вихід з ринку.

У контексті третього підходу слід виділити позиції Ю. Давидюк, К. Шокот [2, с. 270, 271]. Автори виокремлюють низку стратегій різного характеру, при цьому на увагу заслуговують саме ті, які відносяться ті, що дозволяють формувати конкурентні позиції готельних підприємств. Зокрема, серед таких видів стратегій потрібно відмітити:

— BTL-стратегію, основану на цілеспрямованій діяльності стосовно дії на споживачів під час прийняття рішень стосовно придбання послуг. У рамках вказаної стратегії передбачено здійснення проакцій, бонусів, представлення знижок, семплінгу тощо. Відповідно, констатуємо, що така стратегія є стратегією локального впливу та взаємодії із існуючими та потенційними клієнтами підприємств готельної сфери;

— стратегію концентрації. Дослідники не вказують на дану стратегію напряму, але пропонують використання стратегії аутсорсингу, який оснований на передаванні видів діяльності неосновних напрямів іншим виконавцям (спеціалізованим підприємствам). Відповідно, констатуємо, що в теорії стратегічного управління відсутній вид стратегії аутсорсингу, але її можна віднести до стратегії концентрації, коли готельне підприємство для досягнення успіхів за основною діяльністю передає додаткові функції підприємствам-партнерам.

Відзначаємо, що визначені види стратегій дозволяють сучасним підприємствам сфери гостинності забезпечити позитивні результати при орієнтирі на ріст конкурентних позицій за певною ринковою нішею.

По-четверте, необхідно виділити підхід, оснований на поведінковій теорії суб'єктів бізнесового середовища. Зміст зазначеного підходу передбачає вибір стратегій поведінки підприємств у відповідь на ринкові, економічні виклики, зокрема, орієнтир на превентивну, реактивну, активну та пасивні стратегії розвитку в умовах дії зовнішніх викликів та загроз. На нашу думку, побудова стратегій розвитку з огляду на поведінкову теорію є дуже важливою в нинішніх швидко змінюваних умовах, які не демонструють покращення для розвитку суб'єктів бізнесу, в тому числі готельних підприємств. У дослідженні Т. Пушкар, Г. Жовтяк [4, с. 118] визначено характеристики таких поведінкових стратегій викликів на зовнішньому кадровому ринку. На наш по-

гляд, вказаний підхід прийнятний і для побудови поведінкових стратегій управління розвитком готельними підприємствами на рівні всіх сфер. Зокрема, автори зазначають, що: превентивна стратегія передбачає стратегічне управління за розробленими прогнозами змін зовнішнього середовища; реактивна — стратегічне управління, основане на реакції на зовнішні виклики (з огляду на наявні ресурси), активна — стратегічне управління, основане на активній протидії зовнішнім викликам; пасивна — стратегічне управління, яке не передбачає протистояння зовнішнім викликам, а включає лише діяльність за обраними раніше напрямками. Варто зазначити, що пасивні поведінкові стратегії є найменш прийнятними для нинішніх умов розвитку підприємств сфери гостинності, оскільки не передбачають перспектив їх протистояння, обумовлюють ймовірність виходу з ринку.

ВИСНОВКИ

Було здійснено систематизацію сучасних стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності. У ході дослідження встановлено, що на нинішньому етапі розвитку наукової думки є такі підходи стосовно виокремлення стратегій зазначеної категорії, зокрема: підхід, який передбачає акцент на визначенні стратегій інтеграції у якості пріоритетних щодо розвитку підприємств сфери гостинності на сучасному етапі впливу економічних ризиків, дії суспільних загроз (визначення стратегій за інтеграційною ознакою); підхід, оснований на класифікації стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності, орієнтованих на складові SWOT-аналізу (слабкі і сильні сторони, загрози та можливості суб'єктів готельного господарства) та елементи теорії розвитку суб'єктів ринкового середовища (основою даного підходу є ознака потенціалу та рівня розвитку підприємств готельного господарства); підхід до класифікації стратегій управління розвитком підприємств сфери гостинності, сформульований в площині їх зв'язку із інноваційністю та конкурентоспроможністю (ознака конкурентоспроможності та інноваційності); підхід, оснований на поведінковій теорії суб'єктів бізнесового середовища. Серед основних перспектив подальших досліджень можемо виділити напрям наукового обгрунтування розглянутих стратегій щодо категорій готельних підприємств залежно від їх ресурсного потенціалу.

Література:

1. Булатова Г.А. Стратегия развития предприятия гостиничного бизнеса. Наука и туризм: стратегии взаимодействия. 2017. Вип. 6 (4). С. 16—23.
2. Давидюк Ю.В., Шокот К.М. Стратегічні підходи до підвищення конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу. Економіка та суспільство. 2016. Вип. 7. С. 266—272.
3. Завідна Л. Д. Готельний бізнес: стратегії розвитку: монографія. К.: КНТЕУ, 2017. 600 с.
4. Пушкар Т.А., Жовтяк Г.А. Кадрова політика в сучасних умовах. Приазовський економічний вісник. 2019. Вип. 1 (12). С. 115—119.
5. Семенова Л.В., Титов К.П. Исследование научно-теоретических подходов к использованию инновационной стратегии для повышения конкурентоспособности гостиничного предприятия. Вестник современных исследований. 2017. № 6-1 (9). С. 233—236.
6. Стратегічне управління готельними підприємствами в умовах глобалізації: монографія / за заг. ред. В.М. Зайцевої. Запоріжжя: ЗНТУ, 2018. 120 с.
7. Шацька З.Я., Романченко А.О. Стратегія інтеграції підприємств готельної сфери. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 58-2. С. 63—67.
8. Petrova I., Viktorov B. Innovative factors of network companies economic integration. Economics, Finance and Management Review. 2021. Iss. 1 (5). P. 49—59.
9. Sheila C., Koks J., Kilika M. Towards a Theoretical Model Relating Product Development Strategy, Market Adoption and Firm Performance: A Research Agenda. Journal of Management and Strategy. 2016. Vol. 7. № 1. P. 90—97.

References:

1. Bulatova, G.A. (2017), "Hotel business development strategy", Nauka i turizm: strategii vzaimodejstviya, vol. 6 (4), pp. 16—23.
2. Davydiuk, Yu.V. and Shokot, K.M. (2016), "Strategic approaches to increase the competitiveness of the hotel business", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 7, pp. 266—272.
3. Zavidna, L. D. (2017), Hotelnyi biznes: stratehii rozvytku [Hotel business: development strategies], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
4. Pushkar, T.A. and Zhovtiak, H.A. (2019), "Personnel policy in modern conditions", Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk, vol. 1 (12), pp. 115—119.
5. Semenova, L.V. and Titov, K.P. (2017), "Research of scientific and theoretical approaches to the use of an innovative strategy to increase the competitiveness of a hotel enterprise", Vestnik sovremennykh issledovanij, vol. 6-1 (9), pp. 233—236.
6. Zaitseva, V.M. (2018), Ctratehichne upravlinnia hotelnymy pidpryiemstvamy v umovakh hlobalizatsii [Strategic management of hotel enterprises in the context of globalization], ZNTU, Zaporizhzhia, Ukraine.
7. Shatska, Z.Ia. and Romanchenko, A.O. (2020), "Strategy of integration of enterprises of the hotel sphere", Prychornomorski ekonomichni studii, vol. 58-2, pp. 63—67.
8. Petrova, I. and Viktorov, B. (2021), Innovative factors of network companies economic integration, Economics, Finance and Management Review, Iss. 1 (5), pp. 49—59.
9. Sheila, C., Koks, J. and Kilika, M. (2016), Towards a Theoretical Model Relating Product Development Strategy, Market Adoption and Firm Performance: A Research Agenda, Journal of Management and Strategy, vol. 7, no. 1, pp. 90—97.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2021 р.

www. dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 338.242.4:338.43(477)

С. О. Остапенко,
аспірант кафедри міжнародної економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0001-7653-4787

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.131

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ПРОЦЕСІ ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

S. Ostapenko,
Postgraduate student of the Department of Global Economy,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE ROLE OF THE GOVERNMENT IN THE RESUMPTION PROCESS OF THE UKRAINIAN AGRICULTURE POTENTIAL

Розкрито зміст та особливості відтворювального підходу до регулювання аграрного сектора в умовах ненасиченого агропродовольчого ринку. Визначено напрями формування системи державно-ринкового регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві на сучасному етапі його розвитку.

Найважливішим завданням розвитку сільського господарства є забезпечення сталого відтворювального процесу в цій галузі, збалансоване взаємозалежне його функціонування і розвиток за всіма стадіями, включаючи виробництво, розподіл, обмін і споживання. Такий відтворювальний підхід означає стійкість безперервного і розширеного відновлення сільськогосподарського виробництва. Зарубіжний і вытчизняний досвід розвитку сільського господарства показує, що в умовах ринкової економіки не забезпечується стійке розширене відтворення, не провадиться пропорційне і своєчасне відшкодування за вартістю і в натурі всіх складових частин валового продукту галузі. У зв'язку з цим проблема механізмів регулювання сільського господарства стає особливо значущою саме в воспроизводственном аспекті.

У сучасній літературі переважають два підходи до дослідження проблем регулювання сільського господарства: 1) регулювання виробництва, 2) регулювання ринку. На наш погляд, обидва підходи є кілька односторонніми, що не дозволяють комплексно підійти до вирішення проблеми збалансованості виробничих можливостей суспільства і його потреб у продукції агропродовольчого сектору економіки. Недоліком виробничого підходу є те, що регулювання розглядається в основному з позиції повного використання виробничих (факторних) можливостей галузі та забезпечення зростання виробництва без достатнього врахування абсолютних і платоспроможних потреб суспільства. Дослідження, присвячені регулюванню агропродовольчого ринку, приділяють велику увагу збалансованості попиту, пропозиції, ціноутворення, але при цьому недостатньо розробляються питання регулювання раціонального використання наявних факторів виробництва, їх своєчасного відшкодування у вартісній та натуральній формі у взаємозв'язку з мінливими потребами суспільства в продукції галузі.

Механізм регулювання відтворення в галузі може істотно відрізнятися по етапах розвитку сільського господарства і агропродовольчого ринку, а також по фазах відтворювального процесу. Залежно від особливостей зазначених етапів і фаз у галузі може функціонувати переважно ринковий механізм або ж різні форми змішаного державно-ринкового механізму регулювання. Форми державно-ринкового механізму відрізняються співвідношенням між ринковими і державними методами, а також спрямованістю і конкретними методами державного регулювання економіки.

У світлі умов членства в СОТ і ефективного здійснення відтворювального процесу в регіонах важливим напрямом є перегляд структури витрат на сільське господарство консолідованого бюджету в бік зміни співвідношення і якісної спрямованості витрат державного і регіонального бюджетів. У світовій практиці заходи з регулювання цін — цінові дотації, інтервенції, компенсації вартості ресурсів та інше повинні допускатися тільки на державному рівні.

The content and features of the resumption approach to the regulation of the agricultural sector in the conditions of unsaturated agricultural goods market are covered. The directions and basics of state-market system regulations are determined.

The most important task of agricultural development is to ensure a sustainable resumption process in this area, its balanced interdependent functioning and development at all stages, including production, distribution, exchange, and consumption. The resumption approach means sustainability of continuous and extended development of agricultural production.

Analysis of foreign and domestic experience in field of agriculture market facilitation shows that market economy does not provide a stable expanded resumption, and sometimes hinders proportional and timely reimbursement of costs from all components of the gross product of the industry. The problem of agriculture regulatory mechanisms becomes particularly significant in the domestic production aspect. In the modern literature two approaches of agriculture regulation analysis prevail: 1) regulation of production, 2) regulation of the market. In our opinion, both approaches are one-sided, which cannot be claimed as a comprehensive approach to solving the problem of balancing the productive capacity of society and its agri-food needs. Main disadvantage of the production approach is that regulation is considered mainly from the standpoint of full use of production (factor) capabilities of the industry and ensure production growth without sufficient analysis of society needs. Researches focused on the regulation of the agri-food market pays great attention to the balance of demand, supply, pricing, but insufficiently addresses to issues of regulations regarding rational use of production factors, their timely reimbursement with relation to changing societal needs.

The regulation mechanism of resumption in the industry can differ significantly depending on development stage of agriculture and agri-food market, as well as in different phases of the resumption process. Depending on the features of these stages and phases in the industry may operate mainly a market mechanism or various forms of mixed state-market regulatory mechanisms. Forms of state regulation of the agriculture markets varies in mechanisms and are different between methods, as well as in direction and specific approaches.

Considering WTO membership and the effective implementation of resumption process in rural areas, an important decision is to revise the structure of government agricultural budget expenditures and facilitate rebalancing towards more productive ratios and ensure rationality of these expenditures. In world practice, measures to regulate prices — price subsidies, interventions, compensation for the cost of resources, etc. should be allowed only at the state level.

Ключові слова: державне регулювання, процес відтворення, сільське господарство, аграрний ринок.
Key words: state regulation, resumption process, agriculture, agriculture market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Найважливішим завданням розвитку сільського господарства є забезпечення сталого відтворювального процесу в цій галузі, збалансоване взаємопов'язане його функціонування та розвиток на всіх стадіях, включаючи виробництво, розподіл, обмін та споживання. Такий відтворювальний підхід означає стійкість безперервного та розширеного відновлення сільськогосподарського виробництва. Зарубіжний та вітчизняний досвід розвитку сільського господарства показує, що в умовах ринкової економіки не забезпечується стале розширене відтворення, не здійснюється пропорційне та своєчасне відшкодування за вартістю та в натурі всіх складових частин валового продукту галузі. У зв'язку з цим проблема механізмів регулювання сільського господарства стає особливо значущою саме у відтворювальному аспекті.

Попри достатню розробленість теорії суспільного відтворення, комплексний підхід до організаційно-економічного забезпечення оновлення матеріально-технічної бази у сільськогосподарських товаровиробників відсутній. Водночас посилення негативних тенденцій в розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки вимагає концептуального підходу до забезпечення відтворення матеріально-технічних ресурсів. У нинішніх умовах функціонування сільськогосподарських товаровиробників дослідження відтворювального процесу набуває не фрагментарного характеру, а комплексної направленості вивчення і вимагає розробки наукових засад здійснення відтворення матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських товаровиробників як сукупності теоретико-методологічних положень і методичного інструментарію, які дозволяють із позиції системного підходу взаємопов'язати відтворювальні потоки, забезпечити оновлення

матеріально-технічної бази та забезпечити її економічне зростання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Відтворювальні процеси й раціональне використання ресурсів у сільському господарстві досліджували відомі вчені: В. Андрійчук, О. Бугуцький, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Даниленко, М. Дем'яненко, С. Дусановський, О. Здоровцов, М. Єрін, В. Іванишин, Д. Крисанов, І. Лукінов, В. Мертенс, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, О. Онищенко, О. Олійник, І. Охріменко, Б. Пасхавер, Г. Підлісецький, М. Пугачов, А. Стельмащук, В. Трегобчук, О. Улянченко, Г. Черевко, В. Шиян, О. Шпичак, О. Шубравська та інші.

Водночас багато питань, пов'язаних із забезпеченням стійкості економічного розвитку суб'єктів господарювання галузі, проведенням системного аналізу оцінки формування та відтворення матеріально-технічних ресурсів у сільському господарстві на рівні підприємства, якісною оцінкою їх стану та забезпеченням матеріально-технічними ресурсами товаровиробників, залишаються недостатньо вивченими й дискусійними, що вимагає проведення подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На основі узагальнення теоретичних досліджень науковців запропонувати практичні рекомендації щодо обгрунтування напрямків державної підтримки відтворення потенціалу сільського господарства України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасній літературі переважають два підходи до дослідження проблем регулювання сільського господарства: 1) регулювання виробництва, 2) регулювання ринку. На наш погляд, обидва підходи є дещо односторонніми, які не дозволяють комплексно підійти до вирішення проблеми збалансованості виробничих можливостей суспільства та його потреб у продукції агропродовольчого сектору економіки. Недоліком виробничого підходу є те, що регулювання розглядається в основному з позиції повного використання виробничих (факторних) можливостей галузі та забезпечення зростання виробництва без достатнього врахування абсолютних та платоспроможних потреб суспільства. Дослідження, присвячені регулюванню агропродовольчого ринку, приділяють велику увагу збалансованості попиту, пропозиції, ціноутворенню, але при цьому недостатньо розробляються питання регулювання раціонального використання готівкових факторів виробництва, їх своєчасного відшкодування у вартісній та натуральній формі у взаємозв'язку зі змінними потребами суспільства в продукції галузі. Усунути зазначені недоліки і водночас поєднати переваги розглянутих методів регулювання дозволяє відтворювальний підхід до регулювання аграрної економіки. Як відомо, теорія відтворення поєднує у собі теорію виробництва та теорію реалізації. К. Маркс, розробляючи теорію відтворення, проаналізував умови, необхідні для відтворення, які включають: 1) умови виробництва (визначаються наявними виробничими можливостями); 2) умови реалізації (визначаються: пропорційністю відтворювальної вартісної та натурально-речовинної структури валового продукту сільського господарства та платоспроможними потребами суспільства у продукції галузі). Розширене відтворення сільському господарстві лімітується, з одного боку, наявними виробничими (факторними) можливостями, з іншого — обсягом ринку, що у кожен момент визначається попитом на сільськогосподарську сировину та продовольство. Можливості зростання попиту на вироблену в країні продукцію лімітуються: розмірами доходів і рівнем насиченості потреб населення у продовольстві, можливостями експорту тощо [1].

Механізм регулювання відтворення у галузі може суттєво відрізнятися за етапами розвитку сільського господарства та агропродовольчого ринку, а також за фазами відтворювального процесу. Залежно від особливостей зазначених етапів і фаз у галузі може функціонувати переважно ринковий механізм або різні форми змішаного державно-ринкового механізму регулювання. Форми державно-ринкового механізму відрізняються співвідношенням між ринковими та державними методами, а також спрямованістю та конкретними методами державного регулювання економіки.

В еволюційному розвитку аграрного сектора індустріально розвинених держав досить чітко виділяються три етапи. Вони відрізняються один від одного динамікою відтворювальних процесів у галузі, особливостями формування ринкових цін на сільськогосподарську продукцію, що у свою чергу обумовлює їхню відмінність і за механізмами регулювання агропродовольчої економіки, за співвідношенням між ринковими та державними методами регулювання.

У країнах із розвиненою ринковою економікою до 20-х XX ст. переважним регулюючим механізмом був ринковий механізм конкурентного рівноваги. Панівною концепцією цьому етапі була неокласична концепція свободи конкуренції та ринкового саморегулювання економіки. Роль держави у регулюванні аграрного сектора економіки була незначною. То був етап ненасиченого агропродовольчого ринку (перший етап). Рівень насичення потреб населення продовольстві був вкрай низьким. У зв'язку з цим попит населення на продовольство був високоеластичний за доходами, і спостерігалася тенденція щодо його швидкого зростання. На етапі ненасиченого ринку еластичний попит на продовольство гнучко відображає зміни ринку. Саме це зумовило висування як концептуальну основу державної політики того періоду постулат Ж.-Б. Сея, який отримав назву "закон ринку Сея". Суть даного постулату: дія законів ринку веде до того, що виробництво саме створює потреби, а сукупний попит відповідає сукупній пропозиції. Таке автоматичне ринкове врівноваження попиту та пропозиції обумовлює, на думку прихильників такої концепції, неможливість тривалих відхилень попиту та пропозиції та неприпустимість втручання держави в економіку. характеризує оптимум виробництва та відтворення. Якщо немає шляху ринкового механізму перешкод, то досконала конкуренція забезпечує переважають у всіх галузях, зокрема й у сільське господарство, однаковий ступінь максимізації прибутку, яка за умовою конкурентної ефективної рівноваги досягається за рівності граничного доходу граничним витратам [2].

Міжгалузевий механізм досконалої конкуренції призводить до вирівнювання в галузях ефективності розподілу та використання ресурсів та до вирівнювання виробничої ефективності. Ця умова конкурентної рівноваги є водночас умовою здійснення нормального відтворювального процесу відповідно до потреб суспільства. З позиції відтворення така рівновага характеризується тим, що ринковий механізм за умов досконалої конкуренції автоматично забезпечує створення нормальних рівних умов реалізації як простого, а й розширеного відтворення. Ціна конкурентної ефективної рівноваги забезпечує при досконалій конкуренції однакові рівні умови для:

1) відшкодування витрат виробництва, відновлення витрачених факторів виробництва (умова простого відтворення);

2) отримання нормального (середнього) прибутку, достатнього для придбання додаткових факторів виробництва (умова розширеного відтворення);

3) кількісного та якісного нарощування виробництва продукції відповідно до потреб суспільства (умова розширеного відтворення). ідеальна і характерна лише для умов абстрактної досконалої конкуренції. У реальному житті ця рівновага постійно порушується через виникнення різних бар'єрів по дорозі дії конкурентного механізму [3].

На початку XX ст. відбулися докорінні зміни в сільському господарстві та агропродовольчому ринку індустріально розвинених держав. Ці зміни ознаменували початок нового (другого) етапу у розвитку агропродовольчої економіки — етапу відносного надвиробництва за високого, але поки що не повного насичення потреб. З 80-х років. XX ст. аграрний сектор цих країн вступив у етап повного насичення та перенасичення внутрішніх потреб у продовольстві, у етап абсолютного надвиробництва (у третій етап). На другому етапі у зв'язку з неповною насиченістю потреб у продовольстві попит був ще відносно еластичний за доходами та цінами. На третьому перенасиченому етапі він стає практично нееластичною [4]. Така зміна еластичності є одним із основних факторів, що зумовлюють особливість кон'юнктури та характеру відтворення на цих етапах.

Тенденція до сталого розширеного відтворення змінилася на другому етапі нестійким циклічним розвитком сільського господарства. Розширене відтворення періодично почало змінюватися депресією та спадом виробництва. Зазначені особливості відтворення в аграрному секторі економіки на етапі, що розглядається, обумовлені тим, що конкурентний механізм, з одного боку, не може різко наростити споживання продовольства і попит у зв'язку з тим, що останній в умовах високого насичення потреб став у порівнянні з першим етапом менш еластичним, а з іншого боку, не в змозі забезпечити швидке скорочення виробництва сільськогосподарської продукції до рівня попиту, що склався, через нееластичність пропозиції за цінами. Нееластичність пропозиції, його нечутливість на ринкові регулюючі сигнали пов'язана з бар'єрами на шляху міжгалузевого механізму конкурентної рівноваги. Вони зумовлені низькою мобільністю ресурсів, зайнятих сільському господарстві. Земля як специфічний сільськогосподарський фактор виробництва практично не мобільний і не може брати участь у міжгалузевому перерозподілі надлишкових ресурсів під впливом міжгалузевого механізму конкурентної рівноваги [5]. Необхідно зазначити, що інертною, немобільною є й робоча сила сільському господарстві. Збереження ситуації відносної надмірності ресурсів проти обсягами можливої реалізації продукції при відстаючому зростанні попиту і наростаючому імпорті призводить до стійкого перевищення пропозиції над попитом.

У цій ситуації стала спостерігатися тенденція до тривалого відхилення ринкових цін від цін конкурентної ефективної рівноваги. Тенденція до заниження цін і доходів у сільському господарстві виявилася у виникненні та загостренні проблеми сталого (не короткочасного) диспаритету між цінами на сільськогосподарську продукцію та на промислову продукцію, що купується сільгосптоваровиробниками.

З позиції відтворення зазначений стійкий міжгалузевий диспаритет цін означає, що ринковий механізм за умов неповного насичення ринку агропродовольства неспроможна автоматично створювати нормальні рівні у всіх галузях умови реалізації розширеного відтворення. Занижені в порівнянні з ціною конкурентної ефективної рівноваги ринкові ціни в сільському господарстві не забезпечують необхідні умови для розширеного відтворення [6].

Отже, внаслідок стійкого заниження цін отримані доходи у сільському господарстві виявляються нижче сумарної потреби галузі у відшкодуванні і розширеному відтворенні чинників і результатів виробництва. Саме таким шляхом може бути підтримана ціна на сільськогосподарську продукцію та підтягнута до рівня ціни конкурентної ефективної рівноваги [7]. Внаслідок цього можуть бути відновлені умови, необхідні для розширеного відтворення: відшкодування витрат виробництва, відновлення витрачених факторів виробництва, отримання нормального (середнього) прибутку, достатнього для розширеного відтворення.

Але роль держави у цій ситуації має зводитися не до заміни ринкового механізму регулювання, а до створення таких умов, за яких він урівноважував би попит та пропозицію. При цьому таке врівноважування відбувалося не за рахунок скорочення пропозиції, виробництва продукції (як це робить механізм економічної кризи), а за рахунок підвищення попиту на неї. Вирішення завдання підвищення сукупного попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство може бути здійснено лише за певних стимулюючих попит державних методів регулювання відтворювального процесу. У зв'язку з цим на державну політику в аграрній сфері не могла не вплинути розроблена Дж.М. Кейнсом теорія ефективного попиту [8]. Ця теорія стала концептуальною основою методів регулювання агропродовольчого ринку, що впроваджуються на другому етапі. У державній політиці стали широко використовуватися методи активізації та розширення сукупного попиту на сільськогосподарську сировину та продовольство. Для цього в передвоєнний і особливо в післявоєнні періоди у західних країнах широко почала використовуватися політика підтримання цін і доходів фермерів. Ця політика є політикою створення умов стійкого розширеного відтворення сільському господарстві. Корінне зміна концептуальних підходів та реальної політики регулювання агропродовольчого ринку дає підстави назвати етап неповного насичення агропродовольчого ринку етапом його державно-ринкового регулювання. Для України орієнтиром має бути не сучасна аграрна політика Заходу, що застосовується в умовах перенасичених внутрішніх потреб, а політика державно-ринкового регулювання та розширення попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство з боку населення та держави, яка активно застосовувалася у розвинених зарубіжних державах до 80-х років в умовах, коли потреби на продовольство були не насичені.

Проведення експансіоністської політики держави щодо розширення попиту та виробництва продовольства і, відповідно, за підтримкою вітчизняних виробників передбачає використання наступних методів:

— інтервенція на аграрному ринку через здійснення політики підтримки вітчизняних виробників та закупівлі продукції державою;

— протекціоністські заходи щодо захисту внутрішнього ринку від імпортерів;

— експортні субсидії окремих продуктів.

Державне регулювання сільського господарства в цілях забезпечення процесу розширеного відтворення повинно концентруватися на реалізації таких напрямів:

— формування й підтримка єдності середовища діяльності господарюючих суб'єктів галузі із використанням інструментів законодавчого закріплення єдиних правил функціонування і бюджетної підтримки;

— системне програмно-цільове використання бюджетних та інвестиційних ресурсів для забезпечення найбільш повного й ефективного використання господарюючими суб'єктами галузі грунтово-кліматичного, виробничого і соціального потенціалу;

— удосконалення системи наукового, інформаційного, кадрового забезпечення сільського господарства;

— організація і законодавче закріплення механізму функціонування державного моніторингу процесів відтворення у сільському господарстві, включаючи ціновий моніторинг;

— проведення єдиної технологічної політики в галузі за рахунок підтримки елітного насінництва і племінного тваринництва, встановлення єдиних державних галузевих стандартів, системи підготовки і перепідготовки кадрів, регулювання трудової міграції у сільській місцевості;

— підтримка базових підгалузей і підприємств шляхом здійснення структурної перебудови сільського господарства, розробки і реалізації механізмів концентрації засобів виробництва і землі в ефективних власників;

— розробки та реалізації єдиної кредитно-фінансової політики, яка забезпечить умови для функціонування процесу розширеного відтворення у сільському господарстві, використовуючи інструментарій системи пільгового кредитування, що забезпечує першочерговий доступ сільськогосподарських товаровиробників до кредитних ресурсів, формування спеціалізованих пріоритетних систем страхування;

— формування системи активізації інвестиційної діяльності сільського господарства шляхом розробки програм стимулювання приватних вітчизняних інвестицій через надання інвесторам додаткових пільгових преференцій та інших пільг при реалізації проєктів у сфері сільського господарства;

— стимулювання розвитку альтернативної зайнятості у сільській місцевості, розвитку соціальної інфраструктури села.

Заходи державної підтримки сільського господарства повинні забезпечити такі умови функціонування, за яких переважна частина сільськогосподарських товаровиробників буде спроможна вести розширене відтворення за рахунок власних коштів, а також мати можливість залучати й обслуговувати позичкові кошти.

В умовах обмеженості можливостей реалізації процесу повного відтворення засобів виробництва, та зважаючи на дію виробничих і фінансових факторів, підвищується актуальність забезпечення процесу часткового відтворення, що подовжує термін служби технічних засобів і розширює можливості їх використання у виробництві.

Повне відтворення засобів виробництва ніколи не відбувається без часткового, а закономірності часткового відтворення зумовлені змінами: удосконаленням конструкції технічних засобів. Будівлі, споруди, передавальні пристрої в процесі виробничої діяльності зношуються, що формує потребу їх повного або часткового відтворення.

Стратегія повного і часткового відтворення залежить від терміну експлуатації технічних засобів, які співіснують і паралельно реалізуються. Із старінням технічного парку більшою мірою реалізується стратегія часткового відтворення, яка забезпечує підтримання засобів виробництва через здійснення ремонту, а оновлення існуючого парку реалізується через стратегію повного відтворення, яка передбачає збільшення частки капіталовкладень на придбання нової техніки. Більше того, ця стратегія залежить і від науково-технічного прогресу, який сприяє створенню нової, більш надійної техніки, що скорочує витрати на часткове відтворення. У перспективі розглядається можливість мати технічні засоби, які потребують менших витрат на підтримку їх у робочому стані.

Отже, відтворення технічних засобів супроводжується двома паралельними економічними процесами — повного і часткового відтворення засобів виробництва. Засоби виробництва у процесі експлуатації повинні мати відображення у вигляді двох паралельних самостійних фінансових потоків.

Перший потік капіталу, що формується відповідно до економічних законів у просторі та часі, повинен відображати і забезпечувати процес створення фонду амортизаційних відрахувань, який є цільовим за своїм функціональним призначенням і сприяє забезпеченню повного відтворення засобів виробництва на існуючій або модернізованій, інноваційній основі. Реалізація повного відтворення є більш капіталомістким процесом порівняно із частковим відтворенням.

Другий потік капіталу повинен відображати закономірності формування другого цільового фонду — фонду ремонту, основною метою якого є акумулювання капіталу на забезпечення часткового відтворення, тобто, проведення необхідних ремонтних заходів, технічного обслуговування технічних засобів. Його реалізація на практиці дозволяє подовжити фактичні терміни експлуатації засобів виробництва, але залишковий ресурс машини після капітального ремонту істотно менше ресурсу нової техніки.

Зазначимо, що кошти, які витрачаються на капітальний ремонт, проходять свій кругообіг, поза основними засобами, оскільки вони належать до категорії обігових і накопичуються за відповідним нормами у фонді ремонту, залежно від конструкції машини. Фонд ремонту може значно перевищувати фонд амортизації, тому що за оптимальний термін служби витрачається коштів на підтримку у працездатному стані у двічі більше, ніж коштує новий технічний засіб.

Амортизація як економічний процес виробництва повинна забезпечити відтворення основних засобів виробництва на технічно удосконаленій основі. Сучасні будівлі, споруди, також і мобільні технічні засоби повинні відтворюватися на сучасній модернізованій основі, оскільки ефективність їх використання залежить від відповідності технологічним та організаційним особливостям виробництва.

ВИСНОВКИ

В умовах дефіциту засобів виробництва доцільною є організація часткового відтворення для максимально можливого подовження термінів їх експлуатації, навіть за межами економічної доцільності, з метою забезпечення стабільного функціонування підприємства та продовольчої безпеки. При цьому повне відтворення засобів виробництва може бути реалізовано як на існуючій, так і на інноваційній основі.

Закономірності руху основних засобів виробництва в межах економічно доцільних термінів служби формують основу для введення у виробничий процес нових технічних засобів завчасно до вибуття тих, по яких нараховано амортизацію. Нові засоби виробництва забезпечують розширене відтворення на сучасній інноваційній основі, що сприяє поліпшенню умов її продуктивного використання.

Модернізація основних засобів виробництва передбачає конструктивні та технічні зміни з метою поліпшення техніко-економічних показників використання, тобто підвищення продуктивності, підви-

щення надійності тощо. З економічної точки зору модернізація — це додаткове залучення капіталу в основні фонди з метою їх відтворення на розширеній інноваційній основі, доцільність яких обгрунтовується розрахунком показників порівняльної ефективності альтернативних варіантів її реалізації.

Обгрунтування формування й розвитку виробничо-технічного потенціалу суб'єктів господарювання аграрної сфери повинно базуватися на економічних закономірностях теорії руху капіталу, яка відображає техніко-економічні параметри та особливості споживання в процесі виробництва товарів і послуг. Відповідно до теорії руху засобів виробництва та їх обороту розширене відтворення може бути успішно реалізоване лише після того як, буде забезпечене просте відтворення. Нині у вітчизняній практиці, зважаючи на закономірності поставок і вибуття техніки, просте відтворення не забезпечується. Пріоритетними завданнями сучасного етапу розвитку сільського господарства є забезпечення рівня простого відтворення на інноваційній або модернізованій основі.

Література:

1. Дриженко О.А. Державна підтримка інноваційних процесів в сільському господарстві. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30 (69), № 2. — С. 110—115.

2. Залізнюк В.П. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни як основа забезпечення продовольчої безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 123—127.

3. Ставська Ю.В., Гладкіх Т.В., Сауляк Р.Ю. Державна підтримка фермерських господарств України в умовах глобальної нестабільності. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. Вип. 3 (2). С. 7—12.

4. Коробка С.В. Державна підтримка малого підприємництва на сільських територіях. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2018. Т. 20. № 86. С. 3—7.

5. Мазур Ю.В. Державна підтримка АПК України: суть, значення та сучасний стан. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 7. С. 128—136.

6. Непочатенко О.О., Хлівна І.В., Транченко Л.В., Транченко О.М. Стратегічні альтернативи розвитку та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників. Економіка і управління. 2014. № 2. С. 90—96.

7. Оруджева Т.М., Рябенко Г.М. Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників. Таврійський науковий вісник. Економічні науки. 2016. Вип. 95. С. 61—66.

8. Прудивус Л.В. Державна підтримка підприємництва в агровиробництві України на засадах стійкості доходів. Вісник аграрної науки. 2017. № 4. С. 65—69.

References:

1. Dryzhenko, O.A. (2019), "State support of innovation processes in agriculture", Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia, vol. 30 (69), no. 2, pp. 110—115.

2. Zalizniuk, V. (2019), "State support of the agricultural sector of the economy of the country as a basis for protection of food safety", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 123—127.

3. Stavs'ka, Yu.V. Hladkikh, T.V. and Sauliak, R.Yu. (2018), "State support of Ukrainian farms in conditions of global instability", Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi, vol. 3 (2), pp. 7—12.

4. Korobka, S.V. (2018), "State support for small business in rural areas", Naukovyj visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohij imeni S.Z. Gzhyts'koho. Seriia: Ekonomichni nauky, vol. 20, no. 86, pp. 3—7.

5. Mazur, Yu.V. (2017), "State support of the agro-industrial complex of Ukraine: essence, significance and current state", Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky, vol. 7, pp. 128—136.

6. Nepochatenko, O.O. Khlivna, I.V. Tranchenko, L.V. and Tranchenko, O.M. (2014), "Strategic alternatives for development and state support of agricultural producers", Ekonomika i upravlinnia, vol. 2, pp. 90—96.

7. Orudzheva, T.M. and Riabenko, H.M. (2016), "State support of agricultural producers", Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Ekonomichni nauky, vol. 95, pp. 61—66.

8. Prudyvus, L.V. (2017), "State support of entrepreneurship in agricultural production of Ukraine on the basis of income stability", Visnyk ahrarnoi nauky, vol. 4, pp. 65—69.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА